

КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 10 КЛАСІ

№ з/п	Дата	Тема уроку	Примітки
		Вступ	
1		Художня література як один із видів мистецтва. Літературний процес. Літературознавство як наука про літературу. Початки літературної творчості. Українська література у світовому контексті	
		Література 70–90-х років ХІХ ст.	
2		Умови розвитку української літератури в II пол. ХІХ ст. Діяльність демократичної інтелігенції на ниві просвіти. Новий етап у розвитку реалізму, натуралізму, пізній романтизм	
3		Основні віхи життя І. С. Нечуя-Левицького. Творчість письменника — новий імпульс української літератури. Загальна характеристика творчості І. С. Нечуя-Левицького	
4		І. С. Нечуй-Левицький. «Кайдашева сім'я» — соціально-побутова повість-хроніка. Реалізм твору, вічна актуальність проблеми батьків і дітей. Особливості сюжету й композиції	
5		І. С. Нечуй-Левицький. «Кайдашева сім'я». Характеристика персонажів. Майстерність змалювання характерів Кайдаша та Кайдашихи, Карпа й Лавріна, Мотрі й Мелашки	
6		<i>РЗМ.</i> Дискусія на тему «Причини й наслідки конфлікту між батьками та дітьми в повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»»	
7		Традиції народного побуту й моралі, цінності національної етики засобами комічного (гумор, художні тропи). Оцінка «Кайдашевої сім'ї» І. Франком	
8		<i>ЛЧ.</i> І. Нечуй-Левицький. Повість «Микола Джеря»	

№ з/п	Дата	Тема уроку	Примітки
9		П. Я. Рудченко — «перший симфоніст української прози» (О. Гончар). Життєвий і творчий шлях письменника. Соціально-психологічний роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Історія його створення, співавторство з Іваном Біликом	
10		Складність і суперечливість характеру Чіпки — головного героя роману, його еволюція від правдошукача до розбійника. Типове й екстремальне в долі героя	
11		Люди «соціального дна» в романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Роздум над проблемою життєвого вибору персонажів (Чіпки, Грицька, Максима). Жіночі образи в творі (Мотря, Галя)	
12		<i>РЗМ.</i> Контрольний твір-роздум на тему «Зображення покріпачення України в романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»	
13		Ідейне спрямування твору. Художня майстерність. О. Білецький про місце роману в історії української та зарубіжної психологічної прози. Зіставлення особливостей стилю творів І. Нечуя-Левицького та Панаса Мирного	
14		Українська драматургія та театр 70–90 років XIX століття	
15		І. Карпенко-Карий — «великий обсерватор життя» (І. Франко)	
16–17		Комедія «Мартин Боруля». Прагнення стати дворянином як міф про краще життя. Психологічна переконливість і трагікомічне звучання образу Мартина Борулі. Інші образи в п'єсі	
18		<i>Контрольна робота № 1.</i> Література 70–90-х років XIX ст. І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, І. Карпенко-Карий	
19		Михайло Старицький. Життя і творчість. Багатогранність діяльності. Історико-романтична повість «Оборона Буші»	
20		<i>ПЧ.</i> М. Старицький. Соціально-побутова драма з життя театральних акторів. «Талан»	

№ з/п	Дата	Тема уроку	Примітки
21		І. Я. Франко. Життєвий і творчий шлях митця	
22		«Гімн» — один із найкращих творів революційно-патріотичної лірики в українській літературі	
23		«Сікстинська мадонна». Краса материнства й вічної жіночості	
24		Поетична збірка «Зів'яле листя»: «Безмежне поле...», «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...», «Чого являєшся мені у сні?..». Місце любовної теми у творчості І. Я. Франка	
25		І. Я. Франко. «Легенда про вічне життя». Вірш-заклик «Розвивайся ти, високий дубе...» — віра в майбутнє своєї нації	
26		«Декадент» — поетичне кредо І. Я. Франка	
27		Поема «Мойсей» — одна з вершин творчості І. Я. Франка	
28		Новела «Сойчине крило». Зображення жіночої долі в новітній інтерпретації. Гуманістичний пафос новели	
29		Публіцистична діяльність І. Я. Франка. Значення творчості письменника	
30		Життя й різножанрова творчість Бориса Грінченка, його багатогранна діяльність як митця і вченого. Оповідання «Каторжна», утвердження в ньому прагнення людини до любові й добра	
31		<i>Контрольна робота № 2.</i> Українська драматургія і театр 70–90 рр. XIX ст. Сторінки української поезії та прози 70–90 рр. XIX ст.	
32		Систематизація знань, умінь та навичок	
33		<i>ПЧ. ЛРК.</i> Павло Грабовський. Огляд творчості	
		Українська література наприкінці XIX — на початку XX ст.	
34		Загальний огляд української літератури кінця XIX — початку XX ст.	
35		Михайло Коцюбинський. «Гармонійний талант художника і громадянина» (С. Єфремов). Життя і творчість, гуманізм світогляду	

№ з/п	Дата	Тема уроку	Примітки
36–37		Від реалізму — до імпресіонізму. Еволюція художньої свідомості М. Коцюбинського. Психологічна новела «Intermezzo». Автобіографічна основа, символічні образи, образотворчі засоби	
38		«Весь світ був як казка, повна чудес, таємнича, цікава й страшна». Єдність буття природи і людини, картини життя і праці гуцулів, психологічне відтворення їхнього світогляду й світовідчуття в повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»	
39		Карпатські Ромео і Джульєтта, або Вічна таїна кохання. Образи Івана й Марічки в повісті «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського. Осмислення філософських категорій життя і смерті	
40		Ольга Кобилянська — «робітниця свого народу», «пишна троянда в саду української літератури». Життя і творчість, формування світогляду	
41–42		Повість О. Кобилянської «Земля» — психологічне трактування вічних проблем людини і землі, злочину й кари на українському матеріалі. Психологізм і символізм твору як новаторство О. Кобилянської. Поняття про модернізм	
43–44		Образи повісті О. Кобилянської «Земля». Духовні орієнтири твору	
45		ПЧ. Хочу бути Людиною! (За повістю О. Кобилянської «Людина»)	
46		«Бетховен українського слова». (Життя і творчість Василя Стефаника)	
47		Новела «Камінний хрест» — психологічне розкриття теми еміграції. Новаторство письменника. Ідея нерозривної єдності Івана Дідуха з рідною землею. Поняття про експресіонізм	
48		«На шлях я вийшла ранньою весною і тихий спів несміливий заспівала». Життєвий шлях Лесі Українки	

№ з/п	Дата	Тема уроку	Примітки
49		Лірика Лесі Українки. «Contra spem spero!» — світоглядна декларація сильної вольової особистості. Громадянська лірика «І все-таки до тебе думка лине...», «І ти колись боролась, мов Ізраїль...». Філософська лірика «To be or not to be?..»	
50		Пейзажна лірика Лесі Українки: «Хвиля», «Стояла я і слухала весну». Утвердження духовної цінності почуття любові у віршах інтимної лірики «Все-все покинуть, до тебе полинуть...», «Уста говорять: “Навіки згинув!..”»	
51		Драма-феєрія «Лісова пісня». Фольклорно-міфологічна основа сюжету	
52–53		Образи драми-феєрії «Лісова пісня». Природа і людина у творі. Неоромантичне утвердження духовно-естетичної сутності людини, її творчих можливостей. Художні особливості драми-феєрії	
54		РЗМ. Письмовий твір-роздум на тему «Невмирущість духовної краси за драмою-феєрією Лесі Українки “Лісова пісня”»	
55		Контрольна робота № 3. Творчість М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Стефаника, Лесі Українки	
56		М. Вороний — «ідеолог» модернізації української літератури. Життя і творчість, багатогранна діяльність	
57		Зміст і художні особливості поезії М. Вороного. Мотив необхідності для поета бути «цілим чоловіком» у вірші «Іванові Франкові». «Блакитна панна» — єдність краси природи й мистецтва. Узагальнено-ідеалізований жіночий образ у вірші «Інфанта»	
58		Олександр Олесь (О. Кандиба). Життя і творчість. Світоглядні переконання	
59		Олександр Олесь (О. Кандиба). Неоромантичні, символічні тенденції у творчості. Прагнення гармонії людини і природи, майстерність у відтворенні настрою і почуття у поезії «З журбою радість обнялась», «Чари ночі». Експресивне висловлювання патріотичних почуттів у вірші «О слово рідне! Орле скутий!..»	

№ з/п	Дата	Тема уроку	Примітки
60		Драма Олександра Олеся «По дорозі в Казку». Трагічна суперечність між духовністю, мрією і жорстокістю	
61		<i>РЗМ.</i> Виступ на тему «Пам'ятник моєму улюбленому письменникові»	
62		Життєвий і творчий шлях Володимира Винниченка — одного з найвидатніших письменників України	
63–64		Поєднання реалістичного змалювання дійсності й філософського підтексту в новелі В. Винниченка «Момент»	
65		Образ Панни — утілення ідеї вічної жіночості та краси	
66		<i>РЗМ.</i> Відгук на самостійно прочитаний художній твір (письмово)	
67–68		<i>ЛРК.</i> «Я проти правди не грішив, бо в правді вся краса». (Огляд життєвого і творчого шляху Павла Ключини)	
69		<i>Контрольна робота № 4.</i> Творчість М. Вороного, О. Олеся, В. Винниченка	
70		Урок-підсумок. Узагальнення й систематизація матеріалу, вивченого протягом року	

ВСТУП

Н. і. Счастливецва

Урок № 1

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ЯК ОДИН ІЗ ВИДІВ МИСТЕЦТВА.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО ЯК НАУКА ПРО ЛІТЕРАТУРУ.

ПОЧАТКИ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ.

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА У СВІТОВОМУ КОНТЕКСТІ

Мета: розкрити поняття «художня література», «літературний процес», «літературознавство»; познайомити учнів із найвідомішими українськими літературознавцями; пояснити, з чого починається літературна творчість народів; прокоментувати зв'язок літератури як мистецтва слова з тенденціями свого часу; домогтися засвоєнню основних фактів розвитку літератури від найдавніших часів до середини XIX ст.; розвивати читацькі навички десятикласників; виховувати почуття до художньої літератури як мистецтва слова.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Обладнання: мультимедійна дошка, відеозапис (художній фільм «Григорій Сковорода», реж. І. Кавелерідзе, 1958), портрети літературознавців.

Що є мистецтво?

*Це могутній голос народу,
що лунає з уст вибраних умільців.*

П. Загребельний

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності учнів

1. Складання словничка уроку

Художня література, предмет зображення, художній образ, мистецтво, літературний процес, літературознавство, фольклор, провідні тенденції, національне і вселюдське й т. ін.

II. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Вступне слово вчителя

«Художня література як вид мистецтва» (див. додаток).

2. Розкрийте зміст кодексу кваліфікованого читача (систему) література — письменник — читач

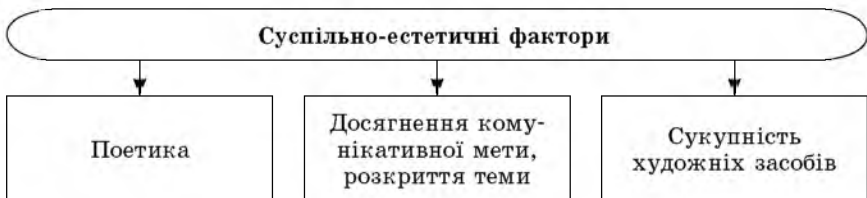
3. Лекція учителя за планом

Літературний процес (див. додаток, текст 1)

Літературний процес — розвиток художньої літератури, закономірності якого вивчаються історією літератури та літературної критики.

Елементи критики (див. додаток, текст 2)

1. Методи.
2. Напрями.
3. Типи творчості.
4. Жанри.

Головні риси художньої літератури (див. додаток, текст 3)

- Мистецтво писемного слова.
- Мета — відображення реальної дійсності.
- Основний спосіб відображення дійсності — художній образ.
- Відображення завжди особистісне.
- Відображення поєднується з авторським переосмисленням.
- Читач, відштовхуючись від письменницького образу, створює свій.
- Художня література — не буквальне, а умовне відображення картини світу.

Індивідуальний стиль (ідіостиль) письменника (див. додаток до уроку)

Складові літературознавства (див. додаток до уроку)

4. Навчальний практикум

Опрацюємо прочитане, побачене, прослухане

- Розшифруйте поняття «література». Коли його було введено в ужиток? Що воно означає нині?
- Доберіть синонім до слова мистецтво.
- Назвіть те спільне, що об'єднує всі види мистецтва.
- Як ви розумієте визначення літератури як «слова про світ»?

- Що таке художній образ? Дайте йому визначення і охарактеризуйте.
- Що означає вислів: «література не відображає світ буквально»?
- Чи має читач право на своє бачення того, що зобразив автор?
- Що означає індивідуальний стиль письменника?

Порівнюємо

- У чому, на вашу думку, полягає відмінність світу мистецтва й науки?
- Що зумовлює відмінність образів, створених художником і поетом?

Робимо висновки

- Чому художню літературу відносять до мистецтва?
- Назвіть чинники, що впливають на літературний процес.
- Яке призначення мистецтва взагалі й художньої літератури зокрема?
- Прокоментуйте вислів: «Ви думаєте, що ви оцінюєте книгу? Ні, книга оцінює вас».

Творче завдання

Підготуйте усне міркування, спираючись на слова відомого мовознавця О. Потебні «Без образу немає мистецтва».

5. Виступ 1-го учня-«літературознавця»

Виступ 1-го учня-«літературознавця» з доповіддю «Українська культура у світовому контексті» (див. додаток до уроку).

6. Виступ 2-го учня-«літературознавця»

Виступ 2-го учня-«літературознавця» з доповіддю «Один із найвідоміших письменників та літературознавців України» (див. додаток до уроку).

7. Перегляд відеofільму

«Григорій Сковорода» реж. І. Кавалерідзе, 1958.

8. Бесіда за питаннями

- Чим цінна спадщина Г. Сковороди для сучасного читача?
- Що особливо вразило в характері, особистому житті й напрямі діяльності Сковороди?

9. Фольклор

(Див. додаток, текст 4)

10. Періодизація розвитку української літератури

(Див. додаток, текст 5)

III. Закріплення

1. Міні-дискусія на тему «Українська література на загальноєвропейському тлі»

2. Робота в парах

Виготовлення карток-питальників (4 питання) за темою уроку.
Зразок:

Картка-питальник № 1

1. Побудуй асоціативний ряд до поняття мистецтво.
2. Що, на вашу думку, утворює фундамент світової літератури?
3. У вигляді літературного алгоритму продемонструй безперервність літературного процесу.
4. Назви видатних українських діячів, творча праця яких збагатила нашу літературу.
Оцінювання.

IV. Домашнє завдання

1. Вивчити конспект уроку.
2. Створити пораду-«кодекс» на тему «Що означає знати художній твір?». Навести приклад.
3. Написати письмову роботу «На тернистих шляхах (про тяжкі умови розвитку української літератури).

Додаток

1. Художня література як вид мистецтва

Красне письменство як один із видів мистецтва є художнім відображенням суспільної свідомості, а через ту свідомість — і суспільного буття, дійсності. Спрямування художньої літератури — людинознавче. Що б не описував письменник (людей, предмети, фауну, флору), — то все для людей і про людей.

Як кожному виду мистецтва (музиці, малярству, скульптурі, архітектурі, театрові, хореографії, кіно), мистецтву художнього слова притаманні ідейність, образність, емоційність. Ідеї, себто головному задумові літературного твору, підпорядковано все: образи, сюжет, композиція, виражальні засоби тощо. Головне — образи: персонажі, пейзажі, портрети, інтер'єр, умовні та ліричні образи. За їх допомогою письменник висловлює свої почуття, роздуми, суспільні ідеали. Мета красного письменства, за Іваном Франком, — «викликати в душі читача живі образи тих людей чи речей, котрі нам малює поет, і ними будити ті самі чуття, які проїмали душу самого поета в хвили, коли творив ті образи». Отже, образність у художньому творі — це сукупність почуттів (емоцій),

захоплені, схвильованості автора. Висока ідея породжує глибокі почуття, під впливом яких і виникає художній образ.

У літературних творах конкретно-історичне та загальнолюдське взаємопов'язані й взаємозумовлені. Наприклад, споконвічне прагнення нашого народу до волі й щастя (загальнолюдське) викликало масовий протест українського селянства проти національно-соціального гноблення — Коліївщину (конкретно-історичне).

Питомі риси українського національного характеру вилилися у створення світу самобутнього красного письменства, головні ознаки якого — поетичне світосприймання, глибинне розуміння природи, Бога, любов до людей, доброта й милосердя, прагнення до самопізнання і самовираження. Від ступеня таланту письменника та його світогляду залежать суспільна значимість, а відтак і популярність його творів. Геніальність Тараса Шевченка, його полум'яний патріотизм вилились у натхненне послання «І мертвим, і живим», яке ось уже півтора століття стукає до сердець десятків мільйонів українців у всьому світі, хвилює і цим активізує їх на громадянські вчинки, на визвольну боротьбу за незалежну державу, посилює їхні національну свідомість та гідність.

2. Літературний процес

Під літературним процесом найчастіше розуміють складний розвиток художньої літератури, закономірності якого вивчаються історією літератури та літературною критикою (елементами його є художні методи, напрями, стилі, школи, типи творчості, жанри тощо). Однак, літературний процес не завжди дорівнює літературному розвитку (покроку) (не правомірно говорити про «кращість» чи «гіршість» бароко чи класицизму, реалізму чи романтизму тощо).

Зміна тих чи інших художніх явищ (передусім художніх напрямів, як упорядкованих літературних тенденцій, що з'явилися приблизно в один і той самий час) в силу амбівалентної природи самої літератури (і мистецтва загалом) залежить від інтра- (внутрішньо-) та екстра-(поза-)естетичних факторів. Екстралітературним (суспільним) чинником є світогляд, той методологічний фундамент, який породжує певну концепцію дійсності, певний спосіб її пізнання, розуміння суспільно-історичних закономірностей, місце людини в суспільстві та Всесвіті, а також ідейні переконання.

Так чи інакше пов'язані із суспільним естетичні чинники (фактори). До них зараховують: 1) поетику як систему більш-менш

нормативних правил, котрі вирости на філософському фундаменті того чи іншого літературного напрямку і безпосередньо пов'язані з літературною творчістю; 2) спільність мотивів, тем, ідей, образів, сюжетних схем, що переважають у певному літературному напрямку; 3) сукупність художніх засобів, регульованих поетикою літературного напрямку.

3. Стиль письменника

Стиль (походить від грецьких слів, що означають «свій» та «розмова», «говор», «наріччя») письменника залежить передусім від ідіолекту, тобто від сукупності індивідуальних рис мови певної людини, котра зумовлена національністю, місцем її проживання, віком, фахом, соціальним станом тощо. Авторська своєрідність у використанні мовних засобів витворює індивідуальний стиль (ідіостиль) письменника.

Взагалі під стилем (з латинської перекладається як «грифель для писання») розуміють сукупність ознак, які характеризують твори певного часу, напрямку, індивідуальну манеру письменника. Стиль, отже, розуміють як синонім митецького напрямку чи течії. Але частіше цим терміном окреслюють авторську, індивідуальну манеру письма, або ідіостиль. Стиль письменника — це сукупність особливостей його творчості, якими його твори відрізняються від творів інших митців. Сукупність зображально-виражальних засобів письменника тоді дає ефект, коли закономірно поєднується в художньо мотивовану систему, зумовлену індивідуальністю митця. До стильових чинників зараховують: світогляд і світовідчуття (образне мислення) письменника, тематику і проблематику, яка його займає, закони і норми обраного ним жанру. Виразниками стилю виступають елементи форми художнього твору (від композиції до мовних виразових форм). Досліджуючи стиль певного письменника, виділяють стильову доміную. Маючи стильове «обличчя», письменник із кожним твором видозмінює його.

4. Складові літературознавства та механізм цілісно-системного дослідження

Проблема основних складових літературознавства досі залишається не вирішеною. Одні дослідники (їх більшість) або доводять, або лише згадують наявність у літературознавстві трьох основних складових: теорії літератури, історії літератури й літературної критики.

Інші дослідники стверджують, що складових дві: теорія та історія літератури. Вони вилучають, таким чином, із літературо-

знавства літературну критику, хоча й вступають при цьому в протиріччя. В одній з новітніх теоретичних праць зазначено: «Правда, деякі дослідники не вважають літературну критику складовою частиною літературознавства. Зокрема, В. Брюховецький зазначає: «Сучасне літературознавство становить собою складну динамічну систему, яка органічно взаємодіє з критикою літературною». При цьому додається: «До речі, сам В. Брюховецький не є послідовним у відстоюванні подібної думки. У надрукованій у цьому ж томі Української літературної енциклопедії в статті «Критика літературна» він зазначає, що літературна критика — одна з трьох основних галузей літературознавства».

Крім того, є прихильники (Козлов А. В., Козлов Р. А.) чотирьох складових: історії літератури, літературної критики, теорії літератури та бібліографії.

Іншої думки дотримується, зокрема, Анатолій Ткаченко, звернувши увагу, що «у вітчизняному літературознавстві традиційно виділяють три основні дисципліни — історію літератури, теорію літератури і літературну критику».

5. Українська культура у світовому контексті

Кожна з більш ніж двох тисяч національних культур, що існують у світі, має свою специфіку, яка і робить її неповторною й унікальною. Ця своєрідність виникає на основі впливу географічного чинника, особливостей історичного шляху народу, взаємодії з іншими етнокультурами.

У будь-якій національній культурі основоположною і базисною є народна культура. Потім на її основі поступово формуються професійні наука, література, мистецтво. Унаслідок труднощів історичного шляху України (монголо-татарське завоювання в XIII ст., польсько-литовська експансія в XIV–XVI ст., залежність від Російської та Австро-Угорської імперій у XIX–XX ст.) у вітчизняній традиції народна культура зіграла визначальну роль. І в XVI ст., коли феодално-боярська знать сприйняла католицизм і польську культуру, і до кінця XVIII ст., коли верхівка козацької старшини русифікувалася, українське суспільство розвивалося значною мірою без повноцінної національної культурної еліти. Справжніми творцями і носіями культури продовжували залишатися низи суспільства. Українська культура протягом тривалих періодів своєї історії розвивалася як народна. У ній велике місце займали фольклор, народні традиції, які додавали їй особливої чарівності й колориту. Особливо яскраво це виявилось в народних думках, піснях, танцях, декоративно-прикладному мистецтві. Саме завдяки

збереженню і продовженню традицій, корені яких сягають до культури Київської Русі, став можливим підйом української культури і в XVI–XVII ст., і культурне відродження в XIX ст. У той же час відчутні й негативні наслідки такого характеру розвитку української національної культури. Протягом тривалого часу багато талановитих людей, які народилися і виростили в Україні, потім покидали її, зв'язували своє подальше життя і творчість з російською, польською, іншими культурами. Крім того, прогрес у сфері природничих наук був виражений слабше, ніж у гуманітарній.

Разом із тим, самотутня і старовинна система освіти, яка досягла свого розквіту в добу Козаччини і забезпечила практично суцільну грамотність населення, давня традиція книгописання, орієнтованість на провідні центри Європи, зокрема на Візантійську культурну традицію, роль України-Руси як центру християнства в східнослов'янському світі, а також як центру наук і вищої освіти в добу Козаччини завдяки розвинутій мережі колегіумів, Острозькій та Києво-Могилянській академії, меценатство та державна підтримка культури рядом визначних державників — К. Острозьким, П. Конашевичем-Сагайдачним, І. Мазепою та ін. — усе це дозволило піднести українську культуру до рівня світового явища, створити низку класичних шедеврів у галузі друкарства, архітектури, мистецтва, досягти значних успіхів у науці.

Відомий дослідник української культури І. Огієнко зазначав, що українській культурі з самого початку були властиві відвертість світу, відсутність ксенофобії (неприйняття чужого) і гуманізм. Говорячи про гуманістичну суть української культури, потрібно відзначити і те, що сама система цінностей цієї культури в період її активного розвитку (XVII–XIX ст.) була досить специфічною. Багатий матеріал для такого висновку дає творча спадщина Г. Сковороди, Ф. Прокоповича, П. Куліша. У своїх філософських творах вони вирішували питання про сутність та умови людського щастя, про значення людського існування. На відміну від філософської думки інших європейських країн, де проблеми бідності, хвороб і безкультур'я мислилося подолати шляхом технічного прогресу, підвищення продуктивності праці, за допомогою зусиль освічених монархів і соціального експериментування, українські мислителі закликають до іншого. «Споріднена праця» і самопізнання, свобода, заради якої не шкода розлучитися з благополуччям, обмеження життєвих потреб, надання переваги духовному над матеріальним — ось ті шляхи і рецепти щастя, яких дотримувались і які пропагували провідні українські мислителі. Сьогодні такі підходи набувають особливого значення для всього людства.

У Посланні Президента України до Верховної Ради України від 22 лютого 2000 р. висловлена така думка: «Загальносвітові тенденції і власний досвід підводять до принципового висновку: індустріальний, промисловий та економічний поступ значно більше залежить від духовної, культурної складової, ніж від суто технічних нововведень». Майбутнє незалежної України тісно пов'язане з розвитком гуманітарної сфери, продовженням національних культурних традицій.

6. Один із найвідоміших письменників та літературознавців України

Володимир Даниленко — один із найвідоміших письменників та літературознавців України — відвідав «Literatur Cafe» у Чернівцях. Якщо хтось уявляє сучасного українського письменника як інтелектуала, який створює нові естетики, — то цей образ відповідає образу Володимира Даниленка. Окрім власної літературної творчості, пан Володимир досліджує сучасну українську літературу, розмірковує над питаннями популяризації її у світі та працює над практичним рекламуванням українських авторів. За його ініціативою були створені літературні конкурси «Золотий бабай» та «Коронація слова», укладені антології української літератури. Теперішній проект Даниленка — антологія місцевих літератур, що складатиметься з 25-ти томів і стане певним зрізом усього найкращого, написаного в період української Незалежності. Буковинський том цієї монументальної праці укладає кандидат філологічних наук, викладач кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Ніна Козачук, яка й представила Володимира Даниленка чернівчанам.

Культурно-мистецький центр «Українська Книга» (м. Чернівці, Центральна площа, 10) готовий для співпраці з письменниками та зацікавленими людьми, щоб разом розвивати українську літературу та культуру, об'єднувати інтелектуальне середовище міста, краю та цілої країни.

7. Специфічні ознаки фольклору

- Усна форма творення і побутування.
- Традиційність.
- Варіантність.
- Анонімність.
- Колективність.
- Постійні форми.
- Повторюваність.

- «Мігруючі» блоки.
- Простота і ясність стилістики.
- Чітка послідовність композиції.
- Переважання дієслівних рим.

8. Фольклор та література

Фольклор:

1. Усна форма побутування.
2. Передбачається безпосередній контакт між тим, хто відтворює текст, і тим, хто цей текст сприймає.
3. Колективний автор, що обумовлює варіативність усної народної творчості й використання традиційної поетики.
4. Історична основа всієї світової художньої культури.
5. Джерело національних художніх традицій.

Література:

1. Письмова форма існування.
2. Безпосередній контакт між автором і читачем відсутній (контакт опосередкований через твір).
3. Автор — конкретна особа з властивою йому творчою манерою.
4. Виникає на ґрунті міфології та усної народної творчості.
5. Формує світогляд, збагачує духовно.

9. Періодизація української літератури (за історико-хронологічним принципом)

Давня українська література:

- «Велесова книга» — найдавніша публікація пам'ятки V–IX ст., скрижалі буття українського народу в прадавні часи.
- Українська література періоду Київської Русі.
- Перекладна література.
- Література XII–XVIII ст.

Нова українська література XIX — початку XX ст.:

- Українська література дошевченківського періоду.
- Література 40–60 років XIX ст. (Шевченківський період).
- Українська література другої половини XIX ст. (70–90 рр.)
- Українська література кінця XIX — початку XX ст.

Новітня українська література (1917 — початок XXI ст.):

- Література за часів Центральної Ради, УНР.
- Літературний процес 20-х рр. (поступова ліквідація національного відродження України).
- «Розстріляне відродження» й насаджування ідей соціалістичного реалізму. Література в умовах геноциду. Насадження комуністичної ідеології і вульгарної соціології в літературознавстві.

- Література в період війни 1941–1945 рр.
- Друга хвиля еміграції.
- Українська література післявоєнного періоду.
- Література в період відродження 60-х років. Самвидавівська література. Нью-Йоркська група в діаспорі.
- Літературний процес 70–80 рр. в умовах ідеологічного за-силля, репресій, форсованої русифікації.
- Українська література в період розпаду СРСР і утвердження національної і державної незалежності України.
- Література на сучасному етапі.

**10. Давня українська література —
від часів Київської Русі до ХVІІІ ст.**

Літературні форми періоду Київської Русі:

- Фольклор.
- Писемна література.

ЛІТЕРАТУРА 70–90-х РОКІВ ХІХ СТ.

Н. і. Счастливецва

Урок № 2

УМОВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ІІ ПОЛ. ХІХ СТ. ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НА НИВІ ПРОСВІТИ. НОВИЙ ЕТАП У РОЗВИТКУ РЕАЛІЗМУ, НАТУРАЛІЗМУ, ПІЗНІЙ РОМАНТИЗМ

Мета: дати загальну характеристику розвитку української літератури 70–90-х років ХІХ ст.; познакомити учнів із історико-культурними умовами розвитку української літератури в ІІ пол. ХІХ ст., зокрема, появою Валуєвського циркуляру та Емського указу; пояснити зв'язок літератури з національно-визвольним рухом свого народу; обґрунтувати подвижницьку діяльність інтелігенції на ниві просвіти, новаторство прози, розвиток драматургії і театру; проаналізувати новий етап у розвитку реалізму, натуралізму, пізній романтизм; розвивати вміння висловлювати думки, критично ставитися до прочитаного та прослуханого; виховувати зацікавленість історією рідного народу.

Обладнання: портрет Т. Шевченка, П. Куліша, П. Грабовського, В. Самійленка, представників «театру корифеїв», відеодиск із записами художніх фільмів («Іван Франко» реж. Т. Мовчун, 1956; «За двома зайцями», реж. В. Іванов, 1957).

Тип уроку: комбінований.

*Так, ми на те у наш убогий мир прийшли,
Щоб мову з мов людських, скалічену, забвенну,
З народних уст узять і в перло возвести.*

П. Куліш («До рідного народу»)

ХІД УРОКУ

І. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Оголошення теми і мети уроку

II. Актуалізація опорних знань учнів

1. Скласти асоціативне гроно

Дійсність, художня література, нація, загальноєвропейський.

2. Здійснити уявне інтерв'ю з одним із найвідоміших українських літературознавців (розіграти в парах)

Які б проблеми порушили?

3. Розкрити поняття національного і вселюдського; літературний процес

4. Виступ учня-«історика»

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ

50–60-х рр. XIX ст.

Після ліквідації Кирило-Мефодіївського братства, арешту та заслання М. Костомарова, М. Куліша й Т. Шевченка, «мирних» 50-х років, які позначилися занепадом національного руху, реакція послабшала, почалась так звана епоха великих реформ, зазнала піднесення громадська активність. Заклалася нова доба в розвитку української літератури. Насамперед це було пов'язано зі сходженням на престол Олександра II. Вихований поетом-гуманістом В. Жуковським, Олександр II виявився ліберальнішим і прогресивнішим від свого батька Миколи I. Одразу ж після коронації молодого царя звільнено членів братства: спочатку П. Куліша, М. Костомарова, В. Белозерського, а згодом і Т. Шевченка; стало вільніше для слова та думки, поживавився літературний рух.

Новим підходом у розвої українського письменства стали «Записки о Южной Руси» Куліша (1856–1857), «Народні оповідання» Марка Вовчка, перевидання творів Котляревського, Квітки-Основ'яненка. Петербург, де зібралися найвидатніші українські письменники, на деякий час став центром українського літературного руху, але й у провінції — Києві, Полтаві, Чернігові — українське слово зазнавало піднесення.

Починаючи з 1859 року, відкриваються недільні школи — осередки народної освіти, що було передумовою подальшого культурного прогресу.

19 лютого 1861 року Олександр II видав маніфест, який скасував кріпосне право, але відміна кріпацтва вимагала проведення й інших реформ: земської, судової, освітньої, військової тощо.

З 1861 року в Петербурзі виходить двома мовами — російською та українською — місячник «Основа» за редакцією В. Белозерського. Л. Глібов того ж року починає видавати «Черніговський листок».

Перед письменниками постають складні питання: потрібно створити популярну літературу для народної освіти, адже донині такої взагалі не існувало, а також літературу публіцистичну; виробити правописні норми. Проте головним завданням, як і раніше, лишається виховувати українську молодь, ширити національні ідеї.

5. Виступ учня-«літературознавця»

Читання учнем-«літературознавцем» «Зазивного листа до української інтелігенції» (уривки) П. Куліша (*див. додаток*).

6. Запитання і завдання

- Що таке публіцистика? Чим публіцистичний твір відрізняється від художнього? Що в ньому від науки, а що — від мистецтва слова?
- Яка тематика Кулішевого «Зазивного листа»? Як ви розумієте перше слово його назви?
- Як Куліш порушив проблему національної гідності і як він її розв'язує?
- Доля нашої рідної мови, за Кулішем, та її роль у житті нації, в її культурі?
- Чим викликаний антимосковський мотив «Листа»?

7. Виступ учня-«критика»

Що було головною опорою світогляду П. Куліша і основою його національної ідеї? Хутір. Це означає, що в ньому праця протиставлена розбишацтву, ледарюванню, порядок — анархії, освіта — неучтву.

Хутір означає цивілізацію й культуру землеробства. Культуру побуту. Хутір — це bastion утвердження всього національного — мови, етнопедагогіки, звичаїв, обрядовості. Ось що можна вчитати у знаменитих кулішівських «Листах із Хутора». Це збірка перших памфлетів в українській літературі. Ідея, що наскрізь пронизує цю збірку, — розвивати українство, його культуру і свою національну цивілізацію на основі широкої освіти і поєднання здобутків світової науки й культури із збереженням власних традицій. Тоді українство ніколи не виродиться.

Українську національну ідею П. Куліш утверджував не лише в поетичних і публіцистичних творах, а й як науковець. Він створив перший український фонетичний правопис («кулішівку»), який згодом прислужився і до друку «Кобзаря», і для журналу «Основа». Буквар Куліша і його читанка «Грамматика» засвідчили світові власне національне обличчя української культури, а в Україні це явище було очисною громовиною.

III. Сприйняття й засвоєння учнями нового матеріалу

1. Лекція вчителя за планом

1. Валувеський циркуляр.
2. Роль західноукраїнських періодичних видань у поширенні українського друкованого слова.
3. Піднесення українського руху на початку 70-х рр. XIX ст.
4. Емський указ.
5. Становлення нових стильових течій і напрямів.
6. Інтенсивний розвиток прози.
7. Досягнення української поезії.
8. Роль драматургії в українському літературному та культурному житті.

Перегляд уривка відеозапису (худ. фільм «За двома зайцями», реж. В. Іванов, 1957 р.)

IV. Закріплення

1. Бесіда за питаннями

- Діяльність яких українських письменників стала новим подихом у розві українського письменства?
- Що спільного у громадянській і літературно-мистецькій позиції Куліша й Шевченка?
- Поясніть появу так званих «антрактів» у літературному поступі на початку 70-х рр. XIX ст.
- Обґрунтуйте роль західноукраїнських періодичних видань у поширенні друкованого слова.
- Укажіть різницю між Емським указом та Валувеським циркуляром?
- Назвіть нові стильові течії і напрями літератури 70–90-х рр. XIX ст.
- Розкрийте поняття феміністичного руху, розкажіть про його діяльність.
- Прокоментуйте думку поетичних рядків В. Самійленка «Кожна піч українська — фортеця міцна» («На печі»).
- Внесок І. Франка в розквіт української поезії.
- Перші спроби відродження національного театру.

2. Літературне лото

«Видатні діячі літератури 70–90-х рр. XIX ст.»

Діяч	Праця
1. М. Кропивницький	1. Місячник «Основа»
2. Т. Шевченко	2. «Народні оповідання»

Діяч	Праця
3. І. Франко	3. «Зазивний Лист»
4. П. Грабовський	4. Феміністичний рух
5. П. Кобринська	5. «Доля»
6. О. Кобилянська	6. «Людина»
7. П. Куліш	7. Часопис «Правда»
8. Марко Вовчок	8. «Назар Стодоля»
9. П. Куліш	9. «Український Мольєр»
10. П. Валуєв	10. «Зів'яле листя»
11. В. Белозерський	11. «Валуєвський циркуляр»
12. М. Старицький, М. Кропивницький, брати Тобілевичі	12. «Театр корифеїв», «Над Чорним морем», збірка «Ворекло»

Відповідь

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
9	8	10	5	4	6	7	2	3	11	1	12

3. Оцінювання

V. Домашнє завдання

- Знати основні віхи життя і творчості І. С. Нечуя-Левицького.
- Прочитати повість «Кайдашева сім'я».
- Творчій групі — створити літературний монтаж.

Додаток

1. «Зазивний лист до української інтелігенції» (уривки)

Рідна мова, мова наших великих предків, занедбана інтелігенцією, котра спольщилася. А тимчасом наша мова жила в українському простолюдді, свою самотність вона довела незліченними піснями, що дивують етнографів своєю красою і силою. Та, хоч і розквітало українство, але процесу не було, бо не мали українці ні честі, ані самоповаги.

Куди не заносилася наша весела або смутна пісня, наша поважна дума або жартівлива приспівка, — всюди слухано їх з уподобою і переймано залюбки... наші ж пани дбали не про те, як би рідну мову піднести до наукової чи хоча б громадянської поваги, а про те, як би сподобатися своїм приятелям, панам московським, з котрими вони поріднилися і поєдналися в царській службі. Наша кохана мова стала упослідженою, бо користувалися нею лише

знехтувані столицями люди малої науки... міщани, козаки та посполита чернь, хлібороби. А вся інтелігенція... все вельможне, освічене прихилилося розумом і серцем до російщини. Вони соромилися розмовляти рідною мовою, погорджували тисячолітнім предківським словом. І тому були ми довго наче мертві, були нерухомі в летаргічному сні років із півтораєста після того, як Богдан запродав нас. Із цього летаргу пробудила нас рідна мова.

Було в Росії таке, що букварі й початкові шкільні книжечки дозволялося друкувати по-жмудськи, по-самоїдськи, по-тунгузьки, тільки заборонено українською. Така ж заборона була і на українські газети й журнали, на українські переклади Божого слова.

Тільки легкодухам здається, що наша сила ніщо супроти державної. Хіба нею погашено наш дух? Хіба ми злилися в одну націю з Московським царством? Не тільки не злилися, а стали від нього ще далше, ніж були колись, через його насильство.

Через те насильство і тиранство ми тільки й зрозуміли, скільки ми втратили, піддобрюючись москалеві. Через те не маємо ні своїх церковних ієрархів, ні своїх сановників, ні свого українського трибуналу, ні такої церкви й школи, котрі виховували б наших дітей згідно з духом нації. Одно тільки зосталося при нас — живе українське слово, якому задекретовано згинутися. Та не зникне воно вже через те, що його тиснуть і гонять. Наше слово загартоване в устах Олегів, Святославів, Володимирів іще тоді, як Москва і не наклюнулась. Тепер настав для нього час боротьби духа з духом. Як не всліджують нас представники Москви, вони мусять визнати, що український дух виступив на діло свого життя героїчно.

Знаючи з історичного досвіду, як вставали нації, повержені дикою силою, уповаймо духом бадьорим, що і ми своєю невмирущою силою дійдемо до зросту, написаного нам самою природою. Не загине те слово, що дало животворящу силу двом літературам (українській і російській). Так, ми не є малий нарід, хоч нас недобачають сусіди. А ми ж дали і Польщі, і Московії своїх архієреїв, письменників, керманічів. Та найбільша велич української нації в тому, що, не маючи своєї держави, ми витворили самобутню літературу. А москалі хочуть, щоб ми забули, хто ми і яке наше національне право, щоб ми не мали ні честі, ні поваги в світі. На високостях науки й літератури виставимо своє національне знамено. Сей стяг майорітиме в сяєві гуманітарності, і тоді заб'ється українське серце навіть у потурнаків. До гурту ж, паненята з мужичатами, рятувати рідну мову — скарб нашого духу. Це великий заповіт нашої прадідівщини. Це слово — пророцтво нашої будущини.

Не гасімо того Слова кожний в собі — тоді ніхто не зможе погасити його в народі. Нехай наших гасителів поб'є всесвітній сором, а наше знамено хай сяє чистотою і правдою вовіки. І тоді ставатиме все більше в нас людей, котрих можна назвати оком, вухом і серцем України.

Нема такої безодні, з котрої б не викарабкалася нація, маючи моральну перевагу, яка переможе і силу незапрацьованого чесно багатства, і силу влади, невиправданої філософією природи.

2. Валуєвський циркуляр

Спочатку російський уряд не реагував на піднесення українського руху, вважаючи його прояви суто літературними та культурно-просвітніми. Проте після польського повстання 1863 року, яке засвідчило пожвавлення національно-визвольних рухів у Російській імперії, антиукраїнські настрої почали зростати. Невдовзі українофобія стала визначальною в політиці Російської імперії щодо всього українського: мови, літератури, культури, перекладів тощо.

Ознакою 70-х рр. стають обшуки, арешти, переслідування, заборони. Закривають недільні школи, 1862 року припинено діяльність «Основ», 1863 року заборонено «Черниговский Листок», а самого видавця, Л. Глібова, звільнено зі служби. Проте для остаточного знищення українського національного руху потрібен був вагоміший привід, і він знайшовся. Останньою краплею, що перепополнила чашу великодержавницького терпіння, став переклад Федором Морачевським українською мовою Нового заповіту. І хоч переклад був визнаний духовною комісією як «вірний оригіналу та виконаний добре», проте Синод, що вів боротьбу з українською національною самобутністю в будь-яких виявах: чи в будіванні церков, чи в іконописанні — визнав переклад Морачевського «опасным и вредным».

У липні 1863 року міністр внутрішніх справ Петро Валуєв видав циркуляр, у якому зазначалося, що «никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может». Цей документ дістав назву Валуєвського циркуляра. Він забороняв українські наукові, релігійні та особливо педагогічні публікації. «Малороссийским наречием» дозволялося друкувати лише художні твори.

Репресивні заходи щодо української культури призводили до так званих «антрактів» — вимушених перерв у літературному поступі. З 1863 року починається період жорстокої реакції, одні письменники опинилися на засланні (наприклад, О. Кониський,

П. Чубинський), а світоглядні позиції інших змінювалися під тиском широкомасштабної русифікації. На жаль, навіть патріархи українського руху — М. Костомаров, М. Драгоманов, М. Максимович — не завжди могли чинити опір цим силам. Так з'явилася концепція про винятково «домашню ужитковість» української літератури, літератури для простолюдю.

3. Роль західноукраїнських періодичних видань у поширенні українського друкованого слова

У поступі української літератури настає вимушена перерва до 1870 року. Були часи, зокрема 1866 рік, коли в Росії не вийшло друком жодної книжки українською мовою. У цей період письменники звертають погляд на прогресивнішу Галичину, прагнучи на новому ґрунті розвинути літературну діяльність.

Починаючи з 1772 року, Галичина та Буковина були в складі Австрії. Австрійський уряд, на відміну від російського, не забороняв та не переслідував українське слово. Галицьке покоління 60-х рр., ознайомившись із творами І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, Т. Шевченка, П. Куліша, органічно засвоїло ідеї українського письменства: творити для народу, а не для так званої «освіченої верстви», якої на Західній Україні майже не було; писати народною українською мовою, кулішівкою; сприяти зближенню, об'єднанню штучно розчленованого українського народу. Унаслідок цього постає ціла низка нових видань: «Вечерниці», «Мета», «Нива», «Русалка», в яких уже систематично починають працювати письменники з Наддніпрянської України.

У 1867 році з ініціативи та за фінансової підтримки П. Куліша був заснований літературно-науковий часопис «Правда» (1867–1898 рр.), що став фактично єдиним усеукраїнським виданням під час реакційних 60–70-х рр. XIX ст. Журнал висвітлював творчість письменників старшого покоління, передруковуючи художні твори та наукові праці П. Куліша, Т. Шевченка, О. Кониського, знайомив із новими письменниками — Іваном Нечуєм-Левицьким, Панасом Мирним, М. Старицьким тощо.

1868 року у Львові засновано товариство «Просвіта», члени якого провадили просвітницьку діяльність з метою національного та культурного відродження українців. Праця просвітян виявилася настільки плідною, що вже за кілька років «Просвіта» стала центром, координатором і натхненником процесу відродження не лише у Львові, але й далеко за його межами.

Сподівання літературних і культурних діячів Наддніпрянської України на те, що в часи реакції Галичина стане плідним ґрунтом для розвитку літературної діяльності та національного

руху, справдилися. Українська ідея, українське слово зазвучали у повний голос на західноукраїнських землях.

4. Піднесення українського руху на початку 70-х рр.

У цей час українофобія потроху починає розвіюватися й українство знову оживає, уже зосередившись у Києві.

Неабияку користь приносить реалізація культурницьких програм українських громад. Навколо Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, створеного в 1873 році, гуртується ціла плеяда визначних українських науковців (В. Антонович, М. Драгоманов, О. Русов, П. Чубинський). Вони досліджують українську історію, філологію, етнографію. Зібраний фольклорно-етнографічний матеріал був надрукований семитомним виданням під керівництвом Павла Чубинського.

У сфері музики з'являється перший професійний український композитор — Микола Лисенко. Художнє письменство збагатилося творчістю таких письменників, як М. Старицький, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, а в Галичині — І. Франко. У Києві й водночас на степовій Україні з'являються зародки театру, найталановитішими митцями якого стали М. Старицький, М. Кропивницький та І. Тобілевич.

5. Емський указ

Нове пожвавлення національного руху не могло не привернути уваги царського уряду.

За наказом Олександра II була створена спеціальна комісія, яка мала б виробити стратегію боротьби з українським відродженням. Усі розроблені заходи подавалися до розгляду та затвердження Олександрові II в німецькому місті Емськ, де в цей час цар знаходився на відпочинку. Саме там і був підписаний найреакційніший щодо українства документ XIX століття — Емський указ.

На відміну від Валуєвського циркуляра, новий указ не лише забороняв друкування, а навіть ввезення до імперії будь-яких книжок і брошур «малоросійським нарiччям». Забороняли друкувати й видавати оригінальні твори та переклади, за винятком лише історичних документів і пам'яток; не дозволяли проводити сценічні вистави та читати україномовні твори.

Чим же пояснити той майже панічний страх царської Росії перед усім українським?

У всі часи українська література була пов'язана з життям, соціальними та національно-визвольними прагненнями народу. Народ, який має власну мову та літературу, волітиме здобути незалежність, намагатиметься створити свою державу.

Побоюючись цього, царський уряд і шовіністично налаштовані представники інтелігенції репресіями, заборонами та переслідуваннями намагалися викоренити навіть згадку про українську літературу як самобутню та незалежну.

6. Становлення нових стильових течій і напрямів

Українська література цього періоду знаменована появою нових стильових напрямів і течій. У 70–80-х рр. XIX ст. на зміну романтизмові приходять реалізм і стає панівним стилем кінця XIX ст. Реалізм в українській літературі має деякі спільні риси з реалізмом європейських літератур. Це об'єктивне відображення дійсності та оточення героя; обґрунтування дій і вчинків персонажів психологічними й соціальними умовами; правдивість відтворення темних сторін життя, змалювання їх такими, як є, без прикрас, натуралізм (щоправда, натуралізм як стильовий напрям не знайшов істотного поширення у творчості українських письменників). Проте своєрідні властивості української літератури, які відрізняють її розвиток від розвитку більшості літературних європейських народів, також позначилися на характері українського реалізму. Звернення до народних джерел, тривале панування романтичних поглядів зумовили те, що романтизм з його захопленням героїзмом минувшини, поетизацією сильних, прекрасних людей козацької доби й надалі співіснував з реалізмом у творчості тогочасних письменників. Саме цим пояснюється своєрідний, етнографічний характер реалізму в українській літературі другої половини XIX ст.

7. Інтенсивний розвиток прози

Панівне місце в літературі 70–90-х рр. XIX ст. посідає проза, саме тому українських письменників, які творили в цей час, називають «великими епіками». Прозаїки кінця XIX ст. збагатили українську літературу і в ідейно-тематичному, і в жанровому плані.

На відміну від попередників, письменники кінця століття не обмежувалися лише правдивим відображенням народного життя, відтворенням його страждань, а намагалися просвітити народ. У літературі з'являються нові характери та герої, образи «громадського діяча» та «борця проти неправди»; змінюється тематика та проблематика творів.

Як і в попередні роки, домінантною темою прози залишається тема селянства. Пояснюється це насамперед заборонаю царської влади описувати життя соціальних верств, які рідко спілкувалися українською мовою (інтелігенцію, службовців тощо). Крім того, літератори змушені були орієнтуватися на селянство як єдиного повнокровного носія української мови. Прозаїки намагалися

знаходити нові ракурси висвітлення цієї теми. Так, поступово письменники зосереджують увагу на житті інших соціальних прошарків — міщанства, службовців, офіцерства, учительства тощо. У повістях Олени Пчілки («Світло добра і любові», «Товаришки»), Б. Грінченка («Сонячний промінь», «На розпутті»), О. Кониського («Семен Жук і його родичі», «Юрій Городенко») введено образи інтелігентів — діячів культурно-просвітнього руху, «нових людей». Проте висвітлювати життя цих верств було легше представникам західноукраїнської літератури, де не існувало офіційних заборон («Лель і Полель», «Для домашнього огнища» І. Франка, «Пропащий чоловік» М. Павлика та ін.).

У Галичині поширюється феміністичний рух, зачинателькою якого вважають Наталю Кобринську. З її ініціативи створено «Товариство руських жінок у Станіславі», що мало на меті популяризацію феміністичних ідей. Н. Кобринська порушує проблеми самопробудження жінки, виховання її самосвідомості. Неоціненною заслугою письменниці є розвиток «жіночої прози», адже її приклад заохотив до праці на літературній ниві відомих письменниць: Ольгу Кобилянську, Євгенію Ярошинську, Анну Павлик.

Збагачується українська проза й жанрово. У 70–80-х рр. XIX ст. на перше місце серед прозових творів виходять роман та повість. Проте в цей період спостерігається плутанина у визначенні жанрової природи твору. Так, наприклад, О. Кобилянська називала свої великі епічні твори «Царівну» та «Людину» оповіданнями, хоч насправді вони є романами. І. Франко розглядав роман Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» та повість «Повію» як «більші оповідання».

Відбувається становлення нових жанрових різновидів повісті. Удосконалюється форма komponування життєвого матеріалу в епічних творах. На зміну розповсюдженій раніше оповіді, з її описовою формою та нечітко вираженим сюжетом (Григорій Квітка-Основ'яненко, Марко Вовчок) приходять розповідь (Іван Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Пантелеймон Куліш). З'являється жанр автобіографічної повісті-хроніки, що має мемуарну форму зображення, до якого звертаються І. Нечуй-Левицький «Над Чорним морем», О. Кониський «Юрій Городенко».

Поряд із оповіданням з'являється новела, нарис, етюд, образок; зароджується поезія в прозі.

Українська проза, гідно представлена І. Нечуєм-Левицьким, Панасом Мирним, І. Франком, Б. Грінченком, створила передумови для розвитку та нового злету українського слова й стала окрасою світової літератури.

8. Досягнення української поезії

Найвидатніші українські письменники 70–90-х рр. XIX ст. виявляли свій талант і в прозі, і в поезії, і в драматургії. Яскравим свідченням такої різнобічної обдарованості є творчість Івана Франка, Пантелеймона Куліша, Михайла Старицького, Бориса Грінченка.

Визначним явищем української поезії цього періоду стали збірка Івана Франка «З вершин і низин» та його лірична поема «Зів'яле листя». Франко не лише збагатив українську поезію тематично, ідейно та жанрово (у його творчості поряд із громадянськими мотивами з'являються мотиви трагічного кохання, розчарування, сумнівів), але й урізноманітнив її новими образами, строфами, ритмами та римами, алегорично-символічними тропами.

З поетів-реалістів народницького напрямку найвидатнішими є Олександр Кониський («Порвані струни»), Борис Грінченко (автор численних поезій і перекладів), Іван Манжура («Степові думи та співи»). Їхня творчість характеризується перевагою громадських тем: «нещастя й сучасні злидні» селянства, соціальний і національний гніт, заклики до праці на користь рідного народу. Щоправда, у цих творах публіцистика бере перевагу над мистецтвом.

Громадянські мотиви переважають й у творчості Павла Грабовського. Життєвий і літературний шлях поета виявився надзвичайно тернистим (20 років з відведених йому 38-ми він провів під наглядом поліції, в ув'язненнях та на засланнях). Поезія Грабовського просякнена справжньою, щирою любов'ю до рідного краю та народу; у своїх збірках «Пролісок», «З чужого поля», «Доля» він не обмежується розповідями про долю та злидні народні, а викриває причини насильства, створює образи мужніх борців, здатних виступити проти кривд, утисків і беззаконня. Тому цілком зрозумілі антидекадентські настрої Грабовського як поета-аскета, поета-громадянина. Він виступав принциповим противником так званої «чистої поезії» з її індивідуалістичними рисами, з естетичними вимогами, милуванням, захопленням красою природи. І хоч у літературному доробку Грабовського є зразки прекрасних ліричних поезій, проте перевагу він віддає все-таки громадянським мотивам. На його думку, «штуки для штуки» (тобто мистецтва заради мистецтва) немає й не може бути в дійсності». Програмним твором П. Грабовського стала поезія «Я не співець чудовної природи», яка є визначальною й для всієї творчості поета. Він доводить, що митець не може бути осторонь від суспільно-політичного життя, його творчість покликана служити народові, П. Грабовський є найтипівішим представником поета-громадянина в красному письменстві 70–90-х рр. XIX ст.

Визначний лірик, поет-філософ, поет-громадянин Володимир Самійленко насамперед цікавий для нас своїми сатиричними поезіями («На печі», «Патріотична праця», «Ельдорадо» тощо). У його творах правдивий, чистий, подекуди ущипливий гумор переростає в гострий сарказм, коли висвітлюються вади українських «запічних» патріотів, що дбають про громадянські справи лише подумки, лежачи на печі та зв'язавши «свій язик, щоб кохати безпечно ідею»:

Кожна піч українська —
фортеця міцна:
Там на чатах лежать патріоти...
(«На печі»).

Привертає увагу творчість Якова Щоголева (збірки «Ворскло», «Слобожанщина»). У його поезіях, писаних чистою, народною мовою, постають давні звичаї козацтва, героїчне минуле запорожців. Ранні твори Щоголева романтичні, а в пізніших — порушуються соціально-громадянські проблеми.

Переклади М. Старицького та Б. Грінченка (переважно поезій XIX ст.) не лише долучали українців до світової культури, а й заперечували концепцію М. Костомарова про українську літературу як літературу «для домашнього вжитку». Завдяки поетам-сподвижникам складних і суперечливих 70–90-х рр. XIX ст. українська поезія розвивалася, готуючи підґрунтя для нечуваного злету віршованого слова на початку нового століття.

9. Роль драматургії в українському літературному та культурному житті

Доля українського театру така ж складна й терниста, як і доля української літератури та мистецтва взагалі.

Старий театр, самобутній, наближений до народу (театр шкільної драми та трагікомедій, театр інтерлюдій і вертепу) пережив свої найкращі часи ще до зародження нового українського письменства. Зачинателі нової української літератури — Іван Котляревський, Григорій Квітка-Основ'яненко — робили спроби поновити український театр, убираючи драматичні твори в сучасні форми, використовуючи теми із селянського життя, живу народну мову, український колорит, народні пісні. Але замалий репертуар і випадковість, спорадичність вистав мандрованих українсько-російсько-польських труп, що мали на меті розважити українських магнатів і догодити їм, аж ніяк не сприяли розвитку українського театру.

Перші спроби відродити національний театр з'являються лише в 60-х та 70-х рр. XIX ст. У 1873–1874 рр. Марко Кропивницький з успіхом улаштував українські вистави в Харкові, а 1876 року створив трупу в Катеринославі. Проте Емський указ спричинив майже п'ятирічний вимушений «антракт» у розвитку національного театру. У 1880 році пункт Емського указу стосовно заборони українських п'єс був переглянутий, унаслідок чого театральні вистави та концерти, хоч і з величезними обмеженнями, але дозволили проводити.

Вісімдесяті роки на Наддніпрянській Україні стали періодом розквіту українського професійного театру, справжнім батьком якого вважають Марка Кропивницького.

10 січня 1882 року М. Кропивницький здійснив постановку п'єси Т. Шевченка «Назар Стодоля». Власне, саме з цієї дати й починається літочислення українського професійного театру. Для повноцінного функціонування новоствореної трупи потрібні були кошти та досвідчений керівник. Ним став Михайло Старицький. На утримання трупи він використав усі гроші з продажу свого маєтку, що дало змогу збільшити персонал трупи, подвоїти хор, створити власний оркестр, підвищити платню акторам. Уже восени в Єлисаветграді Старицький створив українську професійну трупу, до якої ввійшли: Олександра Вірина, Ганна Затиркевич-Карпинська, брати Тобілевичі — Микола Садовський (театральний псевдонім від дівочого прізвища матері), Панас Саксаганський (псевдонім від назви місцевої річки Саксагань), Іван Карпенко-Карий, їхня сестра Марія Садовська-Барілотті, Марія Заньковецька та інші самобутні актори, часто звані «корифеями українського театру».

Трупа М. Старицького мала величезний успіх у глядачів, особливе захоплення викликала гра М. Кропивницького та М. Заньковецької. Своїм успіхом корифеї мали завдячувати й творчому співробітництву з відомими композиторами: П. Ніщинським (автором «Вечорниць», «Назара Стодоля»), К. Стеценком, М. Лисенком. Неоціненними є внески в становлення театру М. Старицького та М. Кропивницького. Старицький виступив проти розважальної ролі театру та спотвореного зображення українського мужика як недоумкуватого й п'яниці. Саме він уперше вивів у водевілі на посміховисько не мужика, а панів. М. Кропивницький — «український Мольєр» — був майстром реалістичної гри, противником зовнішніх ефектів, позування, клоунади. У роботі з акторами Кропивницький-режисер вимагав простоти, життєвої правди, психологічного розкриття образу.

Умови, у яких доводилося працювати акторам, були жахливими: українські трупи не мали своїх постійних приміщень і змушені були вести мандрівне життя; україномовні спектаклі без дозволу губернаторів та градоначальників не мали права на постановку; в один вечір обов'язково треба було зіграти п'єсу ще й російською мовою, до того ж на стільки актів, що й українська. Це не лише фізично й морально виснажувало акторів, а й відлякувало глядачів.

Негативним явищем було й постійне роздроблення театральних труп. Під тиском зовнішніх обставин 1885 року трупа М. Старицького розпалася на дві частини. На чолі однієї лишився М. Старицький, на чолі другої (з більшою частиною корифеїв) став М. Кропивницький, а 1888 року, після нового поділу, з'явилася ще одна трупа — М. Садовського. Інтерес широкого загалу до українського театру викликав до життя безліч малих труп: у 90-х рр. XIX ст. їх налічували вже близько 30.

Нелегкою була доля митців української сцени, їм доводилося ждати та жертвувати собою задля розвитку національного театру. Тяжкі умови праці, боротьба за виживання, тривалі судові процеси підірвали здоров'я М. Старицького, призвели до повного банкрутства. Марія Садовська-Барілотті, виснажена голодом і хворобою, померла на сцені; Іван Карпенко-Карий, відбувши три роки заслання, увесь час перебував під наглядом поліції; Марко Кропивницький після стусу мозку від навмисно спущеної на київській сцені на нього завіси почав глухнути, а під старість зовсім утратив слух. Проте саме наполеглива сподвижницька праця видатних режисерів й акторів дала змогу не лише вистояти й утвердитися українському театру, а й вивела його на світовий рівень.

Український етнографічно-побутовий театр мав величезний успіх. Мистецтво ансамблю, органічний такт у виставах слова й пісні, чудове знання та яскраве відтворення національного побуту, відданість принципам історичної правди й народності — надбання українського національного театру.

Н. І. Счастливецва

Урок № 3

ОСНОВНІ ВІХИ ЖИТТЯ І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО. ТВОРЧІСТЬ ПИСЬМЕННИКА — НОВИЙ ІМПУЛЬС УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТВОРЧОСТІ І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

Мета: поглибити знання учнів про життєвий і творчий шлях письменника, розкрити основні чинники формування його світогляду; дати чітке визначення місця письменника в розвитку української літератури; прокоментувати оцінку І. Франком його творчості; розвивати вміння критичного аналізу ідейно-художньої суті творів, виховувати співчуття до простих, знедолених людей.

Тип уроку: літературно-музична композиція «Співець життя народного».

Одне лиш знаю: біль за людей завжди тяжко мене палить.
І. С. Нечуй-Левицький

ХІД УРОКУ

Співець життя народного (літературно-музична композиція)

На сцену виходять шість учнів і, розділившись на дві групи по три чоловіки, стають з обох боків сцени. Тихо лунає мелодія пісні «Стоїть гора високая» на слова Л. І. Глібова.

1-й учень. Надросьянське селище Стеблів. Там, «де річка Рось повертає на схід сонця, вдарившись об високу, рівну, як стіна, скелю», на горі стояла хата Семена Степановича Левицького, у якій 25 листопада 1838 року народився майбутній письменник. «Я,— писав він пізніше,— брат та сестра малими спали в кухні на полу рядом з своєю нянькою, бабою Мотрею... В кухні дівчата співали за роботою, і я навчився всіх пісень, які тільки вони співали, бо сам дуже любив пісні».

Українську народну пісню не раз чув Іван і з уст матері Ганни Лук'янівни Трезвинської — жінки веселої, «говорючої і співучої», на руках якої «було все господарство на дворі і в полі». Баба ж Мотря часто розповідала дітям казки, яких знала силу-силенну.

2-й учень. Батько письменника Семен Степанович Левицький, сільський священик, був людиною прогресивною, цікавився історією, збирав зразки фольклору. Щоб дати освіту селянським дітям, він відкрив для них школу з українською мовою навчання. Та місцевий шляхтич звелів ту школу закрити: «Як ви вивчите мужиків читати, то підете ви, піду й я на поле робити».

Якось, їдучи з Іваном через ліс до Корсуня, батько розповів йому про героїчну битву козаків Хмельницького з польською шляхтою, про мужнього ватажка повстанців Северина Наливайка.

3-й учень. Батько навчив Івана читати й писати, материн брат за два роки підготував його до навчання в Богуславській бурсі, куди він потрапив восьмирічним хлопчиком і з якої виніс невеселі спогади. Інспектор-самодур Страхов шмагав бурсаків різками. «Він в суботу після уроків викликав провинників в широкий коридор, ставив їх рядком, брав лозу в цензора і сам «давав палі» по долонях учеників не тонким кінцем лози, а товстим, щоб було дошкульніше... Менші школярі кричали на все горло. Усей довгий рядок заливався слізьми. Решта учеників по одчинених класах слухала ті крики», — згадував пізніше письменник.

На щастя, в бурсі були й хороші педагоги: Черняк, Креховський, Лихнякевич. На уроках співів хлопчики разом із учителем Черняком залюбки співали, «мов навесні дівчата на вулиці ввечері». Може, саме на цих уроках зародилася в Нечуя-Левицького любов до музики. Навчався майбутній письменник добре.

4-й учень (на фоні мелодії пісні «Стоїть гора високая»). Серце хлопця спочивало, коли опинявся серед чарівної природи Надросся. «Рось тихо плине зеленою водою між високими кам'яними стінами, котрі ще трохи подекуди аж понахилялись, неначе заглядають в воду, дивлячись на свій ясний одлиск, то сірий, то червоний, то ясно-зелений од зеленого, як оксамит, м'якого моху, котрим вкриті кам'яні стіни, неначе дорогими килимами... Розлилась Рось рукавами й рукавцями поміж зеленими острівцями, розсипалась по камінні, переливаючи білу хвилю з каменя на камінь, то вигинаючи воду, неначе шию лебедину, то розбиваючи її білими краплями в білій, легкій, як пух, піні».

Змалюванню рідних краєвидів письменник присвятив чимало сторінок своїх творів.

5-й учень. Чотирнадцятирічним хлопцем приїхав Іван Семенович до Києва, щоб продовжити освіту в духовній семінарії. Місто вразило його не стільки дивами, про які наслухався від сільських жінок-прочанок, скільки своєю величчю, красою могутнього Дніпра.

Мешкав разом із трьома братами на Подолі. На власні заощадження купував книжки світські: Сервантеса, Шатобріана, Данте, Вальтера Скотта. Та найбільше зачитувався «Кобзарем» Шевченка.

На останньому курсі семінарії Нечуй-Левицький тяжко перехворів, закінчив її геть знесиленим. Рік пробув у батька, а рік учителював у Богуславському духовному училищі. Самостійно вивчав німецьку мову.

6-й учень. У 1861 році Іван Левицький став студентом Київської духовної академії. Знання поповнював з допомогою самоосвіти, передплачував вкладчину з товаришами прогресивні видання. Саме тоді він прочитав твори Белінського, Добролюбова, Писарева, роман Тургенєва «Батьки та діти», про який студенти академії, збираючись вечорами, сперечалися так, що «аж ляски йшли по стінах».

У Києві Іван Семенович розпочав літературну творчість. В автобіографії він зазначає, що крився зі своїми повістями навіть від товаришів і від батька, бо писати мовою його народу тоді було заборонено.

1-й учень. Закінчивши духовну академію й одержавши звання магістра богослов'я, Нечуй-Левицький порушує родинну традицію — рішуче відмовляється від духовної кар'єри і стає викладачем російської словесності Полтавської духовної семінарії. У Полтаві була написана повість «Дві московки», надрукована 1868 року у Львові і підписана псевдонімом Нечуй.

З 1866 року письменник викладає в світських закладах: гімназіях Каліша, Седлеця та Кишинєва, водночас займаючись літературною роботою. Як майстер художнього слова, Нечуй-Левицький зростає на кращих зразках української, російської та зарубіжної літератури.

2-й учень. Роки роботи в Кишинєві стали періодом найвищого творчого піднесення письменника Івана Нечуя. 1878 року завершена повість «Микола Джеря», яку Франко називав «історією всього українського селянства в тоту важку епоху». Хто з нас не пам'ятає здібного, трудолюбивого, ніжного з Нимидорою і нещадного з панамі та їхніми посіпаками Миколу, що не може змиритися із становищем раба. Пригадаймо, молодий і вродливий парубок, побачивши біля криниці в березі вродливу незнайому дівчину, що брала воду, шукає зустрічі з нею, плекаючи надію на щастя. Пам'ятаєте ту погожу літню днину, коли Микола з Нимидорою жали жито на панському лану? Придивіться, яким він був тоді.

Ведучі стають збоку. Лине тиха музика з «Пір року» Чайковського — «Літо», спів жайворонка або мелодія української народної пісні «Ой чий то кінь стоїть». Витираючи піт з лоба, на сцену виходять Микола з Нимидорою. Микола в полотняній сорочці, Нимидора у запасці й ріденько вишитій сорочці, дві коси обвивають голову, у косах — червоні ягоди калини з листям, в руках у них серпи. Микола кидає додолу мішок.

Микола (*сідаючи, жестом запрошує присісти Нимидору*). А я тебе вчора бачив у березі. Ти звідки прийшла у Вербівку?

Нимидора (*сумовито*). Я родом з присілка Скрипчинців. Моя мати вмерла і покинула мене маленькою. Я жила в дядька, доки підросла. Дядина моя була до мене дуже люта. Вона своїх дітей жалувала, давала їм гостинці, а мене все обминала. (*Зітхаючи*). Ніколи я не носила нової одежі, ніколи я не мала нових кісників, нової спідничини, латана сорочка все було світиться на моїх плечах. Якби була жива моя мати, вона б мене пожалувала, й гостинця мені принесла б, і вишила б мені квітками сорочку...

(*Помовчавши*). Підросла я, мене один чоловік найняв за няньку за три копи грошей та сорочку на рік. Господи! Як я помордувалась з його малими дітьми, трохи не підвередилась ними. Чужі діти бігають, купаються, а мені не можна й одступать од дітей.

Стала я дівкою й найнялася в одного багатого чоловіка. Од ранку до вечора робота та робота, а прийде ніч, упадеш на голу лаву та й заснеш, як мертва...

Микола. Яка ти, дівчино, безталанна. Чи добре ж тобі, Нимидоро, тепер у Кавунів?

Нимидора. Де вже воно буде добре в наймах! Кавун чоловік добрий, та зате Кавуниха дуже лиха, гризе мене, як іржа залізо.

Микола. Чи вийдеш в суботу на вулицю?

Нимидора. Рада б вийти, та Кавуниха не пустить.

Микола. Та ти не питай її, хоч вистав вікно, а на вулицю виходь.

Нимидора. Може, й вийду... побачу...

Микола. Ходім, Нимидоро, я допоможу тобі дожати копу. (*Микола і Нимидора встають і, поглянувши на сонце, залишають сцену.*)

3-й учень. Ласкаве слово хлопця, його щирість, доброта і врода викликають у серці дівчини глибоке і вірне почуття кохання до нього. На короткий час їм посміхнулося щастя: вони побралися. Та вже наступного дня вся сім'я Джері була на панщині. А коли під час жнив Микола, відбувши панську повинність, підбив людей і сам вийшов на своє поле, щоб рятувати

жито, нагайка осавула та різки нагадали всім, що вони невільники. У Миколи «запеклося серце», а в душі заворушилася думка помститися за себе, за батька, за Нимидору. Разом із товаришами розправиться він з осавулою, і пан вирішить віддати непокірних селян у москалі. Прийшлося їм рятуватися втечею. Об ярмо кріпаччини розбивається щастя Нимидори та Миколи; прощаючись, вони серцем відчують, що розлучаються навіки.

Інценізація уривка з повісті «Микола Джеря»

Від слів «Чом це ти, Миколо, не роздягаєшся?» до слів «Прощай, Нимидоро!..»

4-й учень. Втікачі, підпаливши скирти панського хліба, мандрують на сахарні, але бурлацтво на заводах не краще за панщину. Микола й ті, хто вижив, тікають у степи, до берегів Чорного моря. Золота воля війнула на них своїм крилом, та хіба можуть вони відчувати щастя без своїх батьків, дружин, дітей. Та й отаман рибалок Іван Ковбаненко не кращий за пана Бжозовського чи Бродовського. Через 20 років знайшов кріпосних втікачів і подав на них у суд. Від Сибіру бурлак рятує скасування кріпацтва. Помирає, не дочекавшись чоловіка, вірна Нимидора; дочка Любка, вже заміжня, не впізнає батька. Панство понівечило його життя, і він бореться з ним, доки живе.

Повість «Микола Джеря» стала одним із найбільших досягнень дожовтневої прози.

5-й учень. Нечуй-Левицький глибоко знав побут українського селянства, його звичаї, працелюбність, любов до гумору, та проте не хотів він обминати і темних сторін його буття та психології. Письменник з ними бореться дотепним і гострим словом.

Зараз просять вислухати їх дві добрі знайомі письменника, тільки поставити їх поруч не ризикнув і сам Іван Семенович, тож і ми послухаємо їх по черзі.

На сцену виходить баба Параска.

Баба Параска. Ой, люди добрі! Що мені на світі божому робить?

Не можна за лихими сусідами на селі вдержатись. Хоч зараз спродуйся, пакуйся — та й вибирайся на кубанські степи! Але ніхто мені так не допік до живих печінок, як та капосна баба Палажка Солов'їха. Так уже її обминаю, обходжу десятою вулицею; отже ж зачепить!

Раз мій рябий підсвинок уліз у Соловейків город, а мене тоді, на біду, не було дома. Приходжу я додому — дивлюсь, а мій підсвинок висить на тину, прив'язаний за задні ноги, та ракотицями

дереться об хворост. Я — до його, а Солов'їха вже й вибігла з хати на поріг. Як роззявить рота, як покаже залізні зуби!

І сяка-така, бодай твоє поросся вовки з'їли, і бодай ти вечора не діждала, як твій підсвинок поїв мою цибулю.

А бий тебе сила божа! Ще не чула, одколи живу на світі, щоб свині цибулю їли! Глянула я на свій город, а моєї цибулі — коли б тобі стебло: чисто всю вирвала Солов'їха... Я кинулась до неї, а вона стоїть на порозі та сичить, як гадюка: «Не підступай, бо голову провалю кочергою, та й на Сибір піду: і я пропаду, але й ти пропадеш!..»

Не можна мені з Солов'їхою на одним кутку жити!.. Оце піду, нападу на свого Омелька — нехай продає воли, землю й хату, бо далі не видержу...

Баба Параска виходить, на сцені — баба Палажка.

Баба Палажка. Люди добрі! Що мені на світі божому робить! Не можна мені через бабу Параску... на світі жити: набріхує на мене, судить мене по селі: й по хуторах; як скажена собака бігає по дворах, по хатах та вигадує на мене таке, що й купи не держиться. Я сяка й така, і носата, і губата, і горлата, і задрипана, і лиса, ще й до того відьма! Я собі молюся богу, а Параска бреше по селі, що я роблю чари. Прийду до криниці, стану навколішки та й кладу поклони на чотири вугли. А Параска плеще громаді, що я буцімто відьма, кругом криниці лазила навколішки, ще й біла лобом поклони в колючки.

Як вийду з церкви, вдарю перед порогом поклону та й двері поцілую, а вийду на цвинтар, то й стіну проти престола поцілую. А Параска усім бреше, що я відьма, бо замки в церкві цілую! Оббрехала мене на все село, а тепер... сусіди поробили нові двері в хлівах, ще й замками замикають на ніч корови. Отакий сором на старість...

Не можна мені через Параску довше на світі жити... Благословіть мені наглою смертю вмерти!

6-й учень. Сваряться баба Параска й баба Палажка, ніколи не буває миру і в сім'ї Омелька Кайдаша — глави роду в повісті «Кайдашева сім'я». Твір було опубліковано в 1879 році. Придивимось до чоловічої половини сім'ї Омелька. Чим живуть, про що мріють?

Інсценізація уривка 1-го розділу повісті

Від слів: «Карпе! А кого ти будеш оце сватать?» до — «Карпе! Чого це ти витріщив очі на яблуню, наче корова на нові ворота?».

Дійові особи: Карпо, Лаврін, старий Кайдаш.

1-й учень. Старі Кайдаш і Кайдашиха, їхні сини — суворий Карпо і жвавий, веселий Лаврін. Їхні невістки — горда, «з перцем» Мотря і тиха, мрійлива Мелашка втягнуті в нескінченні сварки у боротьбі за майно через нестатки, малоземелля, темряву. Ворожнеча переростає у тривалу війну між двома родинами. Заглянемо на подвір'я Кайдашів, там, здається, знову збирається гроза. (*Ведучі виходять.*)

То не чорна хмара наступала...

(інсценівка за повістю «Кайдашева сім'я»)

Дійові особи: Кайдашиха. Мелашка — його дружина. Карпо — її син. Петрик — її син. Мотря — його дружина. Василько — син Карпа і Мотрі. Лаврін — син Кайдашихи. Сусід.

Сцену навскіс розділяє на дві половини високий плетений тин. На задньому плані видно вікна хати. Після слів ведучого на сцені з обох боків тину з'являються майже всі дійові особи.

Ведучий (*урочисто, але з відтінком іронії*). То не чорна хмара з синього моря наступала... (*Пауза*). То виступала Мотря з Карпом з-за своєї хати до тину! (*Зліва з'являються Мотря, Карпо і Василько*). І не сиза хмара над дібровою вставала, то наближалася до тину стара відроока Кайдашиха, а за нею вибігла з хати Мелашка з Лавріном, а за ними повибігали діти! (*Справа виходять Кайдашиха, Мелашка, Лаврін і Петрик*)... Дві сім'ї, як дві чорні хмари, наближались одна до другої, сумно і понуро...

Мотря. Нащо ви одв'язали нашого коня та заперли в свій хлів? (*З криком*). Не святі ж прийшли з неба та одв'язали його!

Кайдашиха. Одчепись, сатано, хто його одв'язував! То твої діти їздили по двору та й пустили його.

Василько. То, мамо, баба одв'язали коня та й пустили по двору!

Петрик. Ні, не баба! То Василь одв'язав та їздив, доки не впустив його, а кінь як задер задні ноги та плиг у наш город!

Кайдашиха. Он глянь, суко, на тин! Це твій кінь звалив. Заплати три карбованці та оддай нашого кабана, тоді візьмеш свого коня.

Мотря, Як то? За свого гнилого кабана та ви взяли нашого коня!

Мелашка (*з-за бабиних плечей*). То ваш кінь гнилий та червивий, а не наш кабан!

Мотря. Ще й та обзивається! Мовчала б уже та не гавкала!

Мелашка. Принеси лишень три карбованці, а ні, то піду в волость тебе позивати.

Мотря. Ще й вона піде в волость! Утри спочатку віскривого носа та тоді підеш у волость.

Кайдашиха. Не лайся, бо я тобі в очі плюну!

Сусід (*виглянувши з-за тину в глибині сцени*). Та годі вам лаятись!

Мотря (*до сусіда*). Як же годі! Та це ж ті підтикани, задрипані Балаші. Хіба ж ви їх не знаєте?..

Кайдашиха (*перебиває*). Та це ж ті іродові Довбиші! Хіба ж ви їх не знаєте? Це ж вона того вовчого заводу з чортячими хвостами!..

Мотря. Та це ж ті каторжні Балаші! Це ж ті біївські лобури, що старців по ярмарках водять! Он зав'язалась, як на Великдень, а батько ходить по селу з торбами!

Мелашка. Брешеш, брешеш, як стара собака! Та й брехати добре не вмієш! У тебе й до того розуму та хисту нема.

Мотря (*взявшись за кілок з тину*). В тебе вже розуму, як у дрявому горшку, стільки, як у твоєї свекрухи!

Кайдашиха (*кинулася до тину так, що Мотря одступала*). Що я тобі винна, що ти мене потріпуєш?

Карпо (*в тому ж високому тоні*). Оддайте мені коня, бо як не оддасте, то я й сам візьму!

Лаврін. Ба не візьмеш! Оддай перше кабана та ще й доплати.

Карпо. А завіщо я буду тобі платити? Твої свині скакають у мій город, а моя коняка вскочила в твій! Оддай коня, бо піду з дрючком одпирати хлів. Лаврін. Ба не оддам! Про мене іди в волость позивати.

Карпо (*кинувшись до тину, вхопив матір за плечі і затрусив*). Натє, їжте мене, або я вас з'ім!

Мотря. По спині лупи її! Виколи дрючком їй друге око!..

Кайдашиха (*не своїм голосом*). Гвалт! Рятуйте!..

Лаврін з Мелашкою кинулись до Карпа обороняти матір. Зчинився галас, крик.

Ведучий. Сміх письменника часто поєднується в повісті з сумом, співчуттям до трудівників-селян. Через недоладні вчинки Кайдашів проглядає трагедія всіх безземельних селян при капіталізмі.

На сцену виходять чотири учні.

1-й учень. Страждання селянської бідноти, що йде працювати на фабрики та промисли, показує письменник у повісті «Бурлачка». Молода красива сільська дівчина Василина, залишена паном, стає покриткою і йде в місто на фабрику. Пригнічена

тяжкою працею, злиднями, починає пити та гуляти. До життя її повертає своєю любов'ю освічений робітник Михалчевський. Письменник викриває в творі винуватців народного лиха — поміщиків і підприємців.

2-й учень. Аморальність, лицемірство, кар'єризм духовенства викриває Нечуй-Левицький в антирелігійних творах «Старосвітські батюшки та матушки», «Афонський пройдисвіт». Життю української інтелігенції письменник присвятив роман «Хмари», а в п'єсах «На Кожум'яках», «Голодному й опеньки — м'ясо» показав мораль і звичаї міщан, дрібних торговців та чиновників.

3-й учень. Іван Якович Франко, який відвідав Нечуя-Левицького в Києві, писав, що «Нечуй належить до тих щасливих талантів, що швидко здобувають собі видне місце в літературі і надовго на нім остаються».

Творчість талановитого співця народного життя мала значний вплив на подальший розвиток літератури на Україні, зокрема, на появу соціальних романів Панаса Мирного, повістей Івана Франка та Михайла Коцюбинського.

4-й учень. Іван Семенович Нечуй-Левицький бачив майбутню Україну «з своїм добрим і гордим народом, без усякого ярма на шиї, з своєю мовою в літературі, зі своєю наукою й поезією... Як той чудовий сон, бачив він такою Україну».

Домашнє завдання

1. Написати відгук на урок.
2. Дочитати повість Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я».
3. Скласти кросворд «Реалізм».

Н. і. Счастливецва

Урок № 4

і. С. НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ. «КАЙДАШЕВА СІМ'Я» — СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВА ПОВІСТЬ-ХРОНІКА. РЕАЛІЗМ ТВОРУ, ВІЧНА АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ. ОСОБЛИВОСТІ СЮЖЕТУ Й КОМПОЗИЦІЇ

Мета: ознайомити школярів із повістю «Кайдашева сім'я»; сприяти виробленню навичок визначати жанр, композиційні складові твору; виховувати високі морально-етичні риси простої людини.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрети І. Нечуя-Левицького, пам'ятка «Вчимося аналізувати прозовий твір».

Нечуй-Левицький — «артист зору», «всеохоплююче око України»

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Оголошення теми і мети уроку

II. Актуалізація опорних знань

1. Дати відповіді на запитання

- Як ви уявляєте літературний процес? Запам'ятайте, що місце кожного письменника в ньому визначається часом його виступу на літературну арену та цінністю творчого доробку, зокрема ступенем новаторства.
- Визначити спільне й відмінне в поняттях: художній натяк, художня деталь, художній образ, словесна картина. Свою відповідь проілюструйте прикладами.
- Які види комічного ви знаєте? Чим вони подібні й чим відмінні? Назвіть відомі вам засоби творення комічного?

2. Міні-дискусія, обмежена часом

Створити виступ (діалог) «Місце літератури 70–90-х рр. XIX ст. в загальноєвропейському контексті».

3. Робота в парах

Розгадування кросворда «Реалізм» (самостійно складеного вдома).

III. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Слово вчителя

І. С. Нечуй-Левицький глибоко й досконало знав життя, побут українського селянства. У пореформеній дійсності він знаходив нову панщину, бо кріпащина в спадщину народним масам полишила бідність та релігійний дурман. Це породжувало повсякчасні дрібні чвари між родинами та сусідами, отруювала будні й без того тяжкого селянського життя.

Художньою довершеністю і правдивістю зображення побуту дореволюційного села «Кайдашева сім'я» займає видатне місце серед інших творів української, та й не тільки української, літератури на цю тему.

Це — класичний зразок соціально-побутової повісті.

2. Виступи учнів-«критиків»

1-й учень

Життєва основа твору

Кращі риси простих людей не закривали від спостережливого ока письменника й того огидного, що було породжене соціальною дійсністю пореформеної доби. У 1879 році вийшла з друку повість І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я». Її можна назвати цілою епопеєю життя українського села в перші десятиріччя після реформи 1861 року. У творі змальовувався побут селянської сім'ї після скасування кріпацтва. З комічних сцен життя сім'ї Кайдашів виростає реалістична і трагічна за своєю суттю картина життя селянства, темного, забитого віками панщини, роз'єданого новими капіталістичними порядками.

Своєрідність композиції і стилю

І. Франко писав, що «Кайдашева сім'я» з погляду «на високоартистичне змалювання селянського життя і добру композицію належить до найкращих оздоб українського письменства». У зображенні життя пореформеного українського села Нечуй-Левицький дотримувався традицій гоголівської реалістичної школи, яка вимагала від письменника точно і докладно малювати не тільки портрети, поведінку і звички персонажів, а й те соціально-побутове середовище, в якому діють герої. Цими реалістичними принципами зумовлена композиція «Кайдашевої сім'ї».

Повість скомпонована зі сцен, ситуацій селянського побуту, в яких розкриваються темнота, обмеженість, егоїзм, породжені законами тогочасної дійсності.

А соціальний конфлікт у повісті посилюється психологічним, що виникає з тих потворних рис і звичок у характерах героїв,

які сформувалися в умовах кріпосницького та капіталістичного ладу. Крізь усю «Кайдашеву сім'ю» проходить контраст між світом природи і світом жалюгідних людських взаємин. Його помічаємо вже в експозиції твору.

Починається повість описом місцевості, серед якої розкинулось село Семигори. Ліс, як зелене море, ставки в очеретах, левади, два рядки білих хат, наче два разки перлів на зеленому поясі, — усе манить до себе, настроює читача на ліричний лад, і йому хочеться бачити й життя людей в гармонії з цією красою. Та вже постать змореного важкою працею старого Кайдаша, що на темному тлі повітки нагадував ченця, з різкою протилежністю до поетичного опису місцевості.

Експозиційними сценами, що знайомлять читача з місцем дії, персонажами твору, є розмова братів Кайдашенків про дівчат, залицяння Карпа до Мотрі, оглядини в Довбишів.

У зовнішності героїв Нечуй-Левицький уміє майстерно передати їхні темпераменти, нахили, звички. Щоб розкрити провідні риси характерів персонажів, помітне місце в експозиції твору письменник відводить портретам Кайдаша, Кайдашихи, Карпа, Лавріна, Мотрі.

Зав'язка конфлікту в родині Кайдашів настає після одруження Карпа з Мотрею. Поява молоді сім'ї викликала між батьками і дітьми суперечки за «мое» і «твое», розворушила дрібновласницькі інстинкти і пристрасті Кайдашів.

Найнапруженіші моменти родинного побуту письменник відтворює в гострих, вихоплених з життя діалогах. За їх допомогою автор твору розкриває психологію героїв, підсилює реалізм зображення картини, надає напруженості й динамічності сюжетній лінії повісті. Завдяки майстерності діалогів повість у багатьох місцях читається як драматичний твір. Зображуючи наростання конфлікту між Кайдашами, автор в епічну розповідь вводить гострокомічні сценки, смішні ситуації (пригоди п'яного Кайдаша, пригоди з Кайдашихою під час поїздки на оглядини в Біівці), які нагадують народні анекдоти та інтермедії.

Сповнені комізму епізоди родинного життя Кайдашів. Кайдашиха і Мотря, змагаючись за першість у хатніх справах, б'ють горшки одне одному, сидять у неметеній хаті тощо. Гумор Нечуй-Левицького йде від самого життя, від народної творчості і є однією з найсильніших і найсвоєрідніших особливостей таланту письменника. Цей гумор має різні відтінки: від добродушного жарту до сатиричного сміху, залежно від того, на кого він спрямований.

В останніх розділах сатиричний струмінь повісті доходить свого найвищого напруження. Історія з кухлем (VIII розділ), коли через копійчаний глечик людині викололи око, є кульмінацією повісті.

Комічні сцени створює письменник за допомогою контрасту між піднесеним, героїчно-епічним характером розповіді і тими дріб'язковими, нікчемними вчинками героїв, про які йде мова. Опис чергової баталії між сім'ями братів Кайдашенків (IX розділ) починається словами, близькими до народних дум: «Не чорна хмара з синього моря наступала, то виступала Мотря з Карпом з-за своєї хати до тину».

«Не сиза хмара над дібровою вставала, то наближалася до тину стара видроока Кайдашиха, а за нею вибігли з хати Мелашка з Лавріном, а за ними повибігали всі діти».

Закінчується повість сваркою сімей за грушу, яку посадив Лаврін, а під час розподілу землі вона опинилася на Карповому городі. Розв'язка повісті несподівана. Груша всохла, і сім'ї помирилися. В обох садибах настали мир і тиша. Читач добре розуміє, що настало тимчасове перемир'я між сім'ями, що причинам для сварки і ворожнечі не буде кінця, бо їх породжують індивідуалістичні інстинкти, так щедро розвинуті у героїв повісті.

Висока майстерність реалістичного зображення у Нечуя-Левицького криється і в мові його повісті, пересипаній перлами усної народної творчості, сповненій різноманітністю порівнянь, то ліричного, то комічного, то сатиричного забарвлення. Це ж про неї М. Коцюбинський в одному з листів писав: «Яка прекрасна мова! Читав — наче погожу воду у спеку пив».

Даючи високу оцінку мові повісті, Іван Франко відзначив, що це «переважно буденна мова українського простолюддя, проста, без сліду афектації, але, проте, колоритна і повна тої грації; якою вона визначається в устах людей з багатим життєвим змістом». Вміло поєднавши в повісті літературну мову з народнорозмовною, Нечуй-Левицький підняв художню літературу на вищий ступінь майстерності.

2-й учень

Образи-персонажі

Відтворюючи життя персонажів у хронологічній послідовності, день за днем, з усіма подробицями, письменник розкриває причини, під впливом яких формувалися характери героїв. Автор повісті виявив тонку спостережливість, уміння підмічати найхарактерніші індивідуальні риси і створювати типові характери.

Омелько Кайдаш — втілення темноти, забобонності і затурканості значної частини селян, знівчених духовно і фізично ще

панциною. Кайдаш був добрим стельмахом, прожив довге й тяжке життя, в якому не знав нічого, крім важкої праці.

Про це переконливо говорить його зовнішність — портрет спрацьованої, передчасно постарілої людини, у якій «здорові загорілі жилаві руки», «широке лице... сухорляве й бліде, наче лице в ченця, високий лоб, посічений густими дрібними зморшками». Цей портрет майстерно намальований за допомогою світлотіней, у ньому контрастують чорний фон і білий одяг та бліде лице Кайдаша. Важка праця, темнота, забобонність, родинні чвари і пияцтво зробили Кайдаша безвольним, внутрішньо надломали його, перетворили на посмішище в сім'ї, убили в ньому віру в краще життя і довели до трагічної смерті.

Читаючи повість, ми відчуваємо, що сміється Нечуй-Левицький над своїм героєм крізь сльози, що ставиться до нього з глибоким співчуттям, засуджуючи не його, а ті суспільні умови, які знівели цю добру працьовиту людину.

Маруся Кайдашиха — один із найдовершеніших образів повісті. Знайомлячи читача з високою, рівною, енергійною на вид Кайдашихою, автор одночасно показує негативні риси її характеру. «Маруся Кайдашиха замолоду довго служила в дворі, у пана, куди її взяли дівкою... Вона довго терлась коло панів і набралась од їх трохи панства. До неї прилипла якась облесливість у розмові й повага до панів. Вона любила цілувати їх в руки, кланятись, підсолоджувала свою розмову з ними... До природної звичайності української селянки в неї пристало щось уже дуже солодке, аж нудне. Але як тільки вони трохи сердилась, з неї спадала та солодка луска, і вона лаялась і кричала на весь рот».

У характері жінки лицемірство, улесливість, манірність поєднуються із грубістю і жорстокістю, Кайдашиха вміє прислужувати панам та духовенству, чим і хизується. Недаром люди глузували з Марусі і називали її «економшею», підкреслюючи цим невідповідність звичок і поведінки Кайдашихи способу її життя та її соціальному походженню. Саме в цій невідповідності претензій Кайдашихи справжній її сутності — секрет комедійності цього образу.

Показуючи поведінку Кайдашихи на оглядинах у двох різних за соціальним станом сім'ях, письменник-гуморист висміює її улесливість, запобігання перед багатими, все, що пристало до селянки від панів, попів та багатіїв. На заручинах у багатих Довбишів зі словами Кайдашихи «неначе полилась патока з уст». Маруся так і сипле: «Моя дитино», «серце кохане», «моя втіхо».

Зовсім по-іншому поводитьься вона в бідних Балашів. Спочатку навіть не хоче заходити в хату, говорячи синові: «Тут, мабуть, живуть старці, а не хазяїни».

На повну силу розкриваються власницька сваволя Кайдашихи, її нікчемний гонор, жорстокість у родинних сварках та колотнечах, які були її стихією. Маруся вольова, енергійна жінка, але ця її душевна енергія витрачається на нескінченні сварки за яйця, горшки, кабанця, грушу тощо.

Ми відчуваємо, що десь там, на дні душі Кайдашихи, жевріють і жіноча ніжність, доброта, і потяг до краси, що проявляється в її господарності, зовнішній охайності, у її любовному ставленні до внуків, у монологах, де вона звертається на оглядинах до своїх майбутніх невісток. Але ці добрі якості Кайдашихи відступають на задній план — їх затьмарюють родинні чвари.

3-й учень

Сини і невістки

Представниками молодого покоління Кайдашевої сім'ї виступають у повісті Карпо і Лаврін Кайдашенки та їх дружини Мотря й Мелашка.

З розмови братів про дівчат видно, що Лаврін — це ніжна, поетична натура, а Карпо грубуватий, черствий парубок. Ці риси Карпа передає і його портрет: «Він ніколи не сміявся гаразд, як сміються люди, а його насуплене жовтувате лице не розвиднялось навіть тоді, як губи осміхались». У нескінченних родинних чварах Карпо черствіє і грубіє все більше й більше. Він навіть доходить до того, що в пориві злості кидається з кулаками на батька і кричить: «Задушу, іророва душе!» Жадоба власності заглушує в Карпові родинні почуття і доводить до того, що він на очах усього села женеться з дрючком за рідною матір'ю.

Карпо рішучий, вольовий, виділяється серед інших селян самостійністю розуму. Згадаймо, як він не погоджується з громадою, коли та вирішила віддати громадський шинок хитрому і підступному Беркові. Та, на жаль, ці позитивні задатки в його характері губляться в щоденній гризні.

Душевна м'якість, поетичність, доброта і безкорисливість юного Лавріна на початку повісті контрастують з похмурою вдачею старшого брата. Ні бідність Мелашки, ні невдоволення матері невісткою не змогли затьмарити чистоти, ніжності Лаврінового кохання з Мелашкою.

Душевна привабливість Лавріна передається і в його мові, поетичній, пісенній та лагідній. Своє захоплення Мелашкою він

висловлює так: «І де ти, красо, вродилась з твоїми шовковими бровами, коли б ти була зозулею в гаю, то я тебе і там упіймаю».

Сподівання читача на те, що Лаврін у родинному житті збереже свою красу і привабливість, стане світлим променем у кайдашівському «пеклі», не справджується. У безперервних родинних сутичках за «моє» і «твоє» у Лавріна поступово зникають поетичні риси його вдачі, черствіє душа, грубіє мова. У кінці повісті брати мало чим відрізняються один від одного; обидва вони егоїстичні, вперті. Подібні зміни відбувались і в характерах Мотрі і Мелашки. Характеризуючи невісток, письменник велику увагу приділяє описові середовища, в якому кожна з них виховувалась, показує, як соціальні умови формують поведінку людей.

Вихована в заможній сім'ї, Мотря тримається гордо і незалежно. Фізично здорова і працьовита, з гострим розумом, Мотря не кориться лихий свекрусі, ні в чому не поступається їй. Вона живе мріями про власну хату, власне господарство. Скупість, егоїзм, сварливість, зневага до людей найповніше проявляються у характері Мотрі після того, як вона стала самостійною господинею. Мотря — зла й жорстока жінка. Виколовши у сварці свекрусі око, вона не вболіває за свій страшний вчинок, а навіть радіє з цього.

Негативні риси Мотрі висміюються влучними порівняннями, які викликають у читача їдкий сміх; «Мотря теліпалась, немов павук на павутині», «Мотря була схожа на довгу швайку».

Письменник милується зовнішньою і внутрішньою красою Мелашки, дівчини, яка виросла в бідній селянській хаті й винесла з неї доброту, лагідність, поетичність. Малюючи її портрет, автор поєднує традиційні фольклорні засоби з індивідуальними рисами героїні. «Дівчина була невелика на зріст, але рівна, як струна, гнучка, як тополя, гарна, як червона калина, довгообраза, повновида, з тонким носиком. Щоки червоніли, як червонобокі яблука, губи були повні та червоні, як калина. На чистому лобі були ніби намальовані веселі тонкі чорні брови, густі-прегусті, як шовк». У цьому портреті є чимало від фольклорного образу української дівчини, яка в піснях часто порівнюється із стрункою тополею та з червоною калиною. Мова Мелашки мелодійна, пересипана пісенними зворотами і нагадує Лаврінові туркотіння горлиці в житі. Прощаючись із коханим, Мелашка говорить: «Я б прикрила твій слід листом, щоб його вітер не завіяв, піском не замів», «А може, ти оце підеш за ту діброву та й занесеш навіки свою любов розмову». Але поступово під впливом оточення Мелашка

черствіє, втрачає поетичність, душевну привабливість і стає такою ж дріб'язковою, егоїстичною, як і інші члени сім'ї.

Отже, при всій відмінності представників молодого покоління зміст їхнього життя один — дрібновласницький. Кожен із них прагне більше урвати для себе, відстояти свою власність.

Сумну картину селянського побуту в повісті доповнюють образи сільських бабів Палажки та Параски.

Своєю забобонністю, взаємною ненавистю, затурканістю й безсоромністю баба Палажка та баба Параска є втіленням темноти в житті українського післяреформеного села, доведеного до такого стану кріпаччиною, існуючим ладом.

Повість «Кайдашева сім'я» — високохудожній соціально-побутовий твір, у якому правдиво показано життя українського села другої половини XIX століття. «Кайдашева сім'я» посідає визначне місце і в світовій літературі. «Жодна література світу не має такого правдивого, дотепного, людяного, сонячного, хоч дещо і захмареного тугою за кращим життям, твору про трудяще селянство за умов капіталізму, як «Кайдашева сім'я» Нечуя. Тут усе виконує свою визначену автором роль, веде свою мистецьку партію, як інструмент в хорошому оркестрі чи хорі», — так сказав про світове значення «Кайдашевої сім'ї» видатний поет і літературознавець М. Т. Рильський.

3. Словникова робота

Повість — великий за обсягом твір, у якому докладно розповідається про цілу низку подій, що висвітлюють життя одної чи кількох дійових осіб.

Соціально-побутова повість — художній твір, у якому картини родинного життя, побуту героїв зображені на фоні якихось соціальних подій чи зв'язані з певними суспільними обставинами і пояснюються ними.

IV. Закріплення

1. Прочитайте кінцівку твору, що становить його розв'язку

(«Діло з грушею скінчилось несподівано. Груша всохла, і дві сім'ї помирились. В обох садибах настала мирнота й тиша».)

Так закінчується повість у другій редакції. У першому ж виданні була така кінцівка:

«Діло з грушею не скінчилось й досі. А груша все розростається і вшир, і вгору, та родить дуже рясно, неначе зумисне дражниться з Кайдашами та їх жінками, а здорові, як горнята, груші й досі дратують малих Лаврінових та Карпових дітей».

2. Висновок

Отже, в такому варіанті і розв'язка твору була інша, більш реалістична: життя двох сімей лишається незмінним, бо й соціальні умови зостаються ті ж самі.

Нечуй-Левицький, як бачимо, виступає у своєму творі як справедливий, суворий суддя. І це було новим, революційним кроком у розробці теми села. Від співчуття знедоленому селянству, розкриття його тяжкої долі, піднесення позитивних сторін його життя, тобто того, що було характерне для Квітки-Основ'яненка і Марка Вовчка, Нечуй-Левицький не відмовляється.

Він бачив у селянині великого трудівника, володаря поетичної душі, творця перлин народної творчості, але й бачив ті умови соціального побуту, які породжували темноту, суєвір'я, приватновласницьку психологію.

Думка про «двоїсту природу» селянина неоднорозово проходить червоною ниткою у творах І. С. Нечуя-Левицького.

3. Визначити засоби комічного у творі

Наведіть приклади.

4. Літературна гра «Хто з героїв повісті “Кайдашева сім'я”?»

«Чий це портрет?» (див. додаток)

Оцінювання.

V. Домашнє завдання

1. Скласти цитатний план-характеристику Кайдаша та Кайдашихи (I варіант), Карпа й Лавріна (II варіант), Мотрі та Мелашки (III варіант).
2. Написати реферат «Ранні твори І. Нечуя-Левицького про село».

Додаток

Хто з героїв повісті «Кайдашева сім'я»...

1. ...був дуже богомольний, ходив до церкви щонеділі не тільки на службу, а навіть на вечірню, говорив два рази на рік, горнувся до духовенства, любив молитись і постити?
2. ...вважав, що вісь біля воза зламалась тільки тому, що він поїхав по снопи в неділю?
3. ...наглядала за працею невістки, «наче осавула на панщині, а сама не бралась і за холодну воду»?
4. ...всі гроші, що заробляв у пана та людей на возах, на плугах, на боронах, пропивав у шинку, заливаючи горілкою «давнє панщине горе»?

5. «...був чоловік гордий, упертий, не любив нікому кланятись, навіть рідному батькові»?
6. ...був дотепним, життєрадісним парубком, а ставши хазяїном, сварився з братом за кожну дрібницю?
7. «...була з поетичною душею, з ласкавим серцем»?

Чий це портрет?

1. «Широкі рукава закачались до ліктів; з-під рукавів було видно здорові загорілі жилаві руки. Широке лице було сухорляве й бліде, наче лице в ченця. На сухому високому лобі набігали густі дрібні зморшки. Кучеряве посічене волосся стирчало на голові, як пух, і блищало сивиною».
2. «Вона була вже немолода, але й не стара, висока, рівна, з довгастим лицем, з сірими очима, з тонкими губами та блідим лицем».
3. «...молоде довгасте обличчя було рум'яне. Веселі сині, як небо, очі світились привітно і ласкаво. Тонкі брови, русьві дрібні кучері на голові, тонкий ніс, рум'яні губи — все подихало молодю парубочою красою».
4. «...був широкий у плечах, з батьківськими карими гострими очима, з блідуватим лицем. Тонкі пружки його блідого лиця з тонкими губами мали в собі щось неласкаве. Гострі темні очі були ніби сердиті». «Він ніколи не сміявся гаразд, як сміються люди. Його насуплене, жовтувате лице не розвиднювалось навіть тоді, як губи осміхались».
5. «Висока на зріст, рівна станом, але не дуже тонка, з кремезними ногами, з рукавами, позакочуваними по лікоть, з чорними косами, вона була ніби намальована на білій стіні. Загоріле рум'яне лице ще виразніше малювалося з чорними тонкими бровами, з темними блискучими, як терен, обмитий дощем, очима. В лиці, в очах було розлите щось гостре, гаряче, було видно розум із завзяттям і трохи з злістю».
6. «Дівчина була невеличка на зріст, але рівна, як струна, гнучка, як тополя, гарна, як червона калина, довгообразна, повновида, з тонким носиком. Щоки червоніли, як червонобокi яблучка, губи були повні та червоні, як калина. На чистому лобі були ніби намальовані веселі тонкі чорні брови, густі-прегусті, як шовк».

Урок № 5

і. НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ. «КАЙДАШЕВА СІМ'Я».

ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРСОНАЖІВ.

**МАЙСТЕРНІСТЬ ЗМАЛЮВАННЯ ХАРАКТЕРІВ КАЙДАША
ТА КАЙДАШИХИ, КАРПА і ЛАВРІНА, МОТРИ ТА МЕЛАШКИ**

Мета: удосконалювати вміння аналізувати та синтезувати факти, вчинки, давати оцінку образам та певним явищам літературного твору; розвивати навички виразного коментованого читання, усне зв'язне мовлення учнів; формувати світогляд школярів, виховувати почуття справедливості, дружніх стосунків.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрети І. Нечуя-Левицького, М. Коцюбинського, І. Франка, текст твору, роздаткові теоретичні схеми «Система образів літературного твору».

*«Читав — наче погожу воду у спеку пив.
Яке знання народних звичаїв, народного життя».*
М. Коцюбинський

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Оголошення теми і мети уроку

II. Актуалізація опорних знань учнів

1. Коментоване читання

Виразне коментоване читання уривку повісті — сцени повернення Лавріна й Мелашки з Бієвець.

2. Переказ епізодів

Стислий переказ епізодів про боротьбу за мотовило, пригода з Мотриним борщем, подорож Кайдашихи в село Бієвці, сутички біля двору баби Палажки.

3. Гумор і сатира в повісті

Слово вчителя. Реалістично зображуючи ці картини, Нечуй-Левицький широко використовує гумор і сатиру.

Розкриваючи трагедію цього життя в умовах темноти і безкультурності, в царстві нікчемної боротьби за дрібну власність,

письменник зумів по-гоголівськи, показати основний конфлікт повісті, використавши сміх.

Але це сміх не заради сміху. Ніде нема глузування з героїв. Навпаки, автор співчуває своїм персонажам, серед негативного хоче підкреслити щось і позитивне.

Досконало знаючи народний гумор і дотепи, Нечуй широко користується ними в повісті.

(Для прикладу можна назвати такі гумористичні картини, як прихід Кайдаша з шинку (I розд.), сутички Кайдашихи з невістками, показ набожності баби Палажки.)

Часто гумористичні картини переходять у сатиру, в гостре осудження умов капіталістичної дійсності. Так, сатирично Нечуй-Левицький викриває дрібновласницьку обмеженість молодих Кайдашів, які відмовляються розкопувати горба на користь собі і громаді; гостро висміює забобонність Кайдаша і знахарські здібності баби Палажки; осуджує жорстокість Кайдашихи, особливо у поводженні з Мелашкою, і хижацьку поведінку Мотрі у стосунках із свекрухою.

III. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Ознайомлення учнів із поняттям «система образів-персонажів»

Система образів-персонажів — спосіб вираження ідейного та художнього замислу автора.

У взаємодії персонажів через їх порівняння, зіставлення, протиставлення виражається погляд письменника на створений ним художній світ, на самих героїв, їх слова, вчинки і, зрештою, на оточуючу дійсність.

Персонаж у художньому творі існує не сам по собі, а в системі взаємостосунків з іншими персонажами.

Чим більше взаємозв'язків виявляється в персонажа, тим яскравіше висвітлюється його багатогранність, глибина і складність. Тому з розвитком літератури удосконалювались взаємостосунки в самій системі персонажів.

1. У класицизмі основним був поділ героїв на позитивних і негативних.
2. У сентименталізмі героєм стає виходець із народу, він внутрішньо благородний, протиставляється панам, аристократам, які зображуються людьми нікчемними, розбещеними, жорстокими (Г. Квітка-Основ'яненко «Маруся»).
3. У романтизмі автор концентрує увагу на рисах характеру головних, усі інші персонажі допомагають розкрити характер основного (Гамалія в «Гамалії» Т. Шевченка).

4. У реалізмі складна система взаємостосунків, що визначає: наявність рівнозначних образів, і «схрещення доль», і протиставлення, і паралелізм, і антагонізм (М. Коцюбинський «*Fata morgana*», І. Франко «Борислав сміється»).

2. Творча лабораторія. Робота в групах.

Характеристика образів твору

- Якими ви собі уявляєте зовнішність персонажів повісті, їхній темперамент, вираз обличчя? Створіть портрети героїв. Зразки відповідей.

Кайдашиха — повнувата, поважна в руках, вираз обличчя то сердитий, то улесливий — залежно від обставин.

Кайдаш — сутулий, худий, в очах — вічна заклопотаність і похмільна туга.

Карпо — високий, кремезний, завжди насуплений.

Лаврін — стрункий, усміхнений, погляд лагідний, відкритий.

Мотря — дебела, моторна, завзята, у погляді — рішучість.

Мелашка — невисока, худенька, тонкої вроди, очі усміхнені, трохи сумні.

- Що спільного й відмінного в образах цих героїв? Попрацюйте в парах.

У першому розділі Кайдаша бачимо добрим стельмахом, прожив довге й тяжке життя.

Старий Кайдаш — п'яниця. Причиною цього були також соціальні умови. Він усе частіше топив горе в горілці. Надмірне пияцтво привело його до загибелі — і саме у воді, якої все життя боявся.

Проте в образі Кайдаша знаходимо й позитивні риси. Це, насамперед, працьовитість. Позитивним слід уважати й намагання його примирити сутички в хаті, прагнення до того, щоб не розбивалася сім'я.

Сини Кайдаша Карпо і Лаврін успадкували від батька працьовитість, турботу за свою сім'ю, інтереси дрібного власника. Зовні вони також схожі на батька: «обидва високі, рівні станом, обидва довгообразі й русяві, з довгими тонкими, трошки горбатими носами, з рум'яними губами». Це те, що їх об'єднує.

Але кожен із них постає чітко окресленою індивідуальністю.

Старший син Карпо з виду був суворий і непривітний. Письменник зазначає, що Карпо «ніколи не сміявся гаразд, як сміються люди. Його насуплене жовтувате лице не розвиднювалось навіть тоді, як губи усміхались».

У поводженні Карпо був упертий, гордий, не любив нікому кланятись, навіть рідному батькові. Ці риси Карпа, очевидно, були помічені у волості, і його обрали задесяцького.

Для свого характеру він добирає собі дружину, щоб була «робоча та проворна та щоб була трохи куслива, як мухи в спасівку».

Душа Лавріна чутлива до краси, ніжності. Він кохає свою дружину, йому байдуже, що Мелашка з бідної родини.

Нахил Лавріна до жартів і дотепності також відрізняється від Карпового. Як приклад, тут можна назвати іронічне ставлення Лавріна до колотнечі в сім'ї, кепкування з Мотрі тощо. Але це тільки на початку. Далі з нього виходить такий же дрібний власник, егоїст, як і інші члени сім'ї. Він втягується до сварки, наслідує Карпа в поводженні з батьком, нечемно говорить із сусідами.

Можна навести приклади, як мова балакучого Лавріна, сповнена дотепних виразів, жартівливих слів, потім також змінюється, стає брутальною і сварливою.

Дві сім'ї братів, що поділилися, раз у раз виходять одна проти одної. На битву, і в усіх випадках Лаврін тримає себе не гірше від Карпа, виявляючи егоїзм і дріб'язковість приватного власника.

Образ Кайдашихи, мабуть, найбільше індивідуалізований. Автор підкреслює її сварливість, нікчемний гонор, заздрість, наслідування експлуататорів (у ставленні до невісток). «Вона стояла над душею в Мотрі, наче осавула на панщині».

Перехід від улесливості до жорстокості — також риса, яку Кайдашиха запозичила у панів. Мова старої Кайдашихи то улеслива, то сварлива. Щоб показати свою доброту до невістки, свекруха вживає такі звертання, як «моя дитино», «моє серце», «моя доню». Інакше звучать її слова, коли вона свариться: «Постривай же ти, суко!» або «Одчепись, сатано!».

Перед сусідами вона може знеславити свою невістку, перебільшуючи її провини або просто вигадуючи щось від себе.

Заводієм усіх сварок у сім'ї, усієї колотнечі була, у першу чергу, Кайдашиха. На образі цієї егоїстичної і сварливої жінки показано, як морально занепадає людина в умовах дрібної власності.

Мотря — сварлива й жорстока жінка, яка в сімейних суперечках не зупиняється ні перед чим. За це від свекрухи вона одержала кличку «бендерська чума».

Мова Мотрі також відрізняється грубістю, сповнена образливих слів і лайливих дотепів. Відчуваючи свою зверхність над Мелашкою, вона і розмовляє з нею нечемно й образливо: «Не мети

од порога, бо візьму тебе за шию, як кішку, та натовчу мордою в сміття».

Мелашка в порівнянні з іншими персонажами має чи не найбільше позитивних рис. Протягом усього твору автор співчуває героїні, змальовує її привабливими теплими фарбами.

На відміну від Мотрі, Мелашка походить з убогої сім'ї, для неї навіть звичайна простора хата Кайдаша здалась раєм.

У поведінці й мові Мелашка привітна й лагідна. Кохаючись у народних піснях, Мелашка і сама розмовляє пісенно.

Тяжке життя випало на долю Мелашки у свекрухи, яка поводилась із нею, мов із наймичкою. Свекруха не пускала її навіть у неділю на побачення з батьками. Спокійна вдачею, Мелашка терпляче зносить всі образи.

Потрапивши до Києва, Мелашка вирішує залишитися там, щоб пожити на волі, хоча тяжко переживає розлуку з чоловіком. Це невдала втеча кінчається тим, що Мелашка повертається в сім'ю сварливої Кайдашихи й починає навчатись у неї грубого поводження з людьми.

Поступово переймає звички, лайливу мову, грубість, що панували в Кайдашів.

3. Висновок

Як бачимо, крок за кроком перед читачами минає сумне, безрадісне життя затурканого селянина, недолі якого І. Нечуй-Левицький співчуває. Іноді він, правда, насміхається з нерозсудливих вчинків свого героя, з його сімейної «війни», але крізь цей гіркий сміх проглядає сум.

Так жила не одна сім'я Кайдаша, а все дрібновласницьке село в другій половині XIX ст.

IV. Закріплення

1. Бесіда за питаннями

- І. Нечуй-Левицький наділив Омелька й Марусю Кайдашів багатьма негативними рисами. А що в їхніх характерах позитивне?
- Лаврін та Мелашка здаються нам найбільш привабливими в повісті. А що в них заслуговує на осуд?
- У чому типовість героїв «Кайдашевої сім'ї»?

2. Творче завдання

Спробуйте створити власну кінцівку цього твору. Обґрунтуйте свою думку.

3. Оцінювання

V. Домашнє завдання

1. Випереджальне завдання (окремим учням підготувати виступи до запропонованих тем).
2. Прочитати додатково художній твір «Хмари» І. Нечуя-Левицького. Зробити записи в читацькому щоденнику (обов'язково).

Додаток

Система образів-персонажів

Персонажі можуть бути:

- головні — мають повноцінні самостійні характери;
- другорядні — беруть активну участь у розвитку сюжету, але їм приділяється менше авторської уваги;
- епізодичні — з'являються в одному чи кількох епізодах; не наділенні самостійними характеристиками.

Персонажі можуть:

- протиставлятися (один одному або один — усім);
- бути «двійниками»;
- мати паралельні долі;
- мати долі, що перехрещуються.

Усі ці групи об'єднуються в суспільстві, відображеному у творі.

Урок № 6

РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ.

ДИСКУСІЯ НА ТЕМУ «ПРИЧИНИ Й НАСЛІДКИ

КОНФЛІКТУ МІЖ БАТЬКАМИ ТА ДІТЬМИ В ПОВІСТІ

І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО «КАЙДАШЕВА СІМ'Я»

Мета: допомогти учням систематизувати знання за твором І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я», осмислити конфлікт між дітьми та батьками, його причини й наслідки; з'ясувати різні точки зору, зіткнення яких допоможе знайти істину; розвивати вміння формулювати свої думки; сприяти вихованню тактовності під час дискусії.

Тип уроку: застосування навичок і вмінь.

Обладнання: пам'ятка «Правила дискусії».

Методична рекомендація: перед уроком клас має бути поділений на дві команди, яким дається завдання глибоко вивчити питання, що буде обговорюватися. Учням запропонувати переглянути текст, додаткову літературу, знайти аргументи: 1-й команді — на користь батьків, 2-й команді — на користь дітей.

ХІД УРОКУ

I. Оголошення теми уроку

II. Актуалізація опорних знань

Дати визначення поняття дискусія.

Дискусія — широке публічне обговорення якогось спірного (суперечливого) питання. Синонім — дебати.

III. Формування нових знань, умінь та навичок

1. Ознайомлення з пам'яткою «Правила дискусії»

Правила дискусії

1. Чітко визначте свою точку зору й аргументи до неї.
2. Вступаючи в дискусію, не починайте її з тих питань, за якими ваша думка не збігається з думкою вашого опонента.

3. Висловлюючи свою думку, дотримуйтеся змістовності, правильності, повноти та послідовності розкриття теми.
4. Достатньою мірою використовуйте довідкову й художню літературу та посилання, зроблені на неї. Аргументи не слід пропонувати в низхідному порядку.
5. Уникайте категоричності, особливо якщо ви заперечуєте.
6. Умійте почути та зрозуміти опонента.
7. Не переривайте свого співрозмовника.
8. Волійте не перемогти, а знайти істину.

2. Запитання до класу

- Як ви розумієте поняття: соціальний конфлікт, моральний конфлікт, психологічний конфлікт?
- Які епізоди, сцени повісті викликали сміх? Де цей сміх добродушний, а де сатиричний?
- Як протягом розгортання подій у повісті змінюються характери Мелашки й Лавріна?
- Чому, на вашу думку, Кайдашиха й Мотря не змогли вжитися в одній хаті?
- Як соціальні умови формують поведінку людей? (*Розповідати на прикладі Мотрі й Мелашки*)
- Розкажіть, чому виник конфлікт між представниками молодого покоління? (*Між братами й невістками*)
- Давайте спробуємо осмислити вчинки, зрозуміти їх, а також ті почуття, які переживали персонажі.

Демонстраційна таблиця (допоможе правильно сформулювати свої думки):

• Мені здається...	• Я не згоден із думкою...
• На мій погляд...	• Я погоджуся з тим, що, але...
• Я думаю інакше...	• Мені ближче позиція...
• На відміну від...	

3. Варіанти аргументів

Мені здається, що старий Кайдаш не досить уваги приділяв вихованню своїх синів. «Він був добрий стельмах, заробляв добрі гроші, але ніяк не міг удержати їх у руках. Гроші втікали до шинкаря. Панщина поклала на Кайдашеві свій відбиток». Чи мало настраждавшись, наробившись за свій вік так, що «аж шкура болить», Кайдаш намагається знайти забуття в чарці. Потоваришувавши з оковитою, він втрачає повагу старшого сина Карпа.

Я думаю, що Карпо, старший син Кайдаша, з дитинства був грубуватим, ріс черствим, бездушним. Ці риси поступово тільки

набирали обертів. Він був першою дитиною, мабуть, його більше пестили, пробачали грубість. Коли парубкував, то теж був мовчазний, гордовитий, ніколи навіть не сміявся. «Його насупле, жовтувате лице не розвиднювалось навіть тоді, як губи осміхались». Після одруження та народження сина Карпо ніби виріс у власних очах, відчув себе справжнім хазяїном. Починає поводити себе ще більш егоїстично. Він ніколи не був покірним, не змовчував батькам, під час сварки через мотовило вперше підняв на старого Кайдаша руку. Про його жорстокість та черствість знало все село. Я погоджуюсь із тим, що батьки належним чином не займалися його вихованням, тому й мають такий результат.

Я не згоден із думкою, що Кайдаш не займався вихованням дітей, тому що він був богомольна людина, а значить цінував свою сім'ю й доклав усіх зусиль для виховання хлопців.

На мій погляд, стара Кайдашиха не знаходить спільної мови зі старшим сином та невісткою, тому що на неї панщина наклала свій відбиток. Замолоду вона довго служила в панів і «набралася од їх трохи панства», «до природної звичайності української селянки пристало щось вже дуже солодке, аж нудне», зовнішня пиха, облесливість у розмові.

Я не згоден із думкою, що у сварках винні батьки. Розпалюванню ворожнечі сприяли й невістки, особливо Мотря. У неї надто дріб'язкова натура. Вона ладна лаятися за яйця, курей, кухню, а наслідки всього цього жахливі — порушення етичних норм, народної моралі, бо син здіймає руку на батька, Мотря вибиває Кайдашисі око, Карпо женеться з дрючком за матір'ю, заганяє в ставок і ладен вдарити, та зупиняється, бо «не так шкода... матері, як чобіт».

IV. Підсумки уроку

Наприкінці уроку-дискусії можна організувати роботу за картками, що містять слова моральної тематики, й запропонувати учням підібрати слова-поняття, які можна віднести до характеристики Кайдашихи, Омелька Кайдаша, Карпа, Лавріна, Мотрі, Мелашки. Свій вибір обґрунтувати.

Турбота, співчуття, доброта, чуйність, любов, прихильність, щедрість, скнарність, вірність, надійність, міцність, відданість, стійкість, совість, відповідальність, прощення, егоїзм, самотність, щастя.

V. Домашнє завдання

Поміркувати про почуте на уроці й письмово відповісти на запитання: «Що я порадив (ла) би (б), щоб перемир'я між сім'ями Кайдашів тривало довше?»

Урок № 7
ТРАДИЦІЇ НАРОДНОГО ПОБУТУ Й МОРАЛІ,
ПЕРЕДАЧА ЦІННОСТЕЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕТИКИ
ЗАСОБАМИ КОМІЧНОГО (ГУМОР, ХУДОЖНІ ТРОПИ).
ОЦІНКА «КАЙДАШЕВОЇ СІМ'Ї» І. ФРАНКОМ

Мета: звернути увагу десятикласників на реалістичне змалювання народного побуту й моралі; розвивати навички виразного коментованого читання, усне зв'язне мовлення учнів; виховувати в учнів українську ментальність, національний характер, народну мораль і етику.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрети І. Нечуя-Левицького, І. Франка, текст твору.

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності учнів

II. Актуалізація опорних знань учнів

1. Тестова робота

1. Події якого періоду в житті українського села змальовано в повісті «Кайдашева сім'я»?
А Часів реформи 1861 р.;
Б *Перших десятиліть після реформи 1861 р.*
2. Хто з письменників сказав про мову повісті «Кайдашева сім'я»: «Яка прекрасна мова! Читав — наче погожу воду у спеку пив»?
А І. Франко;
Б *М. Коцюбинський;*
В М. Рильський.
3. Кого Кайдашиха «одразу почастувала полином», а потім без кінця лаяла та глузувала з неї?
А Мотрю;
Б *Мелашку.*
4. Про кого у творі «Кайдашева сім'я» селяни говорили, що це «чоловік гордий та жорстокий, з його буде добрий посіпака»?

- А Про Омелька Кайдаша;
Б *Карпа*;
В Мотрю.
5. Хто з героїв повісті вважав, що вісь біля воза зламалась тільки тому, що він поїхав по снопи у неділю?
А *Омелько Кайдаш*;
Б Карпо;
В Лаврін.
6. Хто з героїв повісті «був чоловік гордий, упертий, не любив нікому кланятись»?
А *Карпо*;
Б Лаврін.
7. Хто з героїв повісті «був дотепним, життєрадісним парубком, а, ставши хазяїном, сварився з братом за кожну дрібницю»?
А Карпо;
Б *Лаврін*.
8. Чий це портрет: «висока на зріст, рівна станом, але не дуже тонка, з кремезними ногами, з чорними косами, вона була ніби намальована на білій стіні»?
А *Мотря*;
Б Мелашка;
В Маруся Кайдашиха.
9. Хто з героїв твору «...ніколи не сміявся гаразд, а його насуплене жовтувате лице не розвиднялось навіть тоді, як губи осміхались»?
А Омелько Кайдаш;
Б Лаврін;
В *Карпо*.
10. Повість «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького назвав «оздобою українського письменства»:
А Т. Шевченко;
Б *І. Франко*;
В О. Білецький.

2. Переказ ключових епізодів тексту з творчим завданням

1. Повернення Лавріна і Мелашки з Бієвець.
 2. Пригода з Мотриним борцем.
 3. Сутички Кайдашихи з невістками.
 4. Показ набожності баби Палажки.
- Які моральні якості персонажів виявляються в кожному епізоді?

- У чому полягає (досягається) майстерність побутових картин у кожному епізоді?

3. Слово вчителя

Яскраво змальовані побутові картини є складовою частиною композиції твору. Якщо в повісті «Микола Джеря» та в багатьох інших творах у зображенні пейзажів Нечуй-Левицький виявив себе «великим артистом зору», як казав Іван Франко, то в «Кайдашевій сім'ї», де описи природи майже відсутні, він виявив себе чудовим художником у змальованні побуту, великим реалістом у відтворенні живої колоритної мови персонажів.

Майстерність побутових картин досягається тим, що письменник добре знає життя селян і вміє з високою художньою виразністю відобразити його в деталях.

Можна проілюструвати багато побутових картин (епізод боротьби за мотовило, подорож Кайдашихи в с. Бієвці, сутичка біля двору баби Палажки та ін.).

Реалістично зображуючи ці картини, Нечуй-Левицький широко використовує гумор і сатиру.

4. Словникова робота

Гумор — зображення в смішному вигляді окремих явищ життя чи поведінки людини.

Сатира — це гнівне осудження в творі явищ суспільного й особистого життя.

За словами В. Г. Белінського, «під сатирою слід розуміти не безвинне зубоскальство веселеньких дотепників, а грім обурення, грозу духу, скривдженого ганьбою товариства».

Сатиричні образи, як правило, викликають у читача почуття обурення й огиди до негативних явищ життя, зображених у творі; кличуть на боротьбу з ними.

III. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Пояснення вчителя

У повісті «Кайдашева сім'я» Нечуй-Левицький виявив себе майстерним гумористом.

Розкриваючи традицію життя селянства за капіталізму в умовах темноти й безкультурності, письменник зумів по-гоголівськи показати основний конфлікт повісті, використавши сміх. Але це сміх не заради сміху. Навпаки, автор співчуває своїм персонажам, серед негативного хоче підкреслити щось і позитивне. Сміхом кризь сльози звучать окремі місця твору.

2. Виразне коментоване читання епізодів (гумористичних картин) твору

3. Висновок

В усіх цих епізодах головне обвинувачення падає не стільки на персонажів твору, скільки на ті соціальні умови, в яких вони живуть, на той лад, що породжував суперечності в сім'ї, що їх так детально змальовано в багатьох побутових картинах повісті.

4. «У творчій лабораторії письменника»

Робота в групах

Дослідники проаналізували мовні засоби І. Нечуй-Левицького, використані в творі.

1-ша група. І. С. Нечуй-Левицький володіє високохудожньою літературною мовою, широко використовує багатства народної творчості. Передусім треба сказати про прислів'я і приказки, якими пересипана мова персонажів.

Так, старий Кайдаш говорить до Карпа: «В гурті каша їється, а гуца дітей не розгонить»; «Хоч між дровами, аби з чорними бровами», — говорить Лаврін до матері прислів'ям і цим натякає на свою закоханість у Мелашку. У нього зустрічаємо ще таку приказку: «Не питай старого, а питай бувалого».

Улесливість Кайдашихи підкреслюється прислів'ям, зверненим до Мотрі в час сватання: «Щоб ти була здорова, як вода, щоб цвіла, як рожа».

«Нащо тобі заглядати в наші горшки?» — говорить Кайдашиха до баби Палажки, використовуючи приказку. Щоб розважити й заспокоїти Мелашку, стара Балашиха наводить таку приказку: «Дівка, як верба: де посади, то прийметься».

«Не питай, бо старий будеш», — грубо відповідає Мотря Карпові, виявляючи свою круту вдачу. Проти свекрухи вона використовує такі прислів'я: «Наговорила на вербі груші, а на осіці кисліці», «Старе, як мале» тощо.

2-га група. У повісті «Кайдашева сім'я» використано також пісенну творчість. Так, Мотря співає жартівливу народну пісню про свекруху. Лаврін словами пісні звертається до Мелашки: «Десь ти, моя мила, з рожі та з барвінку звита, що додержала мене до самого світу». Навіть мовчазний Карпо пригадує слова пісні, коли думає про Мотрю: «Ой, важу я на цю дівчину вражу, та не знаю, чи буде моєю». Мати Мелашки, стара Балашиха, розглядаючи свою дочку після розлуки, також говорить словами народної пісні: «У нас була, як рожа цвіла, а тепер така стала, як квітка в'яла».

Нечуй-Левицький використовує й такі види фольклору, як казки та замовляння. Словами казки розповідає Мотря батькам про свекруху: «В мене свекруха — люта змія: ходить по хаті, полум'ям на мене дише, а з носа гонить дим кужелем».

Вкладаючи в уста баби Палажки слова знахарки-шептухи, автор висміює нікчемність цього заходу лікування. Палажка не знає добре всіх слів замовляння, дещо додає від себе, і це викликає в читача сміх: «Пом'яни, господи, раба божого Омелька та ті книжки, що в церкві читають: ермолой, бермолой, савтирю і ще й тую, що телятиною обшита... Хрест на мені, хрест на спині, уся в хрестах, як овечка в реп'яхах».

Цим гумористичним зображенням шептухи письменник виступив проти мракобісся, що було невід'ємним супутником життя селян за капіталізму.

З-тя група. Мова повісті багата на різні образні звороти. Серед них насамперед треба відзначити багатство художніх порівнянь.

Нечуй-Левицький не дарма вважається майстром порівнянь, і всі твори його пересипані, мов перлами, різноманітними порівняннями. Деякі з них посилюють виразність мови, інші — підкреслюють гумористичне звучання окремих виразів.

Для ілюстрації добираємо художньо яскраві порівняння, наприклад, про Кайдаша автор говорить: «червоний перець у горілці дражнив його, неначе цяцька малу дитину»; про Кайдашиху: «вона стояла над душею в Мотрі, наче осавула на панщині»; або ще: «висока та суха, неначе циганська голка»; про Мотрю: «Мотря теліпалась на стіні, неначе павук на павутинні»; «в великій, як макітра, хустці на голові Мотря була схожа на довгу швайку з здоровою булавою»; про Мелашку: «Мелашка затріпала рученятами, неначе пташка крилами».

Доцільно навести ще таку фразу, насичену різними порівняннями, які мають гумористичне забарвлення: «Сало шипіло, як змія, булькотало, кувікало, як свиня в тину, геготало, як гуска, гавкало, як собака, пищало, а далі ніби завило: гвалт, гвалт, гвалт!»

У повісті використано гіперболи, наприклад, говориться про Мелашку, що вона «виплакала всі сльози, що зібрались за всі жнива, і полила ними материн садок». Мотря говорить про свекруху: «Та вона незабаром поріже та повкидає в борщ моїх дітей».

У творі зустрічаємо багатство інших тропів: метафор, епітетів тощо: «під її солодкими словами ховається гіркий полин», «горщик завищав під ножем, неначе цуценя», «заскубуть, заклюють вони мене, мамо, як лихі шуляки голубку», «в хаті гризла

Мелашку свекруха», «горшки застогнали», «Мелашка частувала миски рогачем» та ін.

Нечуй-Левицький збагачує мову твору, використовуючи синоніми. Для прикладу можна навести такі дієслівні синоніми: *бити* — «вхопила з полиці горшка і хрюпнула ним об землю»; «свиснула по купі горшків кочергою»; «Кайдашиха цупила... горшки»; «Мелашка частувала миски»; *кричати* — «вони разом верещали, гвалтували, лаялись»; «пищала Кайдашиха», «мовчала б уже та не гавкала, — кричала Мотря»; «їх лайка дзвеніла»; «Кайдашиха сичала»; Мотря «репетувала та кляла Кайдашиху»; «Кайдашиха наробила галасу».

Окремі вирази, а то й цілі діалоги нагадують живу народну розмову, немов підслухану письменником: «Та випийте-бо, свахо, більше. Невже оце ви zostавляєте стільки на сльози?» Або: «Це, мабуть, свекрушище тобі наговорило на вербі груші, а на осиці кислці».

5. Повідомлення учня

Високу оцінку повісті «Кайдашева сім'я» дав Іван Франко, зарахувавши її «до найкращих оздоб українського письменства». Особливу увагу він звернув на мову повісті і підкреслив: це «переважно буденна мова українського простолюддя, проста... але, проте, багата, колоритна і повна тої природної грації, якою вона визначається в устах людей з багатим життєвим змістом».

Повість «Кайдашева сім'я» — один із найкращих творів класичної спадщини. У ньому Нечуй-Левицький, великий знавець життя селянства, правдиво змалював пореформене село, надавши своєму реалізму гострого критичного спрямування.

Спрямовуючи вістря своєї сатири проти дрібновласницьких безглузких суперечок, проти темноти й затурканості селян, автор (хотів того чи не хотів) виступив проти причин, що породжують такі умови життя, — проти соціального ладу.

Після кріпаччини, що витягла соки й жили з Омелька Кайдаша, настав капіталістичний лад. А що від того поліпшилось у житті селянства? На це питання Нечуй-Левицький ніби відповідає таким описом: «Податі великі, плата за землю була чимала; і Карпо й Лаврін побачили, що поле не настачить їм грошей на податі, і мусили шукати заробітків».

Ось вона, та «голодна воля», як її влучно найменував Панас Мирний. Трагедія життя, як показано в повісті, поглиблюється тим, що капіталістичний лад загострив існуючі суперечності, посилив нікчемну боротьбу за дрібну власність, так майстерно висміяну Нечуєм-Левицьким.

IV. Закріплення

1. Розкриття антирелігійного мотиву твору

Кепкуючи із «всезнайства» богомольної баби Палажки, автор викриває облудність служителів церкви, які заради впливу на маси не гребували ніякими заходами.

2. «Думка в подарунок»

Давно відійшло в минуле те лихоліття. Настали нові, радісні часи — і нові, щасливі люди живуть нині в селах України.

«От хай би подивився мій дід, як життя змінилося!» — говорила онука письменника Віра Аполлінаріївна Левицька. У газеті «Вечірній Київ» за 13 січня 1960 року вона поділилася своїми творчими планами, вирішивши написати другу частину повісті «Кайдашева сім'я».

З цією метою Віра Аполлінаріївна побувала на батьківщині свого діда в Стеблові на Київщині, де розгорталися події у творі; була в гостях у нащадків Кайдашів. Вона розповідає, що зовні мовби і Рось така ж сама, навіть є горб, який Омелько Кайдаш хотів розкопати, щоб вози не ламалися. Але Стеблова не впізнати. Тепер це чудове містечко з клубом, бібліотекою, двома школами. А до революції тут була лише церковно-приходська школа».

3. Оцінювання

V. Домашнє завдання

Прочитати повість «Микола Джеря» І. С. Нечуя-Левицького.

Урок № 8

**ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ. І. НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ.
ПОВІСТЬ «МИКОЛА ДЖЕРЯ»**

Мета: розкрити причини трагедії Миколи Джері, допомогти учням зрозуміти важливість морального вибору не тільки головним героєм, а й кожною людиною; розвивати вміння висловлювати власну думку; аналізувати художній текст.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: картки, текст повісті «Микола Джеря».

*Мабуть, після Тараса Шевченка черкаська
земля не давала таланту більшого,
ніж талант Нечуя-Левицького.
Він заслужив звання народного письменника.
Вищої похвали бути не може.*
О. Гончар

ХІД УРОКУ

I. Підготовчий етап

Учитель зачитує епіграф, пропонує учням довести правдивість вислову.

II. Повідомлення теми уроку

III. Робота над новим матеріалом

1. Лекція вчителя

Повість «Микола Джеря» (1876) є одним із визначних творів Нечуя-Левицького, найбільш яскравим зразком антикріпосницької літератури 70-х років і разом із тим твором про становище заробітчана-бурлака. У ньому правдиво відображені глибокі соціальні суперечності, боротьба між закріпаченими селянами й поміщиками-кріпосниками, між заробітчанами і промисловцями, між масою «звільнених» селян і сільськими багатіями. Письменник показав і ті активні сили, що піднімалися на боротьбу проти кріпосництва та проти нового гноблення після скасування кріпосного права.

У повісті реалістично змальовано різних гнобителів народу: кріпосника Бжозовського, посесора Бродовського, отамана рибалок Ковбаненка, панського осавула, поліцейського пристава, попа. Свавільним, деспотичним і зажерливим панам, промисловцям та їх слугам автор протиставляє чесних, прямих, благородних, але безправних, пригноблених селян і заробітчан — старого Джерю, Джерику, їх сина Миколу, Нимидору, Кавуна та ін.

У творі викрито панщину як найганебніше явище суспільного життя, як силу, що фізично й морально калічила людину. Письменник змальовує не тільки безправність, страждання закріпачених селян, а й зростання в них ненависті до кріпосників, протест і боротьбу окремих кріпаків проти гноблення. Нечуй-Левицький, хоч побіжно, але правдиво показав, що виступи окремих селян проти панів викликали співчуття й підтримку з боку всіх кріпаків. Симпатії автора на боці уярмлених селян, на боці протестанта, бунтаря Миколи Джері.

Нечуй-Левицький позитивно оцінив реформу 1861 р. і тому, змальовуючи життя селян у пореформені часи, вістря критики спрямував не проти всього ладу, а проти окремих явищ соціальної дійсності. Цим він послабив викривальну силу твору, зокрема останніх його розділів, хоч і тут переважають реалістичні малюнки. Письменник правдиво показує, як пан забрав собі кращі землі, як селяни бунтували, бо «стала знову маленька панщина», як Миколу Джерю посадили в холодну, а старшина-багач грабує селян так, як грабував і раніше. Разом із тим Нечуй-Левицький прикрашує дійсність, коли розповідає, що комісія, надіслана царською владою, відібрала в пана добру землю і віддала її селянам, а громада скинула багатія і обрала старшиною бідного чередника.

Однією з сильних сторін твору є те, що в ньому ширше і глибше, ніж в інших творах, змальовано жорстоку експлуатацію заробітчан на капіталістичних підприємствах та промислах, виведено різноманітні постаті експлуататорів капіталістичного типу (посесор Бродовський, отаман риболовецької ватаги Ковбаненко) і вперше в українській літературі показано стихійний протест заробітчан проти визиску. Автор відтворив правдиві й хвилюючі картини тяжкої праці заробітчан на цукроварні, їх життя в тісних і брудних казармах, голодування, отруєння гнилою стравою, пограбування їх посесором, а потім і власником риболовецького промислу, показав спроби заробітчан-бурлак розправитися з хижаким-посесором, з отаманом рибалок.

2. Ідейно-художній аналіз повісті «Микола Джеря» за планом

1. Особливості сюжету та стилю

Паралельність історій кількох героїв, біографічний сюжет, контрастність типів. У своєрідному стилі І. Нечуя-Левицького поєднується тенденція до предметності, локальності й конкретності — соціальної, етнографічної, географічної із прагненням до поетизації кращих сторін народного життя, до зображення селянського світу в рельєфних, пластичних образах. Зокрема, позначилася надзвичайна спостережливість письменника і його вміння через детальні описи побуту відтворювати атмосферу тогочасної епохи.

- Назвати елементи сюжету роману, що відображають ступені розвитку конфлікту (експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію, розв'язку).

2. Проблематика роману

Поміщики — кріпаки, батьки — діти, духовне — матеріальне.

3. Роль пейзажу та інтер'єру у створенні художнього образу

Пейзаж — зображення живої і неживої природи (природне середовище чи місто); показує місце дії, підкреслює стан, настрої героя.

Інтер'єр — світ речей; виступає як засіб характеристики героя, місце дії.

- Зачитайте уривки з повісті, де письменник через описи інтер'єру підводить нас до думки, що працювати на селі важче, але жити веселіше.
- Довести, що в змалюванні пейзажів Нечуй-Левицький досягав виняткової на той час в українській прозі майстерності. Аргументуйте думку про І. Нечуя-Левицького як майстра пейзажу прикладами з текстів.

4. Характеристика образів-персонажів

Письменник вивів постать українського селянина-бунтаря Миколи Джері, людини волелюбної, невтомної, енергійної, високої моралі, глибокого, щирого почуття. Микола Джеря ненавидить гнобителів, протестує проти соціальної несправедливості. Він сміливо підносить руку на пана та його слуг, перший серед заробітчан не скоряється посесору-капіталісту і багатію-отаману, шукає спільників у боротьбі. Микола Джеря — добрий, уважний, ввічливий у відносинах із батьками, заробітчанами, скромний, здібний до музики й малярства.

Джеря — духовно вільна особистість. У конфлікті з обставинами Микола утверджується як непохитний волелюбець, правдошукач. Саме тут відкрилися можливості таким його душевним пориванням, які виходять за межі житейських стандартних уявлень його батька. Конфлікт Миколи з ворожими трудівникові обставинами не має механічного характеру, оскільки він зумовлений глибоко внутрішніми причинами: волелюбством Миколи, прагненням жити по-людськи, усвідомленням свого рабського становища. Джеря не може пристосовуватись, лицемірити. Висока духовна свобода характеризує його як людину непересічної вдачі, людину, яка є носієм якостей національного характеру, коріння якого сягають у глибини історії і побуту його волелюбного народу.

Усвідомивши, що не особисті риси пана є причиною нещастя його родини, а панщина, Микола покидає село: «Піду в ліси, піду в степи, піду в пущі й на гострі скелі, а панщини таки робити не буду і в москалі не піду». І він дотримав слова, дарма, що дорогою ціною. Навіть заповіт батька скоритися, не чіпати пана й осавули не змінили його поведінки. Досвід батька, вихованого віковим рабством, неприйнятний для молодого покоління. Переживши чвертьстолітню «одіссею», Микола зберігає духовну міць і незламність. Микола «був сивий аж білий. Густі сиві брови низько понависали й закривали очі, а з-під їх і тепер блищали темні, як терен, очі. Довгі сиві вуса спускались вниз, а голова біліла, наче вишневий цвіт. Його вид і тепер був сміливий і гордовитий».

Уже в перших розділах повісті автор зображує старого кріпака Петра Джерю, батька Миколи. Усе життя Петро покійно робив на пана, але це не рятувало його від канчуків. Виснажений непосильною працею, Джеря передчасно помирає. «Важка праця виссала з його усю силу. Уся його сила прийшла на чужу користь, в чужу кишеню, — на дорогі оксамитові сукні, на золоті сережки пані Бжозовській, на дорогі найдки та напитки, на дорогі панські примхи та витребеньки».

Дуже яскраво й зворушливо змальовано також жінку кріпачку Нимидору, дружину Миколи. Гарна, чесна, працююча людина, вона мала всі права на щастя, але в умовах кріпосницького гніту життя її було понівечено.

Крім головного героя, в повісті виведено й інших персонажів. Не тільки Микола протестує проти панського гніту. Разом із ним тікає від панщини з рідного села ще кілька кріпаків. Вербівські бурлаки — люди волелюбні, чесні, готові на самопожертву. Серед бурлак особливо відзначається щирістю почуттів, вірністю почуттів, вірністю товариству Петро Кавун.

Реалістично зображені в повісті такі визискувачі: пан Бжозовський, посесор Бродовський, панський прислужник — осавула. Усі вони прагнуть скористатися з праці кріпаків. Особливо жорстоким гнобителем був пан Бжозовський, від якого кріпаки втікали з рідного села.

Змальовуючи в повісті цих жорстких експлуататорів, письменник показав їх як «ворожу силу», з якою вже не бажає миритися трудовий народ.

3. Дослідницька робота

- Довести на прикладі уривку особливості літературного портрету персонажів Нечуж-Левицького.

Літературний портрет — один із засобів створення образу, зображення героя: його обличчя, фігури, одягу, манери поведінки. Через психологічний портрет автор прагне розкрити внутрішній світ і характер героя. Портрет ілюструє ті особливості натури героя, які уявляються авторові найбільш важливими.

«Музики заграли, і Микола пішов садить гопака. Той гопак був страшний; здавалось, ніби сам сатана вирвався з пекла на волю. Його темні очі ніби горіли, як жарини, а волосся розпатлалось; бліде лице почорніло і неначе посатаніло. То був не молодий Микола з тонким станом, з парубочим веселим лицем; то був бурлака, що був ладен жити й гулять хоч весь день».

Висновок: портрети його персонажів у кожній деталі наповнені психологічними переживаннями.

4. Робота з текстом у малих групах

Психологія персонажів часом підкреслюється й безпосереднім звертанням автора повісті до ритмів і образів народної творчості. Українська пісня, прислів'я, приказка невимушено й вільно входять у письменницьку розповідь і допомагають висловити глибину думок і почуття персонажів. «Скажу тобі, мое серце, що на душі маю: я тебе, молоду, цього вечора покинуть думаю», — каже Микола дружині перед втечею від лютого пана. А на її питання, коли ж дождити його додому, відповідає словами пісні: «Тоді жди мене в гості, як виросте в тебе у світлиці трава на помості». Уведені в текст твору звороти й образні засоби народної пісні сприймаються як узагальнені поетичні формули народних відчужень, підкреслюють мелодійність, м'якість і образність української мови, тісно пов'язаної з психологією і побутом народу.

Учитель ділить повість на частини та пропонує кожній групі знайти зразки усної народної творчості.

Досить часто вдається І. Нечуй-Левицький і до такого засобу розкриття внутрішнього, душевного стану персонажів, як сні. У них знаходять відбиток і реакція на реальні події, і напівсвідомі психічні процеси. Один із таких снів передчує першій зустрічі Миколи з Нимидорою. Дзвінкий і чистий голос дівчини він чує крізь сон, і в його свідомості виникають чудові видіння: співають листя дерев, співає срібно-золотий птах і з крил його сиплються огняні іскри... Прокинувшись, Микола помічає над рікою незнайому дівчину з тонким станом і чорними бровами. Так у сні виявляється несвідоме бажання любові, передчуття близького щастя.

Іншого, соціального характеру набувають сні Нимидори, що алегорично містять у собі прагнення селян до волі й помсти. Жінка бачить огняні снопи, які молотять Микола і старий Джеря.

5. Фронтальне опитування

- Чому в Миколи зароджується ненависть до пана й панщини?
- Чому Микола змушений був утекти з рідного села?
- Які картини народного побуту і звичаїв змальовані в повісті «Микола Джеря»?
- Яка ідея повісті І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря»?
- Розповісти про умови життя Миколи та інших утікачів на заробітках.

Вербівських утікачів жорстоко експлуатують підприємці, серед яких є німецькі капіталісти — власники заводів і фабрик. Мізерна платня (3 карбованці на місяць), нестерпні умови побуту, важка праця довели заробітчан до стану робочої худоби. Письменник не шкодує фарб, щоб детально описати весь жах, в якому животіють і працюють люди: «Між білими чистими німецькими хатами, між зеленими вербами чорніли дві довгі казарми для бурлак. Казарми були довгі, обідрані, з оббитими дощем стінами. Можна було подумати, що то кошари для овець, а не для людей».

- Зачитайте опис обіду бурлаків на заводі. З якою метою автор гіперболізує деталі? (*Письменник навмисне згущує фарби, нагнітає деталі, мовби намагається викликати почуття власної гідності і прагнення жити по-людськи: «Той борщ був такий смачний, що вербівські бурлаки, виголодавшись після дороги, через велику силу набивали ним пельки. В борщі була сама за себе бутвина та квас; подекуди плавали тільки таргани замість м'яса. Після борщу подали кашу. Каша була з тухлого пшона, а старе сало тхнуло лосем. Хліб був чорний, як свята земля»*).

- З якою метою автор протиставляє село місту? Зачитайте приклади з тексту. (*Письменник трактує місто як осередок деморалізації, а капіталізацію як силу, що руйнує екологію середовища й екологію душі*).
- Перекажіть кінцівку повісті. З якою метою автор закінчує свою оповідь живописною картиною? (*Життя продовжується, гуде, грає; онуки слухають розповідь славного й непокірного свого діда. Вони принесуть очікувані зміни суспільному ладу, що започаткував їх дід*).— Поясніть, з якою метою вдається І. Нечуй-Левицький до такого засобу розкриття внутрішнього, душевного стану персонажів, як сни. (*У них знаходять відбиток і реакція на реальні події, і напівсвідомі психічні процеси*). Зачитайте зразки з повісті.

6. Робота за картками

1-ша картка (тести, 6 балів)

1. Укажіть, що є предметом зображення в повісті І. Нечуй-Левицького «Микола Джеря».
 - А Життя покріпаченого села і становище заробітчачан-бурлак;
 - Б традиційний патріархальний устрій українського села;
 - В сім'я як середовище безперервних конфліктів, зумовлених надто великою кількістю людей;
 - Г розшарування селянства, розпад патріархальних норм родинного життя під тиском пореформених обставин, темрява і нещасття, індивідуалізм.
2. Укажіть, який жанр української прози започаткував І. Нечуй-Левицький.
 - А Соціально-побутову повість;
 - Б соціально-психологічний роман;
 - В ліро-епічний роман;
 - Г психологічну новелу.
3. Новаторство образу Миколи Джері, героя з однойменної повісті І. Нечуй-Левицького, виявляється:
 - А у створенні багатогранного, динамічного образу селянина-бунтаря;
 - Б у яскравому розкритті жіночих художніх образів;
 - В в оригінальній оповідній манері;
 - Г у всебічному показі життя українського пореформеного села.
4. Укажіть, що заперечує автор у повісті «Кайдашева сім'я», створюючи комічні ситуації і сцени.

- А Необхідність відокремлення господарства старшого брата Карпа від молодшого Лавріна зі своїм господарством;
 - Б крутий характер Марусі Кайдашихи;
 - В постійне вживання спиртного старим Кайдашем;
 - Г життя і здоров'я на суперечки, які порушують цілісність і міцність родини.
5. Укажіть опис останніх днів Нимидори.
- А До самої смерті залишається самотньою;
 - Б іде за чоловіком, покинувши сім'ю напризволяще;
 - В вдало виходить другий раз заміж;
 - Г дочекалася Миколу і прожила щасливу подружню старість.
6. Як починається повість «Микола Джеря»?
- А Описом річки Ластавиці;
 - Б описом сім'ї Миколи Джері;
 - В описом маєтка пана Бжозовського;
 - Г портретом Нимидори.

2-га картка (9 балів)

1. Назвіть серед персонажів повісті І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря» (Микола Джеря, його батьки, Бжозовський, Нимидора, Кавуни, Бродовський, Андрій Корчак, Ковбаненко) протилежні соціальні групи, зіткнення між якими і визначає головний її конфлікт.
2. Визначте в описі пожежі, спричиненої Миколою Джерею та його товаришами з однойменної повісті І. Нечуя-Левицького, художні засоби, до яких вдається автор для досягнення реалістичності зображуваних ситуацій, що формує відчуття присутності під час події.

3-тя картка (12 балів)

Поміркуйте, які українські письменники були попередниками становлення соціально-побутової повісті і в чому виявляється новаторство І. Нечуя-Левицького (обсяг відповіді — 10–12 речень).

7. Повторення відомостей про реалізм як творчий метод

Реалізм (з лат. — *речовий*) — один із творчих методів у літературі та мистецтві. Реалізм у літературі — це вірність зображення характерів персонажів, їх психології, психології їх серцевища. Основна властивість — за допомогою типізації відбивати життя в образах, які відповідають суті явищ самого життя. Прагнення до широкого охопту дійсності в її протиріччях, глибоких закономірностях і розвитку. Тяжіння до зображення людини

в її взаємодії із середовищем: внутрішній світ персонажів, їх поведінка несуть на собі прикмети часу; велика увага приділяється соціально-побутовому фонові часу.

Провідний критерій художності — вірність дійсності; прагнення до безпосередньої достовірності зображення, «відтворення» життя «у формах самого життя».

Реалістичний твір — твір, у якому автор прагне відтворити й зобразити життя достовірно, в правдоподібних образах та «формах самого життя». Для них властиве прагнення до об'єктивності, узагальнення, типізації.

IV. Закріплення вивченого

1. Творче завдання

Довести, що роман належить до напрямку критичного реалізму.

- Об'єктивність художнього зображення.
- Народність.
- Гуманізм.
- Зображення персонажів у взаємодії з оточенням (через деталі інтер'єру, портрета, пейзажу).

V. Домашнє завдання

1. Написати три синканти (невеличкі твори-характеристики героїв) за такою схемою:
 - 1-й рядок — ім'я героя;
 - 2-й рядок — визначальні слова, що характеризують героя;
 - 3-й рядок — стан героя, його дії;
 - 4-й рядок — фраза (слово), що свідчить про авторське ставлення до героя.
2. Написати складний план до роботи на тему «Значення літературної спадщини І. Нечуя-Левицького».

Урок № 9

**П. Я. РУДЧЕНКО — «ПЕРШИЙ СИМФОНІСТ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ» (О. ГОНЧАР).
ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ПИСЬМЕННИКА.
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОМАН
«ХІБА РЕВУТЬ ВОЛИ, ЯК ЯСЛА ПОВНІ?».
ІСТОРІЯ ЙОГО СТВОРЕННЯ,
СПІВАВТОРСТВО З ІВАНОМ БІЛИКОМ**

Мета: глибше ознайомити учнів із життєвим та творчим шляхом Панаса Мирного, розкрити етапи творчості прозаїка, познайомити з основними його творами, їх жанровою й тематичною різноманітністю; розкрити своєрідність композиції та багатоплановість сюжету роману, його проблематику; виховувати в учнів естетичну культуру.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Обладнання: портрети Панаса Мирного та І. Білика, виставка творів, «Життя і творчість Панаса Мирного у фотографіях, ілюстраціях, документах: Альбом, укл. Є. Є. Радченко, О. І. Володарець. — К.: Радянська школа, 1984. — 160 с.; ілюстрація обкладинки першого видання роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (Женева, 1880), текст твору.

*Не Муза мій сон доглядала,
А плач не давав мені спати!*
П. Мирний

ХІД УРОКУ

І. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Слово вчителя

Чи випадково молодий чиновник Панас Рудченко вибрав собі псевдонім — Мирний? Що за цим криється? Якою особистістю був цей письменник?

Постановка проблемного питання

Перед вами портрет письменника. Мабуть, таким його запам'ятав і полтавський лікар С. Мороз.

Високого зросту, трохи згорблений старик з похиленою вниз головою, зосереджений, вдумливий, привітний у розмові, добродушний, скромний у повсякденному житті, глибокий гуморист — таким пригадується мені П. Мирний. Менш усього він говорив про свої прекрасні літературні твори. Складалося враження, що він навіть намагався приховати свій великий письменницький талант.

Глибше зрозуміти життєві принципи та пріоритети письменника допоможе він сам. Ось уривок з листа до свого видавця.

«...Коли мої твори що-небудь значать, мають яку-небудь вагу, то задля діла (справжнього діла) — вони одні тільки потрібні, а не моє ймення, котре, якщо наші нащадки признають, що його личить уславити, то знайдуть, як і чим. Самому ж себе уславляти — не приходится, та й не личить».

Де ж витoki життєвих доріг письменника?

2. Випереджальне завдання — учнівські повідомлення (бажано з переглядом слайдів)

1-й учень. Панас Мирний (Панас Якович Рудченко) народився 13 травня 1849 року в родині бухгалтера повітового казначейства в місті Миргороді на Полтавщині.

(Слайд. Батьки Панаса Мирного — Яків Григорович і Тетяна Яківна Рудченки. Фото 60-х рр. XIX ст.)

Його батько Яків Григорович (1823–1890) працював спочатку канцеляристом, потім бухгалтером у повітовому казначействі, а переїхавши у 1857 р. в Гадяч, — повітовим казначеем.

Мати майбутнього письменника Тетяна Яківна (1824–1910) походила з родини колезького регістратора Гординського.

2-й учень (Слайд О. Пчілки — зі спогадів). «Малий Панас, або як його звали тоді Афанасій, пригадується мені як хлопчик дуже тихої, лагідної вдачі, держався більше осторонь; сяде, бувало, собі над горою і дивиться на той широкий краєвид, що одкривався йому з гори... (Слайд. Гадяч II половини XIX ст.)

Ще зовсім юним хлопцем став П. Мирний записувати українські пісні, казки, прислів'я.

(Слайд. Будинок, у якому жив П. Рудченко з 1858 по 1865 р. в м. Гадячі. Фото початку XX ст.)

Записи в щоденнику за 1865 р. свідчать про прагнення юнака знайти відповіді на злободенні питання життя, показують його критичне ставлення до моралі, етики, релігії, різке незадоволення правовими порядками... Спостереження, роздуми, висновки, критичні висловлювання юнака викристалізуються під впливом життя, зокрема, передової літератури.

(Слайд. Молодий Панас Рудченко в садку 1863 р. Худ. В. Павлюченко та І. Паливода. Акварель. 1953)

1-й учень. Панас закінчив Гадяцьку повітову школу 1863 р., на цьому його шкільна освіта й закінчилась.

(Слайд. Будинок Гадяцького повітового училища, в якому навчався П. Рудченко. Сучасне фото.)

Але ж учитися він не перестав — навпаки, він ще з більшою наполегливістю здобував освіту самотужки, перечитував твори українських, російських та світових класиків.

(Слайд. Свідоцтво П. Рудченка про закінчення Гадяцького повітового училища, 1862)

2-й учень. Особливе значення для П. Мирного мав Т. Шевченко. У ньому він бачив високий взірець поета-борця, полум'яного патріота своєї батьківщини.

(Слайд. Сторінка з журналу «Основа» (1862), в якому вперше був надрукований вірш Т. Шевченка «А. О. Козачковському», з пам'ятками П. Рудченка.)

3-й учень. П. Мирний дуже любив і російську мову, високо цінував й лексичне багатство, яскравість. Письменник часто сам писав російською мовою, цікавився російським фольклором, записував і вивчав російські народні пісні, казки тощо.

З великою любов'ю ставився Мирний до російської класичної літератури.

(Слайди:

- *Титульна сторінка творів О. Пушкіна з бібліотеки П. Рудченка.*
- *Переклад поезії О. Пушкіна «Я пережив мої надії», зроблений П. Рудченком. Автограф.*
- *Журнал «Современник», який систематично читав П. Рудченко.*
- *Автографи перекладів творів російських поетів, зроблених П. Рудченком (Гоголь, Огарьов, Лермонтов).*

2-й учень. П. Мирний був блискучим і глибоким знавцем українського фольклору. Із самого початку свого шляху він виявив великий інтерес до народних пісень і дум, до переказів, приказок і прислів'їв, у яких відбилися сила народу, його мрії і прагнення, висока й благородна мораль трудівників.

(Слайд. Титульна сторінка збірника прислів'їв та загадок М. Номиса — українського етнографа, фольклориста.)

За прикладом брата Івана Панас Мирний починає збирати й записувати зразки народної творчості.

(Слайд. Пісня про Устима Кармалюка, записана П. Рудченком у Гадячі. Автограф.)

У 1874 р. П. Мирний бере участь у виданому І. Рудченком збірнику «Чумацькі народні пісні», де теж кілька пісень було опубліковано в його записах.

(Слайд.)

- *Сторінка рукопису ранньої пори початку юного письменника «Продана».*
- *Сторінка рукописного українсько-російського словника, укладеного П. Рудченком, 1863)*

1-й учень. Уже перші спроби П. Мирного в галузі поезії й драматургії свідчать, як глибоко й широко брав письменник свою тему, як міцно він був пов'язаний із життям. Рання поема «Продана», незакінчена драма «Гнибіда» — твори, що так і лишилися в рукописах, — переконливе цьому свідчення. Це засвідчують і перші друковані оповідання П. Мирного — «Лихий попутав» та «П'яниця». Ними відкрив собі письменник шлях до великої соціальної прози — той шлях, з якого він не сховався протягом свого всього творчого життя.

(Слайд. Титульна сторінка першого окремого видання П. Мирного «Лихий попутав». 1899)

2-й учень. У 1868–1872 рр. Мирний порушує широке коло тем. Він приступає до писання творів із життя покріпаченого селянства, про становище трудящих народних мас у пореформену добу, створює низку оповідань про багатостраждальну долю жінки. Розробляє нову в українській літературі тему з життя дрібного чиновництва, різночинної інтелігенції, відображає настання протесту в масах проти всілякого гніту.

(Слайд. Сторінка оповідання «Народолубець». Автограф.)

3-й учень. Зерном, із якого виріс роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» була розповідь сільського хлопчика-візника про відомого в кінці 60-х рр. XIX ст. на Полтавщині розбійника Василя Гнидку. Цю розповідь П. Мирний детально передав у своєму подорожньому нарисі — «Подоріжжя од Полтави до Гадячого».

(Слайд. Хата В. Гнидки в селі Заїчинці Опишнянського повіту Полтавської губернії. Фото. 1955)

Враження, що їх виніс Мирний з подорожі, були невтішними, важкими. У житті трудящих народних мас письменник бачив економічну безвихідь, злидні, гніт, страждання, безпросвітну темноту.

(Слайд. Титульна сторінка рукопису роману братів Радченків «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»)

2-й учень. Твори П. Мирного відрізняються глибоким знанням економічних і суспільних відносин, побуту, психології людей, широким відображенням суспільного й особистого життя персонажів, що їх без перебільшення можна назвати художньою енциклопедією українського села II пол. XIX ст. Такої прози до П. Мирного не мала українська література. Головним героєм її є народ, точніше маса найбіднішого й найбільш пригнобленого населення.

1-й учень. Чим більше письменник замислювався над причинами злиденного існування селянської маси, тим чіткіше в нього з'являвся намір завдати по «великій реформі» та її провідниках концентрованого удару. Завдання це письменник здійснив у соціальної повісті «Голодна воля», написаній на початку 80-х років XIX ст. і вперше надрукованій тільки в радянський час.

(Слайд. Репродукції картин. Одержують волю. Худ. П. Горобець. Олівець. 1949. Біля надбудованої хати. Худ. І. Філонов. Вугіль. 1955)

2-й учень. Серед творів, написаних Мирним, одним із найвизначніших є соціальна повість «Лихо давнє й сьогочаснє».

Як і в низці попередніх творів, у цій повісті Мирний відтворює різні епохи, прагне здобути сутність історичних епох — кріпосної і пореформеної, усвідомити їх взаємозв'язок, їх якісні відміни, а головне, обидві епохи оцінити з народної точки зору.

(Слайд. Перша сторінка повісті «Лихо давнє й сьогочаснє» з посвятою В. І. Василенкові. 1903)

3-й учень. Зі спогадів М. Старицького. *(З листа до П. Мирного від 6. 04. 1898р.)*

«...Одержав я Ваше «Лихо», чудесне, художнє лихо... Боюсь я тільки, щоб цензура не вчинила «Лихові» лиха. Там дуже гострі сцени знущання панів над дівкою і безпросвітний стан голодного люду, у який поставив його уряд.

(Слайд. Репродукції. «На панщину». Худ. М. Іванов. Туш, перо. 1951. «Катування Марини». Худ. М. Іванов. Туш, перо, 1951)

1-й учень. Роман «Повія» є центральним і найвизначнішим твором П. Мирного. У ньому показано глибоку класову диференціацію в пореформеному селі, зростання глитайської верстви — сільської буржуазії (Грицько, Супрун, Карпо Здір та ін.). Особливою заслугою письменника є критичне зображення типів міської буржуазії (Загнибіда, Колісник, Ломакою та ін.). Таким чином, ще в свій час роман заперечував вигадки буржуазних націоналістів про «безбуржуазність» української нації.

На жаль, тоді видруковано тільки дві частини роману. У цілому роман побачив світ тільки після Великої Жовтневої соціалістичної революції.

(Слайд. Титульна сторінка першого повного видання роману «Повія», здійсненого за радянської влади 1928 р.)

3. Слово вчителя

Справжню письменницьку славу принесли П. Мирному два великі романи — «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» та «Повія».

«Повія» — одне з найбільших досягнень дожовтневої української реалістичної прози. Це твір викривальної сили, роман про те, як розбиваються людські прагнення до краси й щастя, як нівечаться найкращі людські почуття, як під тиском капіталістичних порядків гине цвіт, краса народна. Разом із тим це твір, перейнятий глибокою вірою в силу народу, в його здорову моральність, в краще майбутнє.

4. Розкриття алегоричного змісту назви роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»

Воли — символічний образ уярмленого селянства — не ревли, якби було що їсти й пити.

Зображення життя й праці, мрій і сподівань селян — улюблена тема Мирного-прозаїка («Хіба ревуть воли, як ясла повні?», «Повія»). На відміну від І. Нечуя-Левицького, письменник не обмежився розкриттям соціальних конфліктів і тенденцій, об'єктом уваги для нього стала насамперед людина з її неповторним сприйняттям світу, зі своїми переживаннями та почуттями. Брати Рудченки вперше в українській літературі досліджують внутрішній світ героя, його психічний стан. Найяскравіше це виявилось в соціально-психологічному романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».

5. Словникова робота

Дати визначення понять *соціально-психологічний роман, композиція, тема, ідея твору, сюжетна лінія.*

6. Історія написання роману (повідомлення заздалегідь підготовленого учня)

Поштовхом до написання роману стала подорож Панаса Мирного з Полтави до Гадяча. 1874 року письменник у журналі «Правда» опублікував нарис «Подоріжжя од Полтави до Гадяча», який і був покладений в основу майбутнього роману. Почута від візника розповідь про «трохи чи не на всю губернію звісного роз-

бишаку Гнидку, що був засуджений на каторжні роботи», зосталися в пам'яті.

Робота над романом тривала 4 роки (1872–1875). Немає ніяких свідчень, що Мирний збирав додаткові матеріали про Василя Гнидку; вочевидь, письменник створив літературний тип — образ Чіпки Вареника, якого поселив у селі Пісках (воно існувало насправді Гадяцького повіту (перейменованого в романі на Гетьманський). Готовий рукопис повісті П. Рудченко відіслав на рецензію братові Іванові, який виступив під псевдонімом Білик, — відомому фольклористові та критикові. Той загалом схвально оцінив розвиток сюжету. Але зробив низку зауважень. Основне в рецензії — поради, вказівки, як соціально вмотивувати розбійництво Чіпки. П. Мирний у співавторстві з І. Біликом наполегливо працює над романом. Відомо, що письменник п'ять разів переробляв свій твір. У 1875 р. Мирний закінчує роман, давши йому, за порадою І. Білика, назву «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Таким чином, брати Рудченки працювали над романом упродовж 5 років.

Назву «Пропаща сила» Мирний дав другому виданню роману в 1903 році з чисто цензурних міркувань. У зв'язку з указом 1876 р. про заборону друкування книг українською мовою роман не міг бути надрукований у Росії. Його вперше було надруковано в 1880 р. в Женеві. Близько чверті століття роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» царськими властями був заборонений. Тільки в 1903 р. твір уперше був надрукований в Росії.

7. Тренінг «Ланцюжок думок»

Символічність образу волів виявилася настільки прозорою, що брати були змушені навіть змінити при перевиданні (1905 року) назву роману на «Пропащу силу».

- На вашу думку, чому? Розкрийте алегоричний зміст такої назви. *(Автори зображують долю селянина Ничипора Вареника, який зі злиднів «намагається вийти в люди», але уклад пореформеного життя перетворює його на «пропащу силу» — розбишаку, що весь свій розум і хист віддав справі нерозумного протесту, а згодом перетворився на лютого зарізяку)*

8. Робота в читацькому щоденнику

Запис висловлювання О. Білецького.

Композиція роману подібна до «будинку з багатьма прибудовами і надбудовами, зробленими неодноразово й не за строгим планом».

Завдання: спростувати думку вченого письмово, визначивши композиційну структуру роману.

I — Дитинство, юнацькі та парубоцькі літа Чіпки; формування його характеру.

II — Історія с. Піски.

III — Причини, що поставили Чіпку на «слизьку дорогу».

IV — Трагедія бунтаря-розбишаки, «пропащої сили».

II. Закріплення вивченого матеріалу

1. Слово вчителя

Про цілісність особистості видатного письменника-реаліста, його самовіддане служіння словом народові О. Гончар сказав так: «Була мета, висока і благородна, яка спонукала його працювати ночами, вслухатись у голоси, що долинали з мороку вируючої дійсності. Цілеспрямована, зігріта глибокою любов'ю до народу, творчість письменника найвірогідніше від усього засвідчує, чим жила ця людина — суворий літописець епохи».

2. Продовжити речення

- Поштовхом для роботи над великим епічним полотном стало...
- Співавтором роману є...
- Роман не міг бути надрукованим у Росії у 1876 р. через...
- За жанром роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» є...
- У поняття «композиція твору» входять...
- Основні причини жалюгідного становища селян у суспільстві — це...
- Стрижневою сюжетною лінією роману є...

III. Оцінювання

IV. Домашнє завдання

1. Визначити основні та другорядні сюжетні лінії роману (записи здійснити в читацькому щоденнику).
2. Підготуватися до розгляду проблеми «Що зробило Чіпку Вареника «пропащою силою?», використовуючи текст твору (при потребі, матеріал підручника).

Урок № 10

**СКЛАДНІСТЬ І СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ ХАРАКТЕРУ ЧІПКИ —
ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ РОМАНУ, ЙОГО ЕВОЛЮЦІЯ
ВІД ПРАВДОШУКАЧА ДО РОЗБІЙНИКА.
ТИПОВЕ Й ЕКСТРЕМАЛЬНЕ В ДОЛІ ГЕРОЯ**

Мета: розкрити характер головного героя роману Чіпки, простежити еволюцію його поведінки; з'ясувати причини, що привели Чіпку до морального падіння; сприяти виробленню навичок визначення головної думки твору; виховувати високі морально-етичні риси простої людини.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет братів Радченків, ілюстрації до твору.

Заглянув у душу чоловіку глибоко-глибоко.

І. Франко

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Складання словничка уроку

Головний персонаж твору, психологічні чинники, еволюція, складність і суперечливість характеру, гуманність.

II. Актуалізація опорних знань учнів

1. Сюжетна лінія роману

Основні сюжетні лінії

1. Рід та життя Чіпки;
2. Рід та життєвий шлях Максима Гудзя;
3. Історія життя Грицька та Христі;
4. Життєпис панів Польських, історія села Піски.

Другорядні сюжетні лінії

1. Мотрі Луківни (матері Чіпки);
2. Івана Вареника (батька Чіпки);
3. Явдошки;
4. Василя Прохора.

2. Творче завдання

Створити загальнолюдський моральний кодекс на основі прислів'їв, приказок.

Все добре переймай, а зла уникай.

Добре ім'я — найкраще багатство.

З ким поведешся, в того й наберешся і т. ін.

III. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Слово вчителя

Чи сповідував у своєму житті ці святі моральні принципи головний герой роману Чіпка Варениченко? Ні. Можливо, те, що він час від часу був надто свавільним, робив переступи прадідівських законів, і призвело його до морального падіння. Правда, на те були й інші причини зовнішнього характеру, що ускладнювали шлях Чіпки.

Тому його доля викликає у нас неоднозначні думки.

Як бачимо, головний герой роману — психологічно складна, вразлива натура. Добре і зле в ньому живе водночас. Тому глибокий аналіз цього образу викликає в нас так багато різних міркувань, спонукає замислитись над суттю людського буття.

2. Круглий стіл «Що зробило

Чіпку Варениченка «пропащою силою»?»

- Пригадаймо, чиїм сином був Чіпка.

Мати — зневажена селянка, яка й хати власної не мала. Єдине багатство — це працьовиті руки й чесна душа.

Батько — панський попихач, утікач із панської неволі, москаль. Тобто, Чіпка походить з тих найбільш обділених, уярмлених українців, які народжувалися й виростали з тавром невільника. А тут ще й — «байстрюк», «виродок». Чіпка змалечку відчув себе нелюбим, відкинутим, другосортним. Так мало радості й добра зазнав, і так багато болю.

- Які особливості характеру проявляв Чіпка в дитинстві та юності? Чи щось насторожило вас?

Найкращі свої риси малий проявляв у спілкуванні зі своїми добрими наставниками — бабусею Оришкою та дідусем Уласом: він виявляв свій природний розум, метикуватість, прагнення творити добро. Водночас рано усвідомлена соціальна кривда сприяла тому, що виростав хлопець надто нервовим, озлобленим, готовим до помсти. Пригадується, як у відповідь на покарання Чіпка хоче підпалити обійстя свого хазяїна Бородая. Насторожує і момент, коли разом із пустотливим та байдужим Грицьком Чіпка з насо-

лодою відкручує голови горобцям. Можна простежити, як у нього з дитинства розвивається неконтрольоване психікою почуття помсти, яке часто за своєю силою перевершує саму правду.

- Чи траплялося вам у середовищі підлітків спостерігати невинуватому жорстокість?
- Розкажіть про Чіпку-хлібороба, охарактеризуйте його почуття і настрої в той період життя?
- Чому так тяжко сприйняв герой те, що в нього забирають землю?
- Що є свідченням слабкої волі Чіпки?
- Хто підказував йому вихід із становища?

Учні ілюструють свою розповідь цитатами, які свідчать, що він любив землю, знав її ціну — і не лише матеріальну. Недаремно, саме тут, серед полів, до Чіпки прийшло кохання. Разом із землею Варениченко втрачає віру в справедливість, у людей: «Що тепер я? Людський потикач, наймит?..

Пропало... все пропало... і добро, і душа пропала..., бо немає правди між людьми».

Мотрі також було жаль землі, але найстрашніше було втрачати сина. Відчуваючи серцем недобре, вона каже: «Навіщо, це ти, сину, сам собі лихо робиш? Це ж ти сам себе з світа зживаєш... Плюнь ти на ту землю!.. Що ж робити?.. Жили ж он без землі кілька літ, та хліб їли... й тепер не сидітимемо без нього... Тоді ти малий був, — сама пучками та ручками заробляла, — та не померли з голоду... А тепер — не те, що тоді!.. Тепер і ти заробляєш, і я допоможу».

Хіба це не було добрим научуванням? Але Чіпка не послухався матері. Відтоді він то втрачає людську подобу, то знову приходить до тями і стає тим бажаним, добрим Чіпкою, що подобається й автору й читачам.

- Які вчинки Варениченка викликають у вас осуд?
- У яких випадках він чинить переступи, порушує найголовніші правила народної моралі й етики?

А в яких епізодах Чіпка проявляє кращі риси свого людського ества — розсудливість, мудрість, доброту?

Дайте оцінку вчинкам Ничипора після вигнання із земства?

- Яке із згаданих на початку уроку прислів'я могло б стати коротким підсумком його безславного кінця?

Пристрасть Чіпки до чарки, невміння правильно оцінити свої вчинки викликають осуд. Тверезіючи, він розумів, що чинить щось жахливе, але знову в горіліці топив біль, а разом із ним і все те добре, що залишилося в його душі. Селяни розуміли страждання

скривдженого парубка, проте не прощали йому злочинного життя, зневажливого ставлення до матері. Не прощає йому й автор. То чи не повторює Чіпка своїм життям той логічний ряд: неволя — приниження — пияцтво — злочин.

У хвилини розпачу з вуст Чіпки прозвучали зболені слова: «Де ж правда?». Так і не знайшов він відповіді на це питання в суспільстві, серед якого жив. А вибори до земства, які стали підлим обманом і наругою над безграмотними селянами, остаточно вбили віру в справедливість. Аморальність пореформеної Росії автор показав через підкупи, хабарництво, вражаючий цинізм чиновників.

Але й сам Чіпка виявився не гідним поваги людей. Озлобленість і мстивість керують його вчинками. Грабежі на шляхах він називає «відбиранням свого», зрівнюванням багатих з бідними. Отже, відплата за особисту кривду стає потворною, злочинною стосовно інших. Коли ж Чіпка остаточно знависнів, розтоптав надії коханої дружини Галі на щасливе родинне життя, втопив рештки своєї честі в безневинній крові родини Хоменків, вироком прозвучали Галині слова: «Так оце та правда?! Оце вона!!!»

- Які почуття вкладено в слова Галі? Що рухало вчинками Чіпки: розум чи почуття?

У народі кажуть: ніколи не приймай рішення у гніві. Чіпка ж не замислювався, перш ніж зробити якийсь крок. Його серце ніколи не раділося з розумом, ставало сліпим у зlobі й часто вело на слизьку дорогу. Тому всі його добрі наміри й помисли були перекреслені жажливими вчинками, кривавими злочинами.

Слово вчителя. Народ, найсправедливіший суддя, каже: «Добро довго пам'ятається, а лихо ще довше». Про це варто знати кожному.

3. «У творчій лабораторії письменника»

Складання підсумкового плану-характеристики Чіпки

Сюжетні епізоди	Поведінка героя	Прийоми розкриття	Характерні риси Чіпки
1. Зустріч Чіпки з Галею	Огляд поля	Соціально-психологічний портрет	Красень, фізично сильний, мужній
2. Одібрання у Чіпки землі	1. Відмова Чіпки дати писареві хабаря	Діалог Чіпки з писарем	Чесний, працьовитий

Сюжетні епізоди	Поведінка героя	Прийоми розкриття	Характерні риси Чіпки
	2. Чіпка запив	Внутрішні монологи	Ненависть до багатіїв, царських властей
	3. Чіпка дарує Грицькові свій хліб	Розмова Чіпки з Грицьком і Христею	Вірний у дружбі
	4. Нічні пограбування	Внутрішні монологи, розповідь автора	Думки про гроші
3. Виступ Чіпки на захист скривджених селян	1. Виступ Чіпки проти москалів	Звернення-заклик до селян і козаків	Сміливий, безбоязний бунтар
	2. Терплячість Чіпки під час катування	Соціально-психологічний портрет.	Вольовий, терплячий
	3. Чіпчині плани рівняти бідних з багатими	Внутрішній монолог, промова	Стихийний месник за соціальні кривди
4. Вибори в земство	1. Чіпчині виступи на захист громади	Звернення до селян і козаків	Захисник інтересів громади, стихійний бунтар
	2. Скарга до губернатора, зневір'я	Внутрішній монолог	Відважний, наполегливий
	3. Зневір'я у власний шлях		Розпач від незнання шляхів боротьби з царизмом, поміщиками й капіталістами
5. Заслання Чіпки на каторгу	Презирство до Грицька	Соціально-психологічний портрет	Нескореність

4. Прослухати відгук про Чіпку

(О. Гончар. Перший симфоніст української прози, 1978 р.)

Спробувати зробити власні висновки.

У молодості Чіпка — горда й незалежна людина. Він ладен стати на оборону правди людської, він здатний на вчинок безкорисливий. Іноді такі натури виявляли себе в справах героїчних, їхні

імена, як, приміром, імена Олекси Довбуша чи Кармелюка, народ оповив легендами. Потенційно, внутрішнім ладом душі Чіпка чимось рідня цим натурам. Проте на відміну від них він пішов іншим шляхом... Скалічений у нерівній боротьбі із системою гноблення й несправедливості, він, що подавав світлі й великі надії, в кінці роману деградує, втрачає людське обличчя, стає бандитом, кривавим убивцею, якого зрікається навіть рідна мати. Суворий реалізм письменника виявився і в тому, що він, «не пожалів» свого героя, у всій нещадності показав його складну життєву еволюцію.

(Відповіді учнів)

IV. Закріплення

1. Слово вчителя

Чіпка — тип селянина-трудівника. У його образі автор відбив найістотніші риси трудячого селянства за капіталізму: працьовитість, любов до землі, ненависть до поміщиків, куркулів й інших експлуататорів, пристрасне бажання волі й кращого життя.

Проте Чіпка в змалюванні П. Мирного не тільки позитивний герой. У ньому, на думку автора, є і негативні риси. Чіпка недостатньо зв'язаний із трудовим народом. Він не став на шлях організованої боротьби проти експлуататорів, а потоваришував з п'яницями, розбійниками, морально зіпсованими людьми. Співчуваючи, підтримуючи його в боротьбі проти поміщиків, чиновників, земців, народ засуджує ті вчинки Чіпки, які зв'язані з розбоєм, з грабежем. Гине сила, яка в інших соціальних умовах могла б дати велику користь народові. Ось чому автори назвали Чіпку «пропащою силою».

2. Літературна гра «Темна конячка»

На дошці висять портрети героїв твору, закриті папером. На основі приказок-цитат учні повинні вгадати, кого на них зображено, та прокоментувати.

- Хто з героїв і героїнь роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»:
1. «...дізнавшись від бабусі, що бог усіх «хлібом годує», дивується, чому це мати сама «хліб заробляє, — ось досі з роботи нема?»
 2. «...мав чотири прізвища?»
 3. «...до батьків горнувся, а на голоту дивився згорда, хоч сам вийшов із бідноти?»
 4. «...часто вживав прислів'я «своя сорочка ближча до тіла», «дарованому коневі в зуби не дивлються», «як багатство, то й щастя?»

5. «...намагалася повернути свого чоловіка до чесної праці, а, втративши надію на щасливе життя з ним, накладає на себе руки»?
6. «...дізнається про страшний злочин сина і, перемагаючи материнське почуття любові, йде до волості, щоб заявити на нього»?
7. «...покарала наймичку тим, що почепила їй на шию ненароком задавлене кошеня й примусила так прилюдно мазати панські кухні»?
8. «...любив вживати високопарні, незрозумілі для простих селян слова на зразок «всесловность земська», «інтелектуальная деятельность», «алтарь общественного благополучья»?
9. «Тонкий, цибатий, як журавель, з рижуватим, жорстоким, як на ведмеді волоссям, з великим лобом — хоч кошенят бий, з великими, розумними, сірими очима, з товстою, униз обвислою губою»?
10. «...низенька, чорнявенька, не дуже хорошої вроди дівчина»?
11. «А й дитина ж то вийшла — на славу. Повновидне, чорняве, головате, розумне... Тільки якесь невеселе, вовчкувате, тихе»?
12. «З молодих літ зсушена то працею, то нуждою, суха, як опеньок, тиха, бідненько зодягнена»?

3. Оцінювання

V. Домашнє завдання

1. Створити міні-модуль «Суд» (за групами). Дати характеристику образів Грицька та Максима.
2. Підготувати повідомлення «Елементи фольклору в романі».

Н. і. Счастливецва

Урок № 11

ЛЮДИ «СОЦІАЛЬНОГО ДНА» В РОМАНІ

«ХІБА РЕВУТЬ ВОЛИ, ЯК ЯСЛА ПОВНІ?».

РОЗДУМ НАД ПРОБЛЕМОЮ ЖИТТЄВОГО

ВИБОРУ ПЕРСОНАЖІВ (ЧІПКИ, ГРИЦЬКА, МАКСИМА).

ЖІНОЧІ ОБРАЗИ У ТВОРІ (МОТРЯ, ГАЛЯ)

Мета: показати психологізм змалювання персонажів роману, їх неоднозначність, розвивати навички характеристики літературних героїв; формувати в учнів уміння визначати духовно-естетичні цінності в літературному творі; розвивати логічне мислення, вміння давати оцінку вчинкам головних персонажів; виховувати у школярів почуття людської гідності.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: ілюстровані сюжетні картинки до образів твору (П. Мирний. Життя і творчість у фотографіях, ілюстраціях, 1983); текст твору; картини (для роботи в групах).

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності учнів

Словничок уроку

Прообраз (прототип), національне, загальнолюдське в літературі, художній образ, життєвий вибір.

II. Актуалізація опорних знань учнів.

Елементи фольклору в романі

1. Елементи народних пісень

У ч. IV (розділ XXIV) Чіпка в розмові з Галею зізнається, що батьки хочуть видати її заміж за Сидора. На перешкоді до сімейного щастя став Сидір. «Журба упряма» не покидала Чіпку. І Чіпка затаг:

Зелений байраче, на яр похилився:
Молодий козаче, чого зажурився!

Для чого використав Мирний уривок з відомої народної пісні? Автор уміло підкреслив одну з важливих рис його характеру: музично-пісенну обдарованість, любов до народної пісні. Ця риса вирізняє образ Чіпки, робить його ще більш привабливим.

2. Прислів'я і приказки в романі

Із певною ідейно-композиційною метою П. Мирний широко використовує в романі багатства народної мови. У прислів'ях і приказках, як відомо, знайшла своє відображення народна мудрість, народна спостережливість над явищами суспільної дійсності. П. Мирний використовує тільки ті прислів'я і приказки, які допомагають йому реалістично відтворити становище трудящих за капіталізму.

Низку влучних прислів'їв Мирний вставляє на початку розділів та підрозділів, і вони часто відіграють роль епіграфів. Так, у розділі V «Тайна-невтайна» перед розповіддю про смерть баби, а потім про історію Чіпчиного батька автор вживає прислів'я: «Життя — це стерняста нива: не пройдеш, ноги не вколовши». або:

розділ X «Пани польські» (ч. II), автор починає прислів'ям: «Біда, кажуть, не сама ходить, а з дітками».

Розділ XIV (ч. III) починається прислів'ям: «Життя, кажуть, прожити — не поле перейти. Життя — що погода». І далі в розділі розповідається, як у Чіпки несправедливо відібрали землю. Чіпку виключають із земства.

На початку підрозділу, перед тим, як розповісти про смерть Максима, автор вживає прислів'я: «Горе, кажуть, об горе чіпляється». Такий продуманий добір прислів'їв посилює ідейний зміст роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»

III. «Тіньовий театр»

Упізнай героїв і героїнь роману за їх портретом.

1. Чорне кучеряве волосся, завітчані польовим квітами, чудово вилося коло білого чола; тоненькі пасма того чорного, але полискуваного хмелю, спадали на біле, рум'яне личко; очі оксамитові, чорні... Дві чорні брови, мов дві чорні п'явки, повпилися над очима...
2. «Ішов справді парубок. На перший погляд йому, може до двадцятка добиралося. Чорний шовковий пух тільки що висипав на верхні губи... Ніс невеличкий, тонкий, трохи загострений; мені карі очі — теж гострі; лице довгообразне — козаچه; ні високого, ні низенького зростку, — тільки плечі широкі та груди високі».

3. «...у село Піски вступив якийсь невідомий захожий. Видно — з далекої дороги. Сорочка на ньому чорна; штани вибійчані, підсукані аж до колін; за спиною вірьовкою навхрест перев'язана одежа, через праве плече, на палиці перекинута торба... На взір — чоловік середніх літ».
4. «У царині нагледів Чіпка низенького, натоптуватого чоловіка з круглим, запухлим лицем, з рудими товстими вусами... Москаль — не москаль, а службою пахне».
5. «Високого зросту, статний, бравий, широкоплечий, як з заліза збитий, а до того ще й липкий, як заєць, співун, реготун... Хороший з лиця, повновидний, рум'янець на всю щоку, з чорними веселими очима, з чорним лискучим усом, він був перший красень на селі».
6. «...був широкоплечий парубок, високий, бравий, з хорошим панським личком, з чорними гарними вусами, з карими веселими очима. Здається, на йому й шкура говорила, такий балакучий».
7. «...худощавий, низенький, мишастий, справжній пацюк, такий і прудкий: говіркий, співучий, на селі перший співак».
8. «Борода йому була гладко виголена; голова трохи подалась назад; довга шия вип'ялась так, як у вола; на грудях одтопирились верхні краї форменого сюртука».
9. «Піщани тільки побачили свою «молоду» ззаду — високу, суху, як в'ялу тараню, — коли вона вилазила з пишного ридвана та сунула в горниці».
10. «Який завтовшки, такий завбільшки; неповоротний, неохайний. Голова величезна, обличчя татарське, кругле, як гарбуз; ноги короткі та товсті, як стовпці. Не любив він ні балакати, ні співати, а любив він на світі тільки горілку, дудлив її, як воду»

IV. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Слово вчителя

Трагедію особистості в романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» найповніше відтворено в долі Чіпки, Грицька, Максима. Інші дійові особи — Мотря, Галя, Христя, баба Оришка — так чи інакше відтінюють характери головних персонажів. Третій ряд персонажів — Лушня, Матня, Пацюк, Порох, Чижет, Явдоха, генеральша, пан Польський — дали змогу письменникові передати сутність тогочасних суспільних тенденцій та психологічно увиразнити причини трагедії особистості.

2. Міні-модуль «Суд». Робота в групах за картками-«питальниками»

Картка 1-ої групи

Зміст роботи:

«П'ючи та гуляючи, підібрав собі Чіпка трьох товаришів щирих. Лушня, Пацюк та Матня — одна думка, одна гадка».

За своїм походженням, «друзі» Чіпки Варениченка були його родичами. Лушня був сином пана Совинського, а Пацюк та Матня — пана Польського, того самого, що й Чіпки батько.

Дослідіть з тексту твору, що спричинило переродження парубків на розбійників.

Рефлексія:

- Чим відрізнявся Чіпка від своїх товаришів?
- Як виростав Лушня на панському добрі?
- Які вчинки характеризують його як бездушну людину?

Картка 2-ої групи

Зміст роботи:

Дайте порівняльну характеристику Чіпки й Грицька. Як формувався характер Чіпки й Грицька в дитячі та юнацькі роки?

Проаналізуйте цитату з твору. Чому Грицько не шукає тієї правди?

— А ти шукаєш правди?

— Як, що тобі до того, Чіпко? Скажи мені, Бога ради?.. Адже тобі від того ні знобить, ні гріє...

— Як не знобить? А правда де? Де та правда, по котрій нам весело жити? Де вона ділася?..

— А нема правди, — одказав Грицько — то живи так, як і всі живуть...

— А як не дають жити? Що тоді?

— То все мана тільки!

— Ой, Грицьку! Ой, братику! Не кажи так, важко мені, пече мене таке слово».

Рефлексія:

- Чи легше жити Грицькові з маногою на очах?
- Чому Чіпка не може жити за принципом Грицька?

3. Текстуальна характеристика персонажів роману (методом лекції з елементами бесіди)

Образ Максима

В образі Максима автор змалював важливе, на його думку, соціальне явище. Які ж характерні риси цього образу?

1. Максим на селі.

Максим — внук січовика, вихований на переказах про запорозьку вольницю.

Найбільшою пристрастю Максима була любов до волі, поривання до творчого діяльного життя й водночас палка ненависть до всякого насильства й обмеження. У змалюванні портрета Максима і в розкритті його душевних багатств виявилися непріховані симпатії автора до нього.

Але цей красивий, здоровий, дотепний парубок не зумів зайнятись корисним трудовим життям, він скоро «...розледачив, розібрався, розпився» і став так шкодити своїм односельцям, що батько змушений був віддати непокірного сина в москалі.

2. Максим у солдатах.

Солдатчина не виправдала сподівань Максимового батька на перевиховання сина. Отупляюча багаторічна муштра псувала морально людей...

З нудьги, на знак протесту проти моторошного казарменого побуту, Максим запив. Горілка потребувала грошей, і Максим з найближчими товаришами почав відпрошуватися до села на «покоєння». Ще більше почала псуватися вільнолюбива натура Максима після того, як він став старшим. Ні грамота, якої він навчився, ні старшинування не вдовольняли його. Максим захопився особистим збагаченням і остаточно втратив кращі свої риси, перетворившись у звичайного злодія і розбійника.

Висновок

Отже, Максим — жертва кріпаччини і миколаївської солдатчини. Цим образом Мирний ніби поширює образ Чіпки, показує, що Максим є теж по суті пропадає сила. У цьому основний ідейно-художній смисл образу Максима.

Образ Грицька

Грицько — тип селянина, майже в усьому протилежний Чіпці. Грицько, як і Чіпку, змальовано з властивою для Мирного глибиною і вмотивованістю. Якщо Чіпка-парубок незвичайної вдачі, красивий, фізично сильний, то Грицько — непоказний з себе, похливий. Так Грицько любив потай від діда Уласа їздити на барані, бив його, мучив. Грицько смертельно злякався вовка і втік. Ставши парубком, Грицько має тільки одну мрію.

«Нічого я б на світі не хотів, тільки б хату теплу, жінку люблю та малу дитину! А то б усе мав!»

І справді, заробивши декілька сот карбованців, Грицько тепер зовсім іншими очима дивився на людей: до багатців горнувся, а на голоту дивився згорда».

Коли в Чіпки незаконно відібрали землю, дружина Грицька, Христя, глибоко співчувала йому, тоді як Грицько всіма способами почав чорнити Чіпку перед Христею, «немов найлютішого ворога».

Коли солдати покатували селян за те, що вони вчинили бунт, і Чіпку, що виступав на їх захист, Грицько дуже радів.

Грицько ненавидить сільських бідняків, до громадських справ виявляє цілковиту байдужість. Він ніяк не може зрозуміти, чому Чіпка заводиться з панамі, які усунули його із земської управи.

Висновок

Такий є Грицько, дрібний власник, що горнувся до заможної частини селянства, яка ставала опорою капіталізму на селі. Його егоїстична, власницька натура прагне одного — власної безпеки та зиску.

Образи жінок-селянок

У романі П. Мирного є низка образів жінок-селянок, змальованих автором правдиво і з великою сердечністю. Це — образи матері Чіпки — Мотрі, його баби — Оришки і дружини Грицька — Христі. Найповніше зображено образ Мотрі.

Образ Мотрі — один із найтрагічніших в українській літературі.

Мотря — селянка — біднячка, чесна, невсипуща трудівниця.

«Не судилося Мотрі щастя. Не зазнала вона його змалку: не бачила дівкою, жінкою, не сподівалася замужньою вдовою».

Після хвилини непевного щастя (пізнього заміжжя з Остапом Хрущем) зазнала вона страшного лиха. Забобонні селяни зневажали та неславили її (що пішла заміж за двужона), відмовляли в роботі. Мотря насилу прогодувала себе, стару матір Оришку та малого Чіпку.

Чіпка підріс та громада відсудила їм землю. З'явилися якіне-які статки, худоба і найголовніше для селянина — земля. Та й те щастя було примарним: продажні судді відсудили Мотрину землю «приблуді» з Дону, а сам Чіпка, не дошукавшись правди, спився, скривдив матір та прогнав її з дому.

Мотря є втіленням людської моралі. Її совість, сумлінність, її душа не дозволяли приховати синів злочин. Вона мати, але вона й людина, що має боротися зі злом.

Висновки

Мотря — тип трудящої жінки-селянки, зворушливий образ матері-страдниці. Муки й печалі Мотрі соціально обумовлені.

Винен в її безталанні несправедливий соціальний устрій, в якому панували поміщики й капіталісти.

Галя — «польова царівна» і «розбишацька дочка» — прагнула ввійти в лихе товариство «тихим янголом-спасителем», а правду, справедливість бачила в любові, доброті, чесності, щирості. Ніщо у світі, на її думку, не виправдає злочин і вбивство. Риторичне: «Так оце та правда?!» — стало підсумком її життя, сподівань, любові; дізнавшись про Чіпчин злочин, вона наклала на себе руки.

4. Творча робота

Скласти анкету Христі.

IV. Закріплення

1. Бесіда за питаннями

- Яке уявлення склалося у вас про Грицька? Розкрити образ цього персонажа через авторську характеристику, вчинки, мову, взаємодію з іншими персонажами.
- Чому запорізький козак Мирон Гудзь не міг би пишатися онуком Максимом? Якими вчинками максим Гудзь знеславив свій козацький рід?
- Чому дочка розбійника не захотіла стати дружиною розбійника? Розкрити внутрішній стан Галі, вмотивувати її вчинки після одруження.
- З'ясуйте причини прихильності Христі до Чіпки, аналізуючи обставини життя, душевний стан і вчинки героїні.
- У чому трагізм жіночої й материнської долі Мотрі?
- З'ясуйте життєву філософію баби Оришки й Галиної матері Явдохи.

2. Слово вчителя

Як бачимо, у кожного з персонажів — власна доля. Вони по-різному думають, по-різному шукають своє щастя, по-різному влаштовують життя. Але в художньому творі ці люди живуть поруч, взаємодіють.

Що ж наповнює літературні персонажі роману такою життєвою силою?

Очевидно, те, що їхні характери ми пізнаємо не лише через вчинки, зовнішнє життя, а через думки, сумніви, переживання і вподобання, болі й муки.

Заглиблення авторів у внутрішній світ людини дало змогу заглянути в саму душу уярмленого народу України на межі двох епох — часів кріпосництва й періоду реформ. І що ж ми побачили там? Попри прояви егоїзму, низькопоклонства, лакейства, спричинені

неволею, кращі представники народу несли в собі здорове зерно народної моралі й етики. Пригадайте епізоди, в яких персонажі найбільше проявляють свою доброту, чесність, мудрість.

Учні наводять приклади.

Симпатією в читача викликають ті персонажі, в яких проявилися найкращі риси українського народу — доброта й любов до ближнього, працелюбство, почуття гідності й честі, які в усі часи мають бути основою життєвої філософії кожного молодого покоління.

3. Оцінювання

V. Домашнє завдання

1. Підготувати індивідуальний виступ на одну із запропонованих тем на конференцію (3–4 хв.).
 - Роль портретних характеристик у творенні літературних образів.
 - Пейзаж у романі — важливий засіб змалювання психічного стану героїв.
 - Лексичне багатство роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»
 - Сучасники й нащадки про П. Мирного та його творчість.
 - О. Білецький про місце роману в історії української та зарубіжної психологічної прози.
 - Особливості стилю, творів І. Нечуя-Левицького та Панаса Мирного.
2. Вивчити словничок літературних термінів.

Додаток

З теорії літератури

Соціально-психологічний роман — твір, у якому проблеми суспільного життя зображені не самі собою, а через психологію героїв, їх думки, прагнення й переживання.

Прообраз (прототип) — особа, життя й діяльність якої насамперед малася на увазі при створенні літературного образу, тип у творі. Літературний образ не є копією прообразу, при його створенні письменник використовує художній домисел, узагальнення.

Національне в літературі — відображення особливостей історичного життя, побуту й природи, звичаїв і культури, рис національного характеру й мови певного народу.

Загальнолюдське — властиве людям, незалежно від їх національної приналежності (розуміння добра і зла, совісті й честі, ставлення до праці, до людей).

Урок № 12

РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ.

КОНТРОЛЬНИЙ ТВІР-РОЗДУМ НА ТЕМУ

«ЗОБРАЖЕННЯ ПОКРІПАЧЕННЯ УКРАЇНИ В РОМАНІ

ПАНАСА МИРНОГО «ХІБА РЕВУТЬ ВОЛИ, ЯК ЯСЛА ПОВНІ?»

Мета: розвивати писемне зв'язне мовлення учнів; навчати вмінню самостійно викладати думки, аргументувати власні твердження, робити узагальнення й висновки; виховувати почуття національної гідності, справедливості.

ХІД УРОКУ

I. Оголошення теми, мети уроку

II. Актуалізація опорних знань учнів

III. Формування нових знань, умінь та навичок

1. Бесіда на повторення

- Назвіть складові (структурні компоненти) твору-роздуму. *(Складовими (структурними компонентами) частинами роздуму є теза (основна думка), аргументи (доведення). У будь-якому роздумі є дві, а іноді й три частини. Найчастіше в першій міститься теза, тобто твердження, яке треба довести, у другій — дається обґрунтування висловленої думки, наводяться аргументи. Третя частина — це висновки)*
- Якими бувають доведення (докази)? *(Доведення бувають прямі й непрямі. При прямих доведеннях тезу обґрунтовують безпосередньо, при непрямих її доводять через спростування інших думок, протилежних до тієї, що треба довести. Висловлювання з непрямыми міркуваннями ще називають роздумом від супротивного)*
- Дайте визначення індуктивного та дедуктивного твору-роздуму. Поясніть побудову кожного з них. *(Залежно від способу логічного мислення розрізняють індуктивний і дедуктивний роздуми. При індуктивному способі спершу розглядають і аналізують факти, а потім уже роблять висновок, формулюють*

основу думку, при дедуктивному — навпаки: висловлену головну думку підтверджують необхідними аргументами)

2. Слово вчителя

Характерною ознакою тексту типу роздуму є розташування речень стосовно причини й наслідку (чи обґрунтування, пояснення думки, висловленої в іншому реченні). Роздум виражається переважно в приєднувальних конструкціях. Характерним для творів цього типу є також вживання вставних слів (по-перше, по-друге, на мою думку, по-моєму, по-вашому, наприклад, скажімо, отже, таким чином тощо) і речень (Мені здається. Я вважаю. Я міркую так. Можна навести приклад). Ці слова та речення в текстах-роздумах (міркуваннях) виступають засобами зв'язку між реченнями. Необхідно пам'ятати про абзаци. Кожну, думку, висловлену кількома, а іноді й одним реченням, треба починати з нового рядка. Між абзацами повинен бути смисловий, логічний зв'язок. Рядок треба дописувати до краю, не уникаючи переносів.

III. Формування нових знань, умінь та навичок

1. Бесіда з учнями

- Поясніть значення алегоричної назви твору Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»
- У чому виявляється новаторство роману?
- Поміркуйте, які персонажі роману уособлюють виразників різних суспільних та особистих інтересів? Систематизуйте персонажі-характери роману за принципом їх соціальної диференціації та за життєвими принципами.
- У чому полягає особливість реалізму твору?
- Охарактеризуйте жахливі соціальні умови життя в с. Піски, спричинені свавіллям панів Польських.

2. Читання вчителем зразка твору

3. Робота учнів над текстом твору-роздуму.

Удосконалення творчої роботи на чернетці

Під час першого читання твору в чернетковому записі більше уваги приділяти його змісту. Також треба визначити:

1. Чи відповідає написане темі?
2. Співвідносність епіграфа (якщо є) з текстом та темою.
3. Як розкрита у творі основна думка?
4. На які частини ділиться твір і чи є логічний зв'язок між ними?
5. Чи відповідає зміст написаного складеному планові, обраному стилю й типу мовлення?

6. Якщо немає плану, чи наявна послідовність викладу.
7. Чи дібрано переконливі аргументи (факти, приклади), доцільність використаного ілюстративного матеріалу.
8. Доречність цитат, їх оформлення.
9. Відсутність фактичних помилок, хибних думок, змішування матеріалу.
10. Обсяг твору.
11. Відсутність орфографічних, пунктуаційних, лексичних помилок.

4. Аналіз учителем 2–3 учнівських робіт

5. Переписування твору з чернетки

Зразок учнівського твору

Історія України має багато трагічних сторінок, але найбільшою для нашого народу стала ліквідація Гетьманщини й перетворення вільного селянина на безправного кріпака. Дуже часто кріпосниками ставали давні вороги українців — польські пани та підпанки, яким російські самодержці роздавали родючі землі своєї Малоросії. Саме так з'явився в Пісках пан Польський.

Уперше прибувши в Піски, що подарувала йому цариця, і відчувши опір вільних людей, новоспечений володар зрозумів, що громада добровільно не вставить свою шию в ярмо, що «волів» потрібно гарненько призвичаїти, щоб самі простягали шию та слухняно виконували волю господаря. І на другий день генерал привів «москалів», котрі швиденько прикладами гвинтівок заспокоїли непокірних.

З того все й почалося... Пан вдається й до мерзенного обману піщан, що братиме з них тільки невелику плату за користування «його» землею. І зрештою вільні колись селяни стали панськими. Уперше біда затесалась у село у вигляді царського генерала, а згодом з'явилась разом із удовою-генеральшою та її синочками. Тепер піщани зрозуміли, що пропали навіки. Кріпосники за короткий час так запрягли «волів» у ярмо, що тепер уже можна було тішитися й насолоджуватися життям щодня. Селяни ходили на панщину по чотири-п'ять днів на тиждень, а крім того, «зносили у двір курей, гусей, яйця». Було з чого панам бенкетувати. Генеральша навіть не спілкувалася зі своїми годувальниками-кріпаками, усе йшло через прикажчиків, її мозок працював тільки над вигадуванням страшних, принизливих покарань своїм дворовим. Навіть серце генеральші грілося не біля дітей та онуків. Свою любов вона віддала котам. А тим, хто вичісував тих котів,

стелив їм постіль, доводилось гірко. Так, наприклад, за наказом генеральші люто катують веселу дівчину Уляну. Дівчині доводиться прилюдно цілий день мазати панські кухні з мертвим кошнем на шиї, якого вона ненароком придушила.

Зовсім зубожіло село, коли осів на батьківщині Василь Семенович Польський. При ньому кріпаки вимушені були працювати на панщині вже шість днів на тиждень. На відміну від генеральші, Василь Семенович спілкувався із своїми кріпаками. Ще підлітком скуб ровесників за чуба, юнаком цінував красу молодих кріпачок.

На мою думку, пани-кріпосники були не хазяїнами, а хижими експлуататорами. Вони не дбали про землю, про тих, хто на ній працює. З року в рік земля виснажувалася, урожаї падали, село убожіло, морально розкладалося. Пияцтво, злодійство стали звичайними явищами серед кріпаків.

Я вважаю, що сила критичного реалізму Панаса Мирного полягає саме в тому, що він у яскравих художніх образах розкрив антинародну сутність кріпосництва, показав справжній зміст царських реформ, правдиво відтворив пагубність і розтлінність впливу залишків кріпосного права в пореформену добу.

Отже, Панас Мирний стоїть у перших рядах борців проти поміщицько-кріпосницької неволі, його твори на цю тему становлять нову сторінку в розвитку українського критичного реалізму.

IV. Домашнє завдання

Підготуватися до конференції за вказівками вчителя.

Н. і. Счастливецва

Урок № 13

**ІДЕЙНЕ СПРЯМУВАННЯ ТВОРУ. ХУДОЖНЯ МАЙСТЕРНІСТЬ.
О. БІЛЕЦЬКИЙ ПРО МІСЦЕ РОМАНУ В ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОЗИ.
ЗІСТАВЛЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТИЛЮ
ТВОРІВ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО ТА ПАНАСА МИРНОГО**

Мета: з'ясувати ідею роману й пояснити роль ліричних елементів у виявленні ідейного змісту твору; прокоментувати оцінку О. Білецького про місце роману в історії літератури; зіставити особливості стилю творів І. С. Нечуя-Левицького та П. Мирного; виховувати в учнів почуття гідності й прагнення бути особистістю на прикладі життя П. Мирного.

Тип уроку: урок-конференція.

Обладнання: портрети П. Мирного, І. Білика, О. Білецького, І. Нечуя-Левицького; виставка праць О. Зілинського; репродукція картини М. Глуценка «Панас Мирний»

Література:

1. Білецький О. Видатний майстер критичного реалізму.— Радянське літературознавство, 1950.— № 14.
2. Білецький О. Зібрання праць. У 5-ти т.— К.: Наукова думка, 1965.— Т. 1.
3. Білецький О. Панас Мирний / У кн.: Мирний Панас. Твори: В 5-ти т.— К.: Держлітвидав, 1960.

*До Панаса Мирного українська художня проза
не знала таких широких картин суспільного життя,
які він дав у своїх творах.
О. Білецький*

ХІД УРОКУ

І. Мотивація навчальної діяльності.

Оголошення теми і мети уроку

1. Вступне слово

Чи то давно приходив тут на службу
Казенної палати урядовець,
Пан Афанасій Рудченко, в якому

Підслухачі і посіпаки царські
Ну аж ніяк вгадати не могли
Того, хто дужим голосом промовив,
Огнем серця пройнявши молоді:
«Хіба ревуть воли, як ясла повні?»

(М. Рильський, *Полтава*, 1951)

II. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

План уроку

1. Ідея твору.
2. Художня майстерність:
 - а) особливості пейзажів;
 - б) особливості портретів;
 - в) описи душевного стану Чіпки;
 - г) ліричні відступи і роздуми;
 - д) багатство народної мови.
3. О. Білецький про місце роману в історії літератури.
4. Особливості стилю творів І. С. Нечуя-Левицького та П. Мирного.

1. Ідея твору

Яка ж ідея роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»? Яку, інакше кажучи, внутрішню закономірність виявив П. Мирний у суспільній дійсності 60–70-х рр. XIX ст. як виразник інтересів народних мас?

Автор правдиво показує в романі стихійну боротьбу селянства проти буржуазно-поміщицького земства. Вороги трудящого селянства — це насамперед царизм, поміщики й капіталісти і, нарешті, попи та куркулі. Всім змістом свого роману автор наштовхує читача до такого висновку: трудящі селяни бунтують, повстають, царська поліція і армія придушують ці бунти, повстання. Така основна ідея роману, яка підкреслюється самою назвою твору. Народ страждав, бо всі суспільні багатства присвоювали поміщики, капіталісти і куркулі, на сторожі яких стояв царський уряд.

2. Художня майстерність

У чому ж найяскравіше виявилася художня майстерність письменника у творі? Який вплив вона мала на подальший розвиток української художньої літератури й української літературної мови?

Особливості пейзажів

Особливості пейзажів у Мирного (опис весни, розділ I).

Картина розквітлої весни змальована соковито і, головне, в русі. Для цього автор вживає, ми бачимо, переважно дієслівні синоніми.

(Скрізь розвернулося. Розпустилося, зацвіло пишним цвітом; скільки зглянеш — розіслало зелений килим; з неба летється на землю блискучий світ сонця; легенький вітерець подихає з теплого краю, перебігає з нивки на нивку, живить, освіжає кожну білинку і т. д.).

П. Мирний почав свій роман описом весни свідомо. За прикладом свого вчителя Т. Г. Шевченка (див. пейзаж української природи в поемі «Сон»), Мирний натхненно, ніжно змалював красу сільської природи, виявив своє ставлення до народу, поневоленого експлуататорами. Пейзажі в Мирного допомагають глибше розуміти думки й почуття героїв твору, допомагають у розкритті ідейної спрямування всього твору.

Цю ідейно-композиційну роль пейзажів далі розвинув і поглибив у своїх творах слідом за П. Мирним М. Коцюбинський (див. пейзаж осені повісті «*Fata morgana*»).

Особливості портретів

Описи душевного стану Чіпки

У багатьох місцях роману П. Мирний майстерно, з проникливою психологічною глибиною відтворює душевний стан свого героя. Мета цих описів — всебічно зобразити пафос Чіпки як пафос цілого у своїй бунтівливості, у своїх невтомних шуканнях характеру.

Перший разуючий зразок такого опису — опис Чіпчиного розпачу після смерті баби, опис, що має антирелігійне спрямування (розділ V).

«Лежить баба на столі. Хрест у руках, свічка в головах. Та ж баба, тільки очі заплющила, рот зціпила. Прийшов піп, дяк, зішлися люди, взяли бабу, однесли на кладовище, опустили в яму, загребли... Мотря плаче. Чіпка не плаче... і т. д.»

«Бабина смерть загадала йому загадку, котру він ніяк не міг розгадати».

Другий опис — це відтворення душевного стану Чіпки, яким поглиблюється його почуття розпачу, відчаю. Чіпку, що виступив на захист скривджених селян, катують. І що, найтяжче, його ніхто не підтримав, навіть його найближчі товариші — Лушня, Матня, Пацюк.

«Довго боровся Чіпка... Ще довше його били».

Нарешті, ще один момент із переживань і думок Чіпки. Його виключено із земства. Остання надія, останній світлий промінь в його житті погас.

Як передає Мирний душевні муки свого героя? Які думки й поривання тривожили бунтівливу душу Чіпки? Які багаті на емоційні нюанси дієслівні синоніми вживає автор, щоб увиразнити духовну силу Чіпки і складність обстановки, в якій він діяв?

«Надворі стемніло. Спускалася ніч на землю, утихомирювала людські клопоти, руки й думки. Полягали спати. Чіпка лежав мовчки, хоч і не спав. Думки цілим роєм окрили його голову. Перелітали вони з самого малку — аж до сьогодні; назирнули кожну пригоду життя його, гарячили кров, мутили розум. «Скрізь неправда, скрізь!» — шептав він. «Куди не глянь, де не кинь — усюди кривда та й кривда!.. Живеш, нудишся, тратиш силу, волю; плутається в темряві, падаєш, знову встаєш, знову встаєш, знову простуєш, знову падаєш... не вхопиш тропи, куди йти; не знаходиш місця, де б прихилитися».

Без наведених (і подібних інших) описів душевного стану Чіпки його характер не був би таким узагальнюючим, типовим. Цими описами, розміщеними в романі завжди після важливих подій в житті Чіпки, автор ніби підсумовує і поглиблює все пережите персонажем.

Ліричні відступи й роздуми

Ліричні відступи дуже цінні. Вони допомагають сприйняти й глибше зрозуміти весь роман.

Ось важливіші з ліричних відступів роману.

Ч. II. Про заселення Слобідської України у XVIII ст.

«Зайвої землі лежало неозоро перед тобою і за тобою... Приходь, заори, скільки хоч — ніхто тобі й слова не скаже. Хіба тільки сусідній пан полковник або сотник подумає: «Ловись, мов, рибко, мала й велика».

Про перетворення колишньої козацької старшини в поміщиків-експлуататорів.

«Козацька старшина, що колись, вибираючи, на її голови грудям кидали, щоб не зазнавалися, — позадирала тепер голови вгору, а прості козачі до самої землі понагинало... Кругом Україну облягло панство, позалазило в саме серце і, як те гайвороння, шматувало її полумертвий труп... З одного місця переходили люди на друге, шукаючи волі».

Висновки

У ліричних відступах автор реалістично показує класове розшарування української нації в XVIII ст. Ліричними відступами Мирний виявив своє розуміння минулого України. Ліризм автора виявився в любові до трудящого селянства, у захопленні його працьовитістю, у неприхованій ненависті до поміщиків, царських чиновників. Ці чуття письменника проймають увесь роман. Сила теплового людського ставлення Мирного, наприклад, до Чіпки як безталанної дитини свого часу, така велика, що в читача не залишається ні презирства, ні ненависті до цього центрального

образу роману, незважаючи на те, що під кінець твору Чіпка діє як звичайний розбійник.

Поряд із ліричними відступами автор іноді супроводжує свою розповідь невеликими відступами-роздумами, які спонукають читача до більшої вдумливості, до узагальнюючих висновків про долю героїв.

Важливі відступи — роздуми роману: роздум про тяжке життя трудящих у капіталістичному суспільстві (ч. III, розділ XIV); роздум про те, як важко чесній людині з народу одважитись на порушення звичайних норм приватновласницької моралі (ч. III, розд. XIX).

Багатство народної мови у творі

3. О. Білецький про місце роману в історії української та зарубіжної психологічної прози (повідомлення учнів)

4. Особливості стилю творів І. С. Нечуя-Левицького та П. Мирного

Письменники критично, в типових образах, розкрили істотні особливості кріпосницької дійсності, показали розвиток капіталізму, засудили експлуататорські класи, виявили глибоке співчуття до трудящих і в образах позитивних героїв змалювали свій ідеал громадянина й патріота.

1. Письменники у своїй творчій роботі керувалися прагненням якнайправдивіше відобразити суспільну дійсність, тобто відобразити такою її, якою вона була насправді в житті. (*Учні ілюструють відповіді цитатами із творів письменників.*)
2. Глибоке проникнення письменників у закономірності суспільного життя допомагало їм у створенні типових образів, що діяли в житті. (*Учні ілюструють відповіді цитатами із творів письменника.*)
3. Письменники безстрашно викривали пороки буржуазно-поміщицького суспільства, викликали в читача ненависть до цього суспільства, зміцнювали в нього волю до боротьби за його повалення.

Отже, творчість письменників мала критичний характер, спрямований на захист інтересів народних мас.

4. Портретам персонажів письменники надали соціально-психологічного спрямування, тобто підкреслили ті риси, які характерні для того соціального прошарку, представниками якого вони виступали.
5. Письменники для всебічного змалювання використали всі багатства національної мови.
6. Пейзажі й жанрові сцени письменників мають ідейно-композиційне значення.

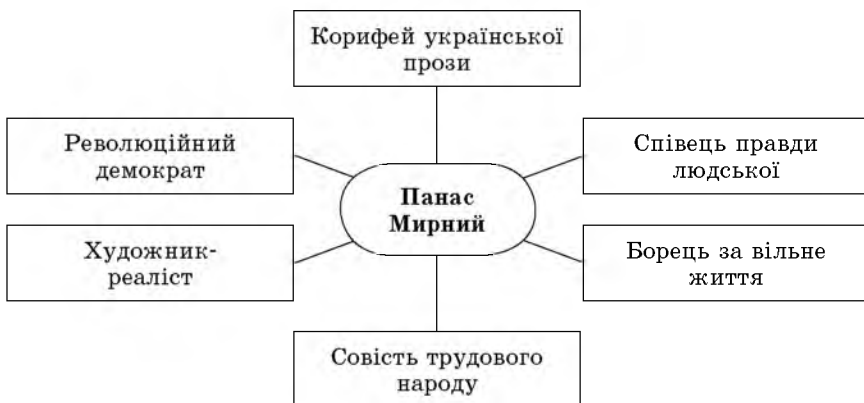
III. Закріплення

1. Самостійна робота учнів

Заповнити подану таблицю «Спільність ідейного змісту у творах І. Нечуй-Левицького та П. Мирного».

Ідейний зміст	Приклади творів	
	І. С. Нечуй-Левицький	П. Мирний
1. Виразність картин зіткнень селянина-правдошукача	«Микола Джеря»,
2. Реалістичний образ жінки-страдниці	...	«Повія» ...
3. Життя інтелігенції	«Хмари»
4. Показ наслідків хваленої лібералами «воли», проведеної кріпосниками	...	«Голодна воля» ...
5 ...	«Ніч на Дніпрі», ..	«Серед степів», ...

2. Створення психологічного портрета П. Мирного (можна використати репродукції картин М. Глуценка «Панас Мирний»)

3. Поетична хвилинка

ПАНАСОВІ МИРНОМУ

Ти вчив любить народ, любив голодних, гнаних,
 І словом огненим за них ти воював.
 Ти в творчості свій, подібний океану,
 І гаю в бурі час, у клекоті заграв,

Що грізно так стають на синій оболоні.
Ти рідний нам без меж, між нами, як живий,
Ти з нами в час новий і з нами в гromі броні,
І в дзвоні молотів, за щастя йдеш на бій.
Встають в уяві знов Полтава й Ворскли води,
І Гадяча сади, воли й мантачки дзвін...
Безсмертний, славний син українського народу,
У праці й боротьбі ти всіх народів син.

(В. Сосюра)

4. Оцінювання

IV. Домашнє завдання

1. Скласти «щоденник відгуків» на творчість Панаса Мирного.
2. Підготувати повідомлення про передумови формування літературно-естетичних та театральних мистецьких поглядів М. Кропивницького, М. Старицького, І. Карпенка-Карого.

Урок № 14
УКРАЇНСЬКА ДРАМАТУРГІЯ І ТЕАТР
70–90 РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

Мета: познайомити учнів, як і коли в Україні виник професійний «театр корифеїв», навести конкретні приклади зв'язку українського театру з музикою; розвинути мовлення, навички самостійної роботи; виховувати інтерес до минулого України, любов до рідного слова.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: матеріали для підготовки плану-конспекту «Джерела драматургії та театру II пол. ХІХ століття».

*Такі українські актори, як Кропивницький,
Заньковецька, Саксаганський, Садовський —
блисуча плеяда майстрів української сцени,—
ввійшли золотими літерами на скрижалі
історії світового мистецтва.*
К. С. Станіславський

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності.

Оголошення теми й мети уроку

II. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Словникова робота

Корифей — найвидатніший діяч у певній галузі мистецтва, науки.

Аматорський — самодіяльний.

2. Вступне слово вчителя

Перші спроби відродити національний театр з'являються лише в 60-х та 70-х рр. ХІХ ст. У 1873–1874 рр. Марко Кропивницький з успіхом улаштував українські вистави в Харкові, а 1876 року створив трупу в Катеринославі. Проте Емський указ спричинив майже п'ятирічний вимушений «антракт» у розвитку національного театру. У 1880 році пункт Емського указу стосовно заборони українських п'єс був переглянутий, унаслідок чого театральні

вистави та концерти, хоч і з величезними обмеженнями, але дозволили проводити.

Вісімдесяті роки дев'ятнадцятого століття на Наддніпрянській Україні стали періодом розквіту українського професійного театру, справжнім батьком якого вважають Марка Кропивницького. 10 січня 1882 року М. Кропивницький здійснив постановку п'єси Т. Шевченка «Назар Стодоля». Власне, саме з цієї дати й починається літочислення українського професійного театру. Для повноцінного функціонування новоствореної трупи потрібні були кошти та досвідчений керівник. Ним став Михайло Старицький. На утримання трупи він використав усі гроші з продажу свого маєтку, що дало змогу збільшити персонал трупи, створити власний оркестр, підвищити платню акторам. Уже восени в Єлисаветграді Старицький створив українську професійну трупу, куди ввійшли: Олександра Вірина, Ганна Затиркевич-Карпинська, брати Тобілевичі — Микола Садовський (театральний псевдонім від дівочого прізвища матері), Панас Саксаганський (псевдонім від назви місцевої річки Саксагань), Іван Карпенко-Карий, їхня сестра Марія Садовська-Барілотті, Марія Заньковецька та інші самобутні актори, часто звані «корифеями українського театру». Становлення М. Кропивницького, М. Старицького та І. Карпенка-Карого як драматургів та театральних діячів нерозривно пов'язане з глибокими процесами в житті українського народу, з розвитком його культури. У середовищі селян, свідомих своєї національної гідності, представників інших верств української суспільності вони вчилися розуміти людей і життя, під їх впливом задумувалися над своїми обов'язками, визначали свої життєві принципи та ідеали, своє місце у світі.

3. Повідомлення учнів про передумови формування літературно-естетичних та театральних поглядів митців

1-й учень. Товаришуючи зі слобідськими парубками, Марко Кропивницький не тільки вивчав від них пісні та слухав казки, а й легко уловлював найтонші психологічні нюанси в їх характеристиках, як-то: добродушний гумор чи саркастичну насмішку, дотепність, почуття колективізму, доброзичливість, взаємоповагу, статечність, скромність або ж осуд тих чи інших потворних проявів у взаєминах між парубками й дівчатами, у житті в цілому. Такі обставини повсякденного буття формували й відповідний світогляд.

2-й учень. Незабутні враження вже в ранньому дитинстві справили на М. Старицького розповіді, пісні та думи, яких багато знав і майстерно виконував його дядько Олександр. Епічний розмах

подій, колоритні типи героїв народного епосу несли в собі ідею боротьби як способу самовираження й самоутвердження цілої нації, формували свідомість майбутнього письменника на героїчних традиціях минулого, викликали бажання діяти. До того ж такі типи хлопчик спостерігав і в сучасному йому житті. Близький сусіда Старицьких капітан Гайдовський, про якого йдеться в бувальщині «Пан капітан. Із галереї старих портретів», був живим утіленням відваги, рішучої безкомпромісності до будь-яких проявів зла й несправедливості. Сам вихований на традиціях козацької вольності, він учив розуміти й цінувати їх і у своїх односельців як у повсякденному побуті, так і у своїх діях та вчинках.

3-й учень. В атмосфері фольклоризму, на ґрунті народного життя формувалися літературно-естетичні та театральні погляди й І. Карпенка-Карого. Дружина письменника Софія Тобілевич у спогадах стверджує, що його мати була першою вчителькою сина й заклала в душу Івана любов до свого народу, до його художньої творчості, до тих мистецьких і поетичних скарбів, які втілені в його казках, піснях і переказах. Вони викликали глибокі почуття, роздуми над тяжкою долею селянина, гордість за героїчні подвиги витязів-козаків. Усе це вчило тонко відчувати й розуміти думки, настрої, прагнення, характер народу в цілому, отже, і задуматися над своїм життям. Так само виховувала мати й інших дітей, створюючи тим самим у своїй родині світ благородства, пісненності, допитливості, мрійливості, взаєморозуміння.

4. Клас одержує завдання підготувати план-конспект «Джерела драматургії та театру II пол. XIX століття» за поданим матеріалом

Матеріал для конспектування

У другій половині XIX ст. паралельно з розвитком професійного театру поширився аматорський рух, що сприяв піднесенню національної культури. Аматорські вистави були популярними в Чернігові, Полтаві, Єлисаветграді, Києві. В аматорських гуртках розпочинали діяльність реформатори українського театру І. Карпенко-Карий, М. Кропивницький, М. Садовський, П. Саксаганський, М. Старицький. У цей період посилюються утиски українського театру з боку царського уряду — Емський акт 1876 р., циркуляр 1881 р. Категорично заборонялися українські вистави історичного й соціального змісту. У 1883 р. київський губернатор заборонив діяльність театральних труп на підвладній йому території — Київщині, Полтавщині, Волині, Поділлі. Репресивні заходи царського уряду все ж не могли знищити глибокі українські театральні традиції.

У 1890 р. І. Карпенко-Карий і П. Саксаганський утворили «Товариство російсько-малоросійських артистів під керівництвом П. К. Саксаганського», яке було найкращим українським театральним колективом. На його основі в 1900 р. виникла об'єднана труппа корифеїв українського театру — «Малоросійська труппа М. П. Кропивницького під керівництвом П. К. Саксаганського і М. К. Садовського за участю М. К. Заньковецької».

Одним із найвидатніших діячів українського театру корифеїв був І. Карпенко-Карий. Він написав 18 оригінальних п'єс. Серед них — «Безталанна», «Наймичка», «Мартин Боруля», «Сто тисяч», «Хазяїн», «Сава Чалий» та ін. Його акторська творчість позначена щирістю і психологічною глибиною почуттів, філософським розумінням суспільного буття.

З театром корифеїв пов'язана творчість Марії Заньковецької. Її прирівнювали до видатних актрис світу — італійки Елеонори Дузе та французьки Сарі Бернар.

Театр корифеїв знаменує собою розквіт українського професійного театру ХІХ ст.

У Галичині до 1848 р. українського театру не було, тут діяв театр німецький і польський. Поширювались аматорські гуртки в Коломиї, Львові, Перемишлі.

Український професійний театр Галичини виник 1864 р. у Львові при культурно-освітньому товаристві «Руська бесіда». Його основоположником став український актор і режисер О. Бачинський.

На Буковині при чернівецькій «Руській бесіді» 1869 р. утворилися аматорські гуртки. Театральна діяльність активізувалась із заснуванням 1884 р. «Руського літературно-драматичного товариства» під керівництвом С. Воробкевича, відомого українського письменника, композитора, педагога. Він написав 18 музично-драматичних творів, побутових драм, комедій, що становили основу театрального репертуару.

Творчу допомогу театрові надавав І. Франко. Свої роздуми про завдання театру він виклав у низці статей — «Руський театр у Галичині», «Наш театр» та ін.

Український театральний процес кінця ХІХ — початку ХХ ст. засвідчує спільність із модерністськими тенденціями Європи.

Перші спроби підготовки професійних акторів пов'язані з діяльністю драматичної школи, заснованої 1904 р. у Києві при музичній школі М. Лисенка.

Творчою лабораторією став один із найкращих тогочасних театрів — театр М. Садовського: 1906 р. — у Полтаві, з 1907 р. — у Києві.

М. Садовський розвивав кращі здобутки театру корифеїв у поєднанні з європейськими традиціями. У складі трупи працювали М. Заньковецька, М. Старицька, Лесь Курбас, якого М. Садовський запросив зі львівського українського народного театру товариства «Руська бесіда». Музичне оформлення спектаклів здійснювали композитори М. Лисенко та К. Стеценко, художне — В. Кричевський. Таким чином, створилися передумови розвитку українського театру-модерну, основи якого заклала драматургія Лесі Українки, Володимира Винниченка, Олександра Олеся.

Українська музика була невід'ємною складовою побутово-реалістичного й романтичного театру, доповнювала його психологічну дію, чіткіше окреслювала людські характери. Тут багато важив неповторний чар української народної пісні.

Народна пісенна творчість пов'язана і з розвитком професійної української музики («Катерина» М. Аркаса, «Підгоряни» М. Вербицького, «Осада Дубна» П. Сокальського та ін.), стає основою фортепіанної музики та камерних вокальних творів П. Сокальського, С. Воробкевича, М. Лисенка. Композитори охоче писали музику для хорів, використовуючи народний обрядовий мелос: шедрівки, купальські й весільні пісні тощо. Це сприяло піднесенню української пісні на рівень високого професійного мистецтва.

Поміж усіх видів і жанрів музичного мистецтва найнесприятливіші умови склалися для розвитку опери. Д. Антонович пояснював це тим, що для опери були затісні рамки українського музично-драматичного театру; фахової підготовки актори не мали, відсутньою була національна оперна традиція і, головне, не було державного опікування українською культурою.

Одним із відомих композиторів XIX ст. був С. Гулак-Артемівський — оперний співак, драматург, що навчався в Київській духовній семінарії. У 1839 р. М. Глінка, О. Даргомижський та М. Волконський влаштували концерт і на зібрані кошти відправили талановитого юнака до Італії. Дебют С. Гулака-Артемівського відбувся на сцені Флорентійської опери.

Найважливіше досягнення С. Гулака-Артемівського — створення за власним лібрето першої національної опери «Запорожець за Дунаєм» (1862 р.). Сюжет опери підказаний М. Костомаровим. Майже 20 років царська цензура забороняла постановку опери. На українській сцені її вперше поставив 1884 р. М. Кропивницький.

У другій половині XIX ст. виникає система української музичної освіти. Відкрилися музичні училища в Києві, Одесі, Харкові, Львові.

Серед українських професійних композиторів вирізняється творчість П. Ніщинського і П. Сокальського. П. Ніщинський закінчив Афініський університет, де здобув ступінь магістра наук. В Одесі організував хори і керував ними. Вершиною його творчості вважається музична картина «Вечорниці», написана для п'єси Т. Шевченка «Назар Стодоля».

П. Сокальський заснував 1864 р. в Одесі Товариство любителів музики. Він створив близько 40 фортепіанних п'єс, 40 романсів, опери «Мазепа», «Майська ніч», «Облога Дубна».

Особливий внесок у розвиток національної музичної культури зробив М. Лисенко (1842–1912) — видатний композитор, піаніст, хоровий диригент, фольклорист, теоретик музики й педагог, засновник професійної школи. Навчався в Петербурзькій та Лейпцигській консерваторіях. Активно освоював у своїй музиці шевченкіану (понад 80 вокально-хорових творів різних жанрів).

Композитор збагатив майже всі жанри української музики. Йому належать опери «Різдвяна ніч», «Утоплена», «Наталка Полтавка», «Енеїда», дитячі «Коза-дереза», «Пан Коцький», «Зима і Весна».

М. Лисенко — основоположник інструментальних жанрів в українській музиці, створив численні фортепіанні твори. З іменем Лисенка пов'язаний розвиток національної музичної освіти. Він організував хори, недільну школу для хлопців-селян, викладав у приватних музичних школах, 1904 р. відкрив у Києві музично-драматичну школу. Тут навчалися українські композитори К. Стеценко, Л. Ревуцький, О. Кошиць.

Видатними творцями духовної музики на зламі XIX–XX ст. були К. Стеценко та М. Леонтович.

Розвитку професійної музичної освіти сприяло відкриття консерваторій у Києві, Одесі, Харкові. Почали діяти Одеський Український музично-драматичний театр, Харківський театр опери та балету.

Значну роботу з розбудови музичної культури в Західній Україні проводили композитори І. Лаврівський, С. Воробкевич, В. Матюк, А. Вахнянин, О. Нижанківський, Д. Сочинський, В. Барвінський, С. Людкевич.

У Львові 1903 р. заснована музична школа (з 1907 р. — Вищий музичний інститут, з 1939 р. — державна консерваторія

імені М. В. Лисенка). У 30-х роках діяли 9 філій музичного інституту — у Бориславі, Дрогобичі, Стрию, Тернополі, Яворові та інших містах.

Давні традиції має музично-театральна культура Львова. Тут у 1842 р. відкрився приватний міський театр С. Скарбека, один із найбільших у Європі (нині в цьому приміщенні — театр імені М. Заньковецької). На його сцені дебютували вихованці Львівської консерваторії С. Крушельницька, М. Менцинський, О. Мишуга, Ф. Лопатинська, О. Носалевич, виконавська майстерність яких набула світового визнання.

У новій українській музиці одним з провідних діячів був В. Барвінський.

У період першої світової війни з'являються стрілецькі пісні. Вони відображають ідеї національно-визвольного руху на західноукраїнських землях. Для січових стрільців писали пісні І. Франко, О. Маковей, Д. Макогон, Б. Лепкий, Л. Лепкий, Р. Купчинський. Музику створювали композитори Ф. Колесса, В. Барвінський, М. Гайворонський, Л. Лепкий, Р. Купчинський, Л. Леонтович.

III. Закріплення вивченого матеріалу

1. Фронтальне опитування

- Яке значення мало створення професійного театру для розвитку української культури взагалі й літератури зокрема?
- Які перешкоди стояли на шляху нового українського театру?
- В якому стані перебував західноукраїнський театр другої половини XIX ст.?
- У чому виявилися реалізм та народність українського театрального мистецтва?
- Пояснити, як народна пісенна творчість пов'язана із розвитком професійної української музики XIX ст.?
- Назвіть та охарактеризуйте кращі твори українських композиторів другої половини XIX століття, розкрийте їх значення у збагаченні сценічного мистецтва.
- Розтлумачте значення слів *трупа*, *корифей*, *ансамбль*, *режисер*, *репертуар*, *талант*.

2. Літературна гра «Знайди помилку»

- Емський акт 1876 р. сприяв розвитку українського театру. (*Посилував утиски*)
- У Галичині до 1848 р. існував тільки український театр, а діяльність німецького та польського заборонялася. (*Наєпаки*)

- 10 січня 1882 року М. Старицький здійснив постановку п'єси Т. Шевченка «Назар Стодоля». (*М. Кропивницький*)
- І. Карпенко-Карий написав 19 оригінальних п'єс. (*18*)
- М. Лисенко навчався в Московській консерваторії. (*Петербурзькій та Лейпцигській*)

IV. Домашнє завдання

1. Скласти тестові завдання на тему «Українська драматургія та театр 70–90 років XIX століття» або підготувати повідомлення про життєвий та творчий шлях М. Заньковецької.
2. Творчій групі — підготуватися до уроку-вистави.

Урок № 15

І. КАРПЕНКО-КАРИЙ — «ВЕЛИКИЙ ОБСЕРВАТОР ЖИТТЯ».
(І. ФРАНКО)

Мета: ознайомити учнів із основними віхами життєвого і творчого шляху драматурга, його зв'язками з «театром корифеїв»; домогтися усвідомленню багатогранності літературної та театральної діяльності; жанрової різноманітності його драматичних творів; розвивати навички виразного читання, акторські здібності школярів; виховувати інтерес до творчості митця.

Тип уроку: урок-вистава.

Дійові особи: Карпенко-Карий, Мати, Батько І. Тобілевича, Сергій Єфремов, Софія Віталіївна Дітковська, Л. М. Толстой, П. Саксаганський, І. Франко, Поклик Серця, Сила Духу, Суд Совісті, Оповідач-персонаж, М. Рильський, Панас Мирний.

На дошці портрет І. Карпенка-Карого, обрамлений рушником. Виставка його творів і творів про нього. Фотоілюстрації «Іван Карпенко-Карий. Життя і творчість».

Ліворуч слова:

*«...Він був... великим драматургом,
якому рівного не має наша література»*
І. Франко

Праворуч слова:

*Згайдуйте предків своїх,
Щоб історія перед вами не згасла
І золоті нитки не загубить...
Молюся за вас.*
О. Кобилянська

ХІД УРОКУ

На фоні музики (бажано фортепіанної) звучать поетичні рядки М. Рильського, які він присвятив заповітній садибі — літературно-меморіальному музею Тобілевича.

Ростуть дуби, купають в небі віти,
А навкруги, немов веселі діти,
Дубки і липки зводяться рясні!..

Співає молодь молоді пісні —
І, сповнені зичливості й любові,
Дуби над нею шелестять Маркові.

Поклик Серця. «Театр!.. Чи любите ви театр так, як я його люблю, тобто всіма силами душі вашої, зі всім ентузіазмом, зі всією нестримністю, на яку тільки здатна палка молодість, жадібна і пристрасна до вражень вишуканого? Або, краще сказати, чи можете ви не любити театр більше всього на світі, крім добра й істини?»

Оповідач-персонаж. Цей вислів В. Белінського часто із захопленням виголошував Карпенко-Карий. Пристрасними словами великого російського критика він визначав основи спрямування свого життя, своє творче покликання.

Дія і «Дитинство Івана Тобілевича»

Оповідач-персонаж. Карпенко-Карий — літературний і театральний псевдонім Івана Карповича Тобілевича. Народився І. Тобілевич 29 вересня 1845 р. в с. Арсенівці, колишнього Бобринського повіту на Херсонщині. Дитинство драматурга минуло за кріпацтва.

Батько. Хлопець чув у родині про жорстокість і сваволю панів та їхніх посіпак. Йому й самому довелося бачити тяжку працю кріпаків на панщині й жорстоку розправу над ними на панській стайні. Страждання кріпаків глибоко вражали Івана, бо й мати його до заміжжя була кріпачкою.

Опанувавши початкову грамоту в сільського дяка, Івана віддали до трикласного Бобринського повітового училища, яке з відзнакою «за успіхи в науках» закінчив 1859 року. На цьому шкільне його навчання й зупинилось. Розумний, здібний хлопець мріяв про університет, прагнув стати вчителем або лікарем, але через скрутне матеріальне становище великої сім'ї довелося йому в 14 років перейти на власний хліб — узявся за нудну, виснажливу працю чиновника-канцеляриста. Знання син набував самотужки, наполегливо працюючи над книгою, завдяки чому й піднявся до рівня високоосвічених людей.

Мати. Ще в дитинстві Іван зацікавився театральним мистецтвом. Цьому сприяли мої хвилюючі розповіді про вистави «Наталка Полтавка», які доводилося мені бачити у виконанні мандрівних труп. Хоч я була й не писемною, але «Наталку Полтавку» вивчила напам'ять. Своє захоплення театром передала й дітям.

Оповідач-персонаж. Тож не випадково з родини Тобілевичів вийшли ще й такі видатні діячі української сцени, як Панас Саксаганський, Микола Садовський, Марія Садовська (обидва

молодший брат і сестра обрали собі театральні псевдоніми Садовських, скориставшись дівочим прізвиськом матері Євдокії Зінов'ївни, а Панас — псевдонімом Саксаганський — на честь містечка Саксагань, звідки мати була родом.

Сергій Єфремов. Батько й мати мали сильні, красиві голоси, тому в їх домі часто звучала народна пісня, яка сприяла створенню атмосфери теплоти і взаєморозуміння. Матір та батька тут шанували так, як споконвіку шанували в українських родинах: діти дослухалися їхніх порад, дорожили батьківською і материнською любов'ю та підтримкою. Правда, Карпо Адамович не дуже тишився тим, що діти не на службі, а в «тіятрах», але мирився. Особливо допомагав старшому синові, Івану, доглядав його дітей і господарство до останніх своїх днів.

Дія II

Оповідач-персонаж. Дві чудові, самовіддані жінки супроводжували Івана Карповича на його нелегкому шляху, ділили з ним щастя й гіркоту життя. Перше глибоке й незгасне кохання — Надія Карлівна Тарковська.

Карпенко-Карий. Вона стала моєю другою дружиною в 1871 році. Обое були пристрасними театралами, шанувальниками Шевченкового слова. Зіграли головні ролі в першій спільній сценічній роботі «Назар Стодоля», а згодом нарекли своїх дітей улюбленими іменами — Галя й Назар. А іменем коханої дружини назвав хутір, закладений на землях поміщиків Тарковських. І донині хутір Надія (Надежда, Надеждівка) є історико-культурним заповідником.

Оповідач-персонаж. У першому шлюбі, крім Галі й Назара, народилися в Тобілевичів Юрко та Оріся. Але родинне щастя було недовгим. Навесні 1881 року від сухот помирає Надія Тарковська, а влітку 1882р. — улюблена старша дочка Галя.

Пережити горе, непоправні втрати допомогла Іванові Карповичу робота в театрі, творче самозабуття. А ще — Софія Віталіївна Дітковська, яка в липні 1884 року стала його дружиною.

Карпенко-Карий. Ми зустрілися з нею в трупі М. Старицького, куди увійшов після звільнення з поліції. Коли ж мене було звинувачено в антидержавній діяльності й заслано в Новочеркаськ, Софія сама простягла руку підтримки. І я її з вдячністю прийняв.

Оповідач-персонаж. Вона була розумною жінкою, талановитою актрисою, а для свого чоловіка — надійним товаришем, помічником і порадником.

Софія Віталіївна. Дітям Тобілевича я замінила матір, шанобливо ставилася до пам'яті першої дружини. Доньці, що народилася у 1885 році, дала ім'я молодшої сестри Тобілевичів, яку Іван Карпович дуже любив,— Марія. Усі діти одержали гарну освіту: Назар став інженером-хіміком; Юрій навчався у Львові (будучи студентом, заприятелював із родиною І. Франка, деякий час жив у нього на квартирі), Орися (Ярина) та Марія здобули освіту у стінах Паризької Сорбонни. З усіма дітьми в Івана Карповича були теплі, душевні стосунки. Він щиро переймався всіма клопотами своїх синів та дочок.

Голос Духу. «Одним з найкращих лікарів є праця! Не дурна, без мети, аби утомить себе, свободу і незалежність!» (З листа до дочки Ярини, 1903 р.)

Дія III

Оповідач-персонаж. Основою життя і творчих здобутків Карпенка-Карого завжди була праця. На неї він ніколи не нарікав, хоч часом доводилося нелегко. У Новочеркаську працював ковалем-молотобійцем, потім — палітурником, на хуторі Надія — вправним, закоханим хліборобом. Любов до землі в нього з діда-прадіда.

Сергій Єфремов. Саме в косовицю та жнива Тобілевич брав відпустку й вибирався в села... Ціле літо Іван Карпович працював коло землі, як справжній робітник, ходив за плугом, косив і справляв усі роботи по господарству — і робив це не як дилетант, а як звичайний хлібороб: косар з його був, наприклад, наддивовижку навіть для сусідів-селян.

Суд Совісті. «Щодо біографії моєї... то я нічого не маю від себе додати, хіба те, що я п'ять років працював власними руками і нарівні з народом, що дало мені найбільше спроможності познайомитись із життям, про котре пишу» (Із листа до О. Лотоцького).

Сергій Єфремов. Довелось йому таки орати й засівати — тільки інше поле, поле української драматичної літератури й театру... І тут рівних йому не було, хоч сам автор прискіпливо ставився до своєї літературної праці й часто казав: «Поки писав, подобалось, а тепер не подобається». Прагнув, щоб кожна його п'єса була потрібна і зрозуміла не лише інтелігенції, а й простому народові.

Голос Духу. «Я дав кілька книжок «Хазяїна» своїм дядькам. Один із них, одібравши книжку в обід, надвечір уже прочитав. Дуже гарно зрозумів, багато коментував і прикладав до знайомих

йому людей і хазяїнів. Я рад, що книжка ніби суха, так зацікавила дядька. З цього видно, що вона буде корисною» (*Із листа до С. Єфремова*).

Сергій Єфремов. Можливо, саме це мав на увазі Іван Карпович, коли говорив про розумну працю, що дає людині відчуття творчої свободи, незалежності. Сам він був абсолютно вільним і в мистецьких уподобаннях, і в життєвому виборі — служив Україні талантом, даним від Бога.

Суд Совісті. «Ради України, нам дорогої, ради скривдженого народу, не маючого навіть і порозуміння об нашій праці, — ми зробимо, що в наших силах!» (*З листа до Саксаганського. 1898 рік*)

Дія IV

Оповідач-персонаж. Мистецькі шукання привели Карпенка-Карого до створення одного з блискучих зразків психологічної драми — п'єси «Наймичка». У творі розкривається трагедія простих чесних людей в задушливій атмосфері гнобительського суспільства.

Сюжетну основу драми становить трагічна історія наймички Харитини, яка стала жертвою розбещеного багатія Цокуля.

Василь Цокуль — це породження капіталістичних відносин у пореформеному селі, безчесний глитаї, що відкуповує у шинкаря вродливу наймичку і знеславлює її.

Карпенко-Карий. Харитина, дочка нещасної, загиблої в шинку покритки, змалку поневіряється в наймах, зносить наругу, але не втрачає душевної чистоти. Щира й безкомпромісна у своїх почуттях, вона не витримує безчестя й кінчає життя самогубством.

Сила Духу. «О, будьте ж ви прокляті, всі баламути! Звірі ви, а не люди!.. Нехай наші сльози ... важким камінням ляжуть на душі ситих, розпутих катів».

(*Інсценізація уривка з п'єси. Дія V. Ява II. Монолог Харитини.*)

Оповідач-персонаж. «Наймичка» вперше була поставлена в Ростові-на-Дону трупом М. Кропивницького за участю М. Заньковецької в ролі Харитини.

М. Садовський. На цю виставу крадькома з Новочеркаська приїхав і сам І. Карпенко-Карий і, стоячи в залі, плакав разом із публікою та акторами.

Глядач не бачив самогубства Харитини. Здавалося, на сцені звівся великий Тарас і в образі Заньковецької кидав гнівні, пекучі

слова в бік золотом шитих мундирів на захист всіх скривджених і знедолених». Серед глядачів були росіяни, українці, поляки, білоруси. Особливо захоплювалась студентська молодь.

Толстой. Подаровану Заньковецькою хустку, зрошену сльозами наймички, бережу. Пам'ятаю, як зараз її гру... Яка сила таланту. Пригадую добре і драму «Наймичка».

Написати її міг той, хто знає душу жінки, вміє зблизька заглянути в неї... Мабуть автор зазнав сам душевних тривог. У нього є думки, які він наче боїться висловити до кінця. Передайте від мене драматургові, хай не стримує себе говорити правду гостру, вразливо й щиро.

Карпенко-Карий. Дякую за пораду.

Толстой. Дозвольте, то Ви є автор?

Адже автор Карпенко-Карий, а ви, знайомлячись, назвали себе Тобілевичем.

Карпенко-Карий. Це мій псевдонім.

Толстой. А ви пишете драми. Пишіть правдиві життєві драми. Про гастролі трупи я щодня читаю в газетах і чую від своїх друзів. Радію за ваші успіхи. Вони полягають не тільки в мистецькій грі, а насамперед — у вашій вірі, у переконанні творити добре діло. Я охоче подивлюсь якусь вашу п'єсу! А «Хазяїн» чия комедія? Чи не має чого спільного з «Хазяїном і робітником»?

Карпенко-Карий. Комедію «Хазяїн» написав я. Цілком оригінальний твір.

Дія V

Поклик Серця. «Комедію нам дайте, комедію, що бичує сатирою страшною всіх і сміхом через сльози сміється над пороками, і заставляє людей, mimo їх волі, соромитися своїх учинків!.. Служить таким широким ідеалам любо!»

Карпенко-Карий. Комедію задумав. Не дає спокою...

П. Саксаганський. Комедія нам дуже потрібна... Але пам'ятай, брате, що комедія для сцени має бути виключно життєвою. Наше завдання — виховати глядача настільки, щоб він розумів не тільки поверховий комізм, а й навчився бачити і відчувати сльози крізь видимий сміх... Вірю в твої здібності...

Оповідач-персонаж. Саме сільська буржуазія, капіталісти-землевласники і стали об'єктом «злої сатири» в комедії «Хазяїн».

І. Франко. У цій комедії І. Карпенко-Карий змалював «грандіозну по своїм замислам й по майже бездоганнім обрамленні картину великого промисловця і глита з селян з його могутніми впливами і чисто селянською вдачею... Майстерна драматична

техніка надає тій драмі велику сценічну вартість і запевняє її довговічність на сцені».

Оповідач-персонаж. Перед тим, як подати п'єсу до цензури, Карпенко-Карий прочитав її в колі артистичного товариства.

Карпенко-Карий. Уважно слухала і дочка Оріся, адже їй доведеться в комедії вперше зіграти роль Соні. Кожному виконавцю належить збагнути комедійну гостроту картин капіталістичної системи господарювання великого багатія-землевласника. Хижак Пузир не гребує ніякими засобами наживи, не знає меж у своїх власницьких зазіханнях. Він малокультурний, бездушний, жорстокий і свавільний. Хижак навчає своїх управителів діяти шахрайськими засобами.

Треба показати, як жадоба наживи тяжіє над всіма помислами і вчинками тих, кого винесла на поверхню хвиля капіталістичного розвитку. Цей шахрай розуміє, що колесо капіталістичної машини крутиться і треба вміти проскочити крізь нього, щоб не роздушило.

Кого ж протиставити цій темній, породженій капіталізмом силі? Інтелігенцію? Але ілюзії народницьких сподіванок розвіяла реально капіталістична дійсність.

Тому блідими тінями на її фоні проходить мрійлива Соня — дочка Пузиря та її наречений Калинович, Золотницький — носій культурних ідей.

Розмірковував над драмами Чехова, в які прийшли герої-інтелігенти, що прагнуть осмислити зміст свого існування, але не знаходять у житті справжнього місця. Шукають його, зневірюються і знову шукають, бо не задовольняє й атмосфера пошлості, духовної убогості, бездушності. Такими є Соня і Калинович. Ще бліді вони, недовершені. Може на сцені оживуть ці образи, що носять у собі зародки свідомого, інтелектуального життя.

Треба готуватися до гастролей об'єднаної трупи в Москві, щоб і себе показати й повчитися дечому в театральних новаторів.

(Із листа до Кропивницького, 1900 р.)

Оповідач-персонаж. У комедії показано, як нещадна експлуатація призводить до загострення класових суперечностей, що виявляється спочатку в протесті робітників проти поганого харчування, а у фіналі п'єси — і в їхньому стихійному бунті, для придушення якого Пузир вдався навіть по допомогу до влади. Показуючи ці виступи сільськогосподарських робітників проти хазяїна-капіталіста, драматург правдиво відбив процес наростання революційного руху в українському селі напередодні 1905 року.

Сила Духа. «Будущина в руках нового покоління, і чим більше вийде зі школи людей з чесним і правдивим поглядом на свої обов'язки перед спільною громадою, тим скоріше виросте серед людей найбільша сума справедливості!»

Оповідач-персонаж. Уже перші вистави «Хазяїна» на початку 1901 року, в яких, до речі, найвідповідальнішу роль Пузиря виконував сам автор, були сприйняті глядачами з великим захопленням.

Поклик Серця. «Я сам бачу, що це найкраща моя комедія...»
(із листа синові Назару, 1901 р.)

Суд совісті. «Немає гірше, як чоловік, зіпсований життям і оточенням, потеряє натуральний розум: в голові макітриться, все ходе вверх ногами, і він сам ходе у тьмі та стукається лобом то об той, то об другий чужий одвірок і до смерті вже не вийде на шлях простої, звичайної людини.

Оповідач-персонаж. У «Суєті» Карпенко-Карий гостро й дотепно висміює вчителя гімназії Михайла Барильченка та його брата, кандидата прав Петра, які, потрапивши в полон кар'єристських прагнень, втратили «натуральність» своєї поведінки, відірвались від народу. Моральних покручів драматург бачить не лише серед інтелігенції. Невіглас і хвалько унтер-офіцер Тарас Гупаленко, заможний селянин Терешко Сурма, який прагне вивести свого сина Матюшу «в пани», також захоплені нікчемною «житейською суєтою».

Устами Карпа Барильченка автор нещадно картає відступників від здорової народної моралі.

Широко охоплюючи прояви житейської суєти, Карпенко-Карий, зокрема, гнівно засуджує опошлення, профанацію театральної справи і проголошує вимогу поставити театр на службу високим виховним завданням.

Поклик Серця. «Сцена ж — мій кумир, театр — священний храм для мене! Тільки з театру, як з храму крамарів, треба гнать і фарс, і оперетку; вони — позор іскуства, бо смак псують і тільки тішаться пороком!..»

В театрі грати повинні тільки справжню літературну драму, де страждання душі людської тривожать кам'яні серця і, кору ледяну байдужості на них розбивши, проводить в душу слухача жадання правди, жадання загального добра...»

Дія VI

Карпенко-Карий. Яку ж тему обрати для трагедії? Прагнув до простоти в драматургії й сценічній грі. Розумів, що нема нічого складнішого, як відтворити художньо-змістовну простоту, що

сенсація, авантюра, вульгарна тенденційність підмінюють справжню художність, звужують поняття типовості. Задумав написати історичну драму за мотивами народної думи про Саву Чалого.

Ой, був в Січі старий козак
На прозвище Чалий,
Вигодував сина Саву
Козаком на славу.
Не схотів же та той Сава
Козакам служити,
Відклонився до лященків
В Польщу паном жити.

Ще хлопчиною слухав той спів з уст матері. Тоді плакав за Савою і гнівався на нього, захоплювався відважними народними месниками, як Гнат Чалий. А тепер ось пісня-поема заговорила до мого серця й розуму. Яка це трагедія! Прокляття народне не минуло долі Сави. Не зазнав зрадник і особистого щастя. Одружився з шляхтянкою, але не дістав душевного спокою. Переслідують думки про колишніх побратимів. І вони таки прийшли до нього й помстилися, як велить закон народного правосуддя.

Положили пана Саву
На дубовій лаві.
Оце ж тобі, пане Саво,
Сукні-одамашки,
Що ти нажив, вражий сину,
З козацької ласки!..

Тож народ у своїй фантазії виношував тему трагічного, висловлював свої болі, гнів і надії. Треба назвати твір «Сава Чалий».

Головне — створити образ повсталі народної маси, показати непримиренність її до гнобителів, вивести на сцену разом з історичними особами і безіменних представників із табору повстанців, створити героїчні характери месників — Гната Чалого та інших.

Основний герой трагедії повинен бути людиною яскравої індивідуальності.

Оповідач-персонаж. Сава Чалий — людина великої енергії та пристрасті, що здатна глибоко переживати, любити й ненавидіти. Витративши багато сил на боротьбу за визволення народу з-під польсько-шляхетського гноблення, він зневіряється й прагне добути спокій і добробут через примирення. І, шукаючи згоди з польським панством, потрапляє у табір Потоцького, стає на шлях зради. Марно сподівається Сава Чалий домовитися з гетьманом, щоб той не чинив зла народові. Ця фатальна помилка стає

основним конфліктом трагедії. Потрапляє в безвихідь герой, і колишні бойові побратими вчиняють над ним розправу. Їхній суд Сава Чалий сприймає як заслужену кару: «Я кров'ю змив свою вину... Прощайте».

Цією кінцівкою драматург засвідчив, що не може бути примирення між класово ворожими силами.

(Інсценізація уривка п'єси (на вибір))

Дія VII «У колі друзів»

Оповідач-персонаж. Його серце було сповнене любові до друзів, сподвижників на театральній справі, він не любив конфліктувати, не мав надмірних амбіцій і честолюбства, нікому не заздрив. Особливо душевно ставився до найближчих людей, які в листах та спогадах засвідчували, що найвищими ідеалами для Карпенка-Карого були ідеали добра, любові й духовного єднання.

І. Франко. «Цілісність драматичної творчості Карпенка-Карого наповняє нас почуттям подиву для його таланту. Обняти такий широкий горизонт, заселити його таким množestvom живих людських типів міг тільки першорядний поетичний талант і великий обсерватор людського життя».

Карпенко-Карий. «Душа нашого народу відчувається в кожній зрошеній працею зернині, в глибині й шанобі родинних взаємин, у звеличенності жіночої гідності, в лицарському захисті честі людини, в заповітній дружбі й побратимстві. Прислухайся до нашої пісні — в ній звучить голос душі народу. Кожна зернина, дарована теплом сонця і працею трудових рук, ховає в собі щедроти тієї душі. Нам, служителям прекрасного, треба відтворювати ті щедроти, вимітаючи геть зі сцени горілчаний дух і гопацькі викрутаси, до яких вдаються невибагливі розважалники».

М. Рильський. «Правдивість і простота. Мало є драматургів, до творчості яких можна було б прикласти ці слова з таким правом, як до творчості І. Карпенка-Карого. Якщо додати до цього ще глибоке знання життя, прекрасне розуміння законів сцени і великий талант скупими мазками малювати людські стосунки і людську психологію, то стане зрозумілим, чому твори Тобілевича держаться і будуть держатись на нашій сцені».

Сила Духу. «Сценічне мистецтво полягає в тому, щоб правдиво зображати дійсне життя людей різних станів і характерів».

Панас Мирний

Недавно те було, як ти
З своїми рідними братами
Витав у нас... і перед нами,

Мов на весні почав цвісти
Різноманітний той садок
Твоїх глибоких дум, гадок,
Гарячих серцем та душою,
На світ появиених тобою,
Кого не бачили ми там?
І «Наймички» лихую долю,
І «Безталанну» з її горем.
Страждання... муки... регіт... гам...
Та витівки життя людського, —
На лихо наше, більше злого,
Ніж доброго, — і ті надії,
Що ними люди тут перед нами —
Все те пройшло тут перед нами —
Живе, яскраве та блискуче,
Мов промінь сонячний з-за тучі
Чи світ зорі поза горами...
І ми, милуючись, раділи,
Що те, чого ми так хотіли,
Пройшло до нас і жити буде,
Поки живуть на світі люди...

(М. Рильський)

Колись, на славу Україні,
Зродила мати трьох синів.
Дала крилята їм орлині,
Дала їм очі соколині
І душі, повні мрій і снів...
Садовський славний! Ти між нами
Отой орел, і в слові сім
Чи пізнаєш себе з братами,
Широкоплечими орлами,
Що штуки мир скорився їм?..
Мов той орел в краю блакиті, —
В просторі штуки чарівнім, —
Ширяєш ти по вольній хаті,
Підвладне все тобі в ті миті,
І ти живеш життям двійним...
І ось брати твої з тобою:
Карпенко старший чарівник,
Що так звабляє всіх нас грою,
Що надихає й вас порою
І що відкрив нам свій тайник
Подій лукавства і зневаги,
Подій неправди огидних,
Великодушних для відваги
І нищих духом переваги

Над кодлом сильних і грізних!..
А слава сцени — Саксаганський!..
Кого він з нас не чарував
Чи то в комедії селянській,
Чи то у драмі хуторянській,—
Яких він типів не вдавав?..
Живіть на славу Україні,
Чаруйте скрізь її синів,
І славні будете в родині,
І як тепер, при сій хвилині
Скрізь привітають трьох братів!..
(«Три брати», вірш)

Домашнє завдання

Прочитати комедію «Мартин Боруля».

Урок № 16–17

**КОМЕДІЯ «МАРТИН БОРУЛЯ». ПРАГНЕННЯ СТАТИ
ДВОРЯНИНОМ ЯК МІФ ПРО КРАЩЕ ЖИТТЯ.
ПСИХОЛОГІЧНА ПЕРЕКОНЛИВІСТЬ І ТРАГІКОМІЧНЕ
ЗВУЧАННЯ ОБРАЗУ МАРТИНА БОРУЛІ. ІНШІ ОБРАЗИ В П'ЄСИ**

Мета: ознайомити десятикласників із змістом комедії, основними елементами її сюжету та композиції, розвивати навички ідейно-художнього аналізу драматичного твору, вміння характеризувати головного героя та інших персонажів, пояснювати засоби їхнього комічного зображення, на прикладах творів І. Карпенка-Карого довести його драматургічну майстерність у п'єсі; виховувати в учнів гідність, простоту, щедрість у взаєминах із людьми.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет І. Карпенка-Карого, І. Франка; текст п'єси, фотоілюстрації до неї; аудіозапис.

*«Мартин Боруля» — одна з найкращих українських комедій.
І. Франко*

ХІД УРОКУ

І. Актуалізація опорних знань

1. Бесіда на повторення вивченого матеріалу про драму та жанри драматичних творів

- Назвати основні риси драматичної літератури. *(Драматична література характеризується пристосованістю для сценічної інтерпретації. Основною ознакою є призначення її для театрального спектаклю. Текст драматичного твору розпадається на дві частини — мова героїв і ремарки, що вказують режисеру на декорації і дії персонажів. Твір, написаний у формі мови персонажів і ремарок, і є добутком «драматичної форми». Це поширюється і на ті твори, що вдаються до цієї форми без розрахунку на сценічну інтерпретацію.)*
- Назвати провідні жанри драми. *(Трагедія, комедія, драма (як жанр), трагікомедія, водевіль, мелодрама)*

- Які види драми побутували в минулому? (*Містерії, міраклі, мораліте, шкільні драми, інтермедії та ін.*)
- Розповісти про розвиток драми в українській літературі. (*В українській літературі драма з'являється на початку ХІХ ст. («Наталка Полтавка» Івана Котляревського, «Простак» М. Гоголя, «Чари» Кирила Тополі, «Чорноморський побит» Яківа Кухаренка, «Купала на Івана» С. Писаревського).*)

У всіх цих творах виявилися, з одного боку, риси шкільної драми, вертепу, притаманні українській драматургії попередньої доби, а з іншого — враховано досвід західноєвропейської драми кінця ХVІІІ ст. Ідейно-тематичні горизонти згаданих творів обмежувалися колом любовно-родинних взаємин. Однак, як і в європейській драмі, помітними були й кроки до реалістичного відображення дійсності. Згодом через обставини родинного плану порушувалися важливі суспільні проблеми («Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Лимерівна» Панаса Мирного). Із 80-их років ХІХ ст. спостерігається розширення ідейно-тематичних обріїв драми, з'являються твори з життя інтелігенції, мешканців міста, порушуються проблеми взаємин села і міста («Не судилось» Михайла Старицького, «Доки сонце зійде» Марка Кропивницького, «Житейське море» Івана Карпенка-Карого, «Украдене щастя» Івана Франка, «Нахмарило» Бориса Грінченка.)

- Які бувають жанрові типи драми як жанру? (*«Закрита» і «відкрита»*)
- Назвати ознаки «закритої» драми. (*Ознаками «закритої» драми є: введення в історію події та персонажів; однозначна зав'язка; тісний змістовий зв'язок між сценами; причиново-наслідкові ланцюжки та ланцюжки зв'язків між персонажами; лінійна дія; відсутність зміни місця дії, або незначна зміна; лінійна часова послідовність; коротка тривалість дії; фабульна побудова з необхідними для цього атрибутами — зав'язкою, розвитком дії, кульмінацією та розв'язкою; зберігається хронологія подій і вчинків дійових осіб на відносно обмеженому просторі.*)
- Назвати письменників, які використовували «відкриту» драму. (*Іван Котляревський, Григорій Квітка-Основ'яненко, Іван Карпенко-Карий, Іван Франко*). Існує вона й у сучасній драматургії.
- Назвати жанрові особливості «відкритої» драми. (*Іншим жанровим типом є «неаристотелівська», або «відкрита» драма. Ознаками відкритої драми є: відсутність введення; відсутність однозначної зав'язки; відсутність зв'язку або неясний*

зв'язок між сценами; сцени, пов'язані фразовими мотивами, центральним Я, повтором місць; нелінійна дія; відсутність формально визначених відрізків дії; часта зміна місця дії; перервана часова послідовність.)

2. Літературний диктант «Так» — «ні»

Чи правильне твердження?

1. Справжнє прізвище І. Карпенка-Карого — Іван Панасович Карпенко. (*«Ні»*)
2. П'єса, в основі якої лежить гострий життєвий конфлікт, напружена боротьба й складні переживання персонажів, але розв'язка не має трагічного характеру, називається драмою. (*«Так»*)
3. «З усього... треба користь виймать, хоч би зубами прийшлося тягнути — тягни!» — основна мораль Пузирів (П'єса «Хазяїн»). (*«Так»*)
4. «Наймичка» за жанром — соціально-психологічна драма. (*«Так»*)
5. Родина Тобілевичів — це Карпенко-Карий, Старицький, Кропивницький, Заньковецька. (*«Ні»*)
6. Мова автора у п'єсі називається ремаркою. (*«Так»*)
7. У п'єсі «Наймичка» роль Харитини виконала М. Заньковецька. (*«Так»*)
8. Мартин, Палажка, дочка її Марися, Микола та наймити — Омелько й Трохим — персонажі драматичного твору «Мартин Боруля». (*«Так»*)
9. І. Карпенко-Карий правдиво показав нескореність народу, його стійкість і незламність у боротьбі проти своїх гнобителів у творі «Суєта». (*«Ні»*)
10. Уперше була поставлена в Ростові-на-Дону труп'ю М. Кропивницького за участю М. Заньковецької п'єса «Сава Чалий». (*«Ні»*)
11. «Одним із найкращих лікарів — праця» — так у листі Карпенко-Карий писав своїй дружині. (*«Ні»*)
12. «Цілісність драматичної творчості Карпенка-Карого наповнює нас почуттям подиву для його таланту». Ці слова належать Л. Толстому. (*«Ні»*)

ii. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Оголошення теми і мети уроку

1. Слово вчителя

Тематичне багатство, гострота художнього бачення, заглиблення у психологію персонажів і вмотивованість кожного його вчинку у творах І. Карпенка-Карого дають підстави поставити

його ім'я з такими відомими сучасниками, як Бернард Шоу, Генрік Ібсен, Герхард Гауптман, Октав Мікро.

2. Бесіда за окремими творами драматурга

- З'ясуйте, в чому суть конфлікту у п'єсі «Наймичка»? *(Конфлікт має соціальне забарвлення; автор розкриває ту атмосферу безправності, приниження і злидарства бідного народу, серед якого розцвітають аморальні, розбещені, лицемірні Цоколі)*
- Що вбирає в себе поняття «честь»? А як же справи з честю в персонажів комедії «Хазяїн»? Скажімо, у Феногена, Ліхтаренка? *(Ці люди давно вже втратили честь і навіть не усвідомлюють потреби в ній. Усе їхнє життя зводиться до того, як би примножити своє багатство, де б украсти, схитрувати, мати вигоду. Феноген та Ліхтаренко варті один одного за своєю підлістю)*
- Чи живуть за законами честі представники інтелігенції — вчитель гімназії Калинович та молода освічена дочка Пузиря Соня? *(Соня і вчитель Калинович прагнуть справедливості, змістовного, потрібного народові життя. Проте є ряд епізодів у творі, коли читачеві (глядачеві) стає соромно за поведінку цих освічених інтелігентів. Обом персонажам не вистачає рішучості на шляху до тієї високої мети, яку вони проголошують. І Соня, і Калинович почуваються безпорадними ідеалістами перед «дикою і страшною» силою Пузиря)*
- У чому трагедія головного героя п'єси «Сава Чалий»? Який можна зробити висновок? *(Висновок: людина, яка перекреслила своє добре ім'я зарадою народних інтересів, лихими вчинками — постать справді трагічна. Особливо це стає зрозумілим з відстані століть, які минули. Ні внуки, ні правнуки не зможуть пишатися своїм предком. Це трагедія цілого роду, і, певною мірою, народу. Звичайно, з цього погляду, особистість, що втрачає народну повагу, вимагає співчуття, але водночас і осуду. Це варто усвідомити кожній людині)*

III. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Виступ учня-«літературознавця»

Великим кроком уперед у творчому зростанні драматурга була комедія «Мартин Боруля» (1886). Біографи письменника вказують, що поштовхом до написання цього твору стала комічна історія про домагання дворянських прав, яку пережив батько Івана Карповича — Карпо Адамович Тобілевич.

Цей біографічний факт драматург підніс до широкого узагальнення, гостро висміявши й засудивши станове честолюбство і паразитизм привілейованої соціальної касты — дворянства.

(До слова, батько письменника, як і герой п'єси, не добився дворянських прав, бо в частині родових документів стояло прізвище не Тобілевич, а Тобулевич (аналогічно і в комедії: Боруля — Беруля.)

2. Виступ учня — «літературного критика»

У недалекому минулому Мартин Боруля жив здоровим трудовим життям, але внаслідок конфлікту з дворянином Красовським, який назвав його «бидлом», проїнявся фантастичним бажанням довести, що він також «уродзоний шляхтич». І поки повірений Трандалаєв добивався офіційного підтвердження «дворянських прав» Мартина Борулі, той поспішив завести у своїй сім'ї «дворянські порядки».

Мартин забороняє своїм дітям «мужицьку роботу», сам намагається подовгу вилежуватись у ліжку; хоч з незвички у нього й боки болять; хоче перевести сім'ю на «панську» страву — «кофе» — і велить розпитати, «коли його подають: чи до борщу, чи на ніч».

Щоб вивести своїх дітей на «дворянську лінію», Мартин Боруля, не шкодуючи грошей, утримує сина Степана писарчуком у земському суді, а дочку Марисю збирається видати заміж за «благородного жениха» — регістратора в ратуші Націєвського.

Одну за одною розгортає драматург сцени й ситуації, майстерно підводячи «уродзогого шляхтича» до катастрофи. Націєвський, «благородний жених» Марисі, ганебно тікає, Степан залишається «поза шпатором», а тим часом сенат не підтверджує дворянські права, бо в старих документах писалося «Боруля», а в нових — «Боруля».

Довівши до цілковитого провалу честолюбні прагнення свого героя, Карпенко-Карий у фіналі комедії показує його протверезіння. Мартин Боруля, спляючи після всього пережитого «дворянські документи», говорить: «Чую, як мені легко робиться, наче нова душа сюди ввійшла, а стара, дворянська, попелом стала».

3. Слово вчителя

Через всю комедію проведена ідея: гідність людини визначає не приналежність до привілейованого соціального стану, а чесна трудова діяльність, простота й щирість у взаєминах з людьми. Ця ідея стверджується не тільки еволюцією головного персонажа, а й критичним зображенням таких дійових осіб, як

Протасій Пеньожка, Матвій Дульський — представників гоноровитої, хоч і «голопузої» шляхти, як Степан Боруля, Націєвський, Трандалаєв — розбещених чиновників.

4. Хвилинка мистецтва

Слухання аудіозапису (діалог між Мартином Борулею і Омельком з III яви дії II, коли наймит із наївністю розповідає своєму хазяїнові про те, як у нього вкрали коней)

5. Пригадати поняття «засоби комічного у творі».

Знайти в комедії, прокоментувати

6. Рольова гра «Тіньовий театр»

Садовський (*пише лист*). Надумав із трупкою мандрувати до Парижа. Сміливий намір — винести на європейську сцену мистецтво рідного театру. А може, в цьому є рація? Хай глядачі зіставлять гру Марії Заньковецької з грою прославленої французької зірки Сари Бернар. А що скажуть французи? Може, повезти у Францію «Мартина Борулю», щоб позмагатися з мольєрівським «Міщанином-шляхтичем»? Французи дуже вибагливі до гумору. Герцен писав, що гумор і дотепність є «чудовими елементами французького характеру».

Карпенко-Карий. Що сказати про Париж — не знаю, бо це дуже мудра штука...

Тут необхідно поїхати в Париж знаючому чоловікові і на місці самому все розгледіть. Такий чоловік повинен бути ти...

7. Дати характеристику героїв п'єси за самостійно складеним планом

I варіант — Мартина Борулі;

II варіант — розбещеного чиновника Націєвського;

III варіант — Матвія Дульського.

IV. Закріплення

1. Слово вчителя

Те, що ми маємо справді цінного у сфері чистої поезії, — належить тільки Шевченкові, у сфері музики — Лисенкові, а у сфері драми — Старицькому і Карпенкові-Карому.

Звертаючись до драматичної творчості померлого драматурга, взятої в цілому, ми мусимо покваліфікувати її як високоталановиту. Драма Карпенка-Карого — справді дії, з логічним розвитком їх, з умілою колізією дійових осіб і життєвою правдою тих мотивів, якими керувався автор при написанні своїх творів. Вони сценічні, живі, актуальні. Вони народні, бо темами для них

є життя народне з його радощами і злиднями, що мають місце в житті нашого народу і переважно селянських мас його.

Межі й об'єкти драматичної творчості Карпенка-Карого, — то наше село, бідне, обшарпане село з тисячами злиднів, що визирають із кожної хати, з темною хмарою темноти, що заставляє собою і душу, і мозок селянина. Перечитуючи драми нашого письменника, бачимо, які чорні духи звили собі кубло в селянському житті і зробили з нього пекло.

Панорама селянського життя, намальована Карпенком-Карим, тяжка, повна чорних фарб. Ми не помилилось, коли скажемо, що творчість Карпенка-Карого у сфері нашої драми — то резонатор нашого села, то талановитий і здебільшого правдивий малюнок його, а п'єси автора «Бурлака», «Розумний і дурень», «Чумаки», «Сто тисяч», «Мартин Боруля», «Суєта», «Хазяїн» — артистичні, історичні пам'ятники з життя нашого села.

Не менш помітною заслугою реаліста-драматурга є також і те, що він не пішов у своїй творчості утертою дорогою стопцьованих шаблонів у змалюванні кохання.

Образи кохання, а особливо жіночого, різноманітність емоційних переживань залюблених істот змальовано автором в деяких п'єсах (напр. «Безталанна») так гарно, чітко і з таким чуттям художньої міри, що образи ці стають символами, типовими фігурами, яких годі знайти в інших творах нашої драматичної літератури. До таких творів треба зарахувати Софію, з її ніжною, вірною любов'ю подружнього життя, і її антипод Варку — живе втілення гарячого, як полум'я, і бурхливого кохання, яке, щоб дійти до свого логічного кінця, не зупиниться ні перед якими жертвами, зв'язаними зі стражданням і горем інших.

Чудово змалював Карпенко-Крий образ «Наймички». Пластичністю оброблення, виразністю деяких рис з переживань любовного почуття до Панаса і тих життєвих умов, в які кинула її доля нещаслива, Харитина залишиться одним із кращих жіночих типів не тільки з галереї Карпенка-Карого, а й цілої української драматичної літератури.

Беручи матеріалом для своєї творчості факти з життя селянина, з психічних його переживань, зв'язаних з матеріальними обставинами цього життя, Карпенко-Крий звертався також і до нашого минулого, де так багато великих драматичних моментів, де ці моменти, звиваючись один до одного, створюють одну велику трагедію — історію нашого краю.

«Що було — те мохом поросло», «Сербин» і «Сава Чалий» — ось п'єси нашого драматурга, матеріалом для котрих були події

«былого» нашої історії. Найбільш вартою з боку літературного є остання п'еса, мабуть, чи не найкраща з усіх історичних п'ес нашого театрального репертуару. Головного героя трагедії Карпенка-Карого змальовано в ній трохи несущільно. Фігура його вражає суперечностями. Конфлікти, що виринають в душі героя, кінчаючись катастрофою його планів і мрій, не викликають у душі читача й публіки театральної глибоких психологічних процесів, звернутих симпатичним своїм боком до Сави. Центральну фігуру трагедії змальовано, таким чином, незахоплююче. Зате інші персонажі трагедії, як Гната Чалого, змальовано в цілий могутній зріст, пластично, колоритно і відповідно до історичної правди. Та як би там не було, проби драматичної творчості нашого драматурга в сфері історичних художницьких композицій можуть по-сісти визначне місце серед нашої історичної драматургії.

2. Скласти тези прослуханого

3. Логічний роздум

Прокоментувати вислів І. Франка «Карпенко-Карий — один із батьків новочасного українського театру».

4. Оцінювання

V. Домашнє завдання

1. Повторити вивчене про драму та жанри драматичних творів.
2. Підготуватися до контрольної роботи.

Н. І. Счастливецва

Урок № 18

КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 1.

**ЛІТЕРАТУРА 70–90-Х РОКІВ ХІХ СТ. І. НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ.
ПАНАС МИРНИЙ. І. КАРПЕНКО-КАРИЙ**

Мета: оцінити навчальні досягнення учнів з цієї теми; розвивати вміння десятикласників аналізувати художні твори; творчі здібності учнів; виховувати самостійність та наполегливість у роботі.

Тип уроку: контроль та коригування знань, умінь, навичок.

Обладнання: різнорівневі завдання.

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Оголошення теми й мети уроку

II. Пояснення вчителем методики

виконання завдань контрольної роботи

Виконання завдання рівня I передбачає максимальну оцінку 0,5 б., рівня II — 2 б., рівня III — 3 б.

III. Завдання для проведення тестової контрольної роботи

Варіант I

Рівень I

Визначте правильне твердження.

1. Товариство «Просвіта» як центр наукової й культурно-освітньої роботи починає діяти з 1868 р. у:
А Львові;
Б Києві;
В Харкові;
Г Чернівцях.
2. У якому творі І. Нечуя-Левицького розповідається про боротьбу українського народу проти польської шляхти?
А «Кайдашева сім'я»;
Б «Хмари»;
В «Князь Єремія Вишневецький»;
Г «Афонський пройдисвіт».

3. «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого — це:
 - А комедія;
 - Б трагедія;
 - В драма;
 - Г трагікомедія.
4. Де вперше окремою книжкою видруковано роман П. Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»?
 - А У Женеві;
 - Б у Відні;
 - В у С.-Петербурзі;
 - Г у Варшаві.
5. Краса весняного степу, зовнішність сільського парубка та «польової царівни» — це описи із:
 - А повісті О. Кобилянської «Земля»;
 - Б роману П. Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»;
 - В драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня»;
 - Г п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка».
6. Хто з героїв твору до багатців горнувся, а на голоту дивиться згорда, хоч сам вийшов з бідноти («Хіба ревуть воли, як ясла повні?»)?
 - А Чіпка;
 - Б батько Чіпки;
 - В Грицько;
 - Г Максим.

Рівень II

Дайте розгорнуту відповідь.

1. Розкрити поняття «корифеї». Назвати корифеїв українського театру II пол. XIX ст.
2. Висловіть власну думку про життєвий вибір Чіпки та інших персонажів (П. Мирний «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»).
3. У чому комізм головного персонажа і тих ситуацій, в які він потрапляє? (І. Карпенко-Карий «Мартин Боруля»)

Рівень III

Напишіть твір-мініатюру за однією з тем:

1. «Високий духовний потенціал народу, втілений у жіночих образах роману “Хіба ревуть воли, як ясла повні?”».
2. «Духовно знекровлююча роль суто егоїстичних устремлень людини у творчості І. Нечуя-Левицького».
3. «Дворянство як міф про краще життя (за твором “Мартин Боруля” І. Карпенка-Карого)».

Варіант II**Рівень I**

Визначте правильне твердження.

1. Першу професійну українську театральну трупу створив восени 1882 р. в Єлисаветграді:
А Кропивницький;
Б Старицький;
В Саксаганський;
Г Тобілевич.
2. Кому Нечуй-Левицький присвятив повість «Микола Джеря»?
А М. Коцюбинському;
Б П. Мирному;
В М. Лисенкові;
Г І. Карпенку-Карому.
3. Повість «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького назвав «оздобою українського письменства»:
А Т. Шевченко;
Б І. Франко;
В О. Гончар;
Г О. Білецький.
4. Назвіть першу друковану п'єсу І. Карпенка-Карого.
А «Бурлачка»;
Б «Мартин Боруля»;
В «Сто тисяч»;
Г «Суета».
5. Кульмінація роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» — це:
А картини майбутнього суспільного ладу;
Б поразка Чіпки в боротьбі із земством;
В арешт Чіпки після злочину;
Г трагічна смерть Галі.
6. «Польова царівна» — так назвав П. Мирний одну із героїнь роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Це:
А Мотря;
Б Галя;
В Христя;
Г баба Оришка.

Рівень II

Дайте розгорнуту відповідь.

1. Поясніть зв'язок літератури як мистецтва слова з провідними тенденціями свого часу.

2. Чим відрізняється Мелашка від інших жінок «Кайдашевої сім'ї»?
3. Чому роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» вперше був надрукований не в Україні, а за кордоном? Де саме?

Рівень III

Напишіть твір-мініатюру за однією з тем:

1. «Роздуми над винуватцями родинних сварок і баталій» (за твором І. С. Нечуя-Левицького “Кайдашева сім'я”).
2. «Панас Якович Рудченко — “перший симфоніст української прози” (О. Гончар)».
3. «Спорідненість п'єси І. Карпенка-Карого “Мартин Боруля” з комедією Ж.-Б. Мольєра “Міщанин-шляхтич”».

IV. Підсумок уроку

V. Домашнє завдання

Підготувати повідомлення про життєвий та творчий шлях М. Старицького.

О. П. Ващенко

Урок № 19

МИХАЙЛО СТАРИЦЬКИЙ. ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ.

БАГАТОГРАННІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ.

ІСТОРИКО-РОМАНТИЧНА ПОВІСТЬ «ОБОРОНА БУШІ»

Мета: ознайомити учнів із життєвим і творчим шляхом письменника, розкрити багатогранність його спадщини; розвивати зв'язне мовлення, уміння знаходити потрібну інформацію; виховувати інтерес до творчості М. Старицького.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет М. Старицького, його твори, епіграф до уроку, таблиця.

Творчість Михайла Старицького — значний крок вперед у розвитку української мови, у поширенні тематичного виднокругу української літератури, у зміцненні в нашому письменстві реалізму.

М. Рильський

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності.

Оголошення теми й мети уроку

II. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Вступне слово

В українській літературі другої половини XIX — початку XX століття значне місце посідає творчість Михайла Петровича Старицького — талановитого поета, драматурга, прозаїка. Всеосяжність інтересів, дійовий громадський темперамент спонукали Старицького до роботи в різних галузях культури. Він був організатором театральної справи на Україні, режисером і антрепренером, одним із фундаторів Всеросійського театального товариства, видавцем, перекладачем — одним із тих невтомних трудівників, чиєю подвижницькою працею живиться кожна національна культура.

2. План уроку

1. Основні факти біографії М. Старицького.
2. Багатогранність творчої спадщини.
 - а) поетична творчість;
 - б) драматургія;
 - в) проза.
3. Творча співпраця з М. Лисенком.
4. Аналіз повісті «Оборона Буші».
5. Оцінка І. Франком діяльності М. Старицького.

Основні факти біографії М. Старицького

14 грудня 1840 р. у родині дрібного поміщика-дворянина, відставного ротмістра в с. Кліщинці на Полтавщині народився Михайло Петрович Старицький.

З 1851 року навчався в Полтавській гімназії.

У 1858 р. вступив до Харківського університету.

У 1860 р. перейшов до Київського університету, де спочатку навчався на фізико-математичному факультеті, а потім на юридичному. Наступного року повернувся до Кліщинців.

У 1862 р. М. Старицький одружився. Через два роки повертається до Києва на навчання, і у 1865 р. закінчує університет.

1868 р. Старицький купив маєток в с. Карпівці на Поділлі й переїхав туди з родиною.

У 1871 р. повернувся до Києва, разом із М. Лисенком організував Товариство українських акторів, поставив «Різдвяну ніч» за мотивами повісті М. Гоголя. Брав активну участь у роботі Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, який тоді очолював талановитий учений-народознавець автор пісні «Ще не вмерла Україна» Павло Чубинський.

Упродовж 1873–1876 рр. М. Старицький писав вірші, перекладав з Г. Андерсена, І. Крилова, М. Лермонтова, сербські народні думи та пісні.

На початку 80-х рр. він домігся видання літературно-художнього альманаху «Рада». Очолив першу професійну трупу.

У 1886–1887 рр. трупа з успіхом гастролювала в Москві та Петербурзі, потім — у Варшаві, Мінську, Вільнюсі, Астрахані, Тифлісі.

У 1893 р. за станом здоров'я М. Старицький залишив трупу.

У 1897 р. відбувся Перший Всеросійський з'їзд діячів сцени, на якому виступив М. Старицький. У Києві він керував драматичним гуртком Літературно-артистичного товариства, продовжував літературну діяльність.

У 1903 р. готував видання альманаху «Нова рада», але за його життя альманах не вийшов.

27 квітня 1904 р. Михайло Старицький помер.

Похований на Байковому кладовищі.

III. Робота за таблицею

Багатогранність творчої спадщини М. Старицького

Поезії	«Борвій», «До молоді», «До України», «Виклик», «Поету», «Поклик до братів-слов'ян» та ін.
Історичні романи, повісті, оповідання, написані здебільшого російською мовою	«Осада Буші», «Богдан Хмельницький», «Последние орлы», «Разбойник Кармелюк»
Драматичні твори	«Не судилось», «Талан», «У темряві», «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «Богдан Хмельницький», «Маруся Богуславка»
Драматичні переробки творів інших авторів	«На Кожум'яках» І. Нечуя-Левицького — «За двома зайцями», «Ночь перед Рождеством» М. Гоголя — «Різдвяна ніч», «Хата за селом» Ю. Красневського — «Циганка Аза» та ін.
Переклади та переспіви творів	Й. Гете, Г. Гейне, Ч. Байрона, В. Шекспіра, А. Міцкевича, І. Крилова, М. Лермонтова, В. Гюго, О. Пушкіна, М. Некрасова, словацького та сербського фольклору

1. Поетична творчість

Основні мотиви лірики М. Старицького:

- 1) роль і призначення поета («Поетові»);
- 2) краса людських почуттів («Виклик»);
- 3) співчуття до важкої долі простого люду («Швачка»);
- 4) тема України («До України»).

Повідомлення учнів

1-й учень. Поетичну творчість М. Старицький розпочав перекладами та переспівами російських і зарубіжних поетів. Він перекладав твори Крилова, Пушкіна, Байрона, Гете та інших поетів. Його переклади були значним кроком уперед у порівнянні з перекладами його попередників. Поет прагнув дотримуватися оригіналу, зберегти його своєрідність, точно відтворити не тільки зміст, але й форму.

Перекладам М. Старицький надавав великого значення. Вони мали розширити можливості української мови, піднести її

культуру, збагатити лексично й вивести українську поезію на широкий шлях розвитку.

Поет іноді відходить від оригіналу й не перекладає, а пере-співає. Прикладом цього може бути переклад вірша О. Пушкіна «Зимовий вечір». Широко відомі рядки

Спой мне песню, как синица
Тихо за морем жила;
Спой мне песню, как девица
За водой поутру шла.

М. Старицький змінює її колорит, подає зовсім інший фон:

Заспівай мені про волю,
Що вже мохом поросла;
Що тепер, немов дитина,
В сповиточку спать лягла.

2-й учень. Як поет М. Старицький насамперед лірик, причому — лірик більше соціальних, громадянських мотивів, ніж особистих, інтимних. Його ліричні твори мають агітаційний, заключний характер, у них поет ставить і в міру своїх можливостей розв'язує актуальні проблеми життя, закликаючи прогресивну українську інтелігенцію не тільки словом, але й щоденною працею вірно служити своєму народові. Обстоюючи реалізм, він виступав проти так званого «чистого мистецтва», проти тих поетів, які цуралися народу і служили своєю творчістю інтересам панівних верств суспільства.

Поет — це не тільки сіяч добра й справедливості, але й борець проти всіякого гніту та насильства над людиною. Ця думка проходить червоною ниткою через такі його поезії, як «Поету» («Як ніч, насовується туча»), «На спомин Т. Г. Шевченка», «Ой знущались з мого слова».

Патріотизм М. Старицького глибоко демократичний за своєю суттю. Мотив патріотизму в його поезіях провідний. Любов до України нерозривно пов'язана в поета з любов'ю до знедоленого народу, з прагненням поліпшити умови його життя. Свої патріотичні почуття виявив у таких поетичних творах, як «До України», «Нива», «До молоді» та інших ліричних віршах.

3-й учень. Мотиви любові до рідного краю у поезіях М. Старицького міцно переплетені з показом нужденного життя народу. Його поезії «Швачка», «Місто спить» та інші зображують картини народного горя, мук і страждання.

Поезія М. Старицького була не тільки музою смутку, але й помсти, боротьби. Саме тому він присвячує чимало поезій оспівуванню боротьби з російським самодержавством. У віршах

«Занадто вже», «Остання ніч», «Борцю» та інших він звертається до народу з закликом виступити на захист волі, висловлюючи впевненість, що вона таки настала.

У поетичному доробку письменника знаходимо також перлини пейзажної та інтимної лірики.

Поет був закоханий у чарівну природу України і талановито оспівав її у ліричних віршах «На морі», «Вечір», «Весна», «Зорі, зорі, ясні очі» та інших. Серед інтимної лірики М. Старицького є вірші про кохання («Виклик»), «Не сумуй, моя зірко кохана», «Монолог про кохання» тощо).

Висновок. Поетична творчість М. Старицького була дальшим кроком у розвитку української поезії пошевченківської доби. Поет наполегливо працював над віршами і, природно, у кращих творах досяг високого рівня художньої майстерності. У ліриці поета відбилася публіцистичне мислення епохи, а це також вплинуло на своєрідність звучання лірики наступного літературного покоління, представленого іменами П. Грабовського, В. Самійленка, М. Вороного.

2. Драматургія

Повідомлення учня

Як драматург М. Старицький зростав на прогресивних традиціях української, російської та зарубіжної драматургії. Особливо велике значення в цьому для нього мала драматична спадщина І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Гоголя, О. Островського, В. Шекспіра і Ф. Шіллера.

Саме завдяки Старицькому в 1883р. з'являється перша професійна об'єднана українська трупа, де працювали М. Кропивницький, І. Карпенко-Карий, П. Саксаганський, М. Садовський, М. Заньковецька, М. Садовська-Барілотті. І хоча урядові й цензурні заборони спрямували розвиток української літератури виключно у вузьке річище селянської тематики, завдяки М. Старицькому, І. Карпенку-Карому, М. Кропивницькому український театр зумів вирватись із «горілчано-гопачної» театральщини, розширив і коло тем: історія України — «Оборона Буші», життя інтелігенції «Не судилось», філософська тематика — п'єса «Талан».

3. Проза

Повідомлення учня

Значне місце у спадщині М. Старицького належить художній прозі. З-під пера письменника вийшло чимало оповідань, повістей та романів. Майже всі вони написані російською мовою і опубліковані

на сторінках російської періодичної преси. Але теми для них автор брав із життя українського народу. В одному з листів до М. Комарова, говорячи про це, він писав: «Отже, я, працюючи на чужій ниві, все живописую тільки своє рідне з минулого і сучасного життя і прихилью симпатії сотень людей до нашого поля».

Як прозаїк М. Старицький писав переважно на історичні теми, він у ряді творів художньо відтворив найважливіші періоди героїчного минулого своєї батьківщини.

Так, наприклад, повісті «Червоний диявол» і «Первые коршуны» присвячені боротьбі українського народу проти польсько-шляхетської експансії наприкінці XVI та на початку XVII ст. У повісті «Облога Бупі» і романі-хроніці «Богдан Хмельницький» відтворено події визвольної війни 1648–1654 рр. Романи «Руїна» і «Последние орлы» («Гайдамаки») зображують складні соціальні протиріччя, які мали місце на Україні після визвольної війни та в час поширення гайдамацького руху. У романі «Розбійник Кармелюк» дається широка панорама антикріпосницької боротьби на Україні в першій половині минулого століття.

Творча співпраця з М. Лисенком

У 1851 році М. Старицький вступив до Полтавської гімназії. Невдовзі, на дванадцятому році життя він втратив матір і з того часу став виховуватися в сім'ї свого дядька по матері В. Лисенка — батька славетного українського композитора Миколи Віталійовича Лисенка. Щороку М. Старицький і М. Лисенко, який навчався в Харківській гімназії, відпочивали під час літніх канікул на селі. Цілими днями вони були разом то на лоні чудової природи, то в домашній бібліотеці, то серед сільської молоді. Саме тоді між ними виникла та щира й міцна дружба, яка згодом стала основою великої спільної праці в галузі театру та музики.

1862 року М. Старицький одружується на Софії Віталіївні, сестрі М. Лисенка. Це ще більше зміцнило творчі зв'язки між двома молодими ентузіастами української культури.

Зимою наступного року, коли М. Лисенко прибув до Києва на канікули, Старицький працює разом із ним над створенням української опери «Гаркуша», яка з успіхом виконувалася на домашній сцені. Шкода, що ця опера до нас не дійшла.

У Києві М. Старицький разом із М. Лисенком організовує Товариство українських сценічних акторів, яке підготувало на сцені чимало українських п'єс, опер та оперет, зокрема створену ним оперу «Різдвяна ніч», що мала великий успіх і була визначною подією в культурному житті України.

Аналіз повісті «Оборона Буші» за планом

1. Пригодницький сюжет.
2. Антимілітаристське спрямування.
3. Багатопроблемність твору.
4. Трагічні сторінки життя українського та польського народів.
5. Образи та символи твору.
6. Функція картин природи.

Драма «Оборона Буші» (1899) представляє нам один із трагічних моментів боротьби українського народу проти польсько-шляхетських загарбників уже після Переяславської ради. П'єса насажена могутнім пафосом справжнього народного патріотизму, любові до своєї вітчизни: усі знають, що йдуть на загибель, але ніхто не вагається, бо треба допомогти з'єднатися силами Хмельницького й Богуна. Звертаючись до складних і драматичних періодів історії українського народу, змальовуючи героїв своїх історичних творів сповненими сили й душевної краси, Старицький виявив віру в краще майбутнє України.

Оцінка І. Франком діяльності М. Старицького

Творчість М. Старицького завжди привертала до себе увагу літературної громадськості. Ще за життя письменника точилася боротьба навколо нього між прогресивною та консервативною критикою. Українські буржуазні націоналісти заперечували демократичну спрямованість його творів, безпідставно твердили, що він стоїть осторонь від життя народу. Вони намагалися принизити роль М. Старицького в розвитку української літератури. Проти такої фальсифікації спадщини М. Старицького виступив І. Франко, який у статті «Михайло Петрович Старицький» уперше справді по-науковому підійшов до оцінки його творчості. Він усебічно й ґрунтовно проаналізував життєвий і творчий шлях письменника, показав його велику роль у розвитку української літератури та театру.

III. Підсумок уроку. Бесіда

- Які основні мотиви лірики М. Старицького?
- Яка тематика драматичних творів?
- Хто написав музику до опери «Різдвяна ніч»?
- Хто вперше підійшов до оцінки творчості М. Старицького?
- Назвіть історичні романи М. Старицького.

IV. Оцінювання

V. Домашнє завдання

Урок № 20

**ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ. М. СТАРИЦЬКИЙ.
СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВА ДРАМА З ЖИТТЯ
ТЕАТРАЛЬНИХ АКТОРІВ «ТАЛАН»**

Мета: ознайомити учнів зі змістом соціально-побутової драми «Талан», її проблематикою; дати характеристику образів персонажів твору; обґрунтувати місце М. Старицького в історії української літератури, виховувати розуміння загальнолюдських цінностей, любов і повагу до творчості письменника.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Обладнання: портрет М. Заньковецької, епіграф до уроку, пам'ятка «Засоби творення образу людини», орієнтовний план-характеристика.

*Я думаю, що моя сила найбільша у драмі.
М. Старицький*

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності.

Оголошення теми, мети уроку

III. Актуалізація опорних знань

1. Тренінг «Роздуми вголос»

- Як ви розумієте поняття «любов і кохання»?

2. Створення «асоціативного куща» до слова «кохання»

Кохання — диво — казка — взаєморозуміння — сила, більша за життя — фізична близькість — вир почуттів — виправдання гріха — трагедія — щастя — ...

IV. Сприйняття та засвоєння навчального матеріалу

1. Вступне слово

«Я думаю, що моя сила найбільша у драмі», — писав М. Старицький І. Франкові. Драматург написав більш як 30 п'єс оригінальних (на запозичені сюжети популярних прозових творів)

і ґрунтовно перероблених сценічних драм інших авторів. Серед оригінальних творів письменника найвищої оцінки заслуговують соціально-психологічні драми «Не судилось» («Панське болото») (1881), «Талан» (1893), «У темряві» (1892), «Крест жизни» (1901), соціально-побутова «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» (1887). Їм притаманна актуальна, вагома проблематика, психологічна достовірність характерів, зв'язок із фольклорно-етнографічною культурною традицією, яскрава сценічність. Життя українського пореформеного міста й села, побутування різних суспільних шарів і прошарків, їх взаємодію показано тут правдиво й глибоко.

2. Повторення відомостей з теорії літератури

Драма — 1. Один із основних родів художньої літератури, що зображує дійсність безпосередньо через висловлювання та дії самих персонажів. 2. Один із жанрів драматичного роду, поряд із комедією, трагедією, це п'єса соціального чи побутового характеру з гострим конфліктом, який розвивається в постійній напрузі.

3. Аналіз драми «Талан»

Драму «Талан» М. Старицький присвятив Марії Заньковецькій — видатній акторці, яка високо піднесла українське сценічне мистецтво.

«Цікаво знати» (див. додаток)

У драмі «Талан» М. Старицький ставить і розв'язує з демократичних позицій низку важливих на той час проблем, зокрема таких, як доля митця в буржуазному суспільстві, ставлення цього суспільства до митця перед народом та боротьба за реалістичні шляхи розвитку мистецтва.

Події, змальовані в драмі, відбуваються в добре відомому для Старицького мистецькому світі. Чудово знаючи стан театральних справ на Україні, добре розуміючи велике значення сценічного мистецтва в житті народу, драматург правдиво відтворив важкі умови життя та праці акторів українських театрів. Він показав, що причиною цього було буржуазно-поміщицьке суспільство з його антигуманними законами життя та розтлінною мораллю.

Старицький уперше в українській літературі порушив тему життя та творчих буднів українських акторів. Ця п'єса, як зазначає автор у назві, «Із побиту малоруських акторів».

Драматург зображує діяльність прогресивних митців, що прагнуть своєю сценічною працею вірно служити народові. Борючися проти апологетів безідейного мистецтва, мистецтва для розваги, вони захищають основні принципи реалістичного, народного театру,

його могутню соціально-виховну роль. Такими є Степан Безродний, Марко Жалівницький, Ганна Кулішевич та інші актори. До належить і молода талановита актриса Марія Лучицька.

У театрі Лучицька веде тривалу боротьбу проти сваволі та інтриг з боку бездарної артистки Катерини Квятковської, деспотичного антрепренера трупи Юрія Котенка, продажного репортера газети Аврама Юрковича та інших. Усі вони не тільки заважають творчій праці актриси, але й прискорюють її трагічний кінець.

Трагічна смерть артистки — типове явище у класовому тодішньому суспільстві, панівні кола якого вороже ставились як до справжнього мистецтва, так і до талановитих діячів сцени.

4. Бесіда за змістом драми «Талан»

- Яким епізодом автор розпочинає першу дію?
- Якими у творі показані майстри сцени, підсобні робітники, газетярі?
- Коли вперше ми знайомимося з драматичною актрисою Марією Лучицькою?
- Яке враження вона на вас справила?
- Чому стара няня вважає Квітку гідною парюю Лучицькій?
- Чого не може вибачити акторка Квітці, якого колись дуже любила?
- Чому зрада мистецтва найбільше дошкуляє Марії Лучицькій?

5. Читання уривків п'єси за ролями

6. Літературна гра «Найуважніший читач»

1. «Людину-то я чую... От ви мені дорогі не талантом своїм, не тим, що на його збирається люд, а своєю ясною вірою у людей і в святу справу, своєю чистотою, як кришталь, душею». Говорить Лучицькій... (*Безродний*)
2. «Ні, голубко: і він, і я... як брат і сестра, як друзі... Про кохання не може бути й речі». Про кого говорить Лучицька? (*Про Жалівницького*)
3. «Ні, я вірю в сцену! Я вірю в її високу вагу: вона мене ласкою відіграла, і я мушу їй послужити!»... Хто кому говорить? (*Лучицька Квітці*)
4. «У нас тепер мода на Лучицьку, і мода найбільше у режисера» Говорить (*Квятковська*), звертаючись до (*Юрковича*).
5. «...зрадила діло велике ради свого власного серця, і мене моя зрада зрадою ж і б'є!»... Говорить (*Лучицька*), звертаючись до (*Палажки*).

7. Характеристика образів персонажів

Слово вчителя

У драмі «Талан» основну увагу драматург зосереджує на всебічному розкритті образу Лучицької, на показі її сценічного та особистого життя. Інші персонажі зображені блідніше: вони власне підпорядковані більш широкому розкриттю образу головної героїні твору.

Користуючись великим успіхом на сцені, Лучицька прагне до особистого щастя, не розуміючи того, що воно для неї можливе лише в натхненній творчій праці на користь народу.

Робота з пам'яткою

(Учні за пам'яткою характеризують образ Марії Лучицької.)

Пам'ятка «Засоби творення образу людини»:

- зовнішній вигляд (портрет);
- психологічний аналіз;
- характер персонажа;
- пряма авторська характеристика;
- характеристика героя іншими персонажами;
- порівняння героя з іншими персонажами, їх протиставлення;
- зображення умов, у яких живе й діє персонаж (інтер'єр);
- зображення соціального оточення, суспільства, яке має вплив на формування характеру;
- художня деталь;
- наявність або відсутність прототипу.

Складання плану-характеристики

(Учні самостійно складають план-характеристику Марії Лучицької.)

Орієнтовний план-характеристика:

1. Марія Лучицька — центральна постать драми «Талан».
2. Зовнішній вигляд.
3. Риси характеру:
 - а) чиста, цілісна натура;
 - б) надзвичайна виразність і емоційність;
 - в) душевна сила й доброта.
4. Нещасливе кохання.
5. Талановита акторка.
6. Нелегке акторське життя.
7. Ставлення інших персонажів до героїні:
 - а) щире співчуття, любов друзів;
 - б) цькування преси, брудні закулісні інтриги.
8. Загибель молодості, краси, таланту.
9. Чим приваблює цей образ?

Слово вчителя

Марія Лучицька прагне нести світло мистецтва глядачам, виховувати їх картинами народного життя, звичаїв, обрядів, багатством і красою рідної поезії і мови, підносити національну свідомість і знедолених низів, і зденаціоналізованої верхівки. Однак їй на заваді стоять бездарна акторка Квятковська, деспотичний антрепренер Костенко, продажний журналіст Юркович. На деякий час актриса, вийшовши заміж за поміщика Квітку, залишила сцену, однак ні спокою, ні рівноваги не знайшла в домі чоловіка.

М. Старицький у драмі визначає роль і місце творчої інтелігенції в житті нації. Такими є Степан Безродний, Марко Жалівницький, Ганна Кулішевич, Роман Лемішка та інші.

Учні в класі розподілені за варіантами. Кожен варіант складає план-характеристику персонажу драми, потім усно за планом характеризує його.

8. Значення драми «Талан». Повідомлення учнів

1-й учень. П'єса «Талан» не позбавлена окремих мелодраматичних прийомів, і все ж її можна вважати одним із кращих зразків жанру соціально-психологічної драми в українській літературі. Як режисер Старицький виходив із засад правдивості, життєвості, поваги до слова — одного із найважливіших засобів творення сценічного образу. Розвиваючи традиції О. Островського в зображенні життя акторів провінційного театру, він у драмі «Талан» не тільки показав актора як виразника морального потенціалу народу, а й зробив наступний крок у художній розробці проблеми інтелігенції та народу.

Продовжуючи типологічний ряд образів жінок, які ведуть нерівну боротьбу за особисту гідність, Лучицька багато в чому повторює їхню долю. Але, на відміну від них, із життя йде не тільки не зломленою, а в момент найвищого творчого злету.

2-й учень. Правдиво змальовуючи нелегкий акторський побут, Старицький не тільки торкнувся драматичного становища українського театру. Філософська проблема вибору між любов'ю, сімейним життям і сценою, від якої залежить душевний стан героїні, якісно відрізняє «Талан» від драми М. Старицького «Не судилось», «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», де суперечність між почуттям та обов'язком виявилась усе ж у межах сімейно-побутових. Висока мета — служіння народові своїм талантом, своїм мистецтвом — вступає в суперечність із умовами життя суспільства,

в якому мистецтво є предметом купівлі-продажу, а висока духовність піддається страшному натискові вульгарності та корисливості.

9. Місце М. Старицького в історії української літератури.

Повідомлення учнів

1-й учень. Огляд життя і творчості М. П. Старицького демонструє, що він пройшов важкий, але славний шлях боротьби за прогресивну українську літературу, залишивши значну поетичну, драматургічну та прозову спадщину. Про його заслуги перед українською літературою влучно сказала Леся Українка в привітальному листі з нагоди 30-річчя літературної діяльності письменника: «Втішно єсть думати, що настав-таки час, коли замовкло всяке глузування та клепання, а вимовилась вголос честь і дяка, справді належна тому, хто увесь вік свій дбав, «щоб наше слово не вмерло».

Ці слова стали пророчими. Спадщина М. Старицького користується широкою популярністю. Його кращі поезії стали хрестоматійними, основні п'єси не тільки перевидаються, але й ставляться на сценах театрів, а кращі прозові твори видані масовими тиражами.

Новаторство поезії Старицького виявилось в розширенні жанрів української поезії, збагаченні виражальних засобів. Проте ім'я його ми звикли пов'язувати саме з розвитком українського театру й драматургії.

Творчість М. Старицького ще чекає ґрунтовного об'єктивного дослідження. «Немає сумніву, що таке дослідження, — писав академік О. Білецький, — необхідне не тільки для пізнання письменницької індивідуальності Старицького, але й для історії цілого періоду української літератури, українського театру, української громадськості».

2-й учень. Велика розмаїта мистецька спадщина Старицького живе й понині, вона активно впливає на наших сучасників, зберігаючи не тільки історико-пізнавальну цінність, а й виховну та естетичну. Співець трудової людини — письменник у своїх творах утверджував її високу мораль і етику, волелюбність і високий патріотизм, немеркнучу красу народної душі, яку не могли знівечити віки визиску, жорстокості, наруги.

Усе життя і творча діяльність М. Старицького були підпорядковані національній культурі, піднесенню її на світовий рівень, розширенню обривів українського театру.

V. Закріплення вивченого

1. Розкрити зміст вислову М. Старицького

«З перших кроків самопізнання, на полі народнім я загорівся душею і думкою послужить рідному слову, огранувати його, окрилити красою і дужістю, щоб воно стало здатним висловити культурну освічену річ, виспівати найтонші краси високих поезій».

2. Здійсніть уявний діалог із письменником

Подумайте, можливо, хотіли б що в нього запитати, побажати, порадити тощо.

3. Незакінчене речення

- На уроці у розкритті образів-персонажів допомагало...
- На мою думку, виховна цінність драми «Талан» полягає...

VI. Підсумок

- Чим цінна спадщина М. Старицького для сучасного читача?

Висновок. Творчість М. Старицького багатогранна. В історію літератури він увійшов як поет, прозаїк, видавець. Перекладач творів російських і західноєвропейських класиків, але найяскравіше його талант проявився в українському театрі, де М. Старицький виступав і драматургом, і актором, і режисером, і організатором театральних труп.

VII. Домашнє завдання

Дати розгорнуту відповідь (письмово) на запитання:

- У чому драматизм образу головної героїні п'єси «Талан» Марії Лучицької?

Додаток

Марія Заньковецька (1860–1934) — одна з найталановитіших акторок театру корифеїв. Поміщицька дочка родом із Чернігівщини, дівоче прізвище Адасовська. Навчалася в чернігівському пансіоні Осовської, згодом у консерваторії в Гельсінкі. Мала бездоганне драматичне сопрано й чудово виконувала народні пісні. Щоб потрапити на театральні підмости, Заньковецькій прийшлося виявити неабияку волю: «...Марії Костянтинівні, урожденій Адасовській, яка прибрала сценічне ім'я Заньковецької за назвою свого рідного села Зіньки, довелося багато чого перебороти: гнів батька, судді й дрібного поміщика, який вважав акторську професію недостойною дворянського роду; опір чоловіка, що призвело до розриву з ним; нарешті, інтриги в незвичайному

для молоді актриси театральному світі. Бажання стати справжньою професійною актрисою і саме в українському театрі все перемогло, — писав про неї М. Рильський.

Дебютувала 1882 року в ролі Наталки Полтавки в театрі М. Кропивницького. Наступного року перейшла в трупу М. Старицького, а потім до М. Садовського та П. Саксаганського.

Репертуар М. Заньковецької протягом життя налічував близько 30 філігранно зіграних ролей.

Насамперед їй вдався образ Олени у драмі «Глитай, або ж павук», Ази у драмі «Циганка Аза», Цвіркуни в «Чорноморцях», Горпини в «Як ковбаса та чарка», Наталі в «Лимерівні».

Після Заньковецької зіграти ці ролі краще не вдалося нікому.

З 1919 до 1922 року вона грала свої неперевершені ролі в Державному народному театрі в Києві, якому згодом присвоїли її ім'я.

Останні роки свого життя Марія Заньковецька провела в Ніжині. Похована в Києві на Байковому кладовищі.

Урок № 21

І. Я. ФРАНКО. ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ МИТЦЯ

Мета: ознайомити учнів з етапами життєвого і творчого шляху письменника, розкрити жанрове й тематичне розмаїття його творчості; формувати власне ставлення до таких особистостей, як І. Франко; виховувати інтерес до творчості письменника.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет І. Франка, виставка творів письменника, епіграф до уроку, таблиця.

*Ми не можемо назвати, мабуть,
жодної ділянки людського духу,
в якій би не працював Іван Франко
і в якій би він не був великий.*

П. Загребельний

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності.

Оголошення теми й мети уроку

**III. Сприйняття й засвоєння учнями
навчального матеріалу**

1. Вступне слово

Відаючи належне Івану Франкові як громадському діячеві, ученому-літературознавцеві й філософу, критику й теоретику літератури, ми найбільше уваги приділяємо в основному його спадщині — художній творчості, де з винятковою силою виявився характер Франкового обдаровання.

2. Розгляд виставки творів письменника

3. План уроку

1. Короткі відомості про життєвий і творчий шлях І. Франка.
2. Поетична творчість.
3. Поєми.
4. Прозові твори.

5. Драматургія.

6. Іван Франко й народна творчість.

Короткі відомості про життєвий і творчий шлях І. Франка

Дата	Подія
27 серпня 1856	Народився у с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту в Східній Галичині (тепер Львівська обл.) у родині коваля
1862–1864	Навчався в початковій школі в с. Ясениця Сільна
1864–1867	Навчався в школі при василіанському монастирі в Дрогобичі
1867–1875	Навчався у Дрогобицькій гімназії
1874	Ранні вірші Франка надруковані в журналі «Друг».
1875	Стає студентом Львівського університету філософського факультету
1876	Вийшла у світ перша збірка «Баляди і розкази»
1877	Надруковано «Бориславські оповідання» Перший арешт Франка
1878	Очолує видання першого в Україні революційно-демократичного журналу «Громадський друг» (Дзвін», «Молот»)
1880	Другий арешт Поява циклу поезій «Думи пролетарія»
1881	Видає журнал «Світ»
1881–1882	Написано повісті «Борислав сміється» і «Захар Беркут»
1883	Працює в редакції журналу «Зоря», входить до складу редакції газети «Діло»
1885–1886	Відвідує Київ, там одружується з Ольгою Хоружинською
1887	Створює поетичну збірку «З вершин і низин»
1893	У Віденському університеті І Франко захистив дисертацію
1896	Створено поетичну збірку «Зів'яле листя»
1897	Збірка «Мій Измарагд»
1900	Видано збірку «Із днів журби», повість «Перехресні стежки»
1905	Поема «Мойсей»

Дата	Подія
1906	Харківський університет присвоїв письменнику науковий ступінь доктора російської словесності
1914	Святкування 40-літнього ювілею творчої діяльності І. Франка
28 травня 1916	Смерть І. Франка; поховання його у Львові на Личаківському кладовищі

Поетична творчість І. Франка

Літературну діяльність І. Франко розпочав поезією, яка посідає значне місце в його біографічній творчості.

Величезне враження справила на нього поезія Т. Шевченка. Під її впливом формується матеріалістичний світогляд письменника, пробуджується інтерес до народної творчості. Перший вірш Франка, що знаменує початок його літературної творчості, — «Народна пісня», написаний у 1873 р. Ранні вірші молодого поета друкувалися протягом 1874–1876 рр. у журналі «Друг» і увійшли до першої його збірки «Баяди і розкази» (1876).

Вірші цієї збірки переважно романтичного характеру. Поет оспівує героїчне минуле («Святослав»), малює образи сміливих, мужніх людей («Рибак серед моря», «Керманіч»), реалістичні картини сучасного тяжкого народного життя («Ой чому ж ти мя, тяжко горенько»).

Пізніше друком виходять збірки «З вершин і низин» (1887), «Зів'яле листя» з підзаголовком «лірична драма», яку створював протягом десяти років (1886–1896), «Мій Ізмарагд» (1898), «Із днів журби» (1900), «Semper tiro» («Завжди учень») (1906), «Давне і нове» (1911), «Із літ моєї молодості» (1914).

Поетична творчість І. Франка вражає глибиною і багатством ідей, широким колом тем і сюжетів, великою різноманітністю форм. Своєю творчістю поет стверджує високу ідейність мистецтва, стверджує поезію громадську, народжену в політичній боротьбі, поезію широких соціально-філософських узагальнень.

В основному своєму вірші «Не мовчи», написаному в 1916 р., незадовго до смерті, Франко закликав передову молодь активно боротися проти соціальної неправди, не мовчати, а повстати проти неї: «Хоч би ушам глухим, до німої гори говори!».

Павло Тичина, характеризуючи поезію Франка, говорив: «Він так само, як і Шевченко, ніколи не переставав закликати народ до боротьби проти катів, проти тиранів, і коли прометеїзм Шевченка, згідно з характером його доби, для здійснення своєї програми міг дати в руки поетові лише селянські повстанські коси

та ножі,— прометеїзм Франка дав уже ковалевому сину в руки молот робітничий».

Поєми

У поемах І. Франко поглиблює провідні мотиви своєї лірики. Поет підносив актуальні питання з суспільного життя, будив вольні думки у свого гнобленого народу, оспівував його творчі сили, моральну й духовну велич.

Його поеми умовно можна поділити на чотири групи: реалістично-побутові («Панські жарти», «Наймит», «Сурка»), філософсько-історичні («Іван Вишенський» «На Святоюрській горі»), філософські («Смерть Каїна», «Похорон», «Мойсей»), сатиричні («Ботокуди», «Мандрівка русина з бідю» та ін.). Окремі теми Франко опрацьовує і в поемах, і в прозових творах та в наукових студіях, наприклад: поема «Рибак» і оповідання «Рубач», поема «Похорон» і оповідання «Поединок», поема «Панські жарти» і стаття «Панщина та її скасування 1848 року», поема «Іван Вишенський» і низку наукових праць про цього видатного українського письменника.

Прозові твори

Прозові твори І. Франка — одне з найвидатніших явищ української класичної літератури. За тридцять три роки він написав близько ста десяти різного розміру прозових творів: повістей, оповідань, нарисів.

Матеріали для своїх творів письменник черпав безпосередньо з життя або з цілком достовірних документальних джерел. У листах і статтях Франка є чимало свідчень того, як не раз справжні події служили йому основою для написання творів. Письменник писав: «Ті «неприродні» образи — іменно не витвір моєї фантазії, а взяті мною живцем, майже дослівно чи то з усних оповідань очевидців... або з друкованих пам'ятників».

Глибоко вивчаючи народне життя, Франко вважав своїм обов'язком відображати його таким, яким воно було насправді, аналізуючи і типізуючи факти дійсності відповідно до своєї революційно-демократичної тенденції.

Надаючи перевагу змісту, Франко водночас ставив високі вимоги щодо художньої форми твору. Його проза, різноманітна за своїми жанрами, надзвичайно багата художніми засобами і в зображенні характерів, і в описі різних верств суспільства, і в змалюванні картин природи.

Одним із перших в українській літературі І. Франко зобразив широкі картини праці, показав працю шахтарів, селян, лісорубів,

мулярів, вуглярів тощо. Переживання, настрої, уподобання і прагнення його героїв тісно пов'язані з умовами їх життя й праці. Письменник проникливо розкривав внутрішній світ своїх героїв, психологію представників різних суспільних верств.

У змалюванні природи Франко користувався не тільки зоровими враженнями, а й усією гамою почуттєвих образів. Він один із перших в українській літературі дав зразок виробничого й міського пейзажу.

Мова творів дуже багата лексичним складом, фразеологією. В основу її лягла загальноукраїнська літературна мова й народна розмовна мова карпатського підгір'я. Для відтворення певного колориту письменник використовував також діалектизми.

Як і в поезії, у прозі І. Франк був реалістом. Він виявляв особливу увагу до соціальних конфліктів, колізій, глибоко розкривав характери героїв. Це й зумовило силу, життєвість, переконливість його творів.

Робота за таблицею

№	Тематика творів	Приклади
1	Робітнича тематика	Цикл «Борислав». Повість «Борислав сміється»
2	Селянська тематика	«Вугляр», «Лесишина челядь», «Добрий заробок», «Ліси і пасовиська»
3	Оповідання про дітей та школу	«Малий Мирон», «Олівець», «Грицева шкільна наука», «Отець-гуморист»
4	Тюремні оповідання	«На дні», «Панталаха», «До світла», «В тюремнім шпиталі»
5	Сатиричні оповідання	«Свиня», «Опозиція», «Доктор Бессервісер», «Історія кожуха», «Свинська конституція», «Чиста раса»
6	Історична тематика	«Захар Беркут», «Хмельницький і ворожит», «Великі роковини»
7	З життя інтелігенції	«Лель і Полель», «Борис Граб», «Для домашнього огнища», «Основи суспільності», «Перехресні стежки»

Драматургія

І. Франко був не тільки великим поетом, прозаїком, а й драматургом. Його драматичні твори є визначним вкладом у розвиток реалістичної української драматургії другої половини XIX ст. у цьому жанрі він виступив як великий новатор драматичної

форми, знавець театрального мистецтва й палкий борець за розвиток народного українського національного театру.

У статті «Руський театр» (1893) письменник надає великого значення театральному мистецтву як літературному засобові виховання народних мас, як засобові відображення історії життя народу, його культури, боротьби і прагнень. Разом із тим театр повинен своїм променем мистецтва вказувати шлях народним масам до дальшого культурного розвитку і розв'язування насущних соціальних і національних проблем. Франко викриває застій українського театру в Галичині й накреслює широку програму розвитку народного театрального мистецтва.

Драматургічна творчість Франка в основному припадає на дев'яності роки XIX ст. Однак він ще на зорі своєї літературної діяльності під впливом «Слова о полку Ігоревім» написав історичну драму «Три князі на один престол» (1874), а роком пізніше «Славою і Хрузош» (драма залишилась незакінченою).

Найвизначнішими творами є «Украдене щастя», «Сон князя Святослава», «Рябина», «Учитель».

Іван Франко був видатним майстром діалога, динамічного, сповненого глибоких драматичних конфліктів сюжету. Його п'єси сценічні й прості у постановці й тому майже всі з успіхом ішли на сцені.

І. Франко і народна творчість

Дослідник народнопоетичної творчості

Багатогранна діяльність І. Я. Франка-фольклориста розпочалася із збирання та записування художніх народних творів, насамперед пісень та приказок, які серед усіх народнопоетичних скарбів чи не найсильніше його приваблювали. І не дивно: в особі Франка органічно зливались інтереси поета і вченого. Його захоплювала краса народної пісні, її тонкий ліризм і тональне багатство; у приказках та прислів'ях учений знаходив скарби істинної народної мудрості. Усі жанри народної творчості були для І. Франка цінним джерелом, що допомагало пізнавати, осмислювати й реалістично відображати життя трудових мас.

Протягом усього свого життя він займався записуванням, систематизацією і публікуванням народнопоетичних творів. Усе це давало йому величезний матеріал для наукових досліджень і всебічно збагачувало його як письменника.

Фольклор у художній творчості І. Франка

Психологізм і ліризм народної пісенності, які так глибоко вражали І. Франка ще в дитинстві, пов'язані з його ніжною любов'ю до матері, з її «сумненькою піснею», які так відлунювали в його

серці, сповненім кохання до О. Рошкевич, у часи написання «Лешишиної челяді»,— уперше знайшли яскраве творче засвоєння в образі Анни. Пізніше психологізм народної пісні й глибокі особисті переживання поета стали поштовхом до створення чудового жмутку «Зів'ялого листя», натхнених рядків про пісню в оповіданні «Дріада», у вступі до поеми «Мойсей» та ін.

Народна творчість, будучи складовою частиною того вогню, запас якого Франко ще дитиною взяв від трудових мас, уже в ранній період його літературної діяльності пробивалася яскравим променем крізь густі нашарування галицької літературної традиції, що тяжіла над Франком-початківцем.

Усебічне й постійне засвоєння у творчості І. Франка народнопоетичних надбань художнього слова трудових мас впливало й було обумовлене самою реальною дійсністю, яку відображав письменник, його суспільною діяльністю й естетичним світоглядом.

IV. Підсумок

1. Коментування учнями епіграфа.
2. Сформулювати запитання за темою уроку й поставити його однокласнику.

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати теоретичний матеріал підручника.
2. Скласти тестові завдання з теми «Життєвий і творчий шлях І. Франка».

Урок № 22

**«ГІМН» — ОДИН ІЗ НАЙКРАЩИХ ТВОРІВ
РЕВОЛЮЦІЙНО-ПАТРІОТИЧНОЇ ЛІРИКИ
В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ**

Мета: ознайомити учнів із поезією «Гімн», розкрити образ вічного революціонера як втілення могутності, нездоланності трудового народу, римо-ритмічні особливості поезії, популярність її в народі як пісні (музика М. Лисенка); розвивати навички аналізу поезії, виховувати любов до поезії, патріотичні почуття.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: епіграф до уроку, таблиця, аудіозапис поезії «Гімн».

*Віддаючи належне всім граням Франкового таланту,
ми відзначаємо: як митець І. Франко в першу чергу — поет.
Поезіями він розпочав свою творчість, ними він і закінчив її.*
Б. Степанишин

ХІД УРОКУ

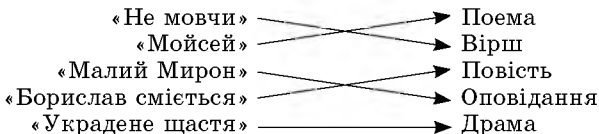
I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності.

Оголошення теми, мети уроку

III. Актуалізація опорних знань

1. Знайдіть відповідність

2. Робота за таблицею

Збірки творів І. Франка

Дата виходу у світ	Назва збірки
1876	Збірка віршів «Баляды и рассказы»
1877	Збірка оповідань «Борислав»

Дата виходу у світ	Назва збірки
1887	Збірка поезії «З вершин і низин»
1890	Збірка оповідань «В поті чола»
1893	Друге видання збірки «З вершин і низин»
1896	Збірка поезій «Зів'яле листя»
1898	Збірка поезії «Мій Ізмарагд»
1900	Збірка поезій «Із днів журби»
1902	Збірка «Панталаха»
1903	Збірка «Малий Мирон»
1906	Збірка поезії «Semper tiro»
1911	Збірка поезій «Давнє і нове»
1913	Збірка оповідань «Рутенці»
1914	Збірка поезій «Із літ моєї молодості»

IV. Перевірка домашнього завдання

Учні вибірково читають тестові завдання, самостійно складені вдома.

Орієнтовні тестові завдання

- І. Франко народився в селі:
 - Ясениця Сільна;
 - Нагуєвичі*;
 - Моринці.
- Стає студентом:
 - Харківського університету;
 - Київського університету;
 - Львівського університету*.
- 1876 р. вийшла перша збірка:
 - «Баляди і розкази»*;
 - «З вершин і низин»;
 - «Мій Ізмарагд».
- У якому році створено збірку «Зів'яле листя»?
 - 1887 р.;
 - 1897 р.;
 - 1896 р.*
- Останній вірш І. Франка:
 - «Не мовчи»*;
 - «Гімн»;
 - «Декадент».

6. Філософська поема:
А «Панські жарти»;
Б «Ботокуди»;
В «Мойсей».
7. До історичної тематики належить твір:
А «Лель і Полель»;
Б «Великі роковини»;
В «На дні».
8. Твір із життя інтелігенції:
А «Ліси і пасовиська»;
Б «Борис Граб»;
В «Історія кожуха».
9. Під впливом «Слова о полку Ігоревім» написана історична драма:
А «Три князі на один престол»;
Б «Украдене щастя»;
В «Рябина».
10. У якому році написана поема «Мойсей»?
А 1900 р.;
Б 1903 р.;
В 1905 р.
11. 1874 р. були надруковані ранні вірші І. Франка в журналі:
А «Друг»;
Б «Дзвін»;
В «Молот».
12. У якому році святкувався 40-літній ювілей творчої діяльності І. Франка?
А 1911 р.;
Б 1914 р.;
В 1915 р.

V. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу

1. Слово вчителя

У 1887 році у Львові вийшла збірка поезій І. Франка «З вершин і низин». До неї увійшло багато віршів, які раніше друкувалися в різних журналах.

У 1893 р. вийшло друге, значно доповнене видання цієї збірки.

У другому виданні збірка «З вершин і низин» має такі розділи: перший «De profundis» («З глибини»), що поділяється на цикли: «Веснянки», «Осінні думи», «Скорбні пісні», «Нічні думи», «Думи

пролетарія» і «Excelsior!» («Вище!»); другий розділ — «Профілі і маски», який охоплює цикли: «Поезія», «Поет», «Україна», «Карта любові», «Знайомим і незнайомим», «Зів'яле листя», «Оси»; третій — «Сонети», що має два цикли: «Вольні сонети» і «Тюремні сонети»; четвертий — «Галицькі образи»; п'ятий — «Жидівські мелодії»; шостий — поема «Панські жарти»; сьомий — «Легенди».

Збірку відкриває вірш «Гімн» («Вічний революціонер», 1880). Поет оспівує невмирущий революційний дух народів, віковичну боротьбу проти гніту й поневолення, боротьбу «за поступ, щастя й волю».

2. Слухання аудіозапису поезії І. Франка «Гімн»

3. Аналіз поезії «Гімн»

У 1887 р. І. Франко видав збірку «З вершин і низин». Збірка містить 7 розділів, замість прологу її відкриває програмний вірш «Гімн». Автор створив високохудожній образ «вічного революціонера», що символізує вічний дух неспокою та прагнення свободи, рух уперед, до нового щасливого життя.

Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя й волю...

Ідея незламності бажання й пошуків волі і правди, невпинного зростання визвольного руху в рядках вірша підсилена анафорою «ні». Франко глибоко був переконаний, що реакційні сили неспроможні спинити революційного народу, який прагне знищити будь-яку експлуатацію і перебудувати світ на основі соціальної справедливості:

Ні попівські тортури,
Ні тюремні царські мури,
Ані війська муштровані,
Ні гармати лаштовані,
Ні шпійонське ремесло
В гріб його ще не звело.

Тематичною новизною твору стає психологічний та патріотичний драматизм, пафосна напруженість, які вдало поєднуються з логікою, строгістю думок. Саме таке поєднання здається найбільш вдалим для проголошення нових задач, нових демократичних ідей.

Велику роль надавав поет агітаторському слову — рушійній силі в зростанні самоусвідомлення українців як нації. І цей дужий рух передається у вірші низкою дієслів руху — *рве, розповився, протується, спішить*.

Завершується твір пафосним розгорнутим риторичним запитанням, яке й містить відповідь, сповнену віри й оптимізму. Світлі часи, день свободи неодмінно прийде на Україну.

І де в світі тая сила,
Щоб в бігу її спинила,
Щоб згасила, мов огонь,
Розвидняющий день?

«Гімн» є кращим зразком політичної лірики, пройнятою мотивами мужності й визвольної боротьби.

4. Визначити розмір поезії «Гімн»

Вічний революціонер —
Дух, що тіло рве до бою...

— ∪	∪ ∪	∪ ∪	—
— ∪	— ∪	— ∪	—

Висновок: чотиристопний ямб.

5. Виразне читання поезії «Гімн»

VI. Підсумок

Бесіда

- Які особливості поетичного стилю поезії «Гімн»?
- Чому Франко називає дух нації силою, що «тіло рве до бою»?
- Для чого вжито протиставлення п'ятьми цьому духові нації?
- Як ви розумієте слова І. Франка: «Я син народу, що вгору йде»?

VII. Домашнє завдання

Вивчити напам'ять вірш «Гімн», аналіз поезії.

Урок № 23

«СІКСТИНСЬКА МАДОННА».

КРАСА МАТЕРИНСТВА Й ВІЧНОЇ ЖІНОЧОСТІ

Мета: ознайомити учнів зі змістом сонета «Сікстинська мадонна», поглибити вивчене про сонет; розвивати навички виразного читання; виховувати загальнолюдські цінності: красу материнства й вічної жіночості.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: репродукція картини «Сікстинська мадонна» Рафаеля, схема аналізу ліричного твору, аудіозапис сонета «Сікстинська мадонна».

ХІД УРОКУ

I. Організація класу

II. Мотивація навчальної діяльності.

Оголошення теми й мети уроку

III. Актуалізація опорних знань

1. Установіть відповідність між фрагментами твору І. Франка та його назвою

1. «...жде спрагла земля плодотворної зливи».
2. «Встане славна мати Україна, / Щаслива і вільна».
3. «Він не вмер, він ще живе!»
4. «Її пізнавши, чи ж я міг / Не полюбить її сердечно».
5. «Сійте! На пухку, на живу ріллю / Впадуть сімена думки вашої!»

1	2	3	4	5
Г	В	А	Д	Б

А «Гімн».

Б «Гріє сонечко!»

В «Розвивайся ти, високий дубе».

Г «Гримить! Благодатна пора настає».

Д «Моя любов».

2. Літературний диктант

1. Протиставлення людських характерів, обставин, композиційних елементів тощо... (*Антитеза*)
2. Один із видів повтору (синтаксичного, лексичного, ритмічного, аналогія... (*Паралелізм*))
3. Повторення у віршованій формі однакових приголосних звуків для підсилення виразності художньої мови... (*Алітерація*)
4. Інакомовне відображення абстрактного поняття, передане за допомогою конкретного образу... (*Алегорія*)
5. Слова та вислови, використовувані в переносному смислі (коли ознака одного предмета переноситься на інший)... (*Тропи*)

IV. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Вступне слово

Велике місце в збірці «З вершин і низин» займають цикли віршів «Вольні сонети» і «Тюремні сонети». У «Вольних сонетах» Франко говорить, що й давня класична форма сонета, цей «тонкий різець Петрарки», у творчості поета-революціонера може бути такою ж грізною зброєю, як і «важкий молот каменярський». Насичений новим ідейним змістом, сонет так само служить боротьбі за те, щоб... валити панський гніт і царевий».

«Тюремні сонети» — гострий політичний протест проти гнобительського режиму цісарської Австрії — цієї тюрми народів, яка «обручем сталеним... обціпила їх живі сугави».

2. Теорія літератури: поняття про сонет

Правильно відповідати на запитання (перші літери відповіді є назвою жанру).

- Поєднання наголошеного складу з одним або двома ненаголошеними, яке повторюється в кожному вірші. (*Стопа*)
- Слова, що мають однакову звукову форму, але різні значення. (*Омоніми*)
- Новоутворені слова та вислови мови. (*Неологізми*)
- Художнє значення, за допомогою якого автор підкреслює певну властивість чи рису зображуваного об'єкта. (*Епітет*)
- Предмет зображення, люди, відносини, коло подій, яке осмислюється у творі, те, про що оповідає автор. (*Тема*)

с	о	н	е	т
---	---	---	---	---

Сонет (від італійського *sonetto* — звучати) — ліричний вірш, який складається з 14 рядків п'ятистопного або шестистопного ямба: два чотиривірші (катрени) з перехресним римуванням і два

тривірші (терцети). У сонеті має бути п'ять рим із різними видами римування.

Виник сонет в італійській літературі на початку XIII століття. Започаткований Джакото да Лентіно. Особливий внесок у розвиток сонета зробили Данте Аліґ'єрі, Ф. Петрарка та В. Шекспір.

Внутрішня гнучкість сонетної форми дає можливість оновлюватися канону. А загалом можливі й неканонічні форми сонета, наприклад, «хвостаті», тобто з додатковим рядком. «Перевернуті» сонети характеризуються тим, що першими в них є дві трирядкові строфи, а потім ідуть дві чотирирядкові, «суцільні» — побудовані лише на двох римах, «безголові» — з однією чотирирядковою строфою, «кульгаві» — у яких останні рядки чотиривіршів усічені, «напівсонети» — які складаються з однієї чотирирядкової й однієї трирядкової строфи, а також «сонетоїди», характерні для Миколи Зерова. Складну форму має вінок сонетів, який складається з 15 віршів, причому весь останній вірш будується з перших рядків попередніх чи наступних чотирнадцяти сонетів. Найчастіше сонети зустрічаються в медитативній та пейзажній ліриці.

Український сонет з'явився в середині XIX ст. Вагомий внесок у його розвиток зробили І. Франко, Леся Українка, М. Рильський, М. Драй-Хмара, М. Зеров, Л. Костенко, Д. Павличко.

3. Робота над текстом сонета «Сікстинська мадонна»

Вступне слово

Своє захоплення жінкою-матір'ю, безсмертним полотном Рафаеля «Сікстинська мадонна» І. Франко висловив у формі сонета. У Мадонні поет вбачає богиню, «райську рожу», і, хоч не знайшов для себе богів на небесах, цій — поклониться, як богині. Краса мадонни не казкова, а земна — щира, добра, ніжна. А справжнє мистецтво, яким є картина «Сікстинська мадонна» — вічне. (див. додаток)

Слухання сонета «Сікстинська мадонна» в аудіозапису

Аналіз сонету за схемою

Схема аналізу ліричного твору:

1. Жанрова своєрідність твору.
2. Мотив, своєрідність його розгортання.
3. Образ ліричного героя.
4. Композиційна структура.
5. Художні засоби (тропи), мова твору.
6. Ритм, рима, спосіб римування, строфа.

Виразне читання учнями сонета «Сікстинська мадонна»

V. Підсумок уроку

- Чому Франко говорить, що схиляється перед Пречистою Дівою?
- Якими словами підкреслена цінність шедевра Рафаеля?

VI. Домашнє завдання

Зробити ідейно-художній аналіз сонета «Сікстинська мадонна».

Додаток до уроку

1. Теорія літератури

Терцет (від лат. *tertius* — третій) — трирядкова строфа з суміжним римуванням (аааббб).

Катрен (куплет) — чотиривірш з парним (аабб), перехресним (абаб) чи кільцевим (абба) римуванням.

Ямб — двоскладова стопа з наголосом на першому складі.

2. «Сікстинська мадонна» Рафаеля

Рафаель Санті (народився 26 чи 28 травня 1483 р. — помер 6 квітня 1520 р.) — великий італійський живописець і архітектор.

Славнозвісна картина «Сікстинська мадонна» зберігається в Дрезденській галереї і вважається кульмінативною у творчості Рафаеля.

Уже в тому, як ставна і вродлива жінка тримає своє дитя, і в лініях покривал є щось цнотливе й щемке, наївне і зворушливе, величне й принадне, що властиве лише матерям, незалежно від їхнього віку.

Картина ніби передає плавні рухи матері з дитям. Покривало, легко надуте вітром, підкреслює рух мадонни до глядача, а тому здається, що намальована жінка лине, пливе назустріч.

У виразі обличчя головної героїні картини — всепрощення, співчуття й готовність до будь-яких випробувань. Зате в рисах обличчя маляти, у складці уст, у міміці — докір і печаль.

Картина була створена на замовлення «чорних монахів» і мала висіти над місцем поховання Юлія II. Тому на полотні проступає образ святого Сікста в папському вбранні, у якому проступають риси представників сім'ї Роверо.

Поява на картині Богородиці й Варвари теж пояснюється тим, що ці дві святі жінки, як вважається в народі, здатні полегшити муки помираючих і супроводжувати їх у рай, якщо ті цього заслужили.

У 1754 році король Август III купив «Сікстинську мадонну» й перевіз картину в Дрезден.

Урок № 24

**ПОЕТИЧНА ЗБІРКА «ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЯ»:
«БЕЗМЕЖНЕЄ ПОЛЕ», «ОЙ ТИ, ДІВЧИНО,
З ГОРІХА ЗЕРНЯ», «ЧОГО ЯВЛЯЄШСЯ МЕНІ У СНІ?».
МІСЦЕ ЛЮБОВНОЇ ТЕМИ У ТВОРЧОСТІ І. ФРАНКА**

Мета: ознайомити учнів зі збіркою поезії «Зів'яле листя», розкрити світ почуттів і пристрастей, створений поетичним словом великого майстра; розвивати виразне читання, уміння аналізувати поезії; виховувати усвідомлення того, що любов — найвеличніше із людських почуттів, яке необхідно берегти й цінувати.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: епіграф до уроку, збірка поезій, аудіозапис пісні «Безмежне поле в сніжному завою».

*У Франка є прекрасна річ — лірична драма «Зів'яле листя».
Се такі ліки, ніжні вірші, з такою широкою гамою чувства
і розуміння душі людської, що, читаючи їх, не знаєш,
кому оддати перевагу: чи поетові боротьби,
чи поетові-лірикові, співцеві кохання і настроїв...
Взагалі Франко — лірик високої проби,
і його ліричні твори просяться часто в музику.
М. Коцюбинський*

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності.

Оголошення теми, мети уроку

III. Актуалізація опорних знань

- Як ви розумієте слова М. Рильського «Іван Франко — це розум і серце нашого народу. Це боротьба, мука і передчуття щастя України і людяності»?

IV. Перевірка домашнього завдання

V. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Слово вчителя. Загальна характеристика поетичної збірки

Збірку «Зів'яле листя» з підзаголовком «лірична драма» Іван Франко створював протягом десяти років (1886–1896). Вона складається з трьох частин (так званих жмутків), у яких розкривається глибока душевна трагедія ліричного героя, викликана важкими обставинами громадського та особистого життя, зокрема неподіленим коханням, звідки й назва збірки «Зів'яле листя» як художній образ втрачених надій, задавленого в душі великого почуття.

Недаремно Франко дав збірці підзаголовок «Лірична драма». Три «жмутки» — це три події, зміст яких — життя, нещасливе кохання ліричного героя. Конфлікт дуже напружений: адже тричі йому «являється любов», і втретє він зайшов так далеко, що зневірився в усьому, прокляв життя й поклав йому край.

Не слід ототожнювати ліричного героя поезій із автором. Автобіографічні мотиви посідають у збірці чемне місце, але це не означає, що її героєм слід бачити самого поета. Митець має право на певні художні узагальнення, домисел. Душа ліричного героя «Зів'ялого листя» ніжна, але безвольна.

Любовна, інтимна лірика збірки вражає своєю силою і глибиною («Чого являєшся мені у сні», «Якби знав я чари, що спиняють хмари», «Як почувеш вночі край свого вікна» та ін.).

І. Франко підкреслює зв'язок своєї поезії з народною творчістю, в якій він черпає натхнення. До таких творів належать передусім написані в стилі народних пісень поезії «Зелений явір, зелений явір», «Ой ти, дівчино, з горіха зерня», «Червона калино, чого в лузі гнешся», «Ой ти, дубочку кучерявий», «Ой жалю мій, жалю», «Оце тая стежечка» та ін. В одному з віршів, уособлюючи народну пісню в журливих звуках сопілки, що чарують його серце, поет говорить:

... І стиха до строю сопілки
Поплив із народним до спілки
Мій спів.

(«Полудне. Широке поле безлюдне»)

Велика кількість поезій «Зів'ялого листя» написана на зразок народних пісень. Видатний український композитор М. Лисенко звертався до поезії цієї збірки й поклав на музику деякі з них.

О. Корнійчук у статті «Великий Каменярь» зазначає, що «ліричні вірші Франка з циклу «Зів'яле листя» стоять на рівні шедеврів світової поезії».

2. «Ой ти, дівчино, з горіха зерня»

Вірш «Ой ти, дівчино, з горіха зерня» входить у збірку «Зів'яле листя». Поет, створюючи поетичний образ коханої, захоплюється її красою, проте, як і в народній традиції, протиставляє ніжній дівочій вроді запальний характер: «серденько — колюче терня», «слово остре, як бритва».

Ліричний герой проголошує свою приреченість вічно любити байдужу до нього дівчину. І вічно страждати від цього.

Душевна щирість та справжня любов чоловіка проявляються повною мірою у відсутності будь-якого осуду поведінки коханої.

Образ горіхового зерня є не лише оригінальним, але й надзвичайно емним: він викликає зорові, дотикові асоціації в читачів.

Поезія покладена на музику композитором А. Кос-Анатольським.

3. Виразне читання поезії «Ой ти, дівчино, з горіха зерня»

4. «Чого являєшся мені у сні?»

Провідною темою вірша «Чого являєшся мені у сні?» стає декадентський настрій занепаду, руйнування раціонального щасливого світу ліричного героя, нещасливого, нездійсненого кохання.

У вірші змальовано складний внутрішній світ закоханої безнадійно людини, де спогади про зародження кохання, його руйнацію приходять до ліричного героя уві сні.

Поет висловлює найщиріші, найглибші почуття, звіряючи своє кохання тій гордій і неприступній, від якої не чекає на взаємність.

Схвильованість, переживання ліричного героя відтворені змінним ритмом поезії, який утворюється чергуванням різноскладових рядків: від двоскладових до дев'ятискладових.

Завершується ця поезія ліричним зверненням до своєї зіроньки коханої з проханням з'являтися хоч уві сні, дарувати радість і оживляти його стомлене серце.

5. Виразне читання поезії «Чого являєшся мені у сні?»

6. «Безмежнеє поле в сніжному завою»

(Слухання пісні в аудіозаписі)

Франкові душевні муки формально вписувалися в контекст тогочасних кризових явищ, душевного розладу європейської поезії, що на них відбилися тотальні переживання епохи згасання культури як сутності людського життя, та в них промовляло передусім глибоке чисте серце сина України, яке сприймало всі болі людські й несло в собі племінь світла й волі до життя. Вслухаймося

в його поетичний шедевр, який став народною піснею «Безмежнеє поле в сніжному завою».

7. Виразне читання поезії «Безмежнеє поле в сніжному завою»

VI. Підсумок

1. Бесіда

- Протягом скількох років І. Франко створював збірку «Зів'яле листя»?
- Скільки частин (жмутків) вона містить?
- Який головний мотив, що об'єднує всі поезії?
- Якими образними засобами створено портрет коханої дівчини в поезіях «Ой ти, дівчино...» і «Чого являєшся мені у сні?»
- Які епітети та метафори для передачі скрижаніння використовує автор у поезії «Безмежнеє поле в сніжному завою»?

2. На основі прочитаних поезій і почутого на уроці заповнити таблицю

	«Безмежнеє поле в сніжному завою»	«Ой ти, дівчино»	«Чого являєшся мені у сні?»
Тема			
Ідея			
Художні засоби			

VII. Домашнє завдання

1. Вивчити напам'ять поезію «Чого являєшся мені у сні?».
2. Зробити ідейно-художній аналіз поезії «Чого являєшся мені у сні?».
3. Підготувати усне висловлювання на тему «“Зів'яле листя” в серці і у пам'яті поета».
4. Виразно читати поезії із збірки «Зів'яле листя».

Урок № 25

І. Я. ФРАНКО. «ЛЕГЕНДА ПРО ВІЧНЕ ЖИТТЯ».
ВІРШ-ЗАКЛИК «РОЗВИВАЙСЯ ТИ, ВИСОКИЙ ДУБЕ» —
ВІРА В МАЙБУТНЄ СВОЄЇ НАЦІЇ

Мета: ознайомити учнів із філософською і громадянською поезією І. Франка, пояснити використання біблійних мотивів і образів, умовність художнього світу легенд і притч у збірці; розвивати зв'язне мовлення учнів, уміння висловлювати власні роздуми; виховувати повагу до творчості І. Франка.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: збірки поезій І. Франка.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності.

Оголошення теми, мети уроку

III. Актуалізація опорних знань

Літературна гра «Найуважніший читач»

З якої поезії уривок:

«...Хоч знаєш, знаєш, добре знаєш,
Як я люблю тебе без тям,
Як мучусь довгими ночами»
(«Чого являєшся мені у сні?»)

«Неси ж мене, коню, по чистому полю,
Як вихор, що тутка гуляє».
(«Безмежнеє поле в сніжному завою»)

«Чом твої очі сяють тим чарам,
Що то запалює серце пожаром»
(«Ой ти, дівчино, з горіха зерня»)

IV. Перевірка домашнього завдання

1. Аналіз поезії «Чого являєшся мені у сні?»

2. Виразне читання напам'ять вірша «Чого являєшся мені у сні?»

3. Усне повідомлення «“Зів’яле листя” в серці й у пам’яті поета»

4. Виразне читання поезій зі збірки «Зів’яле листя»

V. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Вступне слово

Біблійні мотиви у творчості І. Франка

Протягом багатьох століть у бездержавній українській культурі Біблія давала той ідеал і духовну підтримку, яких митці часом не знаходили в реальному житті. І справа не лише в тому, що деякі біблійні сюжети схожі з ситуацією, у якій перебувала Україна протягом кількох останніх століть, а й у тому, що Святе Письмо давало віру у свого Бога й у свій народ, його життєві сили. Воно зміцнювало надію на те, що вихід з неволі знайдено, якщо слідувати Божим заповідям. Біблія завжди служила джерелом мудрості щодо покаяння, морального самовдосконалення й пізнання істини.

Важливу роль відігравала Біблія у становленні української літератури. Письменники запозичували із Святого Письма теми, ідеї, сюжети, образи, жанри.

Оригінальна інтерпретація ідей християнського гуманізму в поезії І. Франка довгий час лишалася поза увагою дослідників. Тим часом вагомий загальнолюдський зміст несуть такі твори, як «Легенда про вічне життя», «Притча про приятнь» та інші. За Євангельською канвою І. Франко виводить психологічні типи своєї доби: митникам, фарисеям, духовним мерцям протиставлені «Христові спадкоємці в царстві Духа», чие серце, будучи тим добрим ґрунтом, на який падає Слово Боже, дає щедрий врожай мудрості, добра, самозречення.

Подальшого розвитку мотиви християнських заповідей набувають у збірках «Мій Измарагд», «Давне і нове», «Semper tiro» та ін. Мораль християнського праведника не суперечить тут моралі активного борця за соціальні зміни, адже ідеалом кожного є дійова любов до ближнього.

Отже, біблійні мотиви, легенди, до яких звертався І. Франко, не були випадковими, або просто використані, як це стверджували критики, щоб викрити нищівну політику церкви.

І. Франко, гармонійно поєднуючи міфи, апокрифи, біблійні легенди із власним світобаченням, творчою уявою, неперевершеною поетичною майстерністю, створює оригінальні твори, суттєво відмінні від джерел, з яких вони брали витoki. Вони різняться не тільки розгортанням сюжету, змінюється й форма, зовсім іншим стає духовне, моральне наповнення. Франко зміг втілити

в них найголовніші закони людського буття та взаємовідносин. Головне значення Біблії він бачить у проповідуванні Любові.

2. Аналіз твору «Легенда про вічне життя»

До циклу «Легенди» збірки «Мій Ізмарagd» увійшла філософська «Легенда про вічне життя», у якій І. Франко розмірковує про те, чим є людське життя, про його сенс, цінність. Для поета-борця «життя» — то борня», проте й у цій поезії автор звертається до теми нерозділеного кохання, зради, брехні («любов — то брехня»).

«Побожний аскет», проживши весь вік у пустелі та заслуживши молитвами та постом прихильність богині, здобув священний дар — золотистий горіх, що дарував вічне життя. Але античний мудрець відмовляється від подарунка. Він віддає його Олександру Македонському (356–323 рр. до н. е.), прозаному за життя Великим. Закоханий у персіянку Роксану, цар віддає священний горіх дівчині. Та вона кохає іншого — генерала Птоломея. Проте й цей геніальний полководець не уявляє свого безсмертя з вродливою Роксаною, зате готовий ділити його з куртизанкою. Куртизанка ж приносить горіх безсмертя отруєному Роксаною Олександру, адже кохає царя, але він знову відмовляється від вічного життя й кидає горіх у вогонь.

«Легенда про вічне життя» І. Франка — це поетичний роздум про смисл буття людини — для чого вона живе, що є для неї найцінніше. Чарівний горішок безсмертя отримували по черзі аскет, цар, коханка царя, генерал, куртизанка. І кожен із них не наважився скористатися ним, адже життя — це вічна боротьба. А життя без кохання — ніщо. І ніякі скарби, ніяка сила не примусить полюбити іншого щиро, від душі, вірно:

«А без щастя, без віри й любові внутрі Вічно жить — се горіть віку вік на кострі!»

Використовуючи казковий сюжет, І. Франко розглянув важливу філософську проблему про життя і смерть та дійшов висновку, що людина має жити стільки, скільки їй відпущено, дано.

3. Бесіда за змістом «Легенди про вічне життя»

- Що подарувала богиня «побожному аскету»?
- Якою логічною силою був наділений золотистий горіх?
- Кому подарував античний мудрець горіх?
- Чи скористався подарунком Олександр Македонський?
- Хто хотів врятувати життя царю?
- Що сталося з подарунком богині?
- Чому ніхто не наважився скористатися ним?

4. Виразне читання учнями поезії «Розвивайся ти, високий дубе»

5. Фронтальне опитування

- Поясніть, як ви розумієте зміст звертань «Діти ж мої, діти нещасливі», «Блудні сиротята».
- Що мав на увазі письменник, говорячи:

«Годі ж бо вам в сусід на услугі
Свій вік коротати!» —

- Що символізує образ дуба? (*Образ дуба — це паралель до образу народу, могутні народні сили, які не можуть вільно розвиватись, бо сковані путами неволі*)
- Назвіть центральний образ поезії. (*Центральним образом у цій поезії є образ матері-України, яка ніжним материнським словом звертається до дітей своїх і просить їх постояти за честь рідної матері*)
- Хто з українських поетів схоже змальовував образ матері-України? (*Т. Шевченко*)

6. Аналіз поезії «Розвивайся ти, високий дубе»

за поданою схемою

1. Жанр твору.
2. Тема, ідея.
3. Провідний мотив твору.
4. Які мовні засоби сприяють емоційному наснаженню твору (йдеться про лексику (тропи, фігури, фоніку), як саме?)
5. Віршування (види рим, спосіб римування, віршовий розмір, вид строфи).

VI. Підсумок

- Який підтекст має «Легенда про вічне життя»?

VII. Домашнє завдання

1. Знайти фольклорні елементи у творі «Розвивайся ти, високий дубе».
2. Вивчити напам'ять одну із поезій.

Урок № 26

«ДЕКАДЕНТ» — ПОЕТИЧНЕ КРЕДО І. ФРАНКА

Мета: розкрити ідейний зміст поезії «Декадент»; розвивати зв'язне мовлення учнів, уміння висловлювати власні роздуми про мету й сенс художньої творчості людини; виховувати повагу до творчості І. Франка.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: збірки поезій І. Франка.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності.

Оголошення теми, мети уроку

III. Перевірка домашнього завдання

IV. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Вступне слово

Поезія «Декадент» (1896) входить до циклу «Поклони». Цей вірш був поетичною відповіддю літературному критикові В. Щуратові, який назвав збірку «Зів'яле листя» проявом декадентства в українській літературі, як «поезію песимізму», ототожнюючи, по суті, автора з тим «чоловіком слабкої волі» із передмови. Ярлик «декадента» ображав Франка до глибини душі, бо ж байдужим до життя, до громадських настроїв він ніколи не був.

2. Аналіз поезії «Декадент»

Іван Франко в поезії викрив і різко засудив антинародний зміст занепадницької літератури та виклав свої погляди на роль і завдання поета в суспільстві.

У вірші змальований образ справжнього поета, життєвим і творчим завданням якого є служіння своєму народові. Ліричний герой дуже далекий від буржуазного песимізму й нігілізму декадентства. Його душа, вірші завжди сповнені оптимізму, бо в найтяжчі для себе і для народу часи поет не впадає в розпач, гордо тримає голову перед гнобителями українського народу.

Якщо декадент завжди оспівує минуле, живе минулим, то справжній народний поет разом із народом дивиться в майбутнє, невтомно працює для нього.

Поет часто звертається до поетичних метафор, за допомогою яких показує незламність своєї волі до боротьби та іронічно висміює декадентство: «Хоч часто я гірке й квасне ковтаю... та ще ж оскомини хронічної не маю», «Я з п'ющими за пліт не виливаю» та ін.

Вірш написано гостропубліцистичним стилем. Багаті рядки поезії на риторичні запитання, емоційно-напружені перелічування, навмисне вживання заниженої лексики.

Проти декадентства виступив І. Франко і в літературно-критичних статтях, зокрема в статті «З чужих літератур», опублікованій у ЛНВ за 1898 р. Він писав, що для декадентів «нема вищої студії над власне «я», немає законів понад власний темперамент, немає естетики понад власну хвилеву вподобу, немає моралі понад власні нічим не зв'язані пориви».

3. Теорія літератури

Риторичні запитання (від гр. *rhetor* — оратор) — запитання, яке не передбачає відповіді; воно виступає у значенні ствердження й посилює емоційність висловлювання.

4. Виразне читання поезії І. Я. Франка «Декадент»

5. «Дослідження» (за поезією «Декадент»)

- Що виражає слово «декадент» у тексті вірша в першому, другому й третьому випадках? (У першому випадку слово «декадент» звучить здивовано, у другому — виражає досаду й заперечення, а в останніх рядках, коли вже все сказано, переплелися гіркота й обурення: «Який же я у біса декадент?»)
- Які слова є поясненням мотивів «Зів'ялого листя»?
- Чи є, на вашу думку, у поета підстава для образи?
- Наскільки переконливо заперечує Франко звинувачення Щурата?

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Прочитати поему І. Франка «Мойсей».

Додаток до уроку

1. *Декадент* — представник, прихильник декадентства в літературі та мистецтві.

2. *Декадентство* — занепад культури, культурний регрес.
3. *Ораторія* — великий музичний твір для хору, солістів-вокалістів та оркестру, написаний на драматичному сюжеті й призначений для конкретного виконавця.
4. *Монолог* — мова однієї людини в художньому творі, розгорнуте висловлювання одного персонажа або оповідача.
5. *Легенда* — фольклорний або літературний твір, що містить розповідь на фантастичну тему.

Урок № 27

ПОЕМА «МОЙСЕЙ» —

ОДНА З ВЕРШИН ТВОРЧОСТІ І. Я. ФРАНКА

Мета: пояснити біблійну основу сюжету, його актуальність для епохи національно-визвольних рухів, розкрити алегоричність образу Мойсея; розвивати вміння висловлювати власні міркування про майбутнє свого народу, шляхи до нього, дискутувати про це; виховувати почуття національної гідності.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: епіграф до уроку, текст поеми «Мойсей», тестові завдання.

«Мойсей» Франка — це заповіт українському народові.
О. Білецький

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності.

Оголошення теми й мети уроку

III. Актуалізація опорних знань

1. Тестові завдання

1. Який підзаголовок збірки «Зів'яле листя»?

- А Лірична пісня;
- Б лірична драма;
- В лірична поезія.

2. Протягом скількох років І. Франко створював збірку «Зів'яле листя»?

- А 1886–1896;
- Б 1887–1897;
- В 1886–1895.

3. Скільки жмутків мала збірка «Зів'яле листя»?

- А Два;
- Б три;
- В чотири.

4. Назва статті О. Корнійчука.
А «І. Франко»;
Б «Великий митець»;
В «Великий Каменяр».
5. До якого жмутку збірки «Зів'яле листя» належить поезія «Червона калино, чого в лузі гнешся?»?
А До першого;
Б до другого;
В до третього.
6. Яким композитором покладена на музику поезія «Ой ти, дівчино, з горіха зерна»?
А А. Кос-Анатольським;
Б М. Лисенком.
7. У якій поезії І. Франка звучить мотив утвердження невмирущості справжніх людських почуттів, ідеалів кохання?
А «Безмежне поле в сніжному завою»;
Б «Хоч ти не будеш квіткою цвісти»;
В «Чого являєшся мені у сні?».
8. З якої поезії слова: «Чи жаль тобі цвіту на радощі світу?»?
А «Червона калино, чого в лузі гнешся?»;
Б «Тричі мені являлася любов»;
В «Безмежне поле в сніжному завою».
9. У якому році вийшла збірка поезій «Мій Ізмарагд»?
А 1897 р.;
Б 1898 р.;
В 1896 р.
10. До якого циклу входить поезія «Декадент»?
А «По селах»;
Б «До Бразилії»;
В «Поклони».
11. До якої збірки увійшла «Легенда про вічне життя»?
А «Мій Ізмарагд»;
Б «З вершин і низин»;
В «Зів'яле листя».
12. Що подарувала богиня аскету?
А Срібний горішок;
Б діамантовий горішок;
В золотистий горішок.

IV. Перевірка домашнього завдання

Ідейно-художній аналіз поезії «Декадент».

V. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Вступне слово

Сергій Єфремов в «Історії українського письменства» писав: «І між ліричними поетами, і між белетристичними та публіцистичними творами Франка, і між його поемами чимало знайдеться таких, що на довгі часи переживуть самого автора. Таким твором є поема «Мойсей».

Це глибокий філософський твір про взаємини вождя й народу на шляху боротьби за кращу долю, що був безпосереднім відгуком поета на події революції 1905 року в Росії.

І. Франко створив багатопроблемний твір, у якому відтворив історичну долю України, підняв проблему духовної єдності народу як основи національного й державного відродження нації. Значною мірою в поемі відображено й долю самого письменника як духовного проводиря українського народу в кінці XIX — початку XX ст., що не раз у своєму житті зазнавав важливих ударів від своїх співвітчизників.

2. Аналіз поеми «Мойсей»

Однією з високохудожніх перлин української літератури є написання в 1905 році глибоко патріотичної поеми Франка «Мойсей», у кожному рядку якої відчувається зболена за стражденню долю України душа автора, його любов, віра й надія на те, що прийде час і наш народ «огнистим видом засяє у народів вольних колі... і гляне, як хазяїн домовитий, по своїй хаті й по своїм полі». Тобто побудує власну самостійну державу.

Використавши біблійну легенду, поет створив високохудожній філософський твір, в якому висловив погляди на історичну долю свого народу, пов'язуючи її з революційними подіями в Росії. Поет вірить, що волелюбний і талановитий український народ не примириться зі своїм поневоленням, підніметься на вільну боротьбу і здобуде перемогу: «Вірю в силу Духа і в день воскресний твого повстання».

У передмові до поеми «Мойсей» Франко писав: «Основною темою поеми я зробив смерть Мойсея, як пророка, не признаного своїм народом. Ця тема в такій формі не біблійна, а моя власна, хоч і основана на біблійнім оповіданні». За жанром «Мойсей» — філософська поема, яка складається з прологу і 20 пісень (роздумів). Поштовхом до створення образу Мойсея була скульптура Мікеланджело — образ біблійного Мойсея, яку побачив І. Франко, перебуваючи в 1904 р. в Італії. (*див. додаток*)

У пролозі поеми І. Франко немовби стисло формулює її ідею. У хвилюючих, натхненних рядках перед читачем постає історична

доля українського народу, його минуле, сучасне й майбутнє. Автор звертається до народу: «Народе мій, замучений, розбитий, мов паралітик той на роздоріжжі». Таким було українство на початку сторіччя: розшматоване, розділене між кількома державами, після кількох століть панської неволі, воно не маючи свого ватажка, пророка, не знало, куди і як рухатися.

Пролог написано терцинами, які вперше застосував Данте в «Божественній комедії». Це строфа з трьох рядків п'ятистопного ямба. Перший рядок у терцині римується з третім, а середній — з першим і третім рядком наступної строфи.

У центрі розповіді в поемі знаходиться постать іудейського пророка Мойсея, якому судилося збудити в людях почуття власної гідності.

Протягом поеми розказана його доля, як від рабства єгипетського увів свій народ у пустелю, як мучили пророка спокуси й сумнів під час нескінченних мандрів пустелею, але єврейський народ дістав бажаного. А пророк залишився забутим і «відіпхнутим» своїм народом.

3. Бесіда за змістом поеми «Мойсей»

- Якими думами сповнений вступ до поеми?
- Для чого пророк нагадує своєму народові про рабське минуле і Божий задум?
- Чим керується Мойсей у своїх діях?
- У поемі є притча про терен? Кого символізує ця рослина?
- Чи доречним є порівняння іудеїв з тереном?
- Яке ваше враження від поеми «Мойсей»?
- Якими словами у творі сказано, що шлях поступу завжди тяжкий і дається дорогою ціною?

4. Образ Мойсея

Поет змальовує Мойсея справжнім народним ватажком. Він був повністю відданий інтересам пригніченого народу, усе життя, силу й здоров'я віддав йому. Сорок років проводив разом із народом прокладав важкий шлях у пустелі до омріяної країни, де на них чекало щастя й вільне життя.

Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.

У своїх вчинках Мойсей керується не так вказівками Єгови, як почуттям великої любові. Навіть гіркі образи й приниження співвітчизників не викликають у ньому злоби й ненависті. І в тяжкі

години вигнання, у час страшної самотності він душею зі своїм народом.

Після розмови з Азазелем Мойсей відчуває сумнів, чи не варто було лишитися в Єгипті. За це Єгова суворо покарав його:

А що ти усомнився на момент
Щодо волі моєї,
То побачивши сю вітчизну,
Сам не вступиш до неї.

Але зі смертю Мойсея не вмерли його ідеї та наміри. Єгошуа, «князь конюхів», продовжує справу пророка і провадить ізраїльтян до обіцяної землі.

5. Бесіда

- Кого звинувачує у своїх бідах Мойсей?
- Якими художніми засобами автор розкриває образ Мойсея?
- Які риси притаманні характеру Мойсея?
- Чи є які хибі в Мойсея?
- Чому смерть Мойсея змусила народ переглянути свої погляди і раптово осягнути Боже призначення?
- З ким ми можемо зіставити образ біблійного вождя?
- Чим приваблює вас образ Мойсея?

6. Складання плану-характеристики Мойсея

Орієнтовний план

1. Центральний образ поеми — Мойсей.
2. Опис зовнішності.
3. Особлива місія Мойсея.
4. Відданість інтересам народу.
5. Важкі сумніви, внутрішня боротьба пророка.
6. Трагізм долі Мойсея.
7. Віра в майбутнє.

7. Інші образи поеми

Центральним образом поеми «Мойсей» є народ-борець. Поет змальовує живу картину побуту народу. Читач чітко уявляє життя табору, звуки журливих пісень. Він проймається сумом, що не вистачає каші для тварин і молока для дітей.

Мойсей порівнює народ із сліпцями, сірими волами, що гнуть шиї в ярмі, з губкою бука, яка довго ловитиме іскру, з бидлом, котре йде в плуг, із здичавілим конем, що летить у безодню з розгону.

У багатьох місцях поеми неважко в образі єврейського племені впізнати український народ. Поет страждає за свій «заму-

чений, розбитий» народ, який за століття національного гніту перетворився в купу рабів, які можуть виражати свою злість і незадоволення.

Франко викриває ті ворожі сили, що сіяли в народів невіру в перемогу. Ці сили виведені в образах Авірона й Датана. Вони наказали Мойсеєві мовчати, припинити свої пророцтва, що закликають народ до бунту й до змін, загрожуючи йому самому. Устами Мойсея Франко засуджує зрадників, які сіють недовіря і закликають народ примиритися з жалюгідним становищем. Мойсей не боїться погроз зрадників. Добре розуміє, що головне для народу, який піднявся, — ні на хвилину не зупинятися, невпинно йти вперед.

Франко вірить, що народ таки подолає всі перешкоди та дістане свободу.

Єврейський народ у поемі Франка знайшов у собі сили, згуртувався довкола нового поводири. Це Єгошуа, «князь конюхів», що закликає: «До походу!», «До зброї!», «До бою!».

Народ не може примиритися зі своїм поневоленням становищем. Він проймається духом боротьби.

8. Поема І. Франка — видатний твір світової літератури

Поема «Мойсей» — великий витвір художньої майстерності Франка. У поемі письменник показав народ як творця і рушійну силу в розвитку історії. Через увесь твір проводиться ідея могутності й незламності народу. Своєю високохудожньою майстерністю, ліризмом і динамічністю образів вона займає почесне місце в скарбниці кращих надбань світової літератури.

Ця поема справила величезне враження на М. Коцюбинського. У листі до Франка він писав у 1905 році: «Сердечно дякую Вам... за сей прекрасний, високопоетичний і глибокий твір. Тепер, коли кордон фактично отворений, «Мойсей» побачить і український світ — і се мене радує несказано».

Не лише українська, а й зарубіжна критика схвально відгукнулася на появу «Мойсея». Ще за життя Франка вона була перекладена польською, російською і німецькою мовами, а сьогодні ми маємо дев'ять іншомовних перекладів. Читача будь-якої національності приваблюють ідеали людяності, свободи, добра, справедливості. Особливо ж цінною є ідея утвердження права народу на незалежність, на свою державу.

У поемі «Мойсей» І. Франко закликає своїх сучасників і нащадків до духовної єдності в боротьбі за національне й державне відродження української нації.

VI. Підсумок уроку

- У чому історична доля українського народу схожа з долею єврейського народу?
- Чому Франка називають українським Мойсеєм?
- Як ви розумієте слова:

Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.

- Чи можна вважати слова біблійного пророка словами І. Франка, зверненими до українського народу?

Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя й слава,
В тобі дух мій, майбутнє моє,
І краса, і держава.
Я ж весь вік свій, весь труд тобі дав
Ці незламні завзяття, —
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духу печаттю.

- Як ви розумієте слова:

Дерева — се народ землі,
А король у їх колі —
... Вибранець, син і слуга.

VII. Домашнє завдання

1. Вивчити напам'ять уривок з прологу до поеми «Мойсей».
2. Аналіз поеми «Мойсей».
3. Характеристика образу Мойсея.
4. Скласти цитатний план до прологу поеми «Мойсей».

Додаток до уроку

«Мойсей» Мікеланджело Буонаротті — один із найкращих творів великого італійського скульптора, живописця й архітектора.

У 1513 році прихильники покійного папи Юлія II замовили скульптору гробницю, на якій повинен був стояти саркофаг із тілом, а оточувати його мали шість сидячих фігур, на зріст значно більших від людини. Однією з цих фігур Мікеланджело вирішив зробити пророка Мойсея.

Над скульптурою він працював протягом 1513–1516 років. Висота роботи — 2,25 метри.

При огляді шедевра неважко збагнути, що зовнішній спокій старця й внутрішня напруга думки свідчать про, безперечно, велику силу духу. Твір задуманий так, що для цієї скульптури важливий не тільки передній, а й задній і бічний план. Знаходячись від картини зліва, ми можемо побачити Мойсеєву голову в профіль, праву руку, яка підтримує скрижалі заповіту. З цієї сторони біблійний пророк — втілення незворушного спокою і впевненості. Та коли обійти фігуру й подивитися на неї справа, то нам несподівано відкриється, що нерухома фігура живе напруженим внутрішнім життям.

Мистецтвознавці вважають, що Мікеланджело обіграв біблійного пророка на новий лад. Річ у тому, що у вересні 1512 року впала самостійність республіки Флоренції. За підтримки Іспанії в Італію повернулися ненависні народів Медічі й встановили тиранію. Для скульптора ця подія стала справжнім ударом. Він розумів, що розшматована Італія надто слабка, щоб повстати проти ворога. З цієї причини в скульптуру «Мойсей» він втілює символічний образ своєї нації, яка за зовнішнім спокоєм і навіть індиферентністю таїть великі внутрішні сили, що обов'язково зреалізує в слушну хвилину.

Урок № 28

НОВЕЛА «СОЙЧИНЕ КРИЛО».

**ЗОБРАЖЕННЯ ЖІНОЧОЇ ДОЛІ В НОВІТНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ.
ГУМАНІСТИЧНИЙ ПАФОС НОВЕЛИ**

Мета: розглянути композицію новели; розкрити образ Марії, його неоднозначність, визначити основний морально-етичний пафос новели; розвивати зв'язне мовлення, навички роботи над змістом прозового твору; виховувати в учнів позитивні морально-психологічні якості.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: зміст новели «Сойчине крило», виставка прозових творів І. Франка.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності.

Оголошення теми, мети уроку

III. Актуалізація опорних знань

Літературний диктант

1. Великий віршований твір із сюжетно-оповідною організацією, повість або роман у віршах, багаточастинний твір, у якому зливаються воедино епічне та ліричне начала. (*Поема*)
2. Поштовхом до створення «Мойсея» була скульптура Мікеланджело... («*Мойсей*»)
3. За жанром «Мойсей»... (*Філософська поема*)
4. Поема написана в 19... (*1905 р.*)
5. Поема «Мойсей» складається з... (*прологу й 20 пісень*)
6. Пролог написано терцинами, які вперше застосував... (*Данте*) в... («*Божественній комедії*»)

IV. Перевірка домашнього завдання

1. Декламування напам'ять уривка з прологу до поеми «Мойсей»
2. Ідейно-художній аналіз поеми

3. Читання учнями цитатного плану до прологу поеми

Зразок цитатного плану:

1. «Народе мій, замучений, розбитий, / Мов паралітик той на роздоріжжі».
2. «Твоїм будуцим душу я тривожу».
3. «Невже тобі на таблицях залізних / Записано в сусідів бути гноєм».
4. «Невже повік уділом буде твоїм / Укрита злість, облудлива покірність».
5. «Невже задарма стільки серць горіло».
6. «Задарма край твій весь политий кров'ю».
7. «Вірю в силу духа / І в день воскресний твого повстання».
8. «О, якби пісню взять палку, вітхненну, / Що міліони порива з собою».
9. «Та прийде час, і ти огнистим видом / Засяєш у народів вольних колі».
10. «Покотиш Чорним морем гомін волі».
11. «Твоєюму генію мій скромний дар весільний».

4. Характеристика образу Мойсея за самостійно складеним планом

V. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Вступне слово

Прозові твори Франка — одне з найвизначніших явищ української класичної літератури. Він написав дев'ять повістей і понад сто оповідань та новел, у яких широко відтворив життя українського народу.

За свідченням Франка, новела написана в лютому 1905 р. для збірки «На лоні природи».

2. Аналіз новели «Сойчине крило» (матеріал для вчителя)

У рецензії А. Крушельницького на збірку «На лоні природи» (1905) як «найбільш інтересне» оповідання відзначено «Сойчине крило», де на найвищій п'єдестал підніс автор любов, обтрясаши її «із зелених пут». І справді, проблематика цієї повісті-новели має екзистенційний характер, порушено в ній певні нелегкі для збагачення питання людського буття взагалі в ракурсі людських взаємостосунків як «скомпліктованого паралелограма сил». У своїх «записках» «відлюдько»-інтелектуал змальовує світ свого відчуження від людей, заборолом від яких є штучні, хоча й мистецькі витвори культури. Поміж улюбленими авторами в комфортательному інтер'єрі «відлюдька» — томи Гете,

Емерсона, Рескіна і, що характерно, журнальна стаття Уальда про Ісуса Христа.

Під час написання «Сойчиного крила» І. Франко остаточно ствердив універсальну сутність Христової науки. Ілюзорний світ «артиста життя» героєві твору (вислів Епікура «Мудрий є артист життя», тобто світ, з якого еліміновано страждання — атараксія) Хоми-Массіно створити не вдається.

З погляду «антропології тексту» «Сойчине крило» прочитується як парадигма втечі — повороту: втечі Манюсі від себе, від свого справжнього кохання, з тихого лісу у вир життя злочинницького світу, втеча Хоми-Массіно від себе як громадського діяча в софістику «артиста життя», відчуженого від життя дійсного, а у фіналі твору — повернення героїв до своєї справжньої сутності, до людей.

Після глибоких і болісних катаклізмів у взаємостосунках закоханої пари учасники «паралелограма сили» приходять до антропологічного синтезу — порвати пута екзистенціалістських масок і рвонутись «до нового життя у вірі, надії, любові».

Отже, «Сойчине крило» належить до тих мистецьких творінь, у яких кристалізується поетика прози ХХ ст. Вона передусім виявляється у хронотопі (фабульний час повісті-новели триває декілька годин новорічного вечора, а сюжетний, по-суті, охоплює все життя центрального персонажа; фабульна дія розгортається в кімнаті головного героя твору). Проблематика тексту має екзистенційний характер, антропологія «Сойчиного крила» полягає в зображенні основних проблем буття взагалі й буття інтелегента зокрема.

3. Характеристика образу Марії

Уперше в українській прозі в новелу вводиться розлогий лист, який є і повістевим жанровим компонентом твору, і розлогою ретроспекцією — розповіддю про взаємини Массіно і Манюсі (з її листа ми дізнаємося й про інші імена).

Таким чином, маємо своєрідну структуралістську опозицію: «записки відлюдька», який заплющив очі на «суспільність, державу, народ», і «лист» молодої жінки, яка пройшла всі кола пекла в реальному житті. Та її пекельний шлях не порушив глибин душі, що залишилася чистою і, головне, люблячою. У творі протиставляється живе, бурхливе життя Манюсі «паперовому» існуванню Массіно. Душа героїні залишається без змін, незважаючи на жорстокі випробування долі, яку героїня сама «прикликала» і якої прагнула.

Сміх — це перше, що подає автор у характеристиці героїні. Образ сміху відтворює її ставлення до життя («начебо лице пустотливе»). Манюся відчуває поезію лісу (слід зазначити, що лісові пейзажі завжди позначені авторською інтонацією; вони характеризують і персонажа, і образ автора), ототожнює своє буття з лісом: «Тямиш той ліс, мій рідний ліс... Се не був ліс, се я була». Перша зустріч у лісі. Народження чарів кохання: «Я ж сконцентрувала всю силу своєї волі, весь огонь своєї пристрасті, всі чари своєї душі й тіла, щоб навіки, не затертими буквами вписатися в твою тямку». Таке визнання з вуст закоханої дівчини ми чуємо вперше в українській прозі. Наведений приклад представляє поетику прози ХХ ст. Образ фатальної жінки набирає чітких новаторських рис. Враження, яке вона хотіла справити на Хому, мало бути «високоартистичне», пейзажі стали «штафажем», однак у ньому героїня — найвагоміший елемент.

Важливим компонентом у структурі твору є опис «сну». Усі «пригоди» Манюсі були лише жахливим сном. Це до деякої міри бароковий момент підкреслює основну новелістичну ідею — ідею повернення.

Повернення до своєї сутності, до душевної чистоти, до рідного краю. Усі жахливі перипетії, подвійна спроба самогубства не вбили в Манюсі віри в себе, у людину загалом. Однак усе це далеко не однозначно. «Віриш у бачення тая? Я вірю. Здається, що якби на хвилю перестала вірити, здурила б, руку наложила б на себе. А може, ся сама віра — симптом божевілля?»

4. Створити «асоціативний куц» до образу Марії

Марія:

- Глибоко відчуває красу природи.
- Любить ліс.
- Вірить у кохання.
- Жахливі перипетії долі.
- Душевна чистота.
- Прагнення до нового життя у вірі, надії, любові.

5. Виразне читання уривків із новели «Сойчине крило»

VI. Підсумок уроку

- У чому полягає морально-епічний пафос новели?
- Які художні особливості твору?

VII. Домашнє завдання

1. Характеристика образу героя-адресата.
2. Аналіз новели «Сойчине крило».

Урок № 29

**ПУБЛІЦИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І. ФРАНКА.
ЗНАЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКА**

Мета: ознайомити учнів із публіцистичною діяльністю Франка, його літературознавчою працею «Із секретів поетичної творчості»; розкрити світове значення спадщини письменника; розвивати вміння знаходити потрібну інформацію, узагальнювати й систематизувати свої знання; виховувати любов і повагу до творчості І. Франка.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет письменника, книжкова виставка творів Франка, кросворд.

ХІД УРОКУ

i. Організація навчальної діяльності

ii. Мотивація навчальної діяльності.

Оголошення теми й мети уроку

iii. Актуалізація опорних знань

1. Розгадати кросворд, у якому приховане прізвище письменника

1. Послідовність розвитку події у творі.
2. Авторське пояснення в тексті драматичного твору, яке коротко характеризує місце дії, вчинки героїв, інтонації їх мови.
3. Слова, протилежні за значенням, які використовуються в поезії як лексична антитеза.
4. Близька до оповідання жанрова форма, яка відзначається чіткістю зображуваних подій, несподіваністю їх розвитку та розв'язки.
5. Видатний, загально визнаний письменник, поет, діяч науки або мистецтва, який є зразком у певній галузі.
6. Вид оповіді, в основі якої — зображення статичної картини (портрета, пейзажу, обстановки).

ф	а	б	у	л	а	
р	е	м	а	р	к	а
а	н	т	о	н	і	м
н	о	в	е	л	а	
к	л	а	с	и	к	
о	п	и	с			

2. Установіть відповідність між жанром твору та його назвою

1 Поема.	А «Сікстинська мадонна».
2 Сюжет.	Б «Мойсей».
3 Вірш.	В «Перехресні стежки».
4 Повість.	Г «Сойчине крило».
5 Новела.	Д «Гімн».

1	Б
2	А
3	Д
4	В
5	Г

3. Виразне читання висловів видатних діячів про Івана Франка

«Ніхто з українських письменників не зробив стільки для розвитку рідної літератури, як Франко. Він був першим, хто з вершин світової літератури оком ученого і талановитого критика глянув на українську літературу. Усе життя своє він працював для того, щоб українська література, яка дала світові геніального Шевченка, засяяла власним світлом у сім'ї інших літератур, щоб, збагачуючись мистецькими здобутками інших народів, внесла свій вклад у скарбницю вселюдської культури. Ці величні ідеї надихали і його власну художню творчість, багату і різноманітну, як саме життя» (П. Колесник).

«Ми не можемо назвати, мабуть, жодної ділянки людського духу, в якій не працював би Іван Франко і в якій він би не був великий» (П. Загребельний).

«...Тихий і непомітний, поки мовчить. А заговорить — і вас здивує, як ця невисока фігура росте й росте перед вами, мов у казці. Вам стане тепло й ясно од світла його очей, а його мова здається не словом, а сталлю, що б'є об кремінь і сипле іскри» (М. Коцюбинський).

«До нього не заросте народна стежка. До нього приходимуть все нові покоління, тому що в його творах вони знаходимуть

правду про темне минуле, про гноблення людини силами тьми і насильства, знаходитимуть закличний поклик боротися, не бо-ячись ніяких труднощів, за справу прогресу, невпинно йти впе-ред шляхом миру і праці» (М. Тихонов).

«Нема, певне, тієї ділянки літературної, до якої не доклав Франко рук своїх, якої б не збагатив своєю працею. І скрізь він визначався з гурту своїм яскравим талантом та кипучим тем-пераментом; скрізь ставив рідний народ підставою своєї діяль-ності, добро народне — метою, розум, науку — шляхом до мети» (С. Єфремов).

«Франко був народжений поетом, але він же був народжений і прозаїком, і ученим-дослідником, і громадським діячем. Його творча діяльність нагадує складний і прекрасний поліфонічний твір: багато мелодій, багато контрастів, гострі поєднання звуків — але, зрештою, все зливається у світлу гармонію» (М. Рильський).

IV. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

План уроку:

1. Публіцистична діяльність Івана Франка.
2. Літературознавча праця «Із секретів поетичної творчості».
3. Стаття «Що таке поступ?».
4. Перекладач творів зарубіжної літератури.
5. Значення творчості І. Франка.

Вступне слово

Іван Франко — геніальний поет, що залишив своїм нащадкам коштовні перлини громадянської та інтимної лірики; великий про-заїк, видатний драматург, перекладач, літературознавець, критик, фольклорист, етнограф, громадянський діяч. Дмитро Павличко писав: «Астрономи твердять, що всесвіт виник із дрібного зер-нятка вогняної матерії, вибух якого наповнив простори зорями й планетами, хоч неможливо уявити силу, здатну вмістити про-граму космосу в одному зерні. Галактика творів Івана Франка так само народилася з пилинки вогню. На вигляд звичайна окалина, або, як кажуть бойки, дзиндра, а насправді незбагненна клітина божественного пломеню, «правдива іскра Прометея», злетіла... вибухнула вулканами любові до праці, до правди, до свободи».

Публіцистична діяльність Івана Франка

Публіцистична діяльність Івана Франка — явище незвичайне в історії української журналістики. Та й не тільки української. Світова література навряд чи зможе назвати іншого діяча, який виявив би стільки універсалізму в цій галузі й справив такий

могутній вплив на розвиток періодики. Він був організатором, керівником і провідним публіцистом газет та журналів у Галичині, першим істориком української преси.

Близько половини творчої спадщини письменника становить саме публіцистика. Вона являє собою не допоміжну, а цілком самостійну, надзвичайно важливу галузь його літературної діяльності.

Увібравши кращі традиції української публіцистики, він збагатив її досвідом російської та західноєвропейської, утвердив науковий метод дослідження в публіцистиці, наповнив її новими ідеалами й виступив талановитим новатором у галузі літературної форми.

Його творчість, що повно й всебічно втілює в собі основні риси й закономірності даного роду літератури, може служити новим етапом при виробленні цілісної концепції публіцистики, а теоретичні судження становлять досить чітку систему поглядів на проблеми публіцистичної теорії й майстерності.

Першим і головним критерієм оцінки публіцистичного таланту він вважав світоглядну позицію автора, справді наукове розуміння ним законів суспільного розвитку. Здійснюючи головну функцію публіциста — формувати суспільну думку, Франко в кожному виступі ставив основним своїм завданням виробити в читача правильне уявлення про суспільні процеси, дати їм наукове пояснення, визначити шляхи практичного розв'язання складних суспільних проблем.

У багатьох статтях Франка повторюється думка про те, що факти повинні становити основу публіцистичного виступу. Ось кілька цитат, які підкреслюють важливість для публіциста мати фундамент з точних і незаперечних фактів: «Жадаєте від мене, дорогі браття, аналізу галицької інтелігенції на підставі тих фактів і тих документів публічних, котрі всім звісні і кожному доступні»; «Наведу деякі загальнознані факти» та ін.

Франко-публіцист ідеально поєднав у собі якості дослідника й пропагандиста, ученого й художника слова. Кожен його твір складається з логічної і образної підструктур, які взаємно збагачують і доповнюють одна одну, що є максимальним вираженням природи публіцистики. Тому вивчення журналістської спадщини Франка має неocenime значення для практики української преси, створення теорії публіцистики.

Літературознавча праця «Із секретів поетичної творчості»

Мета, яку ставив перед собою І. Франко, досліджуючи підвалини мистецтва й художньої творчості, вказана вже в назві його найгрунтовнішої естетико-психологічної, літературознавчої праці,

а саме — виявити «секрети поетичної творчості». У з'ясуванні їх учений спирався на основоположну вихідну систем психології й теорії художньої творчості — творчий процес. При цьому він розглядав його не як науку відносно самостійних, відокремлених між собою етапів, а як взаємодію закономірних, типологічно близьких (спільних) моментів.

Процес творчості у своєму загальному значенні І. Франко визначав як творення художнього образу, і як втілення внутрішніх установок, переживань, потреб самого митця.

Питання про те, як реальне життя перетворюється в мистецтві, як конкретно з прототипу «виростає» художній тип, народжується художній образ було й залишається одним із найважливіших і недостатньо вивчених питань теорії творчості.

Серед різноманітних засобів творення художнього образу найбільшого значення І. Франко надавав єдності мислення й почуття та пов'язаним із ними прийомом типізації, символізації, контрастів, художніх паралелей, порівнянь тощо. Адже цілісний образ «фігуру у весь зріст», за словами дослідника, неможливо створити звичайним складанням відповідних частин (психологічного анатомування), він може виникнути виключно завдяки системному, цілісному художньому мисленню й почуттю митця, причому мисленню образами.

Отже, у своїй праці «Із секретів поетичної творчості» Франко, спираючись на досягнення тогочасної науки, утверджує принципи матеріалістичної естетики, глибоко розкриває природу художньої творчості, викриває реакційну суть декадентства.

Стаття «Що таке поступ?»

У праці «Що таке поступ?» (1903) вчений підходить до проблеми суспільного прогресу значно ґрунтовніше. «Одно те, що все на світі змінюється і ніщо не стоїть на місці, а друге — друге не таке певне, більше питання, ніж твердження: чи змінюється на ліпше, чи на гірше?»

Однозначної відповіді, як бачимо, І. Франко не дає, а наводить у наступному положенні підтвердження поступального розвитку суспільства з істотними застереженнями: «Люди йдуть наперед, то, правда, знаходять по дорозі все щось нового, але часто й гублять не одно таке, за чим пізніше мусять жалувати. Іноді буває й так, що тратять майже все те, до чого перед тим доробилися сотками літ». Далі вчений деталізує це положення «з усього того, що ми сказали досі, видно деякі цікаві речі, які слід затамити собі. Перше те, що не весь людський рід поступає наперед. Велика його частина живе

й досі в стані коли не повної дикості, то в стані, не дуже далекім від неї. Друге те, що той поступ не йде рівно, а якось хвилями: бувають хвили високого підйому, а по них наступають хвили упадку, якогось знесилля й зневір'я, потім хвиля знов підіймається, знов по якімось часі спадає і так далі. А третє, що той поступ не держиться одного місця, а йде, мов буря з одного краю до другого, лишаючи по часах оживленого руху пустоту та занепад».

Поділ праці, який є головною рушійною силою поступу, укупі з властивою людям неоднаковістю сил, вдачі й здібностей, породжує й загострює нерівність між людьми, поділяючи людство на протилежні один одному табори невеликої жменьки багатіїв та мільйонів експлуатованих бідняків. Тим-то критерієм дійсного поступу має бути не зростання багатства, прогрес науки, мистецтва самих по собі, а «емансипація людської одиниці».

Саме з цих позицій І. Франко обстоює розуміння суспільного прогресу як процесу зростання вільної людської діяльності, спрямованої на розширення меж можливого з огляду реалізації індивідом власного погляду на щастя.

«Ціла історія нашої цивілізації, матеріальної і духовної, — підкреслює мислитель, — се не що інакше, як поступенне, систематичне й ненастанне відсування, віддалювання границь неможливого». Однак шлях до повного щастя, «емансипацію людської одиниці» неможливо здійснити поодинці: «Наскільки чоловік може бути щасливим у житті, він може се тільки у співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації».

Переклади творів зарубіжної літератури

Однією з актуальних проблем літературної освіти є реалізація взаємозв'язків української та зарубіжної літератури. Серед різноманітних аспектів міжпредметної взаємодії особливий інтерес викликає питання про перекладацьку діяльність українських письменників. На ці особливості перекладу наголошував І. Франко у статті «Каменярі». Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання» (1912): «Переклади чужомовних творів, чи то літературних, чи наукових, для кожного народу являються важливим культурним чинником, даючи можливість широким народним масам знайомитися з творами й працями людського духу, що в інших краях, у різних часах причинялися до ширяння просвіти та підіймання загального рівня культури. Добрі переклади важних і впливових творів чужих літератур у кожного культурного народу, починаючи від старинних римлян, належали до підвалин власного письменства».

Значення творчості Івана Франка

Іван Франко — одна з найяскравіших постатей в українській історії.

Прозаїк і драматург, поет і публіцист, економіст, учений-енциклопедист і крупний політик, перекладач Іван Якович був і великим українцем, і достеменним європейцем, якого визнавав сам Відень, канонізувавши на доктора філософії.

Він навчався у Львівському, Чернігівському й Віденському університетах. У 37 років захистив дисертацію і здобув ступінь доктора філософії Віденського університету, а в 50 став почесним доктором Харківського університету. Іван Франко один із небагатьох у світі авторів, який вільно володів трьома мовами — українською, польською і німецькою, а перекладав із 14 мов.

Розпочав літературну діяльність у 12 років, а перший твір опублікував у 18. Франко написав близько шести тисяч творів — літературних, публіцистичних, наукових. Його доробок — єдиного з українських письменників і вчених — видано в 50-ти томах, а згодом планується видати 200 томів його творів.

Він був ніжним ліриком і відважним бунтівником, витонченим літературним майстром і вченим-енциклопедистом. Його вірші «Каменярі», «Вічний революціонер» стали класикою за життя, зваблюючи композиторів своїм духом і ритмікою. Його п'єса «Украдене щастя» є окрасою репертуарів найкращих театрів України. Поема «Мойсей» своєю філософією захоплює тисячі дослідників-літературознавців, філософів, істориків.

У працях філософського та суспільно-політичного спрямування порушував проблеми, актуальні не лише й не стільки для його часу, скільки для наступних поколінь українців, в успіх та щасливу долю яких він щиро вірив.

У низці наукових досліджень і науково-критичних статей він правильно й з глибоким знанням справи оцінював творчість Т. Шевченка, Марка Вовчка, С. Руданського, А. Свидницького, Панаса Мирного, Лесі Українки та інших українських письменників, широко популяризував їх творчість.

Ряд українських письменників — М. Коцюбинський, Леся Українка, О. Кобилянська, В. Стефаник, М. Черемшина, Лесь Мартович — зазнали благотворного впливу великого Каменяра. Він допомагав молодим митцям друкувати твори в галицьких демократичних виданнях.

Український народ глибоко цінує титанічну громадсько-політичну й багатогранну літературну діяльність Франка. Його ім'ям названо вулиці багатьох міст, театри і школи, бібліотеки

і педагогічні інститути, Львівський університет. Станіславська область перейменована на Івано-Франківську, створено музей.

В Україні народилася й розквітла літературознавча наука, ім'я якій — франкознавство. Українські вчені розкривають широчінь і велич геніального таланту І. Франка.

2006-й рік дістав назву франківського, адже за рішенням ЮНЕСКО весь люд святкував 150-річний ювілей від дня народження геніального українського письменника і мислителя Івана Франка, який своєю титанічною працею збагатив вселюдську культуру й науку.

V. Підсумок уроку

«Ланцюжок думок»

- У чому полягає світове значення І. Франка?

VI. Домашнє завдання

1. Підготувати повідомлення на тему «Чим захоплює вас постать Каменяра?»
2. Скласти тестові завдання за творчістю І. Франка.
3. Прочитати оповідання «Каторжна» Б. Грінченка.

Урок № 30

**ЖИТТЯ Й РІЗНОЖАНРОВА ТВОРЧИСТЬ Б. ГРІНЧЕНКА,
ЙОГО БАГАТОГРАННА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК МИТЦЯ І ВЧЕНОГО.
ОПОВІДАННЯ «КАТОРЖНА», УТВЕРДЖЕННЯ В НЬОМУ
ПРАГНЕННЯ ЛЮДИНИ ДО ЛЮБОВІ Й ДОБРА**

Мета: допомогти учням пізнати, розкрити й осмислити творчість Б. Грінченка, показати масштаби творчості митця; розвивати вміння сприймати поетичне слово, аналізувати та оцінювати його зміст та особливості форми, розвивати логічно правильне усне мовлення учнів, уміння, зіставляти та аналізувати факти; виховувати прагнення до співчуття, любові, добра.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: словник Б. Грінченка, збірки творів письменника.

*...Цей діяч, обвісиви духовним зором Україну з краю в край,
постеріг, зрозумів тяжке їй безпомічне становище —
і вирішив оддати життя своє на службу їй,
кинувшись самотужки обслуговувати потреби її духа.*

*...Таких невтомних, завязятих діячів, борців громадських,
якого ми в особі Бориса Грінченка втєряли, в пантеоні
українських писателїв зазначити можна дуже небагато...
Великий хист, незвичайна витривалість у роботі
крашені великою любов'ю до рідного краю.*

М. Лисенко

ХІД УРОКУ

**I. Повідомлення теми, мети,
мотивація навчальної діяльності**

II. Робота над новим матеріалом

1. Слово вчителя

Борис Грінченко був активним поетом, прозаїком, драматургом, перекладачем, літературним критиком. Відомий він і як мовознавець («Словарь української мови»), фольклорист та етнограф («Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседней с ней губерниях»), педагог, публіцист, організатор видавничої справи, бібліограф. Письменника шанували І. Франко,

М. Коцюбинський, Леся Українка, П. Грабовський. Після знайомства з його творами не можна залишатися байдужим. Серце наповнюється почуттями жалю, любові, милосердя.

2. Знайомство учнів із біографією письменника

Народився Борис Дмитрович Грінченко (псевдоніми В. Чайченко, Іван Перекотиполо, Вільхівський Б., Вартовий П. та ін.) 9 грудня 1863 р. в хуторі Вільховий Яр на Харківщині (тепер Сумської області) у збіднілій дворянській родині. У 1874–1879 рр. він вчився в Харківській реальній школі, але з п'ятого класу був виключений за зв'язки з підпільною народницькою організацією. Після двомісячного ув'язнення Грінченко працює дрібним канцеляристом у Харківській казенній палаті, а невдовзі, склавши іспит на народного вчителя, «якимсь чудом», як сам згадував, влаштовується вчителювати. За винятком 1886–1887 рр., коли Грінченко працював статистиком у губернському земстві на Херсонщині, освітній ниві він віддав понад десять років (1881–1894). Місцями його педагогічної діяльності були села Введенське Зміївського повіту, Нижня Сироватка (нині Сумщина), Олексіївка, де він протягом шести років вчителював у приватній школі відомої просвітительки Х. Д. Алчевської.

У 1894 р. Грінченко переїздить до Чернігова. Тут, працюючи в губернському земстві, він організовує видання змістовної бібліотеки народнопросвітніх книжок, стає одним із керівників нелегальної «Чернігівської Громади», разом із дружиною — письменницею М. Загірньою упорядковує музей української старовини В. Тарновського.

З 1902 р. Грінченко живе в Києві. У 1905 р. він редагує першу українську щоденну газету «Громадська думка» (згодом «Рада»), а в 1906 р. — журнал «Нова громада»; того ж 1906 р. стає керівником київського товариства «Просвіта».

В останні роки життя, з настанням реакції, посилюються переслідування Грінченка властями. Письменник зазнає недовгочасного арешту. Жандарми доводять до смерті його дочку — революціонерку Настю. Змучений туберкульозом, на який захворів ще в шістнадцять років у харківській в'язниці, Грінченко виїздить на лікування до Італії і там 6 травня 1910 р. у місті Оспедалетті помирає. Похований письменник на Байковому кладовищі в Києві.

3. Повідомлення учнів про творчу спадщину Б. Грінченка

Значну вагу мало видання «Української граматики», першої книги для читання українською мовою «Рідне слово» та інших підручників.

Тематично творчість Б. Грінченка охоплює життя українського селянства, робітничого класу, інтелігенції.

Поетичні твори

Письменник у поетичних творах майстерно відтворив працю, побут, тяжкі умови життя села, створив колоритні образи бурлак, сиріт, удів («На полі», «Бурлака», «Шматок хліба», «Удові»). Досить часто узагальнені картини життя народу, його трагізм переростають у багатозначні образи-символи («Смутні картини», «Хлібороб»). Навіть у пейзажній ліриці звучать соціальні мотиви, поет ні на хвилину не забуває про становище рідного народу («Над Дніпром», «Квітчані сльози», «Могила», «Нудьга», «І тихая хатиночка»). Цікавими є твори, в яких виразно звучать інтернаціональні мотиви (поема «Матільда Аграманте» (1897)). Ідея дружби між народами звучить у віршах «Некрасову й Шевченкові», «Друзям». Розвінчуванню фальшивого народолюбства українського панства поет присвятив вірші «Патріот», «Українець», викриттю лібералізму — «Російські ліберали». Починаючи з кінця 90-х рр. XIX ст. у поезії Б. Грінченка з'являються заклики до збройної боротьби («Я — раб», «Боязким», «Приходить час», «Співцеві»).

Схиляння перед героїчними постатями минулого («Леандро», і «Людина я... І мушу червоніти») тісно переплітається в поезії Б. Грінченка з темою прометеїзму. Поета завжди приваблювали сильні постаті, їх воля, незламність у боротьбі проти тиранії, деспотизму (поєми «Гальма», «Смерть отаманова», «Леся, преславний гайдамака»).

Б. Грінченко виступав і в жанрі байки, віршової казки. Ним написано чимало творів за сюжетами народних гуморесок («Брехун», «Швидка робота»). Гумористично-сатиричні байки Б. Грінченка насичені народними прислів'ями, приповідками, влучними фразеологічними виразами, багаті на пейзажні зарисовки, сповнені щирого ліризму.

Прозові твори

Виступав Б. Грінченко також і в жанрі малої прози. Основна тема цих творів письменника — тяжке життя народу, здебільшого селянської бідноти. В оповіданнях першого періоду творчості виявилось прагнення автора брати за основу не саме життя, а лише морально-культурницьку ідею, він намагався надати творам «народно-просвітнього» характеру. Але згодом Б. Грінченко позбувся цієї вади. І вже пізніше написані оповідання позначені глибокими соціальними мотивами. Автор виступає справжнім письменником-реалістом, майстром психологічного портрету. В оповіданнях «Хата», «Хатка в балці» Б. Грінченко зумів

відтворити колоритні образи епохи, розкрити драматичні ситуації в житті своїх героїв. Голод, злидні, постійна нужда й щоденне піклування про шматок хліба такі основні мотиви сповнених драматизму оповідань «Грицько», «Украла», «Без хліба».

Тяжке життя шахтарів, показ побуту міського бідного люду з його проблемами теж знайшли своє відображення у творах письменника (оповідання «Батько та дочка», «Панько», «Каторжна», «Серед чужих людей»).

Чимало творів письменник присвятив змалюванню безправного становища сільського вчителя («Екзамен», «Непокірливий»).

Найцікавішими оповіданнями письменника є твори, в яких змальовано долю дитини, тобто твори про дітей. Вони відзначаються глибоким гуманізмом, проникненням у світ дитячої психології («Олеся», «Украла», «Кавуни», «Дзвоник», «Ксеня», «Сестриця Галя» та ін.).

Стражденній долі дітей-сиріт автор присвячує оповідання «Ксеня», «Сама, зовсім сама», «Дзвоник». Письменник з боєм пише про загублене дитинство малюків, яких злидні і горе передчасно роблять дорослими, життєві обставини часто штовхають навіть на думки про смерть. Автор вміло передає психологічний стан своїх героїв, соціально і психологічно вмотивовує зміни в їх характері.

Б. Грінченко написав кілька сатиричних оповідань з життя інтелігенції та панства («Як я вмер», «З заздрощів», «Історія одного протесту»), в яких висміяв обмеженість, підлабузництво, лицемірство.

Працював Б. Грінченко і в жанрі повісті.

Перша рання повість «Сонячний промінь», як і друга «На розпутті», присвячена діяльності народнолюбної інтелігенції, її взаєминам із народом.

Б. Грінченко пізніше написав повість про життя села «Під тихими вербами», яка є своєрідним продовженням повісті «Серед темної ночі».

4. Складання розгорнутої хронологічної таблиці за творчою спадщиною митця

Збірки віршів

1884 рік — «Пісні Василя Чайченка».

1886 рік — «Під сільською стріхою».

1893 рік — «Під хмарним небом».

1893 рік — «Хвилини».

1895 рік — «Пісні та думи».

Проза

- 1885 рік — оповідання «Сестриця Галя», «Сама, зовсім сама».
1888 рік — оповідання «Каторжна».
1890 рік — повість «Сонячний промінь».
1890 рік — оповідання «Олеся».
1891 рік — повість «На розпутті».
1891 рік — оповідання «Украла».
1894 рік — оповідання «Екзамен».
1897 рік — оповідання «Дзвоник».
1900 рік — оповідання «Палій».
1900 рік — повість «Серед темної ночі».
1901 рік — повість «Під тихими вербами».

Преси

- 1897 рік — «Ясні зорі», «Нахмарило».
1898 рік — «Степовий гість».
1899 рік — «Серед бурі».
1899 рік — «На громадській роботі».

Поеми

- 1889 рік — «Лаврін Костер».
1889 рік — «Беатріче Ченчі».
1892 рік — «Хома Макогін, убогий наймит».
1897 рік — «Матільда Арюманте».
1902 рік — «Дон Кіхот».
1895–1899 рр. — етнографічний збірник у трьох томах.
1907–1909 рр. — «Словарь української мови».

5. Аналітичне завдання

Підбити підсумок та визначити значення творчої спадщини письменника.

Отже, його поезія, проза, драматичні твори, літературознавчі праці, підготовлений і виданий Б. Грінченком «Словарь української мови» (1907–1909), етнографічні та фольклористичні дослідження, переклади з інших мов сприяли розвиткові українського письменства.

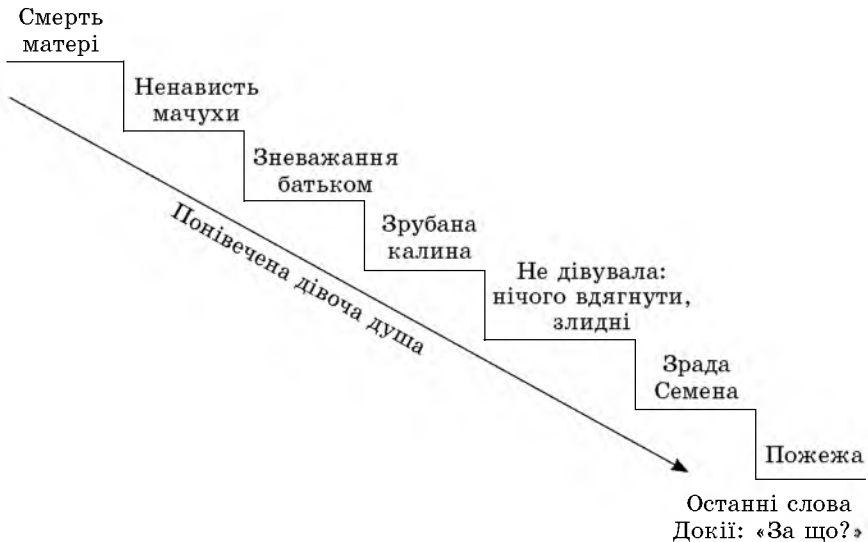
6. Фронтальна бесіда за змістом оповідання «Каторжна»

Б. Грінченко написав низку оповідань, в яких талановито розкрив духовний світ людини. Як правило, ці твори виникали на основі конкретних життєвих випадків. Таким є і твір «Каторжна».

- Скільки років було Докії, коли вона залишилася напівсиротою?
- Як ставилися мачуха до пасербиці?
- Якими рисами характеру дівчина схожа на свою матір?

- Як ставиться Докія до мачушиних дітей? Чому саме так?
- Утіленням чого став кущ калини для дівчини?
- Чому каторжна не показувала іншим своїх почуттів?
- Доведіть, що дівчина зазнала страшних злигоднів.
- Дайте розгорнуту характеристику Семену.
- Чому Докія не наважилася до кінця здійснити свій задум і почала гасити полум'я?
- Пригадайте останні слова Докії. Що вони означають?

7. Складання схеми «Причини трагедії»

IV. Підсумок уроку

1. Слово вчителя

Сам письменник зізнавався, що займався літературною роботою не тому, що почував у собі талант художника, а тому, що бачив у ній основний засіб сприяти культурному піднесенню й пробудженню свідомості. Дійсно, його твори примушують нас замислитися над швидкоплинністю життя й по-іншому поглянути на свої вчинки.

V. Домашнє завдання

1. Повторити біографію Б. Грінченка, прочитати оповідання «Дзвоник» (за бажанням).
2. Один із псевдонімів Грінченка — «Вартовий». Письмово пояснити доречність такого псевдоніма.
3. Підготуватися до контрольної роботи.

Н. І. Счастливецва

Урок № 31

КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 2.

УКРАЇНСЬКА ДРАМАТУРГІЯ І ТЕАТР 70–90-х рр. ХІХ ст.

СТОРИНКИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

ТА ПРОЗИ 70–90-х рр. ХІХ ст.

Мета: перевірити рівень знань та вмінь школярів із зазначеної теми; розвивати логічне й образне мислення; виховувати в десятикласників уважність, організованість, самостійність.

Тип уроку: контроль та коригування знань, умінь та навичок.

Обладнання: різнорівневі завдання.

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності учнів, забезпечення емоційної готовності до уроку

II. Пояснення вчителем методики виконання завдань контрольної роботи

Виконання завдання рівня I передбачає максимальну оцінку 0,5 б., рівня II — 2 б., рівня III — 3 б.

III. Завдання для проведення тестової контрольної роботи

Варіант I

Рівень I

Визначте правильне твердження.

1. З перших кроків на аматорській сцені починається письменницька діяльність М. Кропивницького. У 1863р. він написав першу п'єсу. Яку вона назву мала і має?

А *«Микита Старостенко»* або *«Незчуєшся, як лихо спобіжить»*;

Б *«Дай серцю волю, заведе в неволю»*;

В *«Доки сонце зійде, роса очі виїсть»*;

Г *«Глитай, або ж павук»*.

2. Який із поданих творів М. Старицького відтворює історичні події?

- А «Не судилось»;
 Б «У темряві»;
 В «Оборона Буші»;
 Г «Чорноморці».
3. М. Коцюбинський про нього писав так: «Вам стане тепло й ясно од світла його очей, а мова здається не словом, а сталлю, що б'є об креміль і сипле іскри».
 А Про І. Франка;
 Б П. Грабовського;
 В Л. Глібова;
 Г Б. Грінченка.
4. Хто назвав поему І. Франка «Мойсей» «заповітом українському народові»?
 А О. Білецький;
 Б М. Рильський;
 В П. Тичина;
 Г П. Грабовський.
5. В одній поетичній збірці П. Грабовського є цикл «Веснянки», а саме:
 А «З півночі»;
 Б «Доля»;
 В «Пролісок»;
 Г «Кобза».
6. Хто з письменників підписував твори різних жанрів різними псевдонімами (П. Вартовий, Василь Чайченко, І. Перекотиполе)?
 А І. Франко;
 Б П. Грабовський;
 В Б. Грінченко;
 Г М. Коцюбинський.

Рівень II

Дайте розгорнуту відповідь.

1. Чому І. Франко назвав М. Старицького справжнім продовжувачем традицій Шевченка?
2. Що символізує образ дуба у вірші І. Франка «Розвивайся ти, високий дубе»?
3. У чому полягає неповторність індивідуального стилю П. Грабовського?

Рівень III

Напишіть твір-мініатюру на одну з поданих тем:

1. «Розкриття душевної драми “маленької людини” — основний мотив творчості Б. Грінченка».

2. «Чому поему І. Франка “Мойсей” називають заповітом українському народові?»
3. «Трагедія таланту Марії Луцицької» (за драмою «Талан» М. Старицького).

Варіант II

1. Кому присвятив Старицький драму «Талан»?
 - А Марії Садовській;
 - Б *Марії Заньковецькій*;
 - В Ганні Затиркевич-Карпинській;
 - Г Ганні Борисоглібській.
2. Хто з класиків літератури допомагав Грабовському друкувати його вірші, написані на засланні?
 - А *І. Франко*;
 - Б М. Чернишевський;
 - В М. Драгоманов;
 - Г Б. Грінченко.
3. З якого твору Франка рядки:

Та прийде час, і ти вогнистим видом
Засяєш у народів вольнім колі...
... І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті, по своїм полі?

- А «Гімн»;
 - Б «Легенда про вічне життя»;
 - В «Каменярі»;
 - Г «*Мойсей*».
4. Яка збірка І. Франка має підзаголовок «лірична драма»?
 - А «Мій Ізмарагд»;
 - Б «Із днів журби»;
 - В «*Зів'яле листя*»;
 - Г «Давнє і нове».
5. Розкриття душевної драми «маленької людини» — основний мотив у творчості:
 - А І. Франка;
 - Б П. Грабовського;
 - В *Б. Грінченка*;
 - Г М. Коцюбинського.
6. В оповіданнях «Сестриця Галя», «Каторжна», «Україна», «Дзвоник» зображено:
 - А *знедолене дитинство*;
 - Б трагедію селянської сім'ї;

В становище тогочасної йому школи та безправність учнів;
Г пошуки інтелігенцією свого місця в житті.

Рівень II

Дайте розгорнуту відповідь.

1. Поясніть інтерес М. Старицького до проблеми мистецького життя свого часу.
2. Чому І. Франко звертається до філософської теми й бере за основу біблійну історію в поемі «Мойсей»?
3. Назвіть твори Б. Грінченка, їх тематику.

Рівень III

Напишіть твір-мініатюру на одну із поданих тем:

1. «Ідейна спільність громадянської лірики П. Грабовського та І. Франка».
2. «Трагедія закоханого серця у збірці І. Франка “Зів’яле листя”».
3. «Злободенність проблем, порушених у драматургії М. Старицького».

IV. Підсумок уроку

V. Домашнє завдання

Повторити вивчене з теорії літератури.

Урок № 32

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Мета: повторити вивчений за I півріччя матеріал; розвивати в учнів навички узагальнення й систематизації вивченого матеріалу, прищеплювати їм інтерес до української літератури.

Тип уроку: узагальнення та систематизація вивченого.

Обладнання: підручник, роздатковий матеріал з рядками творів.

ХІД УРОКУ

i. Мотивація навчальної діяльності.

Оголошення теми, завдань уроку

ii. Актуалізація опорних знань

1. Фронтальне опитування

Запитання до учнів

- Назвіть серед персонажів повісті І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря» (Микола Джеря, його батьки, Бжозовський, Нимидора, Кавуни, Бродовський, Андрій Корчак, Ковбаненко) протилежні соціальні групи, зіткнення між якими й визначає головний конфлікт.
- Укажіть, чим зумовлене і в чому проявляється «панство» Марусі Кайдашихи та які вона має позитивні риси вдачі (соціально-побутова повість «Кайдашева сім'я»).
- Поясніть значення алегоричної назви твору Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».
- Поміркуйте, хто і чому є «пропащою силою» в романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».
- Композиція роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», за О. Білецьким, «схожа на будинок з багатьма прибудовами і надбудовами». Розкрийте цю «багаторівневість» роману.
- Поміркуйте, які персонажі роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» уособлюють виразників різних суспільних та особистих інтересів за часів проведення реформи 1861 р. та в пореформене десятиліття.

- З'ясуйте значення образу Галі («польової царівни», «розбишацької дочки», дружини Чіпки) у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», причини її самогубства та вкажіть, чим вона відрізняється від свого середовища. Систематизуйте персонажі-характери роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» за принципом їх соціальної диференціації та за життєвими цінностями.
- З'ясуйте місце і роль творчості І. Карпенка-Карого в розвитку української драматургії.
- Визначте жанр твору «Мойсей» І. Франка.
- Розкрийте роль І. Франка як літературознавця і літературного критика.
- Поміркуйте над символічним значенням назви збірки І. Франка «З вершин і низин».
- Підтвердьте, спираючись на тексти поезій збірки І. Франка «Зів'яле листя», думку М. Коцюбинського: *...Це такі легкі, ніжні вірші, з такою широкою гамою чувства і розуміння душі людської, що, читаючи їх, не знаєш, кому оддати перевагу: чи поетові борьби, чи поетові-лірикові, співцеві кохання і настроїв.*

III. Застосування знань, умінь та навичок

1. Робота в групах

Клас поділяється на три групи. Кожна з них готує по 10 запитань на тему з чотирма варіантами відповідей, після чого пропонує відповісти на них іншим групам. Виграє та група, яка дає найбільше правильних відповідей.

Теми для груп

1-ша група: «Українська драматургія і театр 70–90 років XIX ст.».

2-га група: «Сторінки української поезії 70–90 років XIX ст.».

3-тя група: «Українська проза 70–90 років XIX ст.».

2. Бесіда з елементами дослідницької роботи

- Визначте жанрові особливості соціально-побутової повісті та повісті-хроніки.
- Розкрийте поняття художньої деталі, спираючись на повість «Кайдашева сім'я».
- Дайте визначення роману. Назвіть його різновиди.
- Сформулюйте визначення новели. Наведіть приклади.
- Дайте визначення драми. На які жанри вона поділяється? Наведіть приклади до кожного з них.

- Дайте визначення циклу. Наведіть приклади творів, назвіть їх автора.
- Що таке сонет?
- Що таке «поетичне обрамлення»?
- Назвіть засоби комічного. Наведіть приклад твору, де використані різні засоби комічного.
- Сформулюйте визначення сюжету та композиції.
- Складіть таблицю «Роди та жанри літератури»

3. «Упізнай твір та його автора»

Твір 1

Грмить! Благодатна пора наступає,
Природу розкішна дрозь пронимає,
Жде спрагла земля плодотворної зливи,
І вітер над нею гуляє бурхливий,
Із заходу темная хмара летить —
Грмить!
Грмить! Тайна дрозь пронимає народи
Мабуть, благодатная хвиля надходить...
(«Грмить», І. Франко)

Твір 2

Під небом дальньої чужини,
Де хуги носяться одні,
До тебе, кращої дружини,
Складаю я мої пісні
І впливаєш ти над мене
У тій загніченій красі,
Що не зруйнують, серце-мене,
Твої печельняки усі.
(«До України», П. Грабовський)

Твір 3

Не жаль мені цвіту, не страшно і грому,
Не страшно і грому.
І світло люблю я, купаюся в ньому,
Купаюся в ньому.
Та вгору не пнуса, бо сили не маю,
Бо сили не маю.
Червоні ягідки додолу схиляю,
Додолу схиляю.
Я вгору не пнуса, я дубам не пара,
Я дубам не пара;
Та ти мене, дубе, отинив, як хмара,
Отинив, як хмара...
(«Червона калино, чого в лузі гнешся?», І. Франко)

Твір 4

Боруля. Чого ти лізеш, як черепаха?

Омелько. А хіба я птиця?... («*Мартин Боруля*», І. Карпенко-Карий)

«В море впало кілька здорових важких крапель дощу, а за ними разом несподівано задув страшний вітер, кинув човен вгору, як трісочку. Посипався, як з решета, наглий краплистий дощ, а далі полив, як із відра. Море застогнало і загуло, як сосновий бір в час бурі, берег закутався в туман та дощ. Сонце зайшло за хмари. Все змішалось в одну мить і злилось до купи — і земля і море. На морі стало поночі, і тільки вітер свистів, шипів і ревів, як звір» («*Микола Джеря*», І. Нечуй-Левицький).

«Порядки які тепер? Що воно за порядки!.. Свій свого в неволю провторить. Старшина козацька внівець повернула... Усі землі посіла... Недаром у пісні співають «Ой, дуки, ви, дуки, позабирали всі наші степи й луки» («*Хіба ревуть воли, як ясла повні?*», Панас Мирний)

**4. Усний міні-твір «Урок, який запам'ятався мені найбільше»
(7–8 речень)**

IV. Рекомендації вчителя

Учитель схвалює роботу учнів на уроці та пропонує повторити той матеріал, де були прогалини у відповідях.

V. Домашнє завдання

Ознайомитися із поетичними творами П. Грабовського.

Л. В. Манян

Урок № 33

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ. ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ. ПАВЛО ГРАБОВСЬКИЙ. ОГЛЯД ТВОРЧОСТІ

Мета: ознайомити учнів із поезіями П. Грабовського; поглиблювати навички ідейно-художнього аналізу творів; плекати почуття любові до України, високого громадянського обов'язку.

Обладнання: портрет письменника, виставка його творів.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Використана література: Грабовський П. А. Вибране: Поезії, нариси, статті, переклади і переспіви. Для серед. шкiл. віку / Упорядкування і передм. М. Т. Яценка; Худ. Є. Є. Котляр; Рецензент Н. Л. Калениченко. — К.: Веселка, 1983. — 252 с.

*Його поезія — переважно стогін мученого серця,
крик болю й туги за рідною Україною*
І. Франко

ХІД УРОКУ

I. Повідомлення теми, мети уроку.

Обговорення епіграфа

II. Робота над новим матеріалом

1. Вступне слово вчителя

Із 38 років життя П. Грабовський 20 років провів у неволі — тюрмах, таборах, на засланнях. Відірваний від рідного краю, фізично недужий, часто доведений до відчаю, поет все ж зумів зберегти віру в праве діло борця за кращу прийдешність України. Він ні на хвилину не полишав своєї письменницької праці, яку розумів як обов'язок перед українським народом. У снігах далекого Сибіру П. Грабовський вимрював національну незалежність України, суспільний її поступ. Жагуче бажання бачити Вітчизну оновленою, щасливою, вільною пронизує всю його творчість.

Завдання: прослухати повідомлення учнів про життєвий шлях письменника, скласти хронологічну таблицю.

2. Повідомлення учнів

Павло Арсенович Грабовський народився 11 вересня 1864 р. у с. Пушкарне на Харківщині в бідній сім'ї паламаря. Учився в Охтирській бурсі (1874–1879) та Харківській духовній семінарії, де самотужки ґрунтовно знайомився з художньою класикою, таємно виявляв велике зацікавлення політичною літературою, тягнувся до обговорення актуальних суспільних проблем.

За зв'язки з харківським гуртком народницької організації «Чорний переділ», поширення забороненої літератури Грабовський у 1882 р. був заарештований і виключений із семінарії. Перебуваючи під гласним наглядом поліції, він до квітня 1885 р. проживав у с. Пушкарне, безрезультатно намагаючись знайти роботу, а після зняття нагляду переїхав до Харкова, де працював коректором газети. Тут він поновлює революційну діяльність. Усі ці роки, починаючи з семінарії, Грабовський активно займається самоосвітою, пробує сили в літературній творчості.

У листопаді 1885 р. Грабовського беруть на військову службу. Місце дислокації піхотного полку (м. Валки поблизу Харкова) давало йому змогу не втрачати зв'язків із підпільною народницькою організацією. Проте невдовзі як покара за виступ проти армійського начальства його чекало переведення до Туркестанського військового округу. Саме тоді жандармерії вдалося розкрити його участь у народницькому русі; в Оренбурзі Грабовського заарештовують, повертають до Харкова й ув'язнюють. На початку 1888 р. він був засуджений на п'ятирічне заслання до Сибіру.

Під час перебування у в'язниці Грабовський написав низку поезій, окремі з яких у зміненому й переробленому вигляді увійшли пізніше до першої збірки. Тут була також створена поема «Текінка». У цей час молодий поет пише вірші російською мовою «Друзям» (поширювався в списках серед політичних засланців), «Из путевых заметок», поему «По Сибири. Из живых впечатлений» (1888, не закінчена).

У дорозі до місця заслання Грабовський знайомиться та здружується з членом народовольської організації Н. К. Сигидою. Бути разом їм довелось недовго: Сигиду відправили до жіночої в'язниці на Кару (де вона загинула восени 1889 р.), Грабовського — на поселення в Балаганський округ Іркутської губернії. Поет назавжди зберіг у пам'яті образ цієї прекрасної жінки, мужньої революціонерки, вірного товариша, присвятивши їй низку віршів.

На місці відбування покари у зв'язку з репресіями самодержавства проти політичних засланців Грабовський та його товариші пишуть відомий протест «Русскому правительству». Ця

акція стала причиною ще одного (третього) арешту. З серпня 1889 по березень 1892 р. поет перебуває в Іркутській губернській в'язниці й після двох судових процесів термін заслання Грабовського збільшився (з подальшим поліційним наглядом).

Час перебування в Іркутській в'язниці був переломним для літературної творчості Грабовського. Діставши від знайомих деякі відомості про літературне життя в Галичині, він зав'язує листування з І. Франком, надсилає вірші в галицькі часописи (перші його твори з'явилися друком у «Зорі» за 1890 р.). Водночас поет розпочинає велику перекладацьку роботу (переклад першої глави «Євгенія Онегіна» О. Пушкіна, фрагментів «Фауста» Гете, віршів народовольця П. Якубовича та ін.). На цей період припадає написання поеми «Бурятка» (1891).

Разом із товаришами Грабовський був засуджений на поселення в найглухіших місцях Східного Сибіру. З кінця 1893 до кінця 1896 р. поетові довелося проживати у Вілюйську та населених пунктах Вілюйського округу. На засланні Грабовський, використовуючи спогади тутешніх очевидців, написав нарис-життєпис про Чернишевського («Житє і слово», 1895). З Вілюйська Грабовський надслав у Галичину оригінальні й перекладні віршові твори, статті й нариси. Це дало можливість підготувати й видати у Львові збірки П. Грабовського «Пролісок» (1894), «Твори Івана Сурика» (1894, переклади), «З чужого поля» (1895, переклади світової поезії), «З півночі» (1896, оригінальні поезії та переклади).

Оригінальні поетичні твори Грабовського є його найвагомим внеском в українську літературу. Проте ними не обмежувалась діяльна участь поета в літературному процесі 90-х рр. XIX ст. У галицьких виданнях друкувалися його нариси, статті, замітки, поетичні переклади. Статті Грабовського торкаються різноманітних проблем тогочасного громадського й культурного життя на Україні, в Сибіру та Галичині («Лист до молоді української», «Коротенькі вістки з Сибірі», «Дещо в справі жіночих типів», «Дещо до свідомості громадської», «Дещо про освіту на Україні», «Економічна безвикрутність благословенної Полтавщини» та ін.). Трагічне життя подруги поета, співниці в боротьбі відображено ним у статті «Надія Костева Сигида. Сумна споминка».

Чимало виступів Грабовського присвячено актуальним проблемам літератури. Це біографічні нариси про видатних діячів російського літературного й суспільного руху («Микола Гаврилович Чернишевський», «Михайло Ларіонович Михайлов»), спогади про українських письменників («Порфир Кореницький»,

«Споминки про д-ра В. Александрова»), статті, що містять розгляд творчості Шевченка й Пушкіна та міркування про їх значення («Т. Шевченко в Нижнім Новгороді», «Московські переклади творів Шевченкових», «Тарас Григорьевич Шевченко», «Памяти Т. Г. Шевченко», «К пушкинскому вечеру в народной аудитории»); останні три були надруковані в тобольській газеті «Сибирский листок»). Протягом усього творчого життя Грабовський здійснював величезну роботу як перекладач творів світової поезії. У книгах «З чужого поля», «Доля», «З Півночі» (розділ «Переклади»), «Кобза», в підготовленій, але не виданій збірці «Хвиля» (1899) вміщено переклади поетичних творів із 25 літератур світу. Українською мовою завдяки праці Грабовського звучали російські билини, твори Державина, Жуковського, Пушкіна, Рилєєва, Полежаєва, Лермонтова, Тютчева, Огарьова, Толстого, Курочкіна, Некрасова, Добролюбова, Михайлова, Минаєва, Плещеева, Майкова та ін.

Грабовському належать переклади двох поем Байрона («Шільйонський в'язень», «Замок Альва»), двох поем Бернса («Хома Баглай» (в оригіналі «Том О'Шантер») та «Старчача гульня»), віршів Шеллі, Сауті, Вордсворта, Теннісона, Лонгфелло, Е. Браунінг, Гете, Уланда, Гейне, Ленау, Фрейліграта, Гервега, Леопарді, Беранже, Гюго, Дюпона, Барб'є, Метерлінка та ін. Значне місце в перекладах Грабовського займають поети слов'янських (чеської, словацької, болгарської, польської, сербської, хорватської, словенської, лужицької), скандинавських (шведської, норвезької, фінської) та угорської літератур. Поет-перекладач мріяв про видання українською мовою творів угорського поета Петефі та італійської поетеси Ади Негрі. Одним із перших на Україні звернувся Грабовський до грузинської (Чавчавадзе, Бараташвілі, Церетелі), вірменської (Ісаакян, Туманян), естонської (Лідія Койдула, Крейцвальд) поезії.

Цікавим явищем є створення збірника «Песни Украины» (за життя поета не був надрукований) — спроба популяризації російською мовою кращих поетичних творів українських поетів ХІХ ст.

Переклади Грабовського (сам автор часто називав їх «переспівами») мають різний рівень відповідності оригіналам. Неусталеність перекладацьких принципів та відсутність першоджерел, спричинені злигоднями заслання, позначилися на створеній Грабовським «антології світової поезії», але не применшують її значення, особливо для свого часу. Своєрідністю перекладацької діяльності Грабовського є й те, що поет здебільшого щедро насажував перекладний твір пафосом й ідеями власної творчості.

У кінці 1896р. Грабовський дістав змогу виїхати в Якутськ — губернське місто, де значно активніше протікало життя політичних засланих. Тут остаточно були сформовані збірка перекладів «Доля» (вийшла у Львові в 1897р.), а також збірка оригінальних і перекладних поезій «Кобза», надіслана Б. Грінченку на Україну й видана в Чернігові 1898р. Грінченку було надіслано й рукопис перекладів творів українських поетів російською мовою, але вони не побачили світ. Значну роль в українському літературному процесі відіграла написана на заслання стаття Грабовського «Децю про творчість поетичну» («Зоря», 1897). У ній Грабовський аргументовано спростовує теорію «мистецтва для мистецтва», обстоює тенденційність мистецтва, його реалізм, ратує за прогресивний світогляд як одну з заporук створення справжньої літератури. Розробка проблематики цієї статті своєрідно продовжена Грабовським у листах до Б. Грінченка 1897–1902 рр.

У 1899р. Грабовський здійснює переїзд з Якутська в Тобольськ, по дорозі роблячи нетривалу зупинку в Іркутську. У Тобольськ поет прибув у вересні 1899р. Цьому місту судилося бути останнім у його житті. Грабовський мешкав ще в кількох сусідніх населених пунктах, проте йому так і не пощастило повернутися на Україну, як він про це мріяв.

Майже весь вільний час поета поглинала малооплачувана і виснажлива робота (коректором у редакції, у ветеринарному управлінні, приватні уроки тощо). Роки заслання вкрай підірвали його здоров'я, у Тобольську він дуже хворів. Проте й у таких умовах Грабовський не залишає літературної роботи, готується видавати зібрання творів, пише нові вірші. На цей період припадає інтенсивне, цінне з історико-літературного погляду листування Грабовського з Б. Грінченком.

Помер Грабовський 12 грудня 1902р. у Тобольську, похований згідно з заповітом на кладовищі поруч із декабристами.

3. Складання учнями хронологічної таблиці

4. Аналіз поетичної спадщини поета

Складання планового конспекту

Плановий конспект: стислий, у формі плану, переказ прочитаного. Цей конспект — один із найцінніших, допомагає краще засвоїти матеріал у процесі його вивчення. Він учить послідовно й чітко викладати свої думки. Такий конспект короткий, простий і чіткий за формою. Це робить його незамінним посібником під час підготовки домашнього завдання.

Матеріал для опрацювання

П. А. Грабовського вважають поетом-народником.

Що являє собою народницька поезія в українській літературі цього періоду?

Провідною темою цієї поезії є громадянська, основними мотивами — соціальне і національне безправ'я, безвихідь пригнобленого становища людини, активна праця на ниві народної освіти з готовністю постраждати за народну справу. Поетами-народниками вважають О. Кониського, М. Старицького, Б. Грінченка, І. Манжуру, Олену Пчілку (Ольгу Косач). Але найяскравішим поетом цієї течії є Павло Грабовський, який вважав себе цілком народним поетом («В мені завжди жив перш за все українець»). Він збагатив українську літературу новими жанрами (веснянки, ліричні портрети), характерами (жінка-борець, герой-борець), темами (інонаціональна). Грабовський відомий і як перекладач, що створив антологію перекладів світової поезії (переклав твори близько ста п'ятдесяти авторів). Незважаючи на народницький характер поезії П. Грабовського, він, без сумніву, глобальна мистецька постать в українському літературному процесі.

Загальна характеристика тематики поетичної творчості Павла Грабовського

Відірваний від рідного краю, фізично недужий, часто доведений до відчаю, поет все ж зумів зберегти віру у праве діло борця за кращу прийдешність України. Він ні на хвилину не полишав своєї письменницької праці, яку розумів як обов'язок перед українським народом. У снігах далекого Сибіру П. Грабовський вимріявав національну незалежність України, суспільний її поступ. Жагуче бажання бачити Вітчизну оновленою, щасливою, вільною пронизує всю його творчість. До збірок оригінальної поезії П. Грабовського «Пролісок», «З Півночі», «Кобза» увійшли вірші широкого діапазону звучання. Серед них посвяти друзям, в яких щире захоплення «справжніми героями», вірші, адресовані школярам (із рівнем освіти він пов'язував майбутнє України), прекрасні зразки пейзажної лірики, зокрема «Веснянки». Справжніми перлинами творчості поета можна, вважати його вірші «Швачка», «Трудівниця», «Робітникові». Вони засвідчують надзвичайно тонку душу, чутливе серце поета, вболівання за долю братів-українців, готовність стати на їх захист. Характерною прикметою творів П. Грабовського різних тематичних груп є громадянський пафос. Він звучить і в пейзажній, і в інтимній ліриці поета. Своє мистецьке кредо поета-громадянина виголошує П. Грабовський у вірші «Я не співець чудовної природи».

Глибоким ліризмом перейнятий вірш «До матері», страждання якої у зв'язку з арештом сина уявляються йому стократ тяжчими, ніж власні. Адже, крім природного материнського болю за сином, їй доводиться захищати його іще «від людського неправого суду». Низка віршів у творчій спадщині П. Грабовського присвячені Надії Сигиді — жінці, яка стала для політичних в'язнів полум'яним символом нескореності. Це вірші «До Н. К. С.», «Тяжкий завіт», «До мучениці». Через усе своє життя і творчість проніс П. Грабовський любов і повагу до Надії Сигиди. У віршах-присвятах автор називає її «ангелом», «сестронькою», «святою та невинною». Мужність та рішучість — це ті риси, якими повинен володіти борець. Саме такою була Надія Сигида. Серед творів П. Грабовського вирізняється вірш «Уперед», у якому він закликає до рішучих дій «за край рідний та волю». Домінуючим мотивом поетичної спадщини П. Грабовського є мотив неволі України. Звертаючись до України, П. Грабовський найчастіше використовує поетичну форму послання. Це вірш «До України» («Під небом дальньої чужини»), «До українців» («Українці, браття милі»), «До галичан», «Народові українському», «Поетам-українцям», «До українки», «До України» («Сиджу в неволі та марю тихенько»), «До Русі-України». У поезії до «Русі-України» поет виказує своє найзаповітніше бажання бачити рідний край вільним. І йдеться тут не тільки про класову залежність, але й національну. П. Грабовський висловлює своє переконання в тому, що волю український народ повинен здобувати сам. У названих віршах-посланнях поет утверджує ідеї правди, освіти, згоди, любові до України. Запорукою національної свідомості П. Грабовський вважає освіченість народу. До проблеми освіченості він звертався неодноразово у своїх віршах, адресованих землякам. Освоїти «лан освіти» поет закликає у вірші «До українців». Болючою проблемою поета було те, що до нього мало доходило інформації про події в Україні. Лише з листів Б. Грінченка, М. Павлика та І. Франка він дізнавався про деякі новини в культурному й суспільному житті українців.

Інтимна лірика, як і патріотична, теж потребує нового підходу. Як уже знаємо, першою любов'ю П. Грабовського була Н. Сигида. Їй присвячено чимало поезій із збірки «Пролісок»: «Посвята», «До Н. К. С.», «До мучениці», «Тужба», «До сестроньки», «Отрута». Найбільш художньо довершеним є вірш «До мучениці», в якому образ коханої жінки досяг висот біблійної Діви Марії, став уособленням вселюдського страждання.

Значна частина інтимних поезій має пряме відношення до дружини П. Грабовського Анастасії Миколаївни Лук'янової. У вірші

«Я кохаю тебе, а не знаю — за що» автор підсумовує, що саме ця жінка вміла співстраждати і співчувати, була його опорою в час невиліковної хвороби.

Є у П. Грабовського вірші, адресовані матері. Поет любив свою неньку, знав, що приніс їй багато страждань своїм безталанним життям. Засланий в Сибір, він більше ніколи не побачив матері, навіть не зміг прибути на її похорон. Найбільш відомою є поезія «До матері», в якій дорослий син просить розради у найріднішої людини.

Таким чином, і в інтимній, і в пейзажній ліриці П. Грабовського, у його посвятах друзям, знайомим звучить громадянська стурбованість про долю рідної землі. Тема України, її неволі і сподівання на кращу долю об'єднує найбільшу кількість поетичних творів П. Грабовського.

5. Аналіз циклу «Веснянки»

Робота зі словником літературознавчих термінів

Веснянки — вид календарно-обрядових пісень. Це життєрадісні, з яскравою і багатою поетикою, розмаїттям мотивів, насамперед любовних, пісні. Мотиви, образна структура веснянок зумовили своєрідний різновид української лірики: вірш «Веснівка» М. Шашкевича, цикл віршів «Веснянки» І. Франка, «Маївка» М. Рильського, «Веснянка» А. Малишка. Простежуються вони у творчості Лесі Українки.

Українські романтики першої половини ХІХ ст., збагачуючи нову літературу народнопісенними жанрами, запозичили й жанр веснянки, зберігаючи й назву його. Так, у М. Шашкевича є вірш «Веснівка», в Афанасьева-Чужбинського «Весна». Спільне в літературних поезіях з народною піснею — мажорна картина природи, фольклорні засоби образності й силабічний вірш. Але формувалися й відмінності. Літературна веснянка базувалася на антитезі: етюд природи подавався в контрастному зіставленні зі сумними деталями соціального буття народу. Ця ознака, як типова структурна спільність, утвердилася у віршах поетів другої половини ХІХ століття: у Л. Глібова («Моя веснянка»), в І. Манжури («Весна» і «Веснянка»), у М. Вербицького («Веснянка»).

П. Грабовський та І. Франко написали цілі цикли під назвою «Веснянки», але не всі їхні твори відповідають усталеним на той час приметам жанру. У поезіях авторів масштабного таланту дуже чітко виявляється, як формотворчий чинник, особистість митця.

П. Грабовський творчо розвинув ідейно-естетичні можливості фольклорного жанру веснянки. У цей жанр він вливав новий зміст,

соціальне звучання. У поезіях письменник нагнітає соціальне звучання, змальовуючи страшні картини народних страждань, проводить порівняння сибірської каторги з підневільним життям в Україні.

Словничок

1. *Мість* — замість.
2. *Ниці* — підлі, негідні.
3. *Баглаї* — неробство, лінощі.

Робота з текстом «Веснянок»

У першій поезії циклу змальовані пейзажі далекої й рідної серцю поета України, від якої назавжди був відірваний він засланням і яка увійшла як окремий самостійний образ в його поезію. Але слід ще раз підкреслити, що картини української природи для Грабовського — не самоціль. Пейзажі виступають контрастом до картин гіркого людського бідкування.

Сіяють золотом небеса,
Витьохкують пташки...
А груди думонька стиса:
Ховає зверхня ця краса
Смердючі болячки.

Тонка спостережливість, глибоке відчуття, образність характеризують другу поезію з циклу «Веснянки». І система тропів, і ритмомелодика підпорядковані єдиній меті автора — дати широку картину пробудженої природи, картину, складену з окремих деталей, що виконують не лише смислову, але й слухову та зорову функції. А скільки справжнього, глибокого, непідробного ліризму в звертанні поета до ластівки — першої провісниці весни:

Знову, ластівочко-серце.
Ти вернулась, знов звила
В нас під хатою кубельце...
Заспівай же, де була?

Оптимістична суть веснянок проявляється вже в третій поезії циклу, яка має заклічний тон і сповнена революційного пафосу.

Бийте, рвіть кайдани,
Доки дух не вмер! —

Таким же пафосом наповнені четверта та п'ята поезії циклу. А заключна веснянка «Розцвітайся ти, веснонька красна» — це гімн весні, оновленню та боротьбі.

Висновок. Ідея циклу — заклик поета до активної дії за краще життя.

6. Читання поезій (на вибір учнів)

Учні читають поезії, діляться своїми міркуваннями.

- Скажіть, які картини постають у Вашій уяві, коли ви прочитали вірш.
- Яким настроєм пройнята поезія?
- На які роздуми спонукає Вас твір?

7. Фронтальне опитування

- Дайте загальну характеристику пейзажній ліриці П. А. Грабовського.
- Про що свідчить патріотична лірика П. Грабовського?
- Чим зворушує інтимна лірика П. Грабовського?
- Яка основна думка поезії із циклу «Веснянки»?
- Які важливі проблеми порушено в поезіях? Які з них є сучасними?

III. Підсумок уроку

1. Слово вчителя

Задумайтесь, чи не до нас з вами звернені рядки з «Листа до молоді української» П. Грабовського:

«Європейство на ґрунті українському — то нехай буде написано на нашому стягові. Кожна народність має дорости до загальнопросвітнього рівня або загинути безслідно. Вибираймо одно! Хочете жити, то не згнивайте самохіть! Переймітьсья вищими ідеалами часу і несіть їх до люду, освітіть його розум, підніміть його добробут, прямуйте до вироблення волі!»

IV. Домашнє завдання

1. Повторити матеріал за плановим конспектом. Проаналізувати художні засоби в поезіях циклу «Веснянки», визначити віршовий розмір.
2. Написати твір-мініатюру «Україна у творах П. А. Грабовського».

Додаток до уроку

Павло Грабовський

Веснянки

I

Зійшли сніги, шумить вода,
Весною повіва;
Земля квіточки викида,
Бує травка молода;
Все мертве ожива.

Веселе сонечко блистить,
Проміння щердо лле;
Гайок привітно шелестить,
Неначе кличе пригостить;
Струмочок виграє.
Сіяють золотом небеса,
Витьохкують пташки...
А груди думонька стиска:
Ховає зверхня ця краса
Смердючі болячки.

II

Знову, ластівочко-серце,
Ти вернулась, знов звила
В нас під хатою кубельце...
Заспівай же, де була?
Розкажи: чи й там, як тута,
Пекло скрізь — ні верть, ні круть:
Люди носять рабські пута,
У чужій кормизі мруть?
Світлі поклики колишні
До братерства та рідні,
Мов ті дріб'язки залишні,
Затопталися в багні?
Крук недолі над всім кружить,
А соборище панів,
Знавівшись, гірко тужить,
Що, бач, мало кайданів?
Розкажи: чи й там, як тута,
Замість праці все слова;
Люд бездольний в п'їтьмі плута,
На наймитів упова?

III

Сумно заспівала
Ластівочка люба
На питання ті:
— Скільки світа знала,
Скрізь пакує згуба,
Люд — узаперті.
Мість і любові — злоба;
Брат піднявсь на брата,
Душить за шматок,
Та ніде пригноба
Не справляє свята,
Як-от ваш куток!
Ніде розбратання

Посеред громади
Не було, як тут.
Ниці почування,
Продажність та зради
Не кули більш пут.
Ні в якій країні
Брак самопошани
Так людей не жер,
Як у вас донині...
Бийте, рвіть кайдани,
Доки дух не вмер! —
З отим словом втіхи
Пісенька зніміла,
В кебі віддалась.
У блакить з-під стріхи
Ластівочка мила
Пурхнула-знялась.

IV

Правду мовила пташина;
Чи на добре ж, чи дарма?
Перед нами — домовина,
Сором вічного ярма.
Промінь згас над рідним краєм;
А ми, скільки кожен зміг,
У провалля себе пхаєм,
Грунт пускаємо з-під ніг.
Та не пізно: є поправа,
Певен я — минеться все;
Ще заблісне наша слава,
Праця вгору піднесе.
Тільки треба сил та труду,
Щоб не згинуть цілком,
Не стогнать до віку-суду
Під вельможним канчуком.
Годі ж нудитись, складаючи руки;
Кличе робітників рідна земля...
Віра, впотужнена словом науки,
Хай нас міцніш окрили!
Більше уваги до власного горя,
Більше любові до люду свого!
Близько — загибель... зника наша
зоря. Чого ж нам ждати, чого?

VI

Розцвітайся ти, веснонько красна,
Духом творчості все онови;

У нарузі країна нещасна...
З муки-смерті її відживи!
Розворуш наші груди холодні,
Запали в них притухлий огонь,
Щоб рятунок знайшли ми з безодні,
Не стояли в борні осторонь!
Одігнала надовго ти хвилі,
Розбудила надії та сни.
Баглаї ж ці — воріженьки хижі,
Так послизнуть нехай і вони!
Розцвітайся та нас із могили
До живого життя підведи,
Щоб ми очі на себе розкрили;
Світлі думи в душі відроди!

УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА НАПРИКІНЦІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX ст.

В. Г. Сухенко

Урок № 34

ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ КІНЦЯ XIX — ПОЧАТКУ XX ст.

Мета: дати загальне уявлення про модерністські тенденції в українській літературі наприкінці XIX — на початку XX ст.; з'ясувати особливості літературного процесу на зламі двох віків; розвивати вміння знаходити необхідну інформацію в довідкових виданнях; спостережливість; формувати кругозір учнів; виховувати любов до художньої літератури, повагу до її творців; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Обладнання: виставка книжок художньої, навчальної, довідкової літератури, портретної галереї українських письменників, про творчість яких ітиме мова.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями

- Що вам відомо про особливості суспільного й національно-культурного життя в Україні кінця XIX ст.?
- Охарактеризуйте національну свідомість українців після скасування кріпацтва.
- Як співвідносяться поняття *стиль* і *напрямок*?
- Що таке реалізм?

III. Оголошення теми, мети уроку

IV. Мотивація навчальної діяльності школярів

Наприкінці XIX ст., з одного боку, завершується столітній період розвитку нової української літератури, а з іншого — з'являються нові її якісні риси, що набувають розвитку пізніше —

у XX ст. Таким чином, доба XIX ст. являє собою цілісний комплекс традицій і новаторства в літературному процесі.

Кінець XIX — початок XX ст. — один із найцікавіших і найскладніших періодів не лише в мистецтві, а й у житті. Суспільство втрачає духовні орієнтири, не знає, у що вірити та куди йти. А література, не задовольняючись формами критичного реалізму, теж немовби опинилася на роздоріжжі. Перед письменниками постало завдання осмислити кризу в соціальному середовищі та мистецтві й віднайти шляхи подальшого розвитку культури.

V. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу. Лекція вчителя

1. Літературно-мистецьке життя кінця XIX — початку XX ст.

В історії української літератури кінець XIX — початок XX ст. вагомий важливими досягненнями у формуванні нового типу української людини. Процес цей звичайно був не однорідний, бо мав різні можливості на східних і західних землях. У Галичині початок нового руху слід шукати вже під кінець 70–80 рр., а на східноукраїнських землях — у 90 рр. XIX ст.

Молоде покоління українських письменників, розквіт творчості яких припадає на кінець XIX — початок XX ст., під впливом соціально-культурної ситуації в Україні і нового досвіду європейських літератур дедалі більше усвідомлює обмеженість критичного реалізму, необхідність змін, відходу від традиційних проблем і форм їх зображення. Визрівали протест проти натуралізму, вузького просвітництва, «грубого реалізму», бажання якось наблизитися до новітніх течій європейської літератури, зруйнувати стереотипи і нормативи реалістичного побутописання.

Українська література кінця XIX — початку XX ст. — явище загальноєвропейського типу, і, як така, вписується в той процес зміни типів художнього мислення, методів, стилів, який визначає історико-літературний розвиток майже всіх європейських (у тому числі й слов'янських) літератур цього періоду. Загальновизнано, що в кінці XIX — на початку XX ст. в усіх європейських літературах розпочиналося становлення модернізму — художньої системи, принципово відмінної від художньої системи критичного реалізму.

Своєрідність літературного розвитку кінця XIX — початку XX ст. розуміли вже сучасники. У 1901 р. І. Франко пише про традицію й новаторство творчості молодих українських письменників у статті «З останніх десятиліть XIX віку»: «Засвоївши літературні традиції своїх учителів, молода генерація письменників, до яких належать Ольга Кобилянська, Василь Стефаник, Лесь Мартович, Антін Крушельницький, Михайло Яцків і Марко

Черемшина, прагне відобразити своєрідність українського життя у зовсім новій європейській манері.

Прозвучали заклики до оновлення й розширення проблемно-тематичного діапазону, відходу від переважно селянської тематики, характерів, зрештою, мови, лексики. Нарешті, на противагу народницькому реалізмові, модернізм відстоював пріоритет індивідуального над колективним, права особистості, а не абстрактні інтереси суспільства, у жертву яким приносилися особисті пориви.

Не можна не погодитися з тими дослідниками української літератури кінця XIX — початку XX ст., які вважають, що саме життя зобов'язує українських письменників не поривати з реальною дійсністю й водночас дбати про новизну змісту, настроїв, форм. Оскільки українські митці були в основному вихідцями з гуцї народу, який стогнав у ярмі соціального й національного гніту й потребував захисту, то вони не могли й не мали морального права забувати й про великі традиції.

Вибір між мистецтвом і соціальним обов'язком письменників кінця XIX — початку XX ст. не відбувся на користь першого чи другого. Не відмовляючись від служіння соціальній та національній ідеї, вони разом із тим свідомо чи несвідомо у своїй творчості рівнялися на кращі зразки західноєвропейського мистецтва. Проте не запозичували їх сліпо, а перепускали через своє небайдуже до народних страждань серце. Так вони створили літературу, яка має реальну основу, але поривається «у блакить». Водночас було б помилковим вважати літературу 90-х років XIX ст. і перших десятиріч XX ст. прямим продовженням методу критичного реалізму, адже навіть традиційні теми зображувалися не так, як у критичному реалізмі. Стиль, форма зображення в кінці XIX — на початку XX ст. були вже іншими.

Поява нового покоління українських діячів, які вже не вагалися щодо власної національної належності й гордо називали себе «національно свідомими українцями», войовничо вимагали для свого народу національних прав, політичної свободи й соціальної справедливості. Ці нові українці були переважно студентами. Особисті контакти між собою вони зав'язували в гімназійному та університетському колі, де й виникали погляди, котрі згодом штовхали їх до активної позиції. Першою організацією молодих свідомих українців було започатковано в 1891 році «Братство тарасівців», до складу якого входили І. Липа, Б. Грінченко, М. Міхновський. Вони опублікували «Декларацію віри молодих українців», у якому проголошували намір стати істинно українською

інтелігенцією, закликали українських письменників наслідувати у своїх творах європейські зразки замість російських.

Першою ластівкою українського друкованого слова був без дозволу влади виданий у 1905 р. часопис «Хлібороб» у Лубнах. Найдовше проіснували «Громадська Думка» (згодом перейменована на «Раду»), «Нова Громада», «Українська Хата» і «Світова зірниця»...

Важливими періодичними виданнями різних напрямів, що виходили в Галичині й на Буковині на початку ХХ ст. і які значною мірою впливали на розвиток української культури, а передовсім на літературний процес, були такі журнали: «Літературно-науковий Вісник» (1898–1914), «Молода Україна» (1900–1903), «Артистичний Вісник» (1905), «Світ» (1906–1908), «Будучність» (1909), «Неділя» (1911–1912), «Нова Буковина» (1912–1913), «Ілюстрована Україна» (1913–1914).

Українська література другої половини ХІХ ст. починає виконувати провідну роль у національному суспільному житті освічених верств. Причина цьому — різноманітність тематики й проблематики, відображення побуту різних суспільних прошарків народу. Після етнографічного реалізму «Народних оповідань», критичного реалізму І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Івана Франка, О. Кониського, О. Пчілки — на сцену виступає плеяда молодих і видатних письменників: Леся Українка, М. Коцюбинський, О. Кобилянська, В. Стефаник, М. Черемшина, М. Мартович (*учитель демонструє портрети письменників*).

У західній літературі першими теоретиками модерності були Шарль Бодлер та Ф. Ніцше. Бодлер у статті «Художник модерного життя» писав: «насолада, що ми її отримуємо від репрезентації сучасного, походить не лише з краси, якою його оздоблено, але його суттєві прикмети — бути сучасним. Сучасний митець повинен зосереджуватись на модерному, сучасному». Ніцше визначив усі ілюзії попередньої епохи. Його праці — це бунт проти ери надії, певності, ентузіазму, віри в прогрес, механічності. Для модерністів людина є не походженням минулого, але того, що її оточує в сучасному.

2. Перехід до модернізму

Модернізація культури починалася з критики народництва в цілому та його естетики зокрема. Уперше слово «модернізм» у значенні художнього напрямку досить упевнено вжила Леся Українка в доповіді, виголошеній наприкінці 1899 р. в Київському науковому товаристві під назвою «Малорусские писатели на Буковине». Ця доповідь була початком діалогу, який у перспективі розмежує

українських письменників на модерністів і народників. У статті виявилася не лише рішучість Лесі Українки захищати нові явища, але й спроба мотивувати, наскільки вони потрібні народові.

Сьогодні літературознавці намагаються осмислити процес зміни художніх методів, стилів та напрямів у літературі кінця ХІХ — початку ХХ ст. і трактують його або як продовження критичного (чи, як його ще називають, класичного) реалізму, або як початок модернізму («ранній» модернізм). Проблема хронологічних рамок українського модернізму і критичного реалізму, а також письменників, яких називають модерністами чи реалістами, залишається дискусійною.

Традиційно вважається, що зачинателем українського модернізму був Микола Вороний. Готуючи в 1901 р. альманах «З-над хмар і долин» (вийшов у 1903 р.), М. Вороний опублікував у «Літературно-науковому віснику» відкритий лист до українських письменників, в якому закликав надсилати твори, в яких були б «усунуті набік різні заспівані тенденції та вимушені моралі», де було б «хоч трошки філософії, де хоч клаптик яснів би ... блакитного неба». Основна думка виступу М. Вороного виділялася чітко: він закликав писати інакше, «по-сучасному», оновлювати літературу, виходячи насамперед із суто художніх вимог і завдань.

Однак І. Франко, схвально ставлячись до нових віянь у українській літературі, не міг змиритися з тими основними постулатами модернізму, які пропагував М. Вороний. Іван Франко у вступі до поеми «Лісова ідилія» назвав Миколу Вороного «ідеалістом непоправним», який вимагає від авторів:

Пісень давайте нам, поети,
Без тенденційної прикмети,
Без соціального змагання,
Без усесвітнього страждання,
Без нарікання над юрбою,
Без гучних закликів до бою...

І. Франко утверджував думку про те, що «сучасна пісня не перина... вона вся пристрасть і бажання, і вся вогонь, і вся тривога, вся боротьба, і вся дорога...» У відповідь на його «Послання» М. Вороний написав вірш «Іванові Франкові», якому передуює епіграф із Ш. Бодлера: «Предметом поезії є тільки вона сама».

Теорія літератури

Модернізм — загальна назва літературних напрямів та шкіл ХХ ст., яким притаманні формотворчість, експериментаторство, тяжіння до умовних засобів, антиреалістична спрямованість.

Визначальні риси модернізму:

- новизна та антитрадиціоналізм (хоча модерністи ніколи не поривають із літературною традицією цілком);
- у творах затверджується перевага форми над змістом;
- зосередження на «Я» автора, героя, читача;
- психологізм, увага до внутрішньої боротьби роздвоєного людського «Я»;
- широко використовуються такі художні прийоми, як «потік свідомості» та монтаж, що прийшов у літературу з кіномистецтва;
- використання символу як засобу пізнання й відтворення світу;
- ліризм (навіть у прозі, драматургії, публіцистиці);
- естетизм.

Vi. Узагальнення вивченого матеріалу

Завдання учням

- Що сприяло розквіту українського художнього слова на зламі двох століть?
- Чому літературна молодь того часу тяжіла до модернізму?
- З якими іменами пов'язаний розвиток прози та поезії кінця ХІХ — початку ХХ ст. і як саме?
- Як ви розумієте поняття модернізм? Назвіть його визначальні риси.

Vii. Підбиття підсумків уроку

Маємо всі підстави стверджувати, що на межі століть з'явилася нова література, неповторна й оригінальна. Так із синтезу традиції і новаторства, критичного реалізму й модернізму утворився новий світогляд, новий художній метод. Для українського письменства він став порубіжним явищем, сполучною ланкою між класичним реалізмом другої половини ХІХ ст., з його вірою в можливість раціонального пізнання й пояснення світу, і періодом активного утвердження на зламі століть суб'єктивних стилів і напрямів, добою модернізму.

Viii. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

iX. Домашнє завдання

Опрацювати матеріал конспекту й підручника. Вивчити про літературний процес на зламі двох століть.

Урок № 35

**МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ.
«ГАРМОНІЙНИЙ ТАЛАНТ ХУДОЖНИКА
І ГРОМАДЯНИНА» (С. ЄФРЕМОВ).
ЖИТТЯ І ТВОРЧИСТЬ, ГУМАНІЗМ СВІТОГЛЯДУ**

Мета: розповісти про життєвий і творчий шлях письменника як одного з найталановитіших в українській літературі, розкрити світоглядні позиції як українського митця-патріота й гуманіста; допомогти усвідомити, що оптимізм і життєствердження — важливі духовні цінності буття людини; викликати інтерес до творчості письменника; виховувати любов до життя.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет М. Коцюбинського, фотовиставка «Життя і творчість М. Коцюбинського», виставка творів М. Коцюбинського.

*Людську любов, і радости, й жалі,
І совість, що губилась на землі,—
І серце взяв, у світ поніс з собою.*
А. Малишко, «Коцюбинський»

*Щось сильне тягне мене до літературної праці —
і літературі я відданий цілою душею.*
М. Коцюбинський

ХІД УРОКУ

i. Організаційний момент

ii. Мотивація навчальної діяльності.

Актуалізація суб'єктного досвіду

Прокоментувати слова Сергія Єфремова: «Людський дух, жадний на правду і поступ, вічно посилає і слатиме нових і нових творців, що й самі без упину йдуть до світла й правди, і ведуть усіх, хто так само не задовольняється буденщиною й прагне вищих форм щиролюдського життя. В цьому безупинному шуканні маємо гарантію й нашого розвитку у прийдущі часи».

III. Оголошення теми уроку

1. Слово вчителя

Сьогодні ми поговоримо про людину, ім'я якої в дивовижно багатому на літературні таланти часі на межі двох віків — ХІХ і ХХ — було зорею першої величини. Це Михайло Михайлович Коцюбинський. Ще за життя письменника його називають сонцепоклонником.

Він любив життя, людей, землю, природу, прагнув до прекрасного й шукав його навіть там, де не було.

2. Зачитування епіграфів, записи їх у зошити

IV. Цілевизначення уроку

V. Сприймання й засвоєння навчального матеріалу

1. Розглядання портрета письменника й фотовиставки

Спогади відомого українського співака Михайла Микити (він зустрічався з М. Коцюбинським у свого вчителя М. В. Лисенка) дають живе уявлення про зовнішній вигляд Михайла Михайловича, красу і благородство його душі.

«Найбільше враження, — пише М. Микита, — зробили на мене його великі, замріяні, глибоко проникливі очі. Він мав статну, вище середнього зросту фігуру; красивої форми, чисто, до блиску виголену голову, прекрасні вуса, які йому дуже йшли і прикрашували його обличчя. Одягнутий був у білий, елегантно пошитий костюм. Узагалі в його постаті, одязі й манерах було стільки простоти, скромності і в той же час відбивалось якесь внутрішнє благородство і привабливість. Рухи його були скупі, жодного зайвого жесту, голос проникливий, прекрасного баритонового тембру, який запам'ятовувався і глибоко западав у серце. Від першої зустрічі з Михайлом Михайловичем у мене залишилось враження про нього як про надзвичайно розумну, культурну, виховану людину».

2. Слово вчителя

Ніхто не може правдивіше розповісти про людину, зокрема письменника, ніж родичі, друзі, знайомі, твори самого письменника, епістолярна спадщина.

Учитель заздалегідь роздасть учням «ролі» сучасників М. Коцюбинського й матеріали спогадів (або учні самі знайдуть ці матеріали в рекомендованих учителем джерелах). Учні виразно, емоційно, проникливо читають.

Учитель керує цим і при потребі дає коментарі.

Остан Лисенко — музикознавець (син композитора М. В. Лисенка): *«Досить було хоч раз побачити Михайла Коцюбинського, щоб полюбити його на все життя. Чехов писав, що все в людині повинно бути прекрасним: і обличчя, думка, і одяг».*

Саме таким був Коцюбинський.

З повагою й любов'ю ставилися до М. Коцюбинського учні, яких він навчав, селяни, з якими вів сердечні розмови, колеги по праці й творчості. Послухайте спогади Єлизавети Бакші-Мельникової, у родині якої молодий Коцюбинський працював приватним учителем — готував трьох дітей до гімназії.

Є. Бакша-Мельникова: *«Ласкавий з дітьми, він зумів зразу завоювати нашу загальну симпатію, і нам учитись було легко і приємно. Михайло Михайлович був не лише нашим учителем, а й вихователем та другом. У вільний від навчання час він читав нам доступні нашому розвиткові свої та інших авторів твори і тим розвинув нашу любов до України. Завдяки Михайлові Михайловичу я дуже полюбила все українське: носила український костюм, співала українських пісень, зацікавилась побутом селян...»*

Ольга Дорошенко, чернігівська вчителька: *«Дуже проста і мила людина у своєму поводженні, він завжди одягався у звичайне європейське вбрання, трохи строго, але елегантно».*

Не тільки серед людей, а й удома, серед членів своєї родини, він не допускав будь-якої недбайливості в костюмі і вимагав того ж від дітей і близьких, бо вважав, що культурна людина... завжди повинна бути пристойно й охайно одягнуеною, а тим більше, коли вона перебуває в суспільстві. Цього вимагає пошана до членів цього суспільства».

Михайло Мочульський, літературознавець: *«Зовнішнім виглядом і манерою тримати себе Михайло Михайлович являв собою тип європейця у повному значенні цього слова. Колір обличчя в нього був смуглявий. Риси — тонкі, красиві. Вдумливе лице оживляли і робили особливо привабливі очі: невеликі чорні, блискучі, як гарячі вуглики».*

Ірина Коцюбинська, донька письменника: *«Він любив квіти, із захопленням вивчав їх, ботанічні знання були в нього досить великі. У садочку, що оточував наш будинок, яких тільки квітів не було... Батько дуже любив садок і разом з матір'ю насаджував дерева і квіти».*

Володимир Гнатюк, етнограф: *«Квіти — це була його пристрасть і розкіш, і треба було бачити, як його очі іскрилися і гуляли з утіхи, коли переходив царинкою, засіяною сотками*

різних квітів. Не міг здержатись, щоб не запитати когось про їхню місцеву назву, яку не раз записував собі, додаючи до неї й ботанічну назву...

Високоінтелектуальний, умів вести і піддержувати всяку розмову так, що кожний мав задоволення розмовляти з ним. Усе делікатний, старався ніколи нікого нічим не образити...

До кожного привітний, скромний, нітрошки не зарозумілий, умів увійти в чуже становище, відчувти його, зрозуміти чужу душу. Особливо був чулий на чужий біль...

Безкорисний аж до пожертвування, усе робив із внутрішнього переконання, а нічого з інтересу... Гарячий патріот, любив свій край і народ над усе, готов був йому віддати всі свої сили, усі свої знання, весь свій талант...»

3. Лекція

Лекційний виклад матеріалу, який переривається розповідями учнів, які «виконують ролі» сучасників. Усі учні складають тези почутого.

Письменник Денис Лук'янович, захоплюючись, як і всі інші, людяністю, делікатністю й тактом М. Коцюбинського, свої враження про нього підсумував словами: лише такий естет у житті, як він, міг стільки краси внести у свої твори.

Ми зустрічаємо цю красу в його описах землі і неба, пташок, шепоту трав. Неперевершено передав М. Коцюбинський біль і радість, любов і ненависть. Душа його була такою чутливою, що до неї озивалися не лише люди й птахи, а й морська хвиля, камінь, стежка життя, хмара й золоте сонце.

Цей аристократ духу, інтелектуал проби народився і виріс не в палаці, а в небагатому будинку дрібного урядовця 17 вересня 1864 року у Вінниці. Одного разу в дитинстві, коли малий Михайлик захворів, під час марення він раптом заговорив українською мовою. У сім'ї панувала російська, і тому цей факт здивував домашніх. Після одужання хлопчику розповіли про цю подію, і він ще більше розгорівся цікавістю до українського слова.

У 9 років пробує складати українські пісні на взірць народних, а в 12 років пише повість з фінського життя російською мовою.

Батько часто змушений був міняти роботу. Разом із ним з місця на місце мандрувала й сім'я.

Спогади Михайла Коцюбинського. «Батько мій був сангвінік, з вічними фантазіями, які ніколи не здійснилися, запальний, але добрий чоловік. Мати з більш сталим характером, зі складною, тонкою і глибокою душевною організацією, добра, незвичайно любляча, здатна на самопожертву».

Лекція вчителя. Початкову освіту Михайло здобув удома. З 1875 року навчався спочатку у двокласній Барській школі, а згодом упродовж п'яти років — у Шаргородському духовному училищі. Йому виповнилося лише 15 років, коли помер батько. Як старший у сім'ї, Михайло мусив іти заробляти, бо саме на нього лягла відповідальність за майже сліпу матір, двох сестер і двох братів.

Даючи приватні уроки, навчаючи дітей, навчався й сам. Його університетом стало саме життя — учителювання, близьке знайомство з рідним народом на селі, мандрівки дорогами Молдавії та Криму разом з філоксерною комісією...

Останні 15 років свого життя письменник разом із родиною жив у Чернігові. Як і кожна земна людина, він звідав труднощі, але мав і часи відносного благополуччя. Течія його життя рухалася двома потоками: один — чиновницька служба, другий — письменницька праця, яка потребувала праці й творчих зусиль. А в 1906 році додалася й суспільно-громадська робота — Михайло Михайлович очолив Чернігівське товариство «Просвіта».

Чернігівський період життя М. Коцюбинського насичений творчими зустрічами, новими знайомствами.

Щопонеділка вечорами в будинку Коцюбинських збиралися чернігівські інтелігенти — письменники Борис Грінченко з дружиною Марією Загірною, Микола Чернявський, Володимир Самійленко, Микола Вороний, художник Михайло Жук, учителі, лікарі. Тут жваво обговорювалися пекучі громадські питання, аналізувалися твори, складалися програми літературно-музичних вечорів. Тут мужнів творчий дух молодого П. Тичини. М. Коцюбинський як член Чернігівської губернської ученої архівної комісії побував у Полтаві на святі відкриття в 1903 р. пам'ятника І. П. Котляревському. там зустрівся з Панасом Мирним, Михайло Старицьким, Лесею Українкою, Василем Стефаником, Оленою Пілкою. Його твори друкуються в журналах, з 1899 р. у Львові починає виходити їх зібрання. Кращі новели перекладаються російською, польською, німецькою, італійською, іспанською, норвезькою, угорською мовами.

Займатися творчою працею було нелегко, адже кращі години дня відбирала нудна служба в статистичному бюро. Сучасники згадують постійні нарікання М. Коцюбинського на втому від нецікавої, майже механічної роботи.

М. Коцюбинський: «Останніми часами я так обтяжений усякою службовою роботою, що не маю часу писати... З одного боку здоров'я не служить мені, а з другого — всяка обов'язкова праця гнітить...»

...Чогось нездужаю, та й нерви в мене не зовсім добрі, мабуть, од первтоми».

З кожним роком усе більше дошкуляло хворе серце, і все ж письменник, долаючи недугу, багато читав, цікавився малярством, музикою, театром.

Останні роки життя М. Коцюбинського позначені приятелюванням із М. Горьким. Він познайомився з ним в Італії, куди тричі (1909–1912 рр.) приїжджав на лікування.

Та навіть щедре італійське сонце не могло спинити руйнівної сили хвороб — нервових, серцевих, легеневих. Але Михайло Михайлович і сам не шкодував себе, хотів більше й більше побачити красу Божого світу. У червні 1911 року він писав з Криворівні М. Горькому: «Весь час проводжу в екскурсіях по горах, верхи на гуцульському коні, легкому й граціозному, як балерина. Побував у диких місцях, доступних небагатьом, на полонинах, де гуцули-номади проводять зі своїми чередами все літо. Якби ви знали, яка велична тут праця, яке первісне життя!..»

Словникова робота

Номади — народи, які кочують; кочівники.

Полонина — безліса ділянка верхнього поясу Українських Карпат, яка використовується для пасовиська та сінокошу; галвина.

І хоч подорожі забирали його малі фізичні сили, любов до життя й краси перемагали подих смерті, до якої письменник ставився спокійно й трохи скептично.

Михайло Михайлович повернувся з Карпат зовсім немічним. Кілька місяців лікується в університетській клініці професора Василя Образцова в Києві; та медицина була безсилою. Але й ці важкі дні Коцюбинський залишався цікавим співрозмовником.

Микола Стражеско, лікар: «У м'яких сердечних тонах він завжди говорив про людей. Найбільше любив говорити про Україну, про її природу, про український народ, сумував з приводу його малописьменності, але був переконаний, що незабаром усе зміниться».

Не стало письменника 25 квітня 1913 року.

Проводжати його в останню путь вийшов увесь Чернігів, а оплакувала вся Україна. Поховано М. Коцюбинського на Болдиній горі, в гаю Троїцького монастиря — улюбленому місці відпочинку за життя. «Як тут гарно,— говорив якимось Михайло Михайлович своєму приятелеві художнику М. Жуку,— якби помер, то кращого місця і не треба для вічного спочинку». Це його бажання було виконане.

Панас Мирний: «Поліг великий майстер рідного слова, що в огненному горні свого творчого духу переливав його в самоцвітні кристали і, як великий будівничий, виводив їх, свої мистецькі твори, повні великого художнього смаку, глибокої задуми й безмірно широкої любові до людей».

4. Огляд творчості. Жанр новели у творчості М. Коцюбинського

Невипадково М. Коцюбинського називають «великим Сонцепоклонником». Уся творчість письменника наснажена сонячним оптимізмом, вірою у високе призначення людини. Як талановитий новатор, він звертався до різних жанрів літератури.

Розповідь за таблицею (попередня підготовка учня)

Жанри	Назва твору
Дитячі оповідання	«Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник»
Казки	«Хо»
Оповідання для дорослих Новели	«П'ятитомник», «Для загального добра», «Дорогою ціною», «Сміх», «Persona grata», «В дорозі» «Intermezzo», «Сон»
Етюди	«На камені», «Лялечка», «Цвіт яблуні», «Невідомий»
Повісті	«Fata morgana», «Тіні забутих предків»
Нариси	«Хвала життю», «В путях шайтана»
Цикл мініатюр	«На острові»
Поезія в прозі	«Пам'ять душі»

Розгляд окремих новел М. Коцюбинського:

«Лялечка», «Цвіт яблуні», «Сміх», «В дорозі», «Хо»

Учні стисло передають зміст твору, свою думку про нього, визначають, які ідеали утверджує М. Коцюбинський у новелах, образах, які мистецькі поезії обстоює.

Наприклад, аналіз учнями казки «Хо» може бути таким.

Казка «Хо» (1894) дає можливість глибше зрозуміти ідейно-художні пошуки М. Коцюбинського в період перебування в «Братстві тарасівців», коли «молоді українці» різко виступили проти українофілів, котрі не стільки діяли, як говорили. Композиційно твір складається з кількох майже самостійних частин з окремим сюжетом, образами, конфліктом. Об'єднує їх казковий образ Хо, що символізує переляк людей, які не наважуються сміливо

подивитися в очі часто ними ж перебільшуваній небезпеці. Такою є панна Ярина Дольська, яка під впливом прочитаних книжок запалилася любов'ю до знедолених, але, уявивши своє життя серед селян, усього за три дні відмовилася від «мрії» і подала руку женихові-дідичу.

Грав в «українство» й урядовець Макар Іванович Літко. Але коли виникла потреба відвезти вінок на могилу померлого українського письменника, перелякався й відмовився. Він аж «заслаб від страху».

На протигагу лібералам письменник виводить в останньому розділі молодих інтелігентів — письменника, лікаря, хлібороба, учителя, які мужньо виступили на захист народних інтересів.

У творі є слова, які є ключовими не тільки для аналізу казки, розуміння переконань автора. Вона актуально звучать і сьогодні.

«Будьмо передусім скрізь українцями — чи то в своїй хаті, чи в чужій, чи то в своєму краї, чи на чужині. Хай мова наша не буде мовою, якою звертаються лиш до челяді... Хай вона бринить і розгортається в нашій родині, у наших зносинах товариських, громадських, у літературі — скрізь, де нам не заціплено... Не попускаймо собі навіть у дрібничках... Несімо прапор справи нашої в дужих руках, а будьмо консеквентними, не відділяймо слова від діла... Не жахайтесь, що діло те таке важке, таке важке... Робім, що можемо: на яку б дорогу не ступили ми — йдім сміливо, пам'ятаючи, що всі дороги провадять до Рима... А поки що нам треба праці, праці, праці».

Словникова робота

Консеквентний — послідовний.

5. Узагальнювальне слово вчителя

Одним із останніх творів письменника стала новела «Хвала життю». Писав він її незадовго до смерті, коли хвороба забирала останні краплі здоров'я. Та незважаючи на це, твір пройнятий пафосом торжества життя, яке постійно відроджується у всій красі. Такий закон природи. В основі твору лежить розповідь про агаву — рослину, яка живе доти, поки не зацвіте. «Вона цвіте, щоб умерти, і умирає, щоб цвісти». Агава пробивається крізь каміння й першою вітає схід сонця. «Одчиняючи вранці вікно, я раз у раз бачу ряд цвітучих агав. Стоять стрункі і високі, з вінцем смерті на чолі, й вітають далеке море. «Ave, more, morituri te salutant!» (Живи, море, ті, що йдуть на смерть, вітають тебе).

Подібно до змальованої письменником квітки, він усотував силу із серця різної землі, рідної культури, пробивався крізь

матеріальні нестатки, канцелярську роботу, хвороби, переслідування. Його талант розквітнув таємничою квіткою агави і таким ніжним і рідним цвітом яблуні.

V. Закріплення

Зачитування тез, записаних протягом уроку, їх коментар.

VI. Підбиття підсумків

1. Прокоментувати епіграф уроку

2. Запитання

- Які вислови видатних людей чи самого М. Коцюбинського можна взяти за лейтмотив уроку? Обґрунтуйте.
- У розглянутих творах на першому плані зовнішнє життя, події чи внутрішнє, тобто «життя» душі й серця?

VII. Рефлексивно-оцінювальний етап

1. Рефлексія «М. Коцюбинський — аристократ Духу, інтелігент високої проби, талановитий письменник»

2. Самооцінка власної діяльності

VIII. Домашнє завдання

1. Опрацювати матеріал підручника, зіставити з почутим на уроці.
2. Прочитати новелу «Intermezzo».
3. Усний роздум «...Я не агаву змалював, а своє життя» (М. Коцюбинський).
4. Індивідуальні та групові завдання: дослідити художній стиль М. Коцюбинського; підготувати повідомлення «Життєва основа новели “Intermezzo”»; вивчити напам'ять уривки з новели «Intermezzo».

Г. Д. Корнух

Урок № 36–37

ВІД РЕАЛІЗМУ — ДО ІМПРЕСІОНІЗМУ.

ЕВОЛЮЦІЯ ХУДОЖНЬОЇ СВІДОМОСТІ М. КОЦЮБИНСЬКОГО.

ПСИХОЛОГІЧНА НОВЕЛА «INTERMEZZO».

**АВТБІОГРАФІЧНА ОСНОВА, СИМВОЛІЧНІ ОБРАЗИ,
ОБРАЗОТВОРЧІ ЗАСОБИ**

Мета: допомогти учням усвідомити еволюцію творчості письменника від стилю розповідного реалістичного до метафоричного, імпресіоністичного; дати поняття про імпресіонізм у літературі й образотворчому мистецтві, про психологічну новелу; визначити проблематику новели, особливості її композиції, розкрити символічні образи й образотворчі засоби; розвивати образне мислення, уміння сприймати художній текст у його єдності з життям.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: таблиці «Intermezzo», «Новела», картини художників-імпресіоністів, запис Четвертої симфонії Бетховена (друга частина, адажіо); Концерт № 6 Бівальді для скрипки з оркестром, уривок з поезії І. Франка «Лісова ідилія».

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотиваційний етап

1. З'ясування емоційної готовності до уроку

2. Актуалізація опорних знань і власного досвіду

Усні роздуми «Я не агаву змалював, а своє життя».

3. Читання напам'ять заздалегідь підготовленим учнем початку казки «Хо» (на тлі запису лісових звуків)

4. Слово вчителя

Щойно завдяки неповторному майстрові слова Михайлові Коцюбинському ми побували у вранішньому лісі, «побачили» переливи природних світлотіней, почули «голосне щебетання» птаства.

Це засвідчує надзвичайну поетичність художнього письма М. Коцюбинського. У його творах, зовнішнє життя, тобто події, часто поступаються внутрішньому — життю душі й серця. Саме це буде предметом нашої розмови на сьогоднішньому уроці.

- Чи можна самотність уважати ліками душі?
- Які методи використовуєте ви, коли хочете зняти напругу, скинути втому?
- Сьогодні ми пересвідчимося ще й у тому, як може впливати природа на стан людини.

III. Оголошення теми уроку, цілевизначення

IV. Опрацювання навчального матеріалу

1. Виступ учня

Звучить доповідь про результати дослідження художнього стилю письменника (випереджальне завдання на основі досвіду попереднього уроку).

Стиль М. Коцюбинського досліджувало багато знавців літератури. Він відрізняється від художніх почерків багатьох письменників. Митець керується власною інтуїцією, сутність буття осягає за допомогою уяви й тих відчуттів, що перебувають поза сферами раціонального, зосереджується на індивідуальності, її внутрішньому світові. Об'єктом зображення стає не світ, а суб'єктивні враження від нього.

Цікавим є літературознавчі міркування сучасного відомого письменника Валерія Шевчука, який простежує рух творчості Михайла Коцюбинського від «етнографічно-реалістичного письма» до «письма метафоричного, імпресіоністичного і психологічного». У реалістичній манері написані оповідання «Харитя», «Ялинка», «П'ятизлотник», «Для загального добра», «Дорогою ціною». Але вже в змісті цих творів є тонке проникнення в психологію героя, рельєфні малюнки природи, її одухотворення, хоч стиль нагадує оповідну манеру І. Нечуя-Левицького і плавну течію мови Панааса Мирного.

Валерій Шевчук пише, що докорінно змінилася манера письма М. Коцюбинського в 1900–1902 рр., коли, за визначенням академіка Єфремова, письменник знаходить сам себе і стає тим незрівнянним Коцюбинським, яким ми його знаємо, тобто утверджує свій «сонячний імпресіонізм».

2. Слово вчителя

Терміни «реалізм», «етнографія», «романтизм» вам відомі. «Intermezzo» — слово пейзажне. Походить воно від французького

impression — враження. Імпресіонізм як митецький напрям виник у французькому живописі в ХІХ — на початку ХХ ст. і був характерний тим, що відтворював не саму дійсність, а те, як вона впливає на людину, її емоції, душевний стан.

Тобто імпресіоністам було важливо простежити, як людська душа відгукається на добро і зло, красу і потворність, на будь-які події.

Риси (ознаки) імпресіонізму (пояснення за таблицею, запис у зошиті).

Риси імпресіонізму

- Психологізм у змалюванні персонажів;
- прагнення відтворити найтонші зміни в настроях, схопити миттєві враження;
- особливий лаконізм прози;
- ритмічність;
- багатство відтінків у змалюванні дійсності;
- збільшена увага до кольорів і звуків, до яскравих деталей;
- одночасна відмова від великих соціальних проблем.

Основне завдання — витончене відтворення суб'єктивних вражень, мінливих відчуттів і переживань без заглиблення в їх суть.

Представники в малярстві — К. Моне (назва «імпресіонізм» утвердилася після появи картини К. Моне «Імпресія. Схід сонця» в 1873 р.), К. Піссарро, О. Бенуар; український художник М. Бурачек, картина «Овини».

Представники в літературі — брати Конкури, К. Гамсун, А. Чехов, І. Бунін.

В українській літературі імпресіоністичне письмо властиве творам В. Стефаніка, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Г. Косинки.

(Учитель демонструє кілька картин вищеназваних художників.)

3. Літературне дослідження

Зачитати початок новели «Лялечка». Знайти виразні ознаки імпресіоністичного письма.

4. Підсумок відповідей учителем

Така зав'язка в новелі «Лялечка» дала привід І. Франкові сказати про М. Коцюбинського, що це «наскрізь новочасний письменник», — у глибокому проникненні в природу і через неї передачі людських почуттів. І. Франко писав про «нову генерацію» письменників, до яких належав М. Коцюбинський: «Вони, так

сказати, відразу засідають у душі своїх героїв і нею, мов магічною лампою, освічують усе оточення». Отже, йшлося про новий стиль — імпресіонізм і новий жанр — психологічну новелу.

Однак не слід уявляти собі, що письменник вирішує писати в тому чи іншому стилі, як писати — йому підказує серце.

Митець поєднує елементи різних стилів і при цьому залишається самим собою. Ми помічаємо риси стилю тільки при художньому аналізі. Читаючи твір, ми насолоджуємося його красою.

5. Робота над новелою «Intermezzo»

- Яке враження справила на вас новела?
- Який твір називаємо новелою? Які її ознаки?

Новела — невеликий розповідний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним закінченням.

Ознаки:

- глибокий психологізм;
- лаконізм;
- несподівана кінцівка.

Проблемне запитання. На початку твору дано перелік незвичайних дійових осіб. Можливо, за жанром це драматичний твір? Доведіть свою думку.

- Яке ж значення має перелік дійових осіб? (*Алегоричні дійові особи несуть важливе смислове навантаження, дають змогу глибше зрозуміти автора, ідейний пафос твору.*)

Повідомлення учнів про життяву основу новели «Intermezzo»

1-ше повідомлення. Новела «Intermezzo» написана М. Коцюбинським у 1908 році. Це був час реакції — жорстоких розправ російського самодержавства з революціонерами та бунтівниками. Тюремне переповнення вчорашніми правдошукачами, поліція й жандарми чинили розправи — вішали, стріляли, били. М. Коцюбинський у листі до М. Чернявського пише: «Ви не можете уявити собі, що я пережив, бачачи все те на власні очі, і який це вплив мало на мої хворі нерви. Мені тепер ще гірше, ніж було: не можу ані спати, ані їсти. Ледве пишу до Вас» (18 листопада 1905 р.).

На утриманні М. Коцюбинського була сім'я. Позичку, яку він узяв у банку для придбання садиби в Чернігові, так і не зміг сплатити до кінця свого життя. Матеріальна скрута примушує його багато писати. Але цього не вистачає. Так, наприклад, за перший том оповідань у 1903 році йому заплатили 200 крб. А в той же час А. Чехов, який у російській літературі відігравав

таку саму роль, продав свої твори видавцеві за 7500 крб. Навіть російські перекладачі творів М. Коцюбинського одержували набагато більше, ніж він. Письменник не раз з іронією згадує про це, зокрема в листі до В. Гнатюка: «Треба рятуватися, спочити. Полежать у шпиталі або санаторії, а нема за що. Доведеться пропадати. Служба ледве-ледве дає шматок хліба, а література!.. Соромно навіть признатися представникові культурної нації. Єдиний спосіб — писати по-російськи, але коли я досі цього не робив, то вже тепер не зроблю... Доведеться пропасти».

Україн виснажений службою, політичними обставинами, знесилений хворобами, Михайло Михайлович мріє про відпочинок.

2-ге повідомлення. У цей складний час він переживає ще й особисту драму: несподівано до нього, людини сімейної, прийшло кохання. Свою дружину Віру Устимівну Дейшу він дуже любив. Про це свідчать листи до неї з Криму, коли працював у філоксерній комісії: «Сонечко ти мое! Ти мені світиш і грієш, — пише М. Коцюбинський до дружини. — Твої листи для мене — половина життя. От і нині дістав листа од тебе — і так мені добре, так легко і весело».

Від щасливого шлюбу народилося четверо дітей. Михайло Михайлович дуже любив свою сім'ю, але й багато мав від неї: «Усе було пристосоване для того, щоб «таткові»... було гарно жити, щоб не заважати йому, не турбувати дрібницями, — пише М. Чернявський, письменник і приятель родини.

Та за словами Аркадія Утевського, лікаря М. Коцюбинського, «не варто нічому дивуватися, адже він був живою людиною і ніщо людське не було йому чуже».

Почуття до Олександри Аклаксіної, молоді співробітниці статистичного бюро, було ні мимовільним захопленням, ні грою в почуття. Воно заволоділо ним, його серцем і думками. Але в найкритичніший момент їхніх стосунків, коли треба було вибирати між сім'єю й коханою жінкою, М. Коцюбинський сказав: «Я не залишу сім'ю, якщо навіть доведеться переступити через себе». Відмовлятися від кохання було нелегко. Михайло Михайлович замкнув у грудях своє нестримне серце. Та від цього воно боліло ще сильніше. Нескінченні «треба» і безконечні «мусиш» додавали муки.

Виснаження нервової системи привело до того, що письменник не міг працювати. Йому здавалося, що люди, яких бачив, вимагають, щоб він показав світові свої страждання: «Мене втомили люди. Мені докучило бути заїздом, де вічно товчуться оті створення, кричать, метушаться і сміять». Лікар порадив письменникові відпочити на лоні природи.

Справжнім порятунком стали кононівські поля відомого мецената і друга М. Коцюбинського Євгена Чикаленка, в будинку якого письменник провів кілька благодатних тижнів улітку 1908 р., що й лягло в основу новели.

Запитання

- Що означає слово «Intermezzo»?
- Як пов'язана назва новели з її змістом?

Слово «Intermezzo» означає «перепочинок», «пауза». У музиці це інструментальна п'єса довільної будови або окремих епізодів в опері. Таким чином назва твору дуже влучна. Під нею ми розуміємо перерву в творчості, насолоду музикою природи.

Отже, новела «Intermezzo» сприймається як автобіографічний твір.

Слово вчителя про жанрову специфіку твору

«Intermezzo» — твір особливий, не схожий на будь-який інший у творчості самого М. Коцюбинського та й у всій нашій літературі. У ньому немає розгорнутого сюжету, зовнішнього конфлікту, діалогів, полілогів. Сюжет новели визначається не звичним для читача подіями, а ритмами свідомості ліричного героя. На першому плані твору — пейзаж у багатоманітних його виявах: є царство природи, розкіш барв і велич рідної землі. І все це об'єднує в одно ціле зболене авторське «я», яке в обіймах природи шукає свого зцілення. Дослідники, вивчаючи жанрову специфіку твору, відносили його до поезії в прозі — одного з найважливіших жанрових форм епосу, початки якого вбачають у Біблійних Псалмах. На слов'янському ґрунті вона існувала в давній українській літературі, зокрема «Слово о Полку Ігоревім» вважають неперевершеним зразком поеми в прозі. А далі поезія в прозі знайшла свій розвиток у творчості М. Шашкевича, В. Стефаника, О. Кобилянської, Лесі Українки, М. Коцюбинського.

Дослідники стверджують, що поезія в прозі була своєрідним протестом проти канонів віршування, виявом поетичної свободи.

Прозовий твір «Intermezzo» має виразно ліричний характер. Чому, як ви вважаєте?

Відповіді учнів підсумовує вчитель: у новелі відтворено почуття й настрої ліричного героя, викликані певними життєвими обставинами.

У творі незвичайні «дійові особи», зазначені автором у підзаголовку. Для новели характерні неповторна образність художнього слова, ритмічність і мелодійність мови. Це споріднює новелу з музикою.

Аналіз системи образів твору та образотворчих засобів

Хоч новела нагадує мозаїку, але сюжет все ж таки окреслюється. Це втеча від людини й повернення до неї. З одного світу ліричний герой потрапляє в інший, протилежний, тобто М. Коцюбинський використовує прийом контрасту. Порівняймо ці два світи.

- Що «живе» у першому світі, а що в другому? (*У першому — місто, суєта, скрегіт і бруд, людське горе, жорстокість. У другому — царство природи, розмаїття барв і звуків, тиша, спокій.*)
- Проілюструйте це уривками з новели.

Робота з текстом

- Назвіть образи новели. (*Образів-персонажів два — інтелігент (митець, громадсько-політичний діяч), який приїхав у село на перепочинок, на своє рідне intermezzo, і селянин, «звичайний мужик», якого інтелігент зустрів у полі. Ці два персонажі розповідають про степове українське село, про його складні, нерозв'язані соціальні проблеми у час революції 1905–1907 років.*)

Ідейно-естетичний зміст образів-персонажів доповнюють:

- образи тварин і птахів (три білих вівчарки, зозуля, жайворонки);
- образи-предмети (залізна рука города — поїзд, нужденна купа солом'яних стріх, вітряки, що чорніють над полем);
- образи природи — пейзажі: мальовничий краєвид села, палке сонце, багатобарвна, розкішна земля, симфонія поля (ниви в червні).

На складну архітекtonіку новели вказує ремарка — присвята кононівським полям і список дійових осіб.

Словникова робота

Архітекtonіка — принцип побудови літературного твору; композиція.

- Що ви можете сказати про героя твору — оповідача?

Це людина високої духовної культури, інтелігент-демократ. Він має розвинене естетичне почуття, добре розуміє красу і велич природи — сонця, землі, неба й симфонії поля. Це митець і філософ, бо вся розповідь проіннята філософськими роздумами. Прислухаймося до них.

Робота з текстом: читання, коментар, аналіз**Слово вчителя**

Сюжет новели починається стислим повідомленням про те, що ліричний герой збирається в дорогу: «Лишилось тільки ще спакуватись». Але далі немає ніяких побутових подробиць, як

пакувався. Замість того йдуть філософсько-психологічні міркування, самоаналіз.

Висловлювання «я утомився», «мене втомили люди», «я не можу бути самотнім». У цих висловлюваннях можна відзначити думку про залежність окремої особи від суспільства.

- Як ви вважаєте, чи є правомірною думка багатьох дослідників про те, що у вищезгаданих фразах роздуми М. Коцюбинського про місце й роль письменника в суспільстві? Даючи відповідь, зважте на життєву основу новели.

Слово вчителя

Опинившись на самоті в окремій кімнаті, ліричний герой не може заснути, йому пригадуються й виразно уявляються трагічні події, що настали після революційних виступів у час реакції. В обставинах тиші й безлюддя до нього прийшли тепер жертви терору: «Як вас багато... Це ви, що з вас витекла кров у маленьку дірку від солдатської кульки... вас завивали у білі мішки, гоїдали на мотузках у повітрі, а потім складали у погано прикриті ями, звідки вас вигрібали собаки».

Мабуть, оповідач був не тільки свідком, а й діяльним учасником революційних подій. Смерть своїх однодумців він сприймає як особисте лихо: «...лице моє біле, як і у вас, бо жах висмоктав з мене всю кров», «...вони складали у моє серце, як до власного сховку, свої надії, гнів і страждання». На ранок оповідач з бадьорим почуттям оглядає сільське довкілля.

Зачитування уривка: «Ах, як всього багато: неба, сонця, веселої зелені» і коментар.

Образи зозулі, собак ніби психологізовані, олюднені. Зозуля — «найближча приятелька», а три білих вівчарки мають індивідуальні людські характери. Це також і образи-символи.

Зозуля — суто народний образ — символ. Вона пророкує стомленому митцеві ще багато літ щастя, вселяє надію.

Самозакохана Пава символізує дворянство.

Трепов — жандармерію («Трепов солідний, розважний. Він зовсім солідно, обдумано наче, перекусить вам горло, і в його сильних ногах, що стануть на ваші груди, буде багато самоповаги»)

До речі, кличкою цього пса стало прізвище міністра внутрішніх справ Трепова, який підписав смертні вирокі селянам.

«Дурний Оверко» символізує принижене і втомлене селянство, якому досить дати волю — і воно ні на кого не кинеється.

Центральну частину сюжетної оповіді становлять чотири пейзажі. Але це не тільки майстерні описи села й поля. Вони розкривають любов ліричного героя до рідної землі, його художницьку

спостережливість, уміння словом, як найтоншим різцем, передавати життя природи, її звуки, мінливість. А ще кожен пейзажний фрагмент несе в собі філософський зміст.

Читання (бажано напам'ять) учителем або заздалегідь підготовленим учнем уривка «Мої дні течуть тепер серед степу», закінчуючи словами «клекотить в соках надія й те велике жадання, що його звати — плодючість». Читання на фоні Четвертої симфонії Бетховена — друга частина (адажіо).

Запитання:

- Які образи переважають в уривку — зорові чи слухові? Обгрунтуйте.
- Які мікрообрази, метафори й вислови запам'яталися?
- Продовжіть читати цей пейзаж до слів «так буде вічно» й подумайте, який філософський зміст він має.

Загальний краєвид села завершується коротким мудрим судженням з галузі діалектики часу й руху. Спостерігаючи за тим, як безперервно йдуть по колу крила вітряків, оповідач згадує влучний афоризм — йому здалося, що крила повторюють слова «...так буде вічно... так буде вічно».

Читання другого пейзажного опису від слів «...я повний приязні до сонця» до «Я теж пустив свою душу під пар».

- Який центральний образ цього уривка? Яку роль він відіграє?
- Що означає вислів: «Я теж пустив свою душу під пар»?

Поетичний одухотворений образ сонця — справжній гімн йому. Ліричний герой з пошаною звертається до нього, говорить з ним як із розумною, доброю істотою. Урочисто й з любов'ю звучать слова: «Сонце, я тобі вдячний. Ти сієш у мою душу золотий засів — хто знає, що вийде з того насіння? Може вогні?». Філософ-сонцепоклонник зізнається: «Ти дороге для мене», «Я тебе люблю». Філософською основою образу сонця послужило, мабуть, первісне народне уявлення про небесне світило.

- Чому М. Коцюбинському присвоїли мистецький титул «сонцепоклонник»?

Історики літератури, дослідники, очевидно, не розмежували художній образ оповідача — персонажа твору й реальну особу автора новели — письменника.

Слово вчителя

Герой новели не тільки сонцепоклонник, а й шанувальник землі. У наступному фрагменті оповіді він вшановує й возвеличує землю. Ліричний герой глибоко відчуває свій зв'язок із нею:

«Вона моя. Всю її, велику, розкішну, створену вже, — всю я вміщаю в собі».

Низку одухотворених колоритних пейзажів музична картина літнього поля — це ниви в червні, симфонія поля.

Звучить Концерт № 6 Вівальді для скрипки з оркестром, де звуки зливаються зі співом жайворонка, або Концерт для скрипки з оркестром Дворжака (адажіо).

Заздалегідь підготовлений учень читає уривок. «Коли лежиш у полі лицем до неба» до «було прекрасно».

- Що ви «побачили» й «почули», слухаючи уривок?
- Які почуття вас охоплювали?
- Проаналізуйте уривок.

Відповіді учнів підсумовує вчитель

Тут гармонійно з'єдналися, злилися зорові й слухові образи. Оповідач фіксує те, що бачить, і слухає пісню, той посів, який «засівають» жайворонки.

Перед нами душа ліричного героя, і саме в ній, а не в природі жайворонка грає на арфі полів. М. Коцюбинський виступає як майстер вишуканих засобів поетичної мови, знавцем музики природи. Надзвичайно майстерно поєднуються відчуття зору, слуху, дотику: «Блискають тільки гострі, колючі звуки», «...гнеться й блищить, мов шабля, довговусий ячмінь, пливе текуча вода пшениці».

Слово вчителя з елементами бесіди

Кульмінацією новели є зустріч митця із селянином. Здається, від цього обірваного, розчарованого, нещасного чоловіка ліричний герой повинен би тікати. Адже йому знову несуть страждання, розповідають про людське горе. Сповідь селянина передано болючими імпульсами, які сприймає митець до глибини душі: «П'ятеро діток голодних чомусь не забрала гарячка», «Раз на тиждень б'ють людину в лице», «Найближча людина готова продати», «Між людьми, як між вовками».

- Як зреагував головний персонаж-інтелігент на палку, гнівну промову селянина-протестанта? (*Він вибухнув піднесеним поетичним закликом «Говори, говори. Розпечи гнівом небесну баню. Покрий її хмарами твого горя, щоб були блискавка і грім. Освіжи небо і землю. Погаси сонце й засвіти друге на небі. Говори, говори».*)
- Який висновок для себе зробив оповідач?
- Які зміни відбулися в його свідомості?

Розмова з селянином переконала, що він не повинен шукати самостійності, тиші й спокою. Свідомий громадянин і патріот не може відгоритися від людей і стати вільним від суспільства. Митець одужав, «душа готова, струни тугі, налажені, вона вже грає».

Кінцевий ліричний монолог «Прощайте, ниви» виразно перегукується із загальним естетичним колоритом ліро-епічного твору й відбиває його ідейне спрямування. Високу художню й суспільно-політичну ідейність засвідчує заява митця йти поміж люди. Це означає, що будуть написані нові твори, в основу яких ляжуть розповіді реальних людей про власні страждання.

IV. Рефлексивно-оцінювальний етап

1. Оговорення читацьких вражень

Сергій Єфремов назвав ліричну новелу «Intermezzo» «поемою душі», а Ніна Горик, письменниця, вчитель, писала, що зміст новели — це «своєрідна поетична кардіограма внутрішнього стану митця». Висловіть щодо цього власну думку.

- Чи змінилися у вас враження від новели, якщо порівняти з враженнями після першого прочитання? Як саме?

2. Самооцінювання й оцінювання

V. Підсумок

Ліричний герой має автобіографічні риси, але він не тотожний М. Коцюбинському. Він утілює ідейно-естетичні якості всіх кращих митців своєї епохи, яким І. Франко дає характеристику в цій поезії.

- Які риси імпресіоністичного письма і яких рис воно вимагає від митця й від читача?

VI. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний матеріал підручника, зіставити із записами в зошиті й почутим на уроці.
2. Аналізувати імпресіоністичну поетику, пояснювати символічні образи.
3. Довести тезу: «Новела «Intermezzo» — яскравий приклад синкретизму творчої палітри М. Коцюбинського».
4. Прочитати повість «Тіні забутих предків».
5. Міні-проект «Естетичні смаки та особливості характеру карпатських українців» (за повістю М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»).

Урок № 38

**«ВЕСЬ СВІТ БУВ ЯК КАЗКА, ПОВНА ЧУДЕС, ТАЄМНИЧА,
ЦІКАВА Й СТРАШНА» (ЄДНІСТЬ БУТТЯ ПРИРОДИ І ЛЮДИНИ,
КАРТИНИ ЖИТТЯ І ПРАЦІ ГУЦУЛІВ, ПСИХОЛОГІЧНЕ
ВІДТВОРЕННЯ ЇХНЬОГО СВІТОГЛЯДУ Й СВІТОВІДЧУТТЯ
В ПОВІСТІ М. КОЦЮБИНСЬКОГО «ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ»)**

Мета: через аналіз художніх картин, проникнення в поетичну писанину повісті, допомогти учням збагнути неповторний колорит і чарівність Гуцульщини, самотність гуцулів, розкрити їхнє своєрідне міфологічне світовідчуття; удосконалювати вміння, аналізувати художній твір; виховувати інтерес і повагу до гуцульських звичаїв та вірувань.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: записи коломийок, ілюстрації до повісті художниці Олени Кульчицької, Елеонори Уоффе, Леоніда Карташова, Георгія Якутовича («Стріча ворожих родів», «Іван та Марічка над потоком»), картки на кожную парту з тлумаченням діалектних слів.

Поетична самотність Гуцульщини — не лише в екзотичних пейзажах, а й в уяві і серці гуцулів. Здається, що смерека й людина тут виростають з одного кореня... Іноді природа оживає в людській уяві дивними образами — і тоді з'являються різні видіння, духи, творяться легенди й казки.
Н. Горик

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотиваційний етап

1. З'ясування емоційної готовності до уроку

2. Актуалізація суб'єктного досвіду та опорних знань

Літературна гра «Закінчи речення»

1. В українській літературі М. Коцюбинський відомий передусім як... (*Імпресіоніст*)

2. Слово «intermezzo» означає... (*Перепочинок, пауза*)
 3. Новела «Intermezzo» присвячена... (*Кононівським полям*)
 4. На початку новели «Intermezzo» і в її фіналі наявний образ... (*Моя утома*)
 5. Ознакою драматичного твору в новелі є... (*Перелік дійових осіб на початку твору*)
 6. «Єднала небо із землею в голосну арфу і грала на струнах симфонію поля» дійова особа новели... (*Жайворонок*)
 7. Дослідники, вивчаючи жанрову специфіку новели «Intermezzo», відносили її до... (*Поезії в прозі*)
 8. Вівчарка Павла символізує... (*Дворянство*), Трепов — ... (*Жандармерію*), Оверко — ... (*Принижене селянство*)
 9. М. Коцюбинському «присвоїли титул»... (*Сонцеклонник*)
 10. Новела «Intermezzo» написана у... (*Час реакції*)
 11. Кульмінацією новели є епізод — ... (*Зустріч митця з селянином*)
 12. Уривок «Прощайте. Йду поміж людьми. Душа готова, струни тугі, налажені, вона вже грає» є елементом сюжету — ... (*Розв'язкою*)
- Доведіть тезу: «Новела «Intermezzo» — яскравий приклад синкретизму творчої палітри М. Коцюбинського». Що споріднює новелу з лірикою, музикою, живописом».
 - Визначте, які слухові та зорові образи підсилюють у новелі мінорну тональність, а які — мажорну?

III. Оголошення теми уроку, цілевизначення.

Емоційна підготовка до сприйняття навчального матеріалу

Учитель. Я зараз пропоную вам прослухати голос Карпат.

Перегляд відеокadrів з карпатським ландшафтом, побутом гуцулів. Музичний супровід — голоси сопілки, трембіти, звучання коломибок.

Українські Карпати... Сягають вони неба не тільки вершинами. Вони високі своїм духом і неповторною красою, піснями-коломиївками, дзвоном гірських потоків, широкими полонинами.

Усе це, а ще — предковична загадковість Гуцульщини приваблює до себе М. Коцюбинського й надихнуло на творчість. Це стане предметом нашої розмови сьогодні.

Зачитування теми, епіграфа, запис у зошити. Цілевизначення

IV. Опрацювання навчального матеріалу

1. Історія написання твору, джерела твору, його назва

Михайла Коцюбинського-художника, письменника-людина, митця-дослідника вабили Карпати.

Задум повісті виник у письменника 1910 р., коли він уперше побував на Гуцульщині. Письменник зустрічався з гуцулами, вивчав їхні звичаї й обряди, легенди й повір'я. Весь час він проводив у мандрівках, бував у горах, повертався з полонин з квітами. Коли селяни висловлювали подив на його допитливість, то відповідав, що хоче написати правду про гуцульське життя.

Крім особистих вражень, працюючи над повістю, користувався фольклорно-етнографічними збірниками В. Гнатюка, І. Франка.

Назва повісті виникла не відразу. Перша — «В зелених горах», не вдовольнила письменника. Перебирає інші варіанти: «Голос віків», «Подих віків», «Відгомін передвіку», «Спадок віків», «Сила забутих предків» тощо.

Нарешті зупиняється на назві «Тіні забутих предків».

- Що могло не вдовольняти письменника у назві?
- Яка назва найвдаліша, на вашу думку й чому?

Перша назва не вдовольнила письменника, мабуть, тому, що в ній не було головного — міфологічного світу, у якому жили люди, не було заглиблення у сиву давнину, про яку авторові так хотілося розказати і яка жива й донині.

Остаточна назва натякає на загадковість, казковість і дихання віків. Вона найвлучніша.

Заголовок указує на злободенність порушених проблем. Предки забуті, але їхні болі й радощі, шукання тінями живуть і зараз повторюються в нас.

2. Робота з текстом. Природа в повісті

Слово вчителя

З нотатника й начерків М. Коцюбинського до твору видно, які дивні, вигадливі образи викликає в нього карпатська природа. Його вражають «гори, які вікують у такій тиші, що чують навіть дихання худоби». Коли плывуть хмари, їх «лице» видається письменникові рухливим. «Зажурені гори вкрила сумна смерека», «Кучерявий Черемош сердито поблискував сивиною і світивсь по-під скелі недобрим зеленим вогнем», «В тихих місцях Черемош як сивий віл, а там, де йому твердо лежати, він скаче скажено з каменя на камінь».

Уся природа одухотворена.

Ці та інші образні замальовки природи майже в незмінному вигляді входять у твір.

Бесіда

- Знайдіть описи природи, які, на ваш погляд, найпоетичніші. Обґрунтуйте свій вибір.

- Які художні образи — плід творчої уяви письменника — викликають захоплення й подив?

У процесі бесіди учитель наголошує на тому, що природа в повісті виходить за межі традиційних функцій пейзажу. Вона не просто фон чи своєрідний контраст до зображуваних подій. Гуцульські краєвиди бачаться нам очима Марічки, Івана, Палагни, Миколи. Тільки зрідка про них розповідає сам автор. Світ природи й світ людини не йдуть паралельно — вони одне ціле.

Зачитування першого епіграфу як узагальнення дослідженого й обговореного і як перехід до наступного завдання.

3. Робота з текстом

Світогляд і світовідчуття гуцулів, картини життя і праці.

Словникова робота

Плай — гірська стежка.

Полоніна — значна ділянка без лісу в Карпатах, яку використовують для пасовища та сінокошу.

Маржінка — худоба.

Фля́ра — різновид сопилки, що має майже метрову довжину і поширена на Гуцульщині.

Криса́ня — капелюх, бриль (від слова криси — відігнуті краї капелюха).

Спуза́р — казкар, знавець і оповідач казок, легенд, переказів.

Легінь — парубок, юнак.

Че́рес — широкий, шкіряний пояс, зшитий з двох ременів так, що має всередині порожнину для грошей тощо.

Няєка — мавка.

Чугайстир — добрий лісовий дух.

Щезник — злий дух, лісовик.

Ариднік — злий дух, нечистий.

Мольфа́р — чаклун, чарівник.

Ватра — вогнище, багаття.

Царинка — обгороджений сінокос близько біля оселі.

Гоц — водоспад.

Габа — хвиля.

Вориння — огорожа з дерев'яних лат.

Слово вчителя

М. Коцюбинський — художник, психолог. Його не задовольняє малювання хай найчарівнішого казкового краю. Йому треба було зазирнути в душу людини, зрозуміти, чим ця душа живе. Не випадково в листі до М. Горького Михайло Михайлович пише: «Гуцули дуже оригінальний народ, з багатою фантазією, зі своєрідною психікою, дивними звичаями й мовою».

Світосприйняття гуцулів найповніше передано через образ Івана.

Бесіда з елементами дослідження художньої тканини тексту

- Як проводив Іванко час у дитинстві?
- Чому весь світ був для нього, «як казка, повна чудес, таємнича, цікава й страшна»?
- Звідки хлопчик черпав знання? Які це були знання?
- Чи тільки Іванко сприймав так навколишній світ?
- Чи закінчується казка разом із дитинством? Як вона переходить у світосприймання дорослих?

Матеріал для вчителя

На початку твору письменник звичайним словом «знав» добре показує світовідчуття Іванка. Знання приходило до нього само по собі. «Коли Іванові минуло сім літ, він уже дивився на світ інакше. Він знав уже багато. Знав, що на світі панує нечиста сила, що арідник править усім, що в лісах повно лісовиків, які пасуть там свою маржинку: оленів, зайців, серн; що там блукає веселий чугайстир, який зараз просить стрічного в танець та роздирає нявки; що в лісі живе голос сокири».

Фантастичні уявлення хлопчика для нього є реальними знаннями про світ. Для Іванка, ніби для давнього язичника, уся природа сповнена живої таємничої сили: «Всякі злі духи заповнюють скелі, ліси, провалля, хати й загороди та чигають на християнина або на маржинку, щоб зробити їм шкоду».

Іванко тонко відчував навколишній світ. Пісня, казка, краса і таємничість природи були частиною його ества. Він має мистецьку душу, здатність до творчості. Грати на сопілці й флюярі його ніхто не вчив. Це дала йому природа.

Напевно, й для інших гуцулят світ був як казка, яка не закінчувалася дитинством. У дорослому віці фантастичні уявлення не зникають, а набирають інших форм.

Віра в таємничу, живу силу вогню — одна з найдавніших у світі. І язичник-гуцул вірить у надприродність вогню — ватри.

- Зачитайте епізод, коли Іван вперше з'явився на полонині. Доведіть, що вогонь гуцули обожнювали.
- Чи можна назвати процес виготовлення сиру чаклуванням?

Матеріал для вчителя

Іван з'явився серед вівчарів, коли ватаг розпалював вогонь стародавнім способом — за допомогою тріски й каменя. Письменник показує цілий обряд і характер гуцула. Вівчарі навіть не відповідають на привітання «Слава Ісусу!». Вони священнодіють.

Тільки коли вогник вискочив із скалки і «ватаг побожно підняв вогонь і стромив у ватру», він обернувся до Івана й відповів на привітання.

Це не примха, а обожнення вогню, який має протягом усього сезону випасання овець «боронити від усього лихого» маржинку. Коли вівчарі поверталися додому, ватаг і спузар ще залишалися на полонині, бо мусили чекати, аж поки вогонь не згасне сам, «той вогонь полонинський, що сам народився, наче бог, сам має й заснути».

Кожна важлива справа на полонині супроводжується ритуальними діями, які надають їй таємничості. Звичайний процес приготування сиру відбувається як таїнство, і від цього стає небуденним, особливим. Тоді й сам гуцул постає перед нами загадковим і величним.

Зачитати уривок: «Тепер має бути тихо в сараї, двері замкнені, і навіть спузар не сміє кинуть оком на молоко» до слів «Воно росте, обертає плескати боки, купається в білій купелі, само біле і ніжне, і коли ватаг його виймає, зелені родові води дзвінко стікають в посуду».

М. Коцюбинський надзвичайно майстерно малює цю сцену. Для читача, як і для гуцула, звичайний сир — живий, він народжується.

- Як автор досягає такої майстерності? Дослідіть образотворчі засоби.
- Чим ще характерний побут гуцулів?
- Про що сповіщали трембіти?
- Як гуцули ставилися до худоби?

Матеріал для вчителя

М. Коцюбинський не ідеалізує життя в Карпатах, немає в повісті сліпого замилювання етнографією. Навпаки, з усього відчуваємо, що обставини життя й праці нелегкі, навіть суворі. Про це свідчать трагічні випадки з життя лісорубів, нелегкі умови праці вівчарів та скотарів, важке господарювання в умовах суворих стихій. Не випадково автор уводить у зміст казку про гори, яку розповідає Микола і яка свідчить про те, що вони — справа рук не Бога, а сатани. Тож поезія гір буває оманливою й таїть у собі не тільки небезпеку, а й лихо, смерть.

Трембіта — тужливий голос гір — часто повідомляла про смерть, яка забирала не тільки тих, хто відпрацював своє, а й юних, як Марічка, і навіть малих дітей. Не випадково Іван був дев'ятнадцятою дитиною в сім'ї. Діти часто помирали, а рід не повинен зникнути. Збереження роду, родова свідомість — одна з ключових проблем у карпатських українців.

Головним заняттям гуцулів було скотарство та вівчарство. Худоба була годувальницею. Тож і ставлення до неї особливе. Маржину не тільки годували й доглядали, а й охороняли від злого Духа, на неї ворожили. Худібка — улюблена тема розмови між господарем і господинею, сусідами. На Маланки, за їхніми переконаннями, «до маржини у загороду приходив сам Бог» (зачитування цього уривка до слів: «Так ішло життя худоб'яче й людське, що зливалось докупи, як два джерельця у горах в один потік»).

Іван після одруження у Пагную знаходив розраду й утіху, дглядаючи свою маржинку й спілкуючись із нею.

4. Презентація міні-проекту «Естетичні смаки та особливості характеру карпатських українців»

Природженою рисою характеру дітей Карпат — гуцулів — є любов до прекрасного. Усе, що оточувало їх, — природа, одяг, побутові речі, будівлі — було таким яскравим, барвистим.

Звучить уривок, у якому оживає храмове свято.

Життя входить у душу гуцула прекрасною казкою, а душа його народжує красу й повертає її світові у своїх піснях: «На що б око не впало, що б не сталося на світі: чи пропала овечка, полюбив легень, зрадила дівка, заслабла корова, зашуміла смерека — все виливалось у пісню, легку й просту, як ті гори в їх давнім, первіснім житті».

Грати «на денцівку і флюяру» було звичним чи не для кожного парубка, а дівчата складали коломийки.

Не випадково, що й кохання в гуцулів оповите піснями. Іван «грав на флюяру», Марічка співала. І мова цих звуків була мовою кохання. Усе це зливалось з неповторною карпатською красою: «Іван слухав тоненький дівочий голос і думав, що вона давно вже засіяла гори співанками, що їх співають ліси й сіножаті, ґруні й полонини, дзвонять потоки і виспівує сонце».

Розглядання ілюстрації «Іван і Марічка над потоком», прослуховування запису коломийок.

Діти природи, швидкі й запальні, гуцули довго пам'ятають і добро, й образи. Битися до крові за честь свого роду — означало захистити гідність.

Розгляд ілюстрації «Стріча ворожих родів».

Тому це схвально сприймалося земляками, бо жити з потоптаною гідністю уважалося ганебним. Недарма чоловіки підбивали Івана битися за Палагну. Він не з ревнощів, не зі злості, а з обов'язку захистити свою честь узявся за бартку, щоб мстити мольфарові.

Задумаймося, чи не ці особливості характеру зумовлюють гостру реакцію гуцулів на прояви національного приниження. Захищати гідність роду, уважають вони, — значить захищати гідність народу. І робити це наказує голос віків і голос предків. Часто ми чуємо, що непереможне прагнення українців до свободи йде з вільнолюбивих Карпат, які знають ціну гідності й честі.

Однак є й інший бік розуміння гуцулами честі. Це те, як вони її відстоюють. Ворожнеча двох родів — Палійчуків і Гутенюків — це руйнація родової свідомості. Роди (зважте, не родини) ворогують, але самі вже не пам'ятають через що.

Трембіти часто ридали, сповіщаючи про смерть. Можливо, то голос предків застерігав, що честь боронити треба, але не убиваючи, не руйнуючи рід.

V. Підсумковий етап

1. Роздуми над епіграфом

Перечитайте епіграфи уроку. Чи влучно він підібраний? Чи можна вислів Н. Горик назвати лейтмотивом уроку?

2. Рефлексія

«Тіні забутих предків» мені розповіли про...

VI. Рефлексивно-оцінювальний етап

- Чи задоволені ви своєю роботою й роботою класу на уроці? Чим саме?
- Хто з однокласників працював найкраще і чому?

VII. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний матеріал підручника.
2. Усний твір «Поетична самотність Гуцульщини в повісті М. Коцюбинського “Тіні забутих предків”».
3. Виписати цитати до характеристики Івана й Марічки.

Урок № 39

**КАРПАТСЬКІ РОМЕО І ДЖУЛЬЄТТА,
АБО ВІЧНА ТАЇНА КОХАННЯ. (ОБРАЗИ ІВАНА Й МАРІЧКИ
В ПОВІСТІ «ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ» М. КОЦЮБИНСЬКОГО.
ОСМИСЛЕННЯ ФІЛОСОФСЬКИХ
КАТЕГОРІЙ ЖИТТЯ І СМЕРТІ)**

Мета: у процесі аналізу допомогти учням розкрити для себе красу глибоких інтимних почуттів і взаємної вірності, усвідомити вагу справжніх духовних цінностей у житті людини; розвивати в учнів уміння зіставляти, аналізувати й синтезувати вивчене; виховувати високі почуття.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: таблиці «Проблематика повісті «Тіні забутих предків», «Ідейний зміст повісті «Тіні забутих предків», вислів Антона Крушельницького «Гуцульщині «Тінями забутих предків» поставив Коцюбинський в українському письменстві віковичний пам'ятник».

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотиваційний етап

1. З'ясування емоційної готовності до уроку

2. Актуалізація суб'єктного досвіду та окремих знань

Літературний диктант

1. Повість «Тіні забутих предків» М. Коцюбинський написав під враженням від перебування в... (*Карпатах*)
2. Перше знайомство Івана й Марічки сталося під час... (*Сутички двох родів*)
3. Що свідчить про мистецьку душу Івана, його творчу натуру? (*Відчуття музики й довоколишнього світу як частини себе*)
4. Які за жанрами пісні складала Марічка? (*Коломийки*)
5. Про кого сказано: «Він то сердито поблискував сивиною та світив попід скелі недобрим зеленим вогнем», то «простягався

- по долині, як срібна нитка, то як ситий віл, лежав у тихих місцях»? (*Про Черемош*)
6. Який художній засіб використано в щойно прочитаному уривку? (*Персоніфікацію*)
 7. Пояснити значення діалектизмів:
Плай — (гірська стежка);
мольфар — (чаклун, чародій);
черес — (шкіряний пояс);
гоц — (водоспад).
 8. Укажіть, хто виконує названу дію:
 видобуває у старий спосіб вогонь (*ватаг*);
 постійно ворожить, зраджує близькій людині (*Палагна*);
 потопає в Черемоші (*Марічка*);
 покидає рідне село й повертається через шість років (*Іван*).
 9. Що означає назва «Тіні забутих предків»?

3. Перевірка усного домашнього твору «Поетична самотність Гуцульщини»

III. Оголошення теми уроку, мети, цілевизначення

IV. Опрацювання навчального матеріалу

1. Слово вчителя

Коли ми вимовляємо «Тіні забутих предків», то в уяві постають сині Карпати, дзвінки чисті потоки, нам запаморочливо пахне смереками й гірським травами. А серед усього цього дива живуть нявки і щезники, лісовики й чугайстри. А поряд — люди, що вміють вірити в казку, любити й вірно кохати.

Іванові й Марічці — головним героям повісті — судилося стати українськими Ромео і Джульєттою, утілити у своїх літературних долях головне — гармонію людських душ. Збагнути, відчутти високе почуття кохання, яке подарувала доля Іванові й Марічці, — значить хоч трохи наблизитися душею до розуміння любові як великої таїни буття.

2. Бесіда

- Як познайомилися Іван і Марічка? З чого почалася їхня взаємна симпатія — з ворожнечі чи з доброти?
- За що, на вашу думку, Іван і Марічка покохали один одного?
- Що єднало їх у дитинстві і в юності?
- Чи осуджує письменник гуцулят за еротичні забави? Чому?
- Чи впливали духовні запити, зацікавлення на гармонію стосунків і як?

- Чи можна сказати, що Іванко й Марічка були дітьми прекрасної природи, жили за її законами і ніщо в їхніх стосунках не порушувало природної чистоти? (*Діти природи, Іван і Марічка у своїх поглядах на світ і у своєму коханні цілком віддані безпосереднім душевним пориванням. Їхня фізична близькість сприймається не як розпуста, а як природне продовження їхніх душевних поривань: «...все було так просто, природно, відколи світ світом, що жодна нечиста думка не засмітила їй серця». Гармонія людини й природи, гармонія почуттів і дій — це те, що бачить автор у такому «первісному» житті гуцулів.*)
- Чи була талановитою Марічка? Підвердіть цитатно.
- Як поставилися закохані до вимушеної розлуки? Підвердіть це текстом.
- Чи згодні ви з твердженням, що закохані душі чують одна одну на відстані. Обґрунтуйте відповідь на основі тексту.
- Як Іван переніс смерть коханої? Чи можна сказати, що зі смертю Марічки скінчилася пісня кохання?
- Що спонукало Івана все-таки одружитися? Підвердіть текстом.
- Чи зрадив Іван Марічку, одружившись на Палагні? (*Одружився, бо цього вимагало саме життя: «Треба ж було газдувати». Хотів приспати свою душу господарськими турботами «Тепер він мав коло чого ходити. Не був жадний багатства — не на те гуцул живе на світі,— саме плекання маржинки сповняло радістю серце. Як дитина для мами — такою була для нього худібка. Весь час, всі думки займала турбота про сіно, про вигоди маржинці». Іван не кохав Палагну, а тому це була не зрада.*)
- Порівняйте Марічку й Палагну. Чи була Палагна Іванові парою? Обґрунтуйте.
- Чи Юра-мольфар був головною причиною суму й душевного безсилля Івана? Як розуміти слова: «Тусок обіймав серце Івана, душа банувала за чимось кращим, хоч невідомим, тяглася в інші, кращі світи, де можна б спочити»?
- Яким треба було бути Іванові, щоб не загинути й щасливо жити з Палагнуою? (*Потрібно було стати таким, як Палагна. А це означало, що треба було знищити свою душу.*)
- Пригадайте епізоди зустрічі Палагни з Юрою на світанку під час ворожіння та коли Юра проганяв хмару. Що зблизило Палагну і Юру? (*Грубу силу тягне до грубої сили, крім того, жіноче єство Палагни відчувало Іванову байдужість.*)

- Що ви більше цінуєте в людині: силу чи розум, досконалість фізичну чи духовну?
- Чи можна назвати стосунки між Юрою й Палагною справжнім коханням? *(Це тільки скороминуща пристрасть. Юра у стосунках з Палагною грає. Про це свідчить епізод бійки в корчмі й підслухана Іваном розмова мольфара з Палагною про силу над Палійчуком. Любов між Юрою й Палагною можна назвати гріховною і більше тілесною, ніж духовною.)*
- Як сприйняв Іван замах на своє життя? Чому шукав розради в спогадах про минуле кохання?
- Проаналізуйте розмову Івана з нявкою. Чи є в цій розмові деталі, які вказують на неминучість трагедії?
- Як проявляється благородство Івана в ставленні до нявки?
- Чому гине Іван? Чи був він щасливим в останні хвилини свого життя? Чи сприймається його загибель як трагедія?

3. Слово вчителя

Кохання справді має незбагненну силу. Воно не зникає навіть тоді, коли закохані гинуть. Справжнє кохання стає легендою, живе в пам'яті суцхих, у піснях, у серцях хлопців і дівчат, які плакають мрію про таке ж високе й чисте почуття, як у карпатських Ромео і Джульетти.

- Пригадайте останній епізод повісті. Чи було щось для вас дивним і несподіваним?

(Учні висловлюють свої враження, скажуть про власне розуміння й нерозуміння в епізоді поминок покійного Івана.)

Матеріал для вчителя

Для більшості українців обряд поминок незвичайний. Щоб зрозуміти його, треба розповісти про враження М. Коцюбинського, якими він ділиться з друзями, близькими. Так, у листі до О. Аплаксіної він описує сцену, яка особливо вразила його.

На лаві лежить покійник, горять перед ним свічки, у хаті поставлені лави, як в театрі, на них сидить багато людей. Тут же, біля покійника, зібралася повеселитися молодь. Лунав сміх, жарти, поцілунки, крик; грали в різні ігри.

Це дуже здивувало М. Коцюбинського й зацікавило.

Письменник давно замислювався над філософськими проблемами життя і смерті, безперервністю життя і смерті. Це ми бачимо в новелі «Цвіт яблуні», в останньому етюді «На острові» (образ агави).

Діалектика життя і смерті показана в останньому епізоді повісті «Тіні забутих предків».

«Чи не багато вже суму мала бідна душа?» — виникає питання.

Люди, проводжаючи душу на той світ, уважають, що вона має залишити землю веселою, щоб там уже не знати горя. А ще так демонструється вищість життя над смертю.

«Не набутися ним», — сумно каже юна Марічка. Це глибоке слово «не набутися» означає всю життєву дорогу: напрацюватися, намілюватися природою, натішитися добрим товариством, наспіватися, налюбитися.

V. Закріплення

1. Визначення проблематики твору та ідейного змісту

2. Висловлювання учнів, узагальнення відповідей за таблицею

Проблематика повісті

- вічність і сила кохання;
- гармонія людини й природи;
- вічний двобій добра і зла;
- краса глибокого почуття кохання і деспотизм антигуманних звичаїв;
- смил щастя, смисл життя;
- вірність і зрада;
- філософська проблема життя і смерті.

Ідейний зміст

- оспівано любов як джерело духовності;
- романтична ідея незнищенності кохання;
- утвердження думки про те, що людина повинна жити в гармонії з природою, бачити її красу;
- осуджено деспотизм антигуманних звичаїв.

Vi. Підсумковий етап

Слово вчителя

Повість «Тіні забутих предків» називають справжнім скарбом української літератури, шедевром українського художнього слова. Антон Крушельницький сказав: «Гуцульщині «Тінями забутих предків» Коцюбинський поставив в українському письменстві пам'ятник».

Видатний кінорежисер Сергій Параджанов зняв фільм за повістю, який у 1965 році на Міжнародному фестивалі в аргентинському містечку Мар-дель-Плато отримав найвищу нагороду.

- Як ви вважаєте, чи є у такій високій оцінці заслуга М. Коцюбинського?

- Чи можна сказати, що ця повість — поема про життя у всіх його вимірах? Обґрунтуйте.
- У чому для вас сенс життя і щастя?

Слово вчителя

«Хто щасливий?» — запитував М. Коцюбинський в одній із своїх поезій у прозі «Пам'ять душі». І відповідав: «Той, хто дає багато, а бере найменше. На чиїх слідах виростають найкращі квіти, хто по всій дорозі розкидає для вжитку всіх самоцвіти». М. Коцюбинський, творчість якого ми вивчали, був саме такою людиною.

VI. Рефлексійно-оцінювальний етап

1. Рефлексія «Чому кохання — вічна таїна?»

2. Самооцінювання й оцінювання

VII. Домашнє завдання

1. Усний твір «Образи Івана й Марічки як утілення ідеї незнищенності кохання».
2. Підготувати проект «Ольга Кобилянська — «робітниця свого народу», «пишна троянда в саду української літератури».

Теми завдань для груп можна знайти в конспекті наступного уроку.

Урок № 40

**ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА — «РОБІТНИЦЯ СВОГО НАРОДУ»,
«ПИШНА ТРОЯНДА В САДУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ».
(ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ, ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ)**

Мета: домогтися розуміння учнями своєрідності життєвого і творчого шляху письменниці; з'ясувати роль О. Кобилянської в розвитку української літератури; учити добирати необхідний матеріал з літератури; розвивати активне мовлення, на прикладі життя письменниці виховувати старшокласників свідомими громадянами.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет письменниці, фотовиставка (портрети видатних людей, пов'язаних із життям і творчістю О. Кобилянської, фото «Родина Кобилянських», «Ольга Кобилянська і Леся Українка» (1901 р.), кадри з фільму «Царівна».

*Увібравши в себе духовні надбання багатьох народів світу,
чуйна до нових віянь у літературі,
Ольга Кобилянська новаторською творчістю сприяла виходові
українського письменства на світові обрії,
збагатила його неминучими художніми цінностями.*
Ф. Погребенник

*Я любила народ, і люблю його до сьогоднішньої хвили...
Я хотіла би, щоби всі українці були орлами.*
О. Кобилянська

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотиваційний етап

1. З'ясування емоційної готовності до уроку

2. Слово вчителя про Ольгу Юліанівну Кобилянську

Звучить легка класична музика.

«Вона побачила світ у далекому Карпатському закутку Північної Буковини, серед розкішної природи, яка наклала на її душу

не затертий слід, наповнила вічно живою красою, спонукала до творчості.

Замолоду полюбила цю землю: стрімкі потоки, високі смереки, розлогі полонини. Вслухалася в їхню таємничу мову, приглядалася до трудового люду, що в поті чола працював...

Згодом зійшла з Карпатських вершин на буковинські доли, осягнула своїм проникливим зором весь простір рідної Вітчизни — і над Прутом, і над Дніпром, відчула себе дочкою всієї української землі. Поступово прийняла у своє серце її болі, страждання і надії, полюбила усіма фібрами душі.

В українську літературу прийшла з румунсько-німецького оточення... Довго боролася за те, щоб утвердитися в ній саме як «українська письменниця, вірна дочка свого народу».

Музика рипиняється.

III. Оголошення теми, мети уроку, цілевизначення. Зачитування епіграфа

IV. Сприймання й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Слово вчителя

Ольга Кобилянська належить до тих митців, хто своєю творчістю увійшов в історію вітчизняної белетристики назавжди. Сучасне літературознавство справедливо відводить їй місце одного з перших українських авторів-модерністів, художні здобутки якого засвідчили європейський рівень української літератури кінця ХІХ — початку ХХ ст.

Її називали гірською орлицею за горде серце, пишною трояндою в саду української літератури за неповторну шляхетну жіночість у змалюванні дійсності, яскраву метафоричність художнього бачення. Сама ж вона називала себе скромно й просто — «робітницею свого народу».

2. Презентація проекту «Ольга Кобилянська — «робітниця свого народу», «пишна троянда в саду української літератури»
(Групи учнів презентують результати своєї роботи, супроводжуючи показом відповідних слайдів, відео.)

Учні складають тези почутого або найбільш яскраві, як вони вважають, думки.

1-й міні-проект. Родина. Дитинство

Прихід в українську літературу талановитої письменниці був своєрідним подвигом її високого духу. Дитинство і юність вона

провела в досить обмеженому спілкуванні з українським світом. Коли зрідка зринало «руське» слово в гурті дівчорі, то ровесники з німецьких, румунських і польських родин сприймали його як мужицьке, з насмішкою.

Про свою національну приналежність дівчина мала уявлення від батька, бо зростала в маленькому містечку Гура-Гумора, Кімполунзького повіту, яке зараз знаходиться на території Румунії. Саме тут 27 листопада 1863 року в родині урядовця із середнім достатком Юліана Кобилянського народилася майбутня письменниця.

Ольга була четвертою дитиною в сім'ї, після неї народилися ще два брати й сестра. Звичайно, така багатодітна сім'я вимагала коштів, і батькові доводилося багато працювати.

Ольга закінчила чотири класи початкової школи, в якій навчання велося виключно німецькою мовою. Щоб дитина володіла рідною мовою, батько винайняв приватну вчительку, яка за шість місяців навчила дівчинку «писати, читати, граматики небагато».

Сім'я Юліана Кобилянського часто переїжджала через переведення його по службі. Довелося жити в кількох містечках карпатського Передгір'я — Сучаві, Садгорі, а згодом у Кімполунзі.

Ольга Кобилянська згадує, що глибокий слід у дитячих душах залишила «любов батька до рідного слова, до свого народу, своєї пісні, знання рідної мови, яку все-таки шанували в хаті».

Мати Ольги була надзвичайно доброю і делікатною жінкою. Пізніше Леся Українка називала її «святою Анною».

2-й міні-проект

«Читання книги — отрута?

Кохання — сором? Фантазія?»

Середовище, в якому виросла Ольга, виховувало дівчину лише для того, щоб вигідно одружитися.

Уважалося, що початкової школи, трохи фортепіано, трохи «добрих манер» для дівчини вистачить.

Розумні книжки — «трійло» (отрута), а думки про справжнє кохання — маячня. Про такі погляди тогочасного суспільства розповіла Ольга Кобилянська, вустами тітки Павлини, персонажа повісті «Царівна», у якій порушує проблеми становища жінки в родині й суспільстві.

(Перегляд уривка з фільму «Царівна», де тітка дорікає Наталці: «І ти не соромишся такі слова говорити?.. Я вийшла заміж, не хоруючи ані трохи на ту поетичну недугу. Я вела

порядно своє господарство, виховувала як слід при Божій помочі дітей, доглядала мужа, але о любові щось маячити, зітхати за любов'ю? Мені видиться, що я мусила б тепер того й соромитися. Це чиста фантазія. Коли б я не вийшла за твого вуйка, то була б вийшла за другого».)

Змиритися з майбутнім, у якому є тільки господарство, народжені без любові діти, немилий чоловік, не відчуті жіночого щастя? Ні! Цього допустити вона, Ольга, не може.

Природа справді щедро обдарувала її душу (пристрасно читала, малювала, співала, тонко розуміла музику, брала участь в аматорських виставах). Але талановитість Ольги була незрозумілою для батька, від якого залежало її подальше майбутнє. «Ет, що там дівчина... В мене хлопці! Ось що!» — відповів якось Юліан Кобилянський на зауваження, що донька виділяється з-поміж інших розумом, серйозністю, обдарованістю.

Тиха й скромна за своєю натурою, Ольга заради братів і злагоди в родині мовчала про своє бажання вчитися. Вона працює над собою, займається самоосвітою.

В автобіографії 1903р. вона пише, що в 14–15 років «почала крадькома писати стихи, а відтак видумувати новели», а згодом вести щоденник, який сьогодні є для нас свідченням шляхетності душі, красивих мрій і гірких розчарувань.

Хотілося читати. Книжок, які давали брати, не вистачало. І Ольга вишиває скатертину, щоб продати, а на виручені гроші купити книжок.

У щоденнику і листах Ольги Кобилянської проривається гірка мука від неможливості вчитися й творити, стільки бажає душа: «...Замітаю, варю, газдую, а по обіді, як не заберуть часу гості, то пишу або читаю... бувають хвилини, бувають години, коли мені здається, що я божеволію. Я мушу відкласти всяку духовну працю і, мов служниця, варити, тільки варити».

Душа прагнула творчості.

3-й міні-проект. На шляху до рідного слова

Першим прозовим твором О. Кобилянської була повість «Гортенза» (1880). Згодом з'явилися «Доля чи недоля», «Привид», «Вона вийшла заміж». Кожен із наступних творів виявлявся кращим і правдивішим від попереднього. Та всі вони писалися німецькою мовою.

У Кімполунзі Ольга Юліанівна знайомиться із феноменальною для свого часу особистістю — Софією Окуневською — гімназисткою, яка згодом закінчила університет у Швейцарії і стала першою

в Австро-Угорщині жінкою-лікарем з вищою освітою. Ерудитією й талантом С. Окуневської захоплювався І. Франко, В. Стефаник та інші митці. В автобіографії «Про себе саму» (1922) О. Кобилянська залишила таке щиросердне зізнання про свою старшу подругу: «Від неї пішло мені те світло, за яким я тужила, невіразно мліла. Вона заговорила до мене українською мовою, переконуючи мене, що мені треба писати не по-німецьки, а для свого народу — по-українськи, навчила фонетикою писати, надавала українських книжок».

С. Окуневська відіграла значну роль у становленні О. Кобилянської, онімененої обставинами життя, як української письменниці, у прилученні її до передової літератури рідного народу. Вона одна з перших читала ранні твори молодой белетристки.

О. Кобилянська знайомиться з Н. Кобринською, М. Павличком, І. Франком. Вони допомогли їй утвердитися в літературі як українській письменниці.

4-й міні-проект.

«Я не дамся добровільно кинути себе в п'тьму».

Проблема емансипації жінки у творчості О. Кобилянської

У 1891 році сім'я Кобилянських переїжджає у Чернівці. На той час це місто було осередком освіти й культури. Ольга Юліанівна входить у коло прогресивної інтелігенції. Тоді багатьох хвилювала проблема емансипації жінки, її духовного розкріпачення. Зовсім не дивно, що О. Кобилянська не стала байдужою до цього (згадаймо її біографію) і вже в перших літературних спробах намагається художньо реалізувати ідею емансипації.

У 1894 році в журналі «Зоря» з'явилась повість «Людина» (перероблене з урахуванням критики Івана Франка оповідання «Вона вийшла заміж»). Твір присвячений Н. Кобринській — письменниці, громадській діячці, ініціатору створення Товариства руських жінок, яке розгорнуло широкий феміністичний рух.

У центрі повісті — молода дівчина Олена Ляуфлер. Вона — сильна особистість, цільна, горда, з різнобічними інтересами і тонким розумінням мистецтва. Дівчину захоплюють нові ідеї, вона прагне стати поряд із чоловіком у суспільному поступі. Олені душно в оточенні обивателів. Її підтримує тільки студент-медик Лієвич. Він доводив, що майбутнє жінок — у їхніх руках, що освіта спрямує їх на нові шляхи. Та доля немилосердна до дівчини: коханий помирає, вона знову самотня.

Заради зубожлої родини Олена змушена була вийти заміж за нелюба — лісника Фельса. До цього насильства над собою

ставиться іронічно і з гіркотою. Вона впокорує свої почуття, але духовний світ її залишається вільним, Олена залишилася людиною.

Письменниця майстерно, по-новаторськи описує складну внутрішню боротьбу, яка розкриває душу головної героїні, тонко передає всю гаму почуттів, що характеризують морально-психічний стан Олени в критичний момент життя. (*Художнє читання сцени прощання Олени Ляуфлер з листами Стефана Лівевича.*)

Жінка, за переконаннями О. Кобилянської, не повинна бути безправною рабинею. Вона — неповторна особистість, що має право вибору, можливість чинити так, як їй підказує серце.

Проблема, порушена в «Людині», глибше розкривається в повісті «Царівна» (1895). Її новизну І. Франко вбачав в тому, що тут уперше в українській прозі інтимна тема розкривалася «не на інтригах і любовних пригодах, а на психічному аналізі буденного життя пересічних людей».

Композиційна своєрідність твору (написаний у формі щоденника героїні Наталки Веркович) дало можливість письменниці всебічно дослідити внутрішній світ інтелектуальної дівчини ніби зсередини. Критики називали «Царівну» то «повістю почуттів» (Осип Маковей), то «великим психологічним романом».

Під благотворним впливом європейської культури О. Кобилянська пройшла шлях від неоромантизму до експресіонізму. Особливу роль у цьому зіграло захоплення ідеями Ніцше, з якими окремі сучасні літературознавці пов'язують формування українського модернізму. О. Кобилянську цей філософ зацікавив, очевидно, як бунтар, протестант, котрий узявся за переосмислення узвичаєних вартостей, закликав не боятися робити життя кращим, а людину досконалішою.

*Міні-проект 5. «Я любила народ,
і люблю його до сьогоднішньої хвили...
Я хотіла би, щоби всі українці були орлами»*

У 1899 році у Львові вийшла перша збірка творів О. Кобилянської «Покора», яка засвідчила прихід в українську літературу чудового прозаїка.

Цього ж року відвідала письменниця Київ, зустрілася з М. Лисенком, М. Старицьким, М. Коцюбинським.

Незабутнє враження справила на неї поїздка до Канева, де вклонилася могилі Великого Кобзаря. На запрошення родини Юсачів гостювала на їхньому хуторі Зелений Гай, поблизу м. Гадяч на Полтавщині, щиро здружилася з Лесею Українкою.

Із цього часу образ «великої, пишної», але «пригнобленої, скованої» України назавжди увійшов у серце письменниці.

Початок ХХ ст. в житті О. Кобилянської відзначився напруженою творчою працею. У 1901 році була написана повість «Земля», потім «Нюба», «В неділю рано зілля копала», «Через кладку», «За ситуаціями».

У роки Першої світової війни письменниця створила глибоко реалістичні твори про страждання народу. Новели «Юда» та «Лист засудженого вояка до своєї жінки» є антивоєнними, а їхній художній рівень не поступається європейському стандартіві.

У 1923 році почала працювати над романом «Апостол черні» — твором, забороненим за радянських часів. О. Кобилянська важко переживає посилення національного гніту, насильницьку румунізацію краю. У 1922 р. були закриті кафедри української філології в Чернівецькому університеті, українські гімназії, учительські семінарії. «Нема сонця в наших вікнах, нема і в душі», — пише О. Кобилянська.

У 1940 році тяжко хвору письменницю прийняли до Спілки радянських письменників. А от про евакуацію Ольги Кобилянської в роки Другої світової війни ніхто з «турботливих» радянських чиновників не подумав.

У Чернівці вступили німці. О. Кобилянська для них була радянською письменницею. Її справу було подано на розгляд трибуналу, який ухвалив смертний вирок. Але розстріляти талановиту українку німці не встигли: 21 березня 1942 р. вона померла. Власті заборонили влаштовувати масовий похорон, промови над могилою українською мовою.

3. Обговорення проекту

Учні обмінюються думками щодо змісту презентації, визначають, що вдалося, виявилось найцікавішим і чому.

IV. Закріплення

Зачитування тез, записних протягом уроку, найяскравіших цитат.

- Яка провідна ідея творів «Людина», «Царівна»? (*Краса вільної душі, аристократизм духу*)

V. Підсумок уроку

Зачитати епіграфи до уроку, прокоментувати їх зміст і доцільність щодо змісту уроку.

- Яка роль О. Кобилянської в розвитку української літератури?

VI. Рефлексійно-оцінювальний етап

1. Рефлексія «Я відкриваю для себе
буковинську орлицю — Ольгу Кобилянську»

2. Само- та взаємооцінювання

VII. Домашнє завдання

1. Опрацювати матеріал за підручником, зіставити із записаним на уроці.
2. Прочитати повість «Земля».
3. Підготувати повідомлення «Тема землі й людини в українській і світовій літературі».

Г. Д. Корнук

Урок № 41–42

**ПОВІСТЬ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ «ЗЕМЛЯ» — ПСИХОЛОГІЧНЕ
ТРАКТУВАННЯ ВІЧНИХ ПРОБЛЕМ ЛЮДИНИ І ЗЕМЛІ,
ЗЛОЧИНУ Й КАРИ НА УКРАЇНСЬКОМУ МАТЕРІАЛІ.
ПСИХОЛОГІЗМ І СИМВОЛІЗМ ТВОРУ ЯК НОВАТОРСТВО
О. КОБИЛЯНСЬКОЇ. ПОНЯТТЯ ПРО МОДЕРНІЗМ**

Мета: розкрити складний і суперечливий образ українського села з одвічними проблемами, морально-етичними принципами, визначити тему, проблематику, головний конфлікт твору; розкрити глибокий психологізм і символізм як новаторство О. Кобилянської; розвивати вміння давати обґрунтовані відповіді; прищеплювати любов до народної моралі.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: текст повісті «Земля», висловлювання видатних людей про повість; прислів'я про землю, таблиця «Модернізм».

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотиваційний етап

1. З'ясування емоційної готовності до уроку

2. Рефлексія з метою актуалізації суб'єктного досвіду

Продовжити речення «Мені цікаво знайомитися з творчістю О. Кобилянської, бо...» або «Творчість О. Кобилянської викликає в мене почуття...»

3. Актуалізація й перевірка засвоєних знань. Тести

1. Перші твори О. Кобилянської написані мовою:

- А російською;
- Б українською;
- В румунською;
- Г німецькою.

2. Перший друкований твір О. Кобилянської:
 - А «Людина»;
 - Б «Земля»;
 - В «Апостол черні»;
 - Г «Царівна».
3. О. Кобилянська активно розвивала в українській літературі тему:
 - А влади землі над людиною;
 - Б *становище освіченої, культурної жінки в суспільстві*;
 - В проблеми взаємин інтелігенції та селянства;
 - Г життя буковинських селян.
4. Олена Ляуфлер — героїня повісті:
 - А «Царівна»;
 - Б «Вовчиха»;
 - В «Людина»;
 - Г «В неділю рано зілля копала».
5. Хто з німецьких філософів кінця ХІХ ст. вплинув на художній світ О. Кобилянської?
 - А Гегель;
 - Б Ніцше;
 - В Геккель;
 - Г Кант.
6. Суспільна діяльність О. Кобилянської пов'язана з:
 - А «Товариством руських жінок на Буковині»;
 - Б народницьким рухом;
 - В більшовицькими гуртками;
 - Г гуртками, які поширювали ідеї соціал-демократії.
7. Хто назвав О. Кобилянську «пишною трояндою в саду української літератури»?
 - А І. Франко;
 - Б Леся Українка;
 - В С. Окуневська;
 - Г М. Старицький.
8. Укажіть головного героя повісті «Земля».
 - А Михайло;
 - Б Івоніка;
 - В Сава;
 - Г земля.
9. Розмістіть епізоди повісті «Земля» відповідно до сюжетної послідовності. (2 б.)

- А Михайла забирають у військо;
- Б весілля Парасинки і Тодорики;
- В Рахіра дізнається, що Анна чекає дитину;
- Г Сава убиває Михайла;
- Д Марія проганяє зі своєї хати Анну.

10. Назвіть головні сюжетні лінії повісті «Земля».

4. Слово вчителя

Кожна талановита книга залишає в душі й серці читача глибокий слід. Вона — як мудрий співбесідник, якого, буває, зустрічаємо в житті і ніби відразу стає він тобі близьким. Коли приходить час розлучатися, душу огортає жаль. Та книга залишає в душі уважного читача зерна життєвої науки: так добре робити, а так — не можна, гріх.

Можна з упевненістю сказати, що до таких літературних творів належить повість О. Кобилянської «Земля».

III. Оголошення теми, мети уроку, цілевизначення

IV. Опрацювання навчального матеріалу

1. Слово вчителя

У народі кажуть: земля дає все і забирає все; земля — наша мати-годувальниця; не випускай землі з рук, бо діти проклянуть; на чужій землі не доробиш хліба; доки земелька, доти й розум в Омелька.

Так селянин-хлібороб відобразив своє ставлення до землі, показав, яке значення вона має в його житті.

- Прокоментуйте ці народні афоризми.

Предковичнє прагнення людини мати землю відображене не тільки у фольклорі. Проблема землі широко порушувалася і в літературі.

2. Коротке повідомлення заздалегідь підготовленого учня

«Тема землі й людини в українській і світовій літературі»

(І. С. Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»; М. Коцюбинський «Fata morgana»; Панас Мирний «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»; І. Карпенко-Карий «Хазяїн», «Сто тисяч»; Е. Золя «Земля»; А. Чехов «Мужики»; Г. Успенський «Влада землі»; О. Бальзак «Селяни»; В. Реймонт «Селяни».)

3. Слово вчителя

У 1901 році Ольга Кобилянська завершує роботу над широким полотном, яке назвала просто й водночас змістовно — «Земля».

Цей твір одержав високу оцінку видатних майстрів слова, визначився як вершина творчості письменниці.

М. Коцюбинський писав авторці: «Я просто зачарований Вашою повістю, — все: і природа, і люди, і психологія їх — все це робить таке сильне враження, все це виявляє таку свіжість і силу таланту, що, од серця дякуючи Вам за пережиті емоції, я радів за нашу літературу».

А Гнат Хоткевич про «Землю» писав: «...Се річ високої літературно-артистичної вартості, річ така, що зробила би честь і не нашій літературі».

- Яке враження справила повість на вас?
- У чому таємниця популярності повісті «Земля»?
(Учні висловлюють свої міркування.)

Інтерес до твору не зникає, мабуть, тому, що в ньому порушені вічні проблеми добра і зла, любові й страждання, переплетення мотиви суспільні й особисті.

О. Кобилянська торкнулася найсокровеннішого для українця — землі. Вона відобразила життя найчисленнішої верстви населення — селянства. А українці, як відомо, хліборобська нація, село для України — прамати. Саме там формувалася наша мораль, культура, звичаї, традиції. Кожен із нас несе в собі щось від села, від землі.

4. Життєва основа повісті, історія написання

Соціально-психологічна повість «Земля» написана на основі реальної трагедії братовбивства: 1894 р. в с. Димка поблизу Чернівців стався нечуваний злочин — брат убив брата. Ольга Кобилянська мала в Димці родичів, особисто знала старого Костянтина Жижіяна та його синів Михайла й Саву. Вони молдавани за національністю. Знайома була і з коханкою Сави Маріукою Магас (у творі це Рахіра Чункач), а образ Анни списала з наймички, яка довгий час працювала в Кобилянських. Робота над повістю вимагала великого напруження нервів. Ольга Кобилянська зазначала: «Факти, що спонукали мене написати «Землю», правдиві. Особи майже всі до одної також із життя взяті. Я просто фізично терпіла під з'явиськом тих фактів, і коли писала — ох, як хвилями ридала!..»

Трагедія в конкретній родині привернула увагу письменниці до з'ясування її причин, до глибокого дослідження внутрішнього світу і дітей, і батьків. Так постала широка картина суспільних і родинних стосунків у буковинському селі, і на українському матеріалі реалізовувалася одвічна глобальна тема прагнення селянина бути господарем на землі.

5. Бесіда

- Як ви розумієте узяті за епіграф слова норвезького романіста Йонаса Лі «Кругом нас знаходиться якась безодня, що її вирила доля, але тут, у наших серцях вона найглибша»? (*Витоки наших учинків — у душах. Центр уваги письменниці не безодня навколо нас, а душа й серце людини. Саме ця безодня породжує переступ*)
- Яким постає українське село кінця XIX — початку XX століття? Що його хвилює, які думки, які суперечності розривають? (*Село в Україні споконвіку було мінідержавою, а родина була маленькою державою у цій державі. Тут сусидили друзі й вороги, багаті й бідні, пани й наймити. Кожен має свій біль і свою радість, кожному по-своєму важко. Окремі лиш живуть безтурботно, як Сава й Рахіра. Та про щоб не йшлося, найголовнішою для всіх селян є земля. Вона живе в їхніх думках, мріях, у добрих, і злих намірах. Земля — творець й руйнач, щастя й недоля. Образ землі постає у творі більше двохсот разів*)

(Учні наводять цитати для підтвердження своїх думок.)

- Чи можна засуджувати чи звинувачувати селян у такому фантастичному ставленні до землі? Чи викликає у вас подив таке ставлення? (*Звичайно, ні. Бо тільки земля робить селянина хліборобом, господарем, дає смисл його життю. Але земля — це не лише власність. Це і радість селянина від результатів своєї праці, радість від того, що він «ходить коло неї», тобто працює на землі, це й краса краєвидів, і впевненість у завтрашньому дні. А ще — край, де ти народився і зріс. Але, на жаль, не кожен здатний осягнути весь багатючий зміст слова «земля». Ставлення нас, українців, до землі і визначає нашу сутність. Залежно від своєї моралі й духовності розуміють його персонажі повісті Ольги Кобилянської. А як результат цього — взаємини в родині, між односельцями, мета в житті, духовні орієнтири*)

6. Літературне дослідження

«Проблема злочину й кари в повісті О. Кобилянської “Земля”»
Проблемно-пошукове завдання

- Доведіть, що в повісті домінує національна християнсько-етична оцінка кривого переступу та його внутрішніх потаємних причин.

(Учні досліджують текст, висловлюють свої думки, аргументують. Учитель при потребі допомагає, ставить запитання.)

- Як ставляться односельці до Івоніки Федорчука і чому?
- Як Федорчуки ставляться до синів?
- Що змусило Михайла інакше глянути на світ?
- У чому причина гріхопадіння Сави?
- Як на образі Марійки реалізується проблема переступу й кари?
- Чи виховували належно Федорчуки своїх синів? У чому помилки такого виховання?
- Чи можна назвати любов Сави до Рахіри і Михайла до Анни однаковою?
- Доведіть тезу «Любов виникає з любові: коли я хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю». (Г. Сковорода)

Матеріал для вчителя

У повісті домінує насамперед національна християнсько-етична тема кривого переступу і його внутрішніх потаємних причин.

Сім'я сільського газди Івоніки Федорчука тримається на культурі праці. Її голова є взірцем добропорядності: став добрим господарем завдяки важкій, але чесній праці, любить неоднакових за вдачею синів і дружину Марійку — чесну, працьовиту, ощадливу до скупості, але й очерствілу через пожадливість.

Любов до синів визначає й батьківські клопоти. Чесний, працьовитий Михайло (саме він є спадкоємцем добропорядності свого батька) змушений покинути землю, кохану батьків і йти на ненависну службу. Але це дає можливість сільському хлопцеві поіншому глянути на світ: над ним уже немає влади матеріального. Він розуміє, що щастя — в любові, заради якої можна прожити і без маєтків, без землі. Тобто земля перестала бути всеосяжною метою, як у батька й матері.

Журби й неспокою завдає батькам молодший син Сава, у якого не лежить душа до праці, до землі. Не має він приятелів і до людей. Сава розумний і хитрий: «...розумний він уже й тепер... Ой, іще й який розумний. Який молодий, а він перехитрить вам хоч би й якого заводіяку. Лише його лінь гризе мене, він не любить землі. Дарма що ходить по ній, що толочить її, дарма що живе з неї. Що вона носить його».

Лише за однієї умови Івоніка готовий дати спадщину: Сава повинен з пошаною ставитися до праці, до землі: «Але вона не перейде в його руки, як він не зміниться, — се я йому вже раз говорив і ще буду говорити».

Тяжкий злочин Сави починається з гріховного генетичного коду: у хлопцеві, що з обличчя схожий на матір, переважає її зле начало, стимульоване оточенням. Марійка була скупкою,

Черствою, недоброзичливою до бідноти, поважала тих, хто мав землю й гроші. А ще мати, яка турбується за долю синів, вірить ворожкам, що засуджується церквою. І вже згодом, після смерті Михайла, Марійка вбиває пам'ять про сина — духовно здорову родову гілку. Це засвідчує, що відбувається «десакралізація» образу матері, відхід від традиційного трактування. Любов до синів, зокрема до братовбивці Сави, у Марійки має хворобливий характер. Патологічна, не властива українській матері (та й узагалі всім матерям) любов до сина, злочин, якого не хотіла визнавати, переходять у ненависть.

Згодом Марійка відчує провину перед Анною і перед померлими, невизнаними колись онуками, а почуття приязні чи ненародженої любові перенесе на дитину Анни й Петра. «Сама всьому винна. Сама самісінька вона. Дрижачими руками наповняє дитині капелюшок лакітками, на які здобувається самітна оселя в полі. Сушеними овочами, горішками, іноді й булочкою — і відсилає до дому. Неспокійним поглядом і давно зміненим зором наказує дитині вертати скоро до мами... Воно вертається послухно пильненьким кроком і ущасливлене до мами, а нещасна здіймає грізно кулак і грозить страшно в сторону, де проживає той, що винен у її горі. Нехай Господь поступить із ним, як він собі на те заслужив».

Такою залишає письменниця свою героїню у стані каяття за власний гріх і в ненависті до проклятого нею сина-братовбивці.

Марійка та Івоніка допустили багато помилок у вихованні своїх синів. Так, Марійка не покарала малого Саву, коли він кинув джмеля своєму кривдникові за пазуху і той від укусів помер. Вона не змусила сина спокутувати цей великий гріх і усвідомити тяжкість провини. Отже, момент для виховання був утрачений. Тоді в Марійки переважила сліпа материнська любов. Пізніше Сава став ніби пасинком. Наприклад, Михайлові мати посилала до війська і куртку, і білий хліб, а Саву годувала позавчорашньою кулешею з олією. Батьки постійно залякували синів, що вони можуть позбутися безцінного багатства — землі.

Учинки Сави О. Кобилянська психологічно вмотивовує і надає їм містично-релігійного звучання. Сава не просто легковажний чи ледачий. Людина з такими рисами може бути незлою, богобоязливою, боятися гріховних учинків, бути не здатною на вбивство з власної волі. Сава ж — людина з потаємними, нечесними намірами, у ньому переважає гріховне. Про це свідчить навіть портретна деталь: «безустанно заблуканий погляд, що мав у собі щось зимне й несупокійне... холодним, мов ніж, зимним блиском, що поступенно змагався, випіхав від себе».

На відміну від кохання Михайла й Анни, у Сави до Рахіри любов не серця, а плоті, любов-пристрасть. У ній закладено гріховне, демонічне начало: їхні матері є рідними сестрами. За неписаними моральними законами нашого народу і за Божими заповідями така любов — великий гріх, бо є кровозмішанням. Сава й Рахіра ігнорують традиційні моральні канони, стають носіями повної свободи — свободи від «пут» совісті, свободи від Бога.

***З'ясування питання глибокого психологізму
й символізму твору «Земля» О. Кобилянської***

Слово вчителя. З'ясовуючи питання злочину й карі в повісті «Земля», ми переконалися, що О. Кобилянська подає передусім психоаналітичну мотивацію людських дій, учинків, помислів, котрим авторка надає містично релігійного звучання. Зважаючи на це й на тему твору, визначте жанр повісті і доведіть свою думку.

(Соціально-психологічна повість. Суперечності, які виникають, мають не тільки побутовий, а й соціальний характер, проявляються певні закономірності суспільного життя в цей історичний період.)

Учитель. Ця повість має потужний ліричний струмінь. І в цьому ми переконалися. Письменниця в листі до Осипа Маковея зазначала: «Я вклала в «Землю» всю повагу душі своєї, се праця з народного буковинського життя, вірно змальована».

Тому є всі підстави назвати повість «Земля» ліризованою психологічною прозою.

Пошуково-аналітична робота з текстом у групах

- Знайдіть образи-символи, сцени-символи і поясніть їх. (Учні працюють, а потім звітують.)

Матеріал для вчителя

Уся повість ніби зіткана із символічних деталей, багатозначних, фатальних, застережливих епізодів.

Уже на першій сторінці повісті є така промовиста деталь: Михайло запрошує Анну до танцю, та в скрипці обривається струна — і музика змовкає. Обірвана струна, очевидно, символізує, передвіщає нещасливу долю, навіть обірване життя.

Учні називають інші символічно-містичні деталі: смерть улюбленого Михайлового теляти; кров уже неживого Михайла, що з'явилась на подушці, коли вбивця підійшов до своєї жертви (указує на новітнього Каїна); свічка, що горіла в головах покійного Михайла, упала, покотилася до ніг Сави і тут згасла — тажко Боже свідчення про смертний гріх злочинця.

Образ Івоніки також символічний.

Батько не відвертається від сина, проклятого матір'ю, хоча свідомо, заради честі сім'ї, ховаючи речовий доказ убивства, дає зрозуміти: йому відоме ім'я вбивці. Івоніка продовжує любити Саву. Але ця любов — надія, що мала б повернути блудного сина.

Смерть Михайла не зробила Івоніку черствим і бездушним. Він співчутливо ставиться до Анни й Петра. Тяжкі випробування, що випадають на долю цієї людини, символічно називають риси багатьох біблійних праведників (багатостраждальний Йова) у конкретному національному характері.

Символічною постає й природа: ліс, де знаходять убитого Михайла, місячне сяйво, що прорізує темряву, зоряне небо. Та пейзажі переважно сірі, похмурі, як сумне, безрадісне життя буковинського селянина. Образ самої землі глибоко символічний. Це та сила, яка, по-різному впливаючи на людину, будить зорові, благородні чи звірячі інстинкти.

Слово вчителя

І модерністична проблема сакральньо-містичного зв'язку людини із землею, і глибокий психологізм, і символізм повісті, інші твори О. Кобилянської дають підстави стверджувати, що проза письменниці — найяскравіша модель раннього українського модернізму.

7. З'ясування поняття «модернізм» (див. додаток)

V. Підсумок

Прокоментуйте головну проблему, порушену у творі.

Письменниця порушує давню, як світ, проблему переступу моралі та його наслідки, що впливають на подальше життя.

Ми приходимо у світ, як чистий аркуш паперу. Книгу свого життя пишемо самі. Наше серце вчиться любити й бути відповідальним за вчинки. Кожна людина не ідеальна. Хоч би якою доброю й глибоко духовною вона була, все одно інколи чинить не так, як велить обов'язок Людини. Та гріх може бути прощений за умови щирого каяття й спокути, за умови очищення душі. А зло завжди повертається до того, хто його зробив і не покаявся. Життя Сави без каяття й спокути страшно. Суд і справедливий вирок убивці були б кращим вибором, ніж нестерпні муки совісті, людський осуд.

VI. Рефлексійно-оцінювальний етап

1. Рефлексія

- Чи актуальна проблема злочину й карі та духовного очищення (катарсису) сьогодні, у XXI столітті?

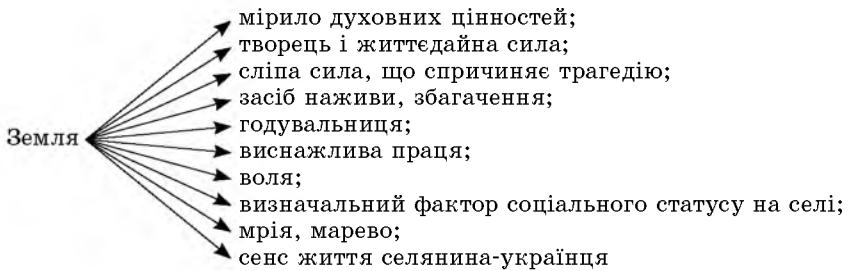
2. Само- та взаємооцінювання

ВІІ. Домашнє завдання

1. Підібрати цитати до характеристики образів-персонажів.
2. Підготувати переказ біблійної легенди про Каїна й Авеля (індивідуальне завдання).
3. Скласти асоціативний ряд, або інформаційне гроно, або схему «Земля і людина».

Очікувані результати.

Земля — жива, тримає у своїх міцних обіймах, окрилює, радує, сповнює надіями; мучить, розчаровує; доводить до братовбивства; Земля — творець і життєдайна сила; земля — молох, страшна сила, мірило духовних цінностей.

Додаток

Модернізм

Модернізм (від фр. *moderne* — новітній, сучасний) — філософсько-естетична й художня система, що склалася на межі ХІХ–ХХ ст. і об'єднала новітні напрями й течії, яким притаманна більша увага до внутрішнього світу людини і більша творча свобода у його розкритті.

Ознаки модернізму:

1. Орієнтація на Західне мистецтво.
2. Співвіднесеність із часом.
3. Інтелектуалізм.
4. Антинародництво.
5. Індивідуалізм.
6. Фемінізм.
7. Зняття культу табу.
8. Сексуальна революція.
9. Деканонізація.
10. Формалізм.

Основні модерністські напрями й течії (в літературі)

№ а/л	Назва напрямку (течії)	Характеристика	Представники
1	Імпресіонізм (від фр. <i>impression</i> — враження)	В основі лежить витончене відтворення особистісних вражень і спостережень, миттєвих відчуттів і переживань, настроїв митця. Посилена естетична роль кольорів, звукових тонів, передача внутрішніх психологічних станів	М. Коцюбинський, Г. Журба, Г. Михайличенко, Г. Косинка, Є. Плужник та ін.
2	Експресіонізм (від фр. <i>expressio</i> — вираження)	Передача загостреного суб'єктивного світобачення митця, напруги його переживань та емоцій, бурхливої реакції на антигуманні суспільні явища	В. Стефаник, О. Турянський (повість «Поза межами болю»), М. Куліш («97»), проза М. Хвильового, Ю. Липи, Т. Осьмачки та ін.
3	Неоромантизм (від грец. <i>neos</i> — новий і фр. <i>romantiste</i> — романтичний)	Прагнення розірвати ідеал з дійсністю, уславлення індивідуальної й суспільної свободи, піднесення постаті визначного героя, його порив у майбутнє	Леся Українка, А. Тесленко, Марко Черемшина, О. Кобилянська (психологічна проза), А. Кримський (перший, філософський роман) та ін.
4	Неореалізм (від грец. <i>neos</i> — новий і <i>realis</i> — речовий)	Відзначається (порівняно з класицизмом) глибоким психологізмом і ліризмом, філософським осмисленням життя, поєднанням з документальною достовірністю зображення	В. Винниченко, В. Підмогильний, Б. Антоненко-Давидович, Григорій Тютюнник та ін.
5	Неокласицизм (від грец. <i>neos</i> — новий і <i>classicus</i> — зразковий)	Повернення до вічних законів мистецтва, орієнтир на кращі здобутки античності, інтелектуалізм, використання зразків античної культури і культури епохи Відродження, естетизм, аристократизм духу, гармонія між розумом і почуттями, несприйняття	«П'ятірне гроно» неокласиків: М. Зеров, М. Драй-Хмара, П. Филипович, Освальд Бургардт (Юрій Клен), М. Рильський. Поети «празької школи» та ін.

№ а/л	Назва напрямку (течії)	Характеристика	Представники
		радянської дійсності (комуністичної ідеології — всього, що призвело до падіння рівня духовності). Принцип неокласиків: «На теми, що нові, античний вірш складаймо». Характерні жанри: сонет, олександрина, терцина, октава, рондо тощо	
6	Символізм (від грец. <i>symbolon</i> — умовний знак, прикмета, ознака)	Головний художній засіб — символ як спосіб вираження незбагненої суті явищ життя та індивідуальних уявлень митця (символ — поза межами чуттєвого сприймання дає право тлумачити його по-своєму)	П. Тичина, М. Вороний, М. Шаповал, П. Савченко, В. Ярошенко та ін.
7	Футуризм (від лат. <i>futurum</i> — майбутнє)	Виник як різновид італійського авангардизму; формалістичний напрям. Принцип: «Ліквідація мистецтва є наше мистецтво»; «Набутки розуму, а не душі та серця». Заперечення реалізму, відкидання класичної спадщини, руйнування традицій і прийомів старого мистецтва створенням нового стилю. Мають місце ознаки тоталітаризму (у цьому антимодернізм)	М. Семенко, Я. Савченко, В. Поліщук та ін.

Г. Д. Корнук

Урок № 43–44

**ОБРАЗИ ПОВІСТІ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ «ЗЕМЛЯ».
ДУХОВНІ ОРІЄНТИРИ ТВОРУ**

Мета: розкрити образи повісті; удосконалювати вміння на основі аналізу твору характеризувати героїв, визначати, яку роль відіграє кожен персонаж у розкритті ідеї; виховувати високі моральні якості учнів, формувати світлі ідеали.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: тексти повісті «Земля», запис класичної музики, біблійна легенда про Каїна й Авеля.

...Бо ти на землі — людина.
В. Симоненко

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотиваційний етап

1. З'ясування емоційної готовності до уроку

2. Актуалізація суб'єктного досвіду

- Рефлексія «Мое розуміння слова “земля”».
- Перевірка складених удома схем, асоціативних рядів (*див. попередній урок*)

III. Оголошення теми уроку, мети, цілевизначення.

Зачитування епіграфа

IV. Опрацювання навчального матеріалу

1. Художнє читання біблійної легенди про Каїна й Авеля

Слово вчителя

Чому Сава Федорчук став новітнім Каїном? Як наважився порушити Божу заповідь «Не убий»? Чи можна було попередити злочин? Саме такі запитання тривожать кожного читача. Найлегша відповідь — убив, бо хотів одержати у спадок усю батьківську землю.

Поміркуймо разом, чи не помилкова така однозначна категорична відповідь.

3. Бесіда з елементами дискусії. Робота з текстом

- Кажуть, що двох однакових людей і характерів не буває навіть в одній родині. Яким був і в кого вдався Михайло, а в кого Сава?
- Чому Марійка любила більше Михайла, ніж Саву, хоч Сава був схожий на неї? *(Дитину зі складним характером любити важче)*
- Чи не було в характері Сави патології?
- Пригадайте, який перший тяжкий гріх учинив Сава? *(Ужинув джмеля за пазуху своєму кривдникові, хлопчик помер.)*
- Як зреагувала Марійка на такий вчинок? Чому не покарала сина?
- Чи були в Михайла негативні риси в характері? Як він ставився до Рахіри?
- Які стосунки були між братами?
- Чим була сім'я для кожного з братів? *(Неправильне виховання породило в Сави комплекс неповноцінності й викликало відчуття того, що він у сім'ї чужий. Він шукав людину, яка могла б його зрозуміти)*
- Чи правильний був вибір Сави? Чому саме Рахіра? *(Груба сила притягує силу, зло притягує зло.)*
- Як ставився до землі Михайло, а як Сава?
- Як уплинула на Михайла служба? До яких висновків він дійшов? *(Сила людини не в землі, а в руках людини, в праці.)*
- Під час відсутності Михайла Сава полюбив працю на землі, трудився добре. Як до цього ставилися батьки? Чи були задоволені? Чи хвалили сина?
- Порівняйте кохання Михайла й Анни, Сави й Рахіри.
- Є така думка, що кожна жертва певною мірою винна у своїй смерті. Чи стосується це Михайла?
- Якої помилки припустився Михайло в стосунках з Анною, що призвело до трагедії? Чи можна назвати його нерішучим, слабохарактерним? Чи, може, добрим і м'яким? *(Михайло зволікав зі шлюбом, боявся осуду односельців і найбільше того, що батьки можуть покарати його за вибір дружини і не дати землі. У своїй передчасній смерті та поламаному житті Анни винен і він. Михайло обіцяв Анні розповісти батькам про намір одружитися з нею. Та кожного разу відкладав, зволікав, був нерішучим. І за це був покараний долею. Заради нього Анна пішла в місто, де найнялася служницею, з вини Михайла стала покриткою.)*
- Яким став Сава після вбивства? На які думки, висновки це нашттовхує?

- Після вбивства кожен член родини страждав. У чому трагедія становища кожного і чие становище найтрагічніше?
- Чому немає щастя в сім'ї Сави і Рахіри? Чому воно є у Петра і Анни, хоч Анна любить тільки Михайла, навіть після його смерті?
- Що було причиною трагедії в родині сільського газди Івоніки Федорчука, який є взірцем християнської добропорядності? *(Учні дискутують, доходять висновку: і земля, і характер Сави, і неправильне виховання, і підбурювання Сави Рахірою і, зрештою, трагедія — кара за гріхи.)*
- Чи можна Саву якось виправдати?

Слово вчителя

У душі Сави жила якась хвороблива заздрість і злоба. Він егоїст. Щодень він множить свої негідні вчинки, зло і навіть не за сумнівається в правильності вибору. Коли ж Рахіра підіграла в ньому жадобу власності, оте чорне зло затьмарило його розум і він зважився на найтяжчий гріх.

Письменниця кожним своїм словом застерігає, що вбивство — непростенний гріх. Немає у світі нічого ціннішого від людського життя. Ніщо не може виправдати злочин Сави. Сава Федорчук — утілення духовної деградації.

4. Робота над характеристикою інших образів

Марійка та Івоніка — уособлення цінностей народної моралі.

Рахіра, як і Сава, — утілення духовної деградації.

Образ Анни. Трагедія шляхетної, чутливої душі в жорстоких обставинах тогочасного сільського життя.

План характеристики образів

1. Ставлення героїв до землі, до праці на ній.
2. Що найбільше вплинуло на дії й вчинки персонажа — бажання мати землю, володіти нею чи любов до землі? Як саме?
3. Як ставляться односельці до персонажа? Як оцінюють дії і вчинки?
4. Що для кожного персонажа було найвищою цінністю? Які моральні принципи вони сповідували? У чому вбачали щастя?

Матеріал для вчителя

При цьому Івоніка пам'ятав, що найвища цінність у житті — все-таки людина. Він готовий продати найкращі свої бики, не боїться втратити набутків, тільки б вирятувати з війська сина Михайла. На слова Докії Чоп'як «Того вже не робіть. Шкода велика!»

Івоніка відповідає: «Чому?.. Я би се радо зробив, коби лиш знав, що Михайло лишиться мені дома. Як будемо жити й будемо здорові, постараємося собі другі. Коби я їх лиш при собі мав, ті молоді руки, а решта — то все байка, Але руки, Докійко, руки — то все наше багатство, то наше добро, то наша скорбота!». Ці слова варті того, щоб їх записати не лише в зошит, а й назавжди в серце. Ось які орієнтири дає нам література.

Цей неграмотний селянин несе з собі найвищу мудрість свого народу, його етичну культуру. Тяжка праця зробила грубими його руки, але не знівечила душі, яка залишилася ніжною і світлою. Івоніка любить землю побожно, милується нею, відчуває її, «мов самого себе». Неправда, що він проклинає землю після смерті Михайла. То «кричить» його розпука, тяжке горе, несправедливість. Можливо, саме тут, біля могили коханого сина, до кінця усвідомив Івоніка, що зла заздрість і зажерливість — страшні речі. Звертаючись до землі, «ревнув нараз страшним голосом, погрозивши п'ястуком: «Не смійся! Доста ми дурні твої...» Про кого він? Чи не про тих, хто готовий знівечити чуже життя заради грошей, прибутку і навіть заради святої землі?..»

«Не для тебе, синку, вона була, а ти для неї!» — говорив Івоніка. Розказував людям, що «він усе покинув і пішов!» Так, людина смертна, то чи варто марнувати життя на те, аби побільше зібрати з одні руки і ще, не дай Бог, скалічити або стратити чийсь життя... Бо ж і вбивця смертний. У ньому говорив селянський філософ, а люди боялись його мови, хрестились і казали: «З розуму зійшов!»

Односельці, родина і навіть сільський поміщик відчували духовну силу цього чоловіка, його праведність і мудрість. Недаремно Сава боїться не маминих сварок, а батькового мовчання.

А скільки делікатності проявляє Івоніка у ставленні до інших, особливо — до рідних. Не лише за звичаєм Марійка все життя називає чоловіка на Ви — для неї він і захист, і порада, і опора в усьому. Скільки разів він брав найтяжчу ношу на себе, боячись завдати зайвого болю дружині й дітям! До останку любив обох синів — і мертвого, що тішив його батьківське серце, і живого, що приніс йому стільки страждань. «Вмерлого не забував, а живого оплакував невидимими, духовними сльозами». Воістину християнське вміння любити і прощати. «Ненавість не знаходила місця в тій безкорисливій гармонійній душі».

Життя цього чоловіка гідне осмислення й наслідування, бо вміння жити у згоді з Богом, людьми й самим собою дається не просто — цьому треба вчитися.

Марійка — вже не те. У селі її називають скупною, і хоч сама вона так не вважає, однак це правда. Нетерпляча, сварлива. Анну проганяє не тому, що вона їй не подобається, а тому, що перекопана: бідна наймичка — не пара хазяйському синові. Сава злостиво думає: Марійка нізащо не погодиться взяти за невістку безземельну Анну, хоч би вона була найкраща. Земля справді-таки стала власницею її душі, взяла в рабство. Тільки згодом, переживши трагедію, Марійка зрозуміла, як жорстоко вона помилялася.

Михайло... Щирий, «працьовитий та чесний. По всіх селах навкруги немає йому пари; такий добрий». Гармонійно поєдналися у Михайлові зовнішня привабливість і висока духовність, любов до селянської праці і тонке відчуття прекрасного. Мабуть, внутрішня естетика, якою був схожий на батька, допомогла йому розпізнати в Анні те золоте серце, якого не бачили інші.

Що переживає Михайло, працюючи на землі? Насамперед радість буття. Земля дає йому насолоду відчутти себе творцем, дарує барви й мелодії, будить найпоетичніші почуття. «Преписні звірята» домашні ледве не розмовляють з ним, бо він дбайливий і лагідний, не лише доглядає і пестить їх, а й милується ними. Чи замислювався Михайло над прибутками, які дасть йому земля та догляд за домашніми тваринами? Очевидно, ні. Це для нього було природним, бо земля годує чоловіка, дає йому свої плоди і втіху. Михайлові думки витають коло батька та матері, яким треба допомогти, коло Анни, яку сердечно любить, летять у тривожне й невідоме завтра. Туга за землею і хліборобською працею точить серце Михайла — солдата цісарського війська.

Можливо, він ще надто молодий, щоб обтяжувати себе думками про власність? Але ж Сава — ще молодший. Однак його переслідує та ризота, що батько може позбавити землі. При цьому він не жадав віддати їй своє життя і молоду силу, а мати її якнайбільше, бо земля для селянина — найперше багатство. Це він добре тямив і хотів бути багатим, жити весело й сито. Якщо Михайло готовий усім пожертвувати заради високих почуттів до Анни, то Савине кохання до Рахіри зовсім інше. «Рахіра — або земля?» — питав себе батьковими словами. «І одно, і друге!»

Радості від праці Сава не розумів, зате радість власника добре гріла його душу. Ділився думками з Рахірою: «...відколи Михайло пішов, знаю се ще ліпше. Але той кусник — він лежить недалеко від бурдея і від нього найближче до цісарського гостинця — я б його дуже хотів мати. Я б собі хотів там поставити хату... Навкруги мали би ми свої ґрунти».

Бажання одержати землю породжує заздрість, ненависть до матері, до брата, до Анни. Світла Михайлова душа дає відсвіт у серцях односельців (після його смерті село «осиротіло»), а темна Савина — породжує чорну тінь, якої люди жахаються.

Рахіра — до пари Саві. «Лінива до розпуки, пленталася цілими днями бездільно по селу, балакаючи та оглядаючи все, що впадало їй в очі, особливо ж дріб, або ставала там, де газдині білили свої полотна, щоб опісля, при відповідній нагоді, з одного або другого затуляти незаметно під пахву». Злодійкувата, охоча до тютюну й горілки, «пуста» дівчина, вона однак прагне бути багачкою і газдинею... Якби ж то Рахіра йшла до того чесним шляхом, а то, засліплена жадобою і злобою, одержима бажанням збагатіти, вона штовхає Саву на братовбивство, яке, на її думку, і дасть змогу заволодіти всіма батьківськими ґрунтами.

Докія Чоп'як — працьовита, добра, розумна жінка. І все ж заради землі ламає долю своїй єдиній дитині, віддаючи Парасинку за багатого нелюба. Головне для неї, що Тодорика — з землею. Зрозумілим є бажання Докії не дати чоловікові-п'яниці розтринькати те, що надбано важким трудом. Але чи варте багатство такої жертви? Власність засліпила душу Докії і забрала щастя Парасинки. Доччині сльози — гіркий докір материнській захланності.

З особливою любов'ю створений образ Анни.

Вона красива зовні й прекрасна душею. Анна бідна наймичка. І хоч уміла добре виконувати різну роботу, мала інтелігентну душу (служба в панів надала «поважній душі корму, гнучкості і свого роду інтелігенції»), в очах селян вона не має ціни: «Вона була убога, тому й не мала для них ніякої вартості. Не мала ні землі, ні грошей».

Кохання до Михайла — щире й ніжне, без сподівань на особисті матеріальні вигоди. Та не судилося щастя молодят. Ще з перших рядків письменника накреслює трагічну історію кохання. Михайло на весіллі в Парасинки запрошує Анну до танцю. Та голосним зойком урвалася одна струна, і все зупинилося на місці. Не з'єдналися руки в танку — не зійдуться молодята в шлюбі, не з'єднають їх під вінцем.

Трагедію шляхетної, чутливої душі спричинили жорстокі обставини тогочасного сільського життя.

У шлюбі зі старим Петром Анна щаслива, хоч і любить Михайла навіть після його смерті. Вона має ціль у житті — вичити єдиного сина у високих школах, бо «нема йому що до землі

прив'язуватись... вона іноді лише самого горя наносить! Нема що до неї приростати! Вона не кожного щастям наділяє!»

Отже, вибір її цілі в житті пов'язаний ще й зі страхом перед неписаним законом життя селян, за яким багатство й земля ставляться вище особистого щастя. Утім, саме плоди землі, яку дбайливо обробляють Анна й Петро, стають джерелом тих заощаджень, на які сім'я колись учить свою дитину.

V. Закріплення

Бесіда

- Чи дає Ольга Кобилянська ті орієнтири, до яких потрібно прагнути в житті?
- Які персонажі близькі до вашого ідеалу людини?
- У повісті часто натрапляємо на вислів «гармонійна людина». Хто з героїв повісті, на вашу думку, найбільше відповідає цій характеристиці?
- Чи актуальні проблеми, порушені в повісті, сьогодні?
- Сформулюйте ідею твору. (*Земля, будь-яка власність — річ зваблива, але найбільше багатство не варте нічого, якщо воно змішане на чимусь горі; немає у світі цінностей, які переважали б людське життя.*)

VI. Підсумок

Слово вчителя

Українське село протягом багатьох століть сформувало неписані закони народної моралі, які діють і дотепер. Вони є нашим безцінним спадком і духовним орієнтиром. Жити чесно, любити землю і працю на землі, допомагати ближньому, не бути скучним і зарозумілим — це ті істини, на яких і тримається саме життя. Віками батьки вчили своїх дітей зважати на думку громади. «Думай наперед, що про тебе скажуть люди», — напучували старші. Пригадайте, як Наталка Полтавка говорила: «Мое все багатство єсть мое добре ім'я». Саме за такими законами ми повинні жити сьогодні, щоб заповнити оту глибоку порожнечу в наших душах, про яку говорилося в епіграфі до повісті О. Кобилянської «Земля».

VII. Домашнє завдання

1. Упорядкувати записане на уроці, опрацювати відповідний матеріал за підручником.
2. Прочитати повість О. Кобилянської «Людина».

Урок № 45

**ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ. ХОЧУ БУТИ ЛЮДИНОЮ!
(ЗА ПОВІСТЮ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ «ЛЮДИНА»)**

- Мета:** формувати основні компетенції учнів засобами мистецтва; розвивати вміння робити психологічний аналіз художнього твору; виховувати самостійність у пізнавальній діяльності; свідоме ставлення до життя, повагу до жінки.
- Тип уроку:** урок — проблемний семінар.
- Обладнання:** записи симфонічної класичної музики, опорні конспекти, текст твору.

*Щоб боротися вільно за життя з нуждою,
треба скувати серце крицевою бронєю і правдиво
й могутньо мусить дзвеніти заклик, щоб його почули.*
О. Кобилянська

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент.

Мотивація навчальної діяльності учнів

«Щоб боротися вільно за життя з нуждою, треба скувати серце крицевою бронєю і правдиво й могутньо мусить дзвеніти заклик, щоб його почули». Саме цим прагненням боротися за життя, відстоювати право на повне розкриття всіх душевних сил, на любов і працю для народу, домагатися рівності жінки з чоловіком (бо й вона Людина!) пройняті ранні твори О. Кобилянської, зокрема повісті «Царівна» і «Людина».

ii. Повідомлення теми, мети уроку

1. Слово вчителя

Повість «Людина» привернула до себе увагу теєю, мало розробленою в українській літературі, а основне — глибокою життєвою правдою, реальним відтворенням внутрішнього світу жінки з нижчих верств народу.

Публікація повісті у львівському журналі «Зоря» в 1893 році мала вирішальне значення для подальшого творчого шляху тридцятирічної письменниці. Поява цієї повісті засвідчила прихід

в українську літературу талановитої авторки зі своєю, досі не розробленою темою. Повість була написана німецькою мовою й мала назву «Вона вийшла заміж». 1890 року у Львові письменниця зустрілася з І. Франком та М. Павликом, які допомогли їй відшліфувати написане. При підготовці українського варіанта повість зазнала певних змін, і письменниця дала їй нову назву — «Людина».

2. Теорія літератури

Емансипація — звільнення від залежності, скасування якихось обмежень. У XIX–XX ст. поняття «емансипація жінок» означало боротьбу жінок за рівність із чоловіками у правах.

Фемінізм — зростання ролі та впливу жінок на процеси життя в суспільстві. Феміністичний рух виник у 60-х рр. XX ст. в Америці, а згодом поширився в Західній Європі. Жінки-феміністки борються за рівну участь із чоловіками в громадському та приватному житті.

3. Бесіда з учнями

1. Охарактеризуйте родину, в якій виросла головна героїня повісті.
2. Які погляди дівчини вирізняють її з оточуючого середовища? Чому вони дратують батька, матір, знайомих?
3. Які погляди Олени на кохання?
4. У якому становищі опиняється родина Ляуфлерів?
5. У чому психологізм образу Олени?

4. Пояснення вчителя

Повість «Людина» є першою в українській літературі спробою розкрити проблему емансипації жінки. Твір присвячений приниженому становищу жінки в тодішньому галицькому суспільстві. Разом зі своєю героїнею Оленою Ляуфлер письменниця повстає проти традиційного трактування ролі жінки суспільством, де домінують чоловіки, проти насильного обмеження її інтересів трьома німецькими «К»: Kinder, Kirche, Kitchen (діти, церква, кухня).

Олена — жінка, яка обстоює своє право бути людиною, право на саморозвиток і зростання, на особистий вибір, і мати змогу реалізувати це своє право. Вона прагне протистояти обивательській моралі, зберегти людську гідність, віру у високе покликання людини. Але світ, якому вона протистоїть, є надто сильним, і врешті-решт під тягарем суспільних та родинних обставин вона змушена їм скоритися. Щоб врятувати батьків від повного розорення і знайти якусь опору в житті, вона виходить заміж за духовно убогу, чужу їй людину.

5. Проблемні питання

- Ідеї допомагають чи заважають жити?
- Шлюб за розрахунком. Чи повинна жінка жертвувати духовним заради фізичного?
- Олена Ляуфлер — сильна особистість чи зламана життям беззахисна істота?

6. Визначення проблематики твору

Батьки і діти; людина і її доля; жінка й особистість; добро і зло; морально-етичні проблеми — кохання й подружнє життя...

iii. Підбиття підсумків уроку

- Який зміст слова «людина» для героїні твору, для письменниці, для вас особисто?

За визначенням сучасника Ольги Кобилянської Осипа Маковея, повість «Людина» вражає «правдивими вибухами чуття, що немов світять на темнім тлі здеморалізованої, тупоумної родини й не менше тупоумного «окруження».

Цей твір справив великий вплив на розвиток феміністичного руху Галичини. А образ головної героїні хвилює читача своєю психологічною правдивістю. Щирий ідеалістичний порив Олени стикається з рутинністю повсякдення й зазнає поразки в нерівному двобої. Хіба не трапляється таке в житті? На тлі незламних борців за ідею, так широко представлених в українській літературі, образ цієї жінки виглядає по-людському зворушливо.

Повість «Людина» — один із перших творів Ольги Кобилянської, що засвідчив неабиякий хист письменниці до зображення тонких порухів людської душі.

IV. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

Учитель залучає учнів до оцінювання один одного, сам висловлює думку про роботу дітей за такими критеріями: активність; аргументованість тверджень; нестандартність мислення; сміливість у висловленні думок.

V. Домашнє завдання.

1. Спираючись на життєвий досвід, підсумувати своє розуміння поняття «людина» у вигляді твору «Я хочу бути людиною!» або схематично.
2. Підготуватися до уроку-конференції «Бетховен українського слова». (Життя і творчість Василя Стефаника) — робота в парах.

Г. Д. Корнук

Урок № 46

«БЕТХОВЕН УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА».

(ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА)

Мета: висвітлити сторінки життя й творчого шляху В. Стефаника як прозаїка-новеліста світового рівня, людини й громадянина; викликати читацький інтерес до творів письменника; виховувати гуманізм.

Тип уроку: засвоєння нових знань (урок-конференція).

Обладнання: портрет письменника, фотовиставка (світлини, пов'язані з життям і творчістю В. Стефаника), збірки творів.

Цей хлопець буде сонечком села гріти і землю дощиком росити.
М. Черемшина

...Я свою душу пустив у душу народу, і там я почорнів з розпуки.
В. Стефаник

*Я писав тому, щоб струни душі нашого селянина
так кріпко настроїти і натягнути,
щоби з того вийшла велика музика Бетховена.*
В. Стефаник

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

1. Мелодекламація

(Художнє читання на фоні класичної музики уривка з етюдю М. Черемшини «Добрий вечір пане-брате!»)

Жайворонки злетілися і над дитиною збили крильцями та й заголосили, аж дедя і мати жажнулися...

Дедя казали, що укрутили би жайворонкам в'язи за того, що дитині ворожуть жайворончину долю...

...Із криничок вилетів вітрець і обкрутився над дитиною, та й прикликав хмари, і закрив сонце перед її оченятами.

А відтак прилетіли чорні птахи та й все поле вкрили і закрикали. Розгрімілися громи — і земля під пшеницями задрожала,

заблискали блискавиці — і його долю над селом виписували, розіллialiся води — і його щастя споліскували та й у ріку забирали...

Збоялися за дитину жайворонки і хотіли її крильцями наkritи.

Але мама поклала її у пазуху та й тулила до свого серця і плакали, що небо із бурею на її дитину змовилося та її керваву дорогу призначило.

А як заклекотів кований віз і дедя везли у село і маму, і дитину, то жайворонки летіли мокріськи за возом і так жалібно співали, що всі села на дорогу повиходили.

Мужики прижмурювали свої глибокі очі і розпізнавали, що цю дитину птахи у неба випросили, аби ввесь смуток із сіл зібрала та й аби його буйним вітром вгору передала. Та й казали, що цей хлопець буде сонечком села гріти і землю дощиком росити.

2. Запитання

- Коментуючи яскраві символічні картини пейзажу, подані в етюді, скажіть, яке майбутнє пророкувала природа новонародженому хлопчику? (*Жайворонки заголосили, хмари закрили сонце, чорні птахи поле вкрили й закрикали, розгрімилися громи, блискавиці долю виписували, а води щастя у ріку збрали. Життя буде повне тривоги і смутку.*)
- Як ви розумієте слова останнього абзацу? (*Напевно, хлопчик убере в себе весь біль народу і «передасть у небо» — розкаже всім і донесе до Бога, життя буде віддане людям.*)

3. Слово вчителя

Хто ж він, той хлопчик, який «буде сонечком села гріти і землю дощиком росити»? Як склалася його доля?

Сьогодні ми спробуємо прочитати кардіограму серця й кардіограму життя Василя Стефаника — людини й митця. І це стане ключем до розуміння його творчості.

III. Оголошення теми, мети. Цілевизначення

IV. Опрацювання навчального матеріалу

Матеріал свідомо подається об'ємний, аби вчитель міг його використати на власний розсуд.

Учитель дає завдання протягом конференції вести хронологію дат, подій, робити тези виступів, занотовувати вислови, які найбільше вразили.

Протягом виступів демонструються фотографії, художні тексти супроводжує музика Людвіга ван Бетховена.

1-й виступ

Василь Стефаник народився 14 травня 1871 р.

Він дійсно прийшов у світ як страдник і боронитель страждених.

Дитинство хлопчика минуло в рідному Русові Снятинського повіту. Василько радо виконував звичну для сільських дітей роботу, пас вівці, близько сходився з батьковими наймитами, слухав їхні пісні та казки. З юних літ лилася в сердечко, вразливе на біль та несправедливість, велика любов до землі й хліборобатрударя на ній, відчувалася святість праці.

Батько хотів бачити Василька орачем і сіячем з юних літ, і пізніше Стефаник згадував першу свою оранку, криваві мозолі і втому. «Нагадується мені одна весна — давня, давня... Я перший раз йшов робити весну... Тато казав: «Ти вже великий, вже меш зо мною у поле ходити, а за то до Великодню я куплю фаний капелюшок кайстровий і черевики куплю, будем робити та й будем мати». Цілий день я погонив — мука була, плач був і сварка. Вечером я вертався додому... Мама мене привітала як парубка». Звернімо увагу, що спогад не похмурий, не песимістичний, а овіяний надією: «Будем робити та й будем мати». Оцю впевненість у власних силах, працездатність, селянську двожилність В. Стефаник пізніше реалізував уже не як ратай, а як новатор-письменник, орав літературне поле глибоко, без огріхів, совість, як людьми і самим собою поважаний добрий господар.

- Які особливі вдачі майбутнього письменника можна було визначити вже в дитинстві?

У 1878 році батьки віддали свого найстаршого сина до початкової школи в Русові, де Василь провчився три роки. Побачивши, що дитина тягнеться до знань і має здібності до науки, в 1880 році Семен Стефаник відвіз хлопчика в Снятин, де Василя зарахували до другого класу міської школи. Відразу ж на малого посипалися насмішки й кпини від паничів й учителів: «Тут мене почали бити, хоч дома мої батьки ніколи мене не били». Після цієї школи, де, як писав письменник, «не одну сльозу... зрібним рукавом обтирав», проте хотів учитися і вчився, у 1883 році Василь успішно склав іспити до Коломийської Гімназії.

І тут треба було перейти через Дантове пекло другосортності, принижень, знущань. Одного разу вчитель наказав хлопчикові написати речення на дошці якнайвище. Василько старався виконати наказ, тягнувся вгору, сорочечка піднялася і блиснуло голе тіло. Вчитель указкою задирав сорочину, під якою в хлопського сина, звичайно, не було нічого, реготався, а весь клас тупав ногами

й улюлюкав. Потрясіння було таким великим, що Стефаник у цей момент мало не помер, а пізніше, коли батько купив йому «панський» костюм, не міг його носити, бо запах сукна щораз нагадував Василькові ганьбу коло дошки, і хлопчик умлівав уже від одного спогаду.

Доводилось терпіти й коритися, старатися бути непоміченим у класі найбільш агресивними паничами, а потім картати себе за слабодухість: «Я пішов від мами у біленькій сорочці, сам білий. З білої сорочечки сміялися. Кривдили мене і ранили, я ходив тихонько, як біленький кіт, аби панички не чули. Я чув свою підлість за тихий хід і кров моя діточа з серця капала».

Учитель

- Як пояснити таку реакцію хлопця? *(Можливо, особиста образа, приниження власної гідності викликали так переживання, а може, серце хлопця вперше відчуло, що у світі є соціальна несправедливість.)*

Безперечно, ці епізоди допомагають простежити становлення світогляду майбутнього письменника.

2-й виступ

Навчаючись у Коломийській гімназії, Стефаник прочитав твори Г. Квітки-Основ'яненка, Панаса Мирного, Марка Вовчка, роздобув і дуже тішився єдиним на всю Коломию «Кобзарем» Т. Шевченка. Улітку 1886 року він із найближчими друзями організував у Русові читальню, а в кінці року гімназисти прийняли Василя до таємного гуртка, де він перед портретом Шевченка прийняв присягу, що буде чесно жити і трудитися для народу.

Юний Стефаник сміливо взявся за агітаційну пропаганду, читав заборонену літературу, дружив з Лесем Мартовичем, з яким у 1889 році прибув на нелегальний з'їзд української гімназійної молоді Галичини. Дізнавшись про звільнення М. Павлика від роботи в редакції львівської газети «Батьківщина», гімназисти написали редактору гнівного листа. Лесь Мартович був для молодого Стефаника втіленням справжнього таланту. Василь навіть випросив у своєї матері гроші, щоб видати Мартовичеве оповідання «Нечитальник». Під впливом Леся він і сам спробував творити: «Писати я почав дуже рано, ще в гімназії, та величезний талант Мартовича просто паралізував мене, і я ніколи не признався, що я також письменник».

У Коломийській гімназії В. Стефаник знайомиться з молодим Іваном Семанюком — майбутнім письменником Марком Черемшиною.

І вже В. Стефаник сприяє тому, щоб молодий митець повірив у себе і став писати. Пізніше Леся Мартовича, Василя Стефаника й Марка Черемшину назвуть «покутською трійцею».

Першою публікацією В. Стефаника стала стаття в журналі «Народ» — «Жолудки наших робітних людей і читальні», підписана псевдонімом Василь Семенів. Погляди коломиїських гімназистів перелякали місцеву владу. Леся Мартовича виключили з гімназії, а дещо пізніше ще двадцятьох, між якими й Стефаника. Продовжувати навчання Василь поїхав у Дрогобицькій гімназії, але ролі захисника скривджених не зрікся, свідченням чого стала стаття у Станіславському журналі «Поступ» — «Форналь Антін». У цьому нарисі йшлося про долю колишнього заможного селянина, який став наймитом («форналем») на чужому полі.

У Дрогобичі В. Стефаник зустрівся з Іваном Франком і дружба між ними утвердилася на довгі роки.

Учитель

- Яке враження справив на вас Стефаник-студент?
- Про які риси вдачі свідчить участь В. Стефаника в громадському радикальному русі?

3-й виступ

В останній рік навчання в Дрогобицькій гімназії помирає старша сестра Марія, що була для Василя і вихователем, і другом-порадником.

Наша, синку, Марія вмерла. Та як умирала, та все за тебе випитувала. Ми її дурили, що ти над'їдеш. А таки того дня, як вмерла, то казала, що коби тебе хоть крізь вікно, хоть через поріг узріла. Та й умерла».

Від жалю серце у Стефаника перевернулося: Пішли ми з мамою на могилу. «Аді, синку, отсе Маріїн гріб. Я вже насадила і руги, і барвінку, і хрест дала малювати, але ще вишеньки не посадила, аж восени посаджу». Сіли ми коло гробу, і мама оповідали мені за біду Марійчину. Цвіт падав на гріб і на нас. Здавалося, що той цвіт зростається з маминим білим волоссям...»

Мати Стефаника — надзвичайно чуйна, добра і ніжна жінка — була чи не єдиною людиною, яка розуміла сина, співчувала йому і безмежно любила. Її світлий образ письменник проніс у своїй душі до останніх днів життя.

Після смерті дочки нянька тяжко захворіла, і люблячого сина це дуже непокоїло. До того ж убивчо впливали на виснажене від тяжких страждань материне серце докори батька, що, мовляв, Василеві арешти заженуть її в домовину. Він знав про це і, палко люблячи матір, заради неї терпів усе.

«Не раз, а сто разів на день, — пише він у листі до В. Морачевського 24 листопада 1895 р., — я боюся своїх дверей, чи аби не розтворилися та аби мені не подано телеграми».

Василь боїться втратити матір. Туга каменем тисне на душу.

4-й виступ

Після Дрогобицької гімназії Василь Стефаник навчається на медичному факультеті Ягеллонського університету в м. Кракові. Вибір медицини можна пояснити хіба що втратою сестри й хворобою матері.

У 1895 році Василь приїхав до матері Оксани, яка вже згасала. Вона обливала слізьми подушку, приказуючи: «Діти, діти, кілька вас маю, а так, як бих і не мала! Ти десь світами отуда блукаєш, не знаю, чи би то за мої, чи за татові гріхи». Батько ж не міг і не хотів зрозуміти свого сина, і конфлікт вилився у велику сварку й взаємну неприязнь.

Для матері Василева творчість була святинею, але похмури тони його оповідань лякали селянку, вона вважала, що її син дуже нещасливий, якщо «люди плачуть над його писанням, а не сміються». Помирала мати, коли Василь уже був відомим у Західній Україні новелістом. Смерть Оксани призвела до ще більшої ненависті між батьком і сином. Семен задумав оженитися, хоча небіжці, як говорили в селі, ще «ноги не застигли». Скороспечене весілля батька з Василевою ровесницею боляче вдарило письменника. З розпачу він погрожував викопати мамину труну і покласти на порозі в церкві, щоб батько з нареченою переступав через домовину, ведучи нову жінку до вінця. Цього, звичайно, письменник не зробив, адже це було б оскверненням могили неньки, але з розпачу тяжко захворів.

Крім власне сімейних драм, Василя боляче вражало загальнонародне лихо. Еміграцію він розцінював як непоправну трагедію. Краківський вокзал став пересильним пунктом виїжджаючих, які проходили медичну комісію, купували квитки й візи. Тут галичани обдурювали, шахрували, убивали. Та й життя їхнє у бруді, злиднях, відчай скидалося на циганський табір. Оскільки батько категорично заборонив синові кидати навчання і приїжджати додому, молодий Стефаник часто приходив на Краківський вокзал, щоб від земляків-переселенців довідатися, що робиться в рідному краю. О. Кобилянській він писав про свої враження: «Нині досвіта на двірці краковським було 800 душ емігрантів... Поїзд рушає, жінки і чоловіки чіпляються его, поліція і жандарми — відкидають їх, як грушки... На пероні лишаються

жінки без чоловіків, діти самі без родичів і чоловіки без жінок. Шалений плач, ламання рук і прокльони. А поїзд лише димом б'є в очі — пішов!»

5-й виступ

У грудні 1897 року в чернівецькій газеті «Праця» було надруковано новели «Синя книжечка», «Стратився», «У корчмі» «Сама-самісінька». Деяко пізніше Василь Стефаник написав славнозвісні новели «Лесева фамілія», «Мамин синок», «Майстер», «Катруся», «Ангел», «Осінь», «Шкода», а взимку 1899 року — «Камінний хрест». О. Кобилянська, прочитавши ці твори, писала авторові: «Між слова Ваші, там... тиснулись великі сльози, мов перли. Страшно сильно пишете Ви. Так, якби-сте витесували потужною рукою пам'ятник для свого народу... Гірка, пориваюча, закровавлена поезія Ваша... котру не можна забути». Сам же Василь Стефаник пояснював тематику своїх творів так: «Веселості у нашого народу є дуже багато, але в моїм серці веселості мало... А нарешті скажіть, що я свою душу пустив у душу народу, і там я почорнів з розпуки і слів не маю, аби-м все міг сказати, бо страшно за себе, а я ще трошки хочу жити».

Переживання героїв Стефаникових новел — переживання самого автора. Це можна простежити на прикладі автобіографічної діалогії «Виводили з села», «Стратився». Подія, зображена в цих оповіданнях, — реальний факт. 1887 року покінчив життя самогубством двоюрідний брат Стефаника Лука. Це приголомшило письменника. А згодом він відгукнувся на родинне горе щемливим оповіданням «Стратився».

І знову наприкінці цього ж року доля наносить удар — помирає перша любов Василя — Євгенія Бачинська. Туберкульоз знищив її. А 1890 рік почався надзвичайно трагічно — 1 січня померла мати. Боляче вдарилося синове серце об мамину могилу.

«Заридав сухими очима і впав.

Зарив чоло у могилу і просив маму, аби його назвала так, як він був ще дитиною.

Одне маленьке слово аби сказала!

Довго просив.

Потім поклав голову на хресті і почув від нього мороз.

Здрігнувся, поцілував могилу в маленьку яблінку...

Грiб мамин недалеко від Марііного. Цвіт із маминої вишеньки падає на грiб Маріі, а Марііної на мамин грiб...

Сидів між тими гробами, і нагадалася мені мамина співанка. Посидів я там та й пішов із могили. Лиш вишневий цвіт із гробів

летів за мною, як коли би тим цвітом сестра і мама просили, аби я не йшов».

6-й виступ

26 січня 1904 року Василь Стефаник одружився з Ольгою Гаморак, надзвичайно розумною, делікатною і мужньою дівчиною з прогресивної сім'ї. Її батько високо цінував творчість зятя і після прочитання «Синьої книжечки» сказав: «Не пиши так, бо вмреш». Сімейне щастя Стефаніка тривало всього десять років, 4 лютого 1914 року Ольга померла, залишивши Василю дрібних діток — трьох синів.

Залишившись на 43-му році життя вдівцем, Стефаник узяв турботи про дітей на себе, доглядав їх, пестив, турбувався про здоров'я. Один із синів — Юрко, захворів на висипний тиф і був на межі між життям і смертю. Про переживання батька у той час згадує інший син — Кирило: «Він майже нічого не їв, вночі не спав, щогодини міряв пульс хворого: «Я цього не годен перебути, коли Юрко вмре, я не хочу жити. Мені так само тяжко переносити його слабкість, як йому», — з сльозами в очах говорив Стефаник»

Таким він був батьком.

Учитель. Василь Стефаник писав: «Забагато смерті, забагато скошеної молодості, аби сила була витримати я вже ховаюся від смерті, бо боюся її. Боюся, аби не пожерла сонця, аби не змазала всіх моїх доріг, аби не поруйнувала моїх приятелів...».

7-й виступ

Коли розвалилась царська імперія і на її руїнах постала УНР, — зазначає відомий літературознавець Федір Погребенник, — письменник привітав її утворення як волевиявлення всього українського народу. 17 листопада 1917 року, виступаючи на величезному вічі у Снятині, він з радістю констатував, що на Україні «в найбільшій величчї встає новий світ. Звідти йде до нас світло для нашого розвою». У січні 1919р. Стефаник уже як громадянин Західноукраїнської Народної Республіки з українським, а не австрійським, паспортом приїхав до Києва, був на всіх торжествах, пов'язаних із проголошенням Злуки обох частин України в єдину суверенну Українську державу. Сповнилася його мрія про об'єднання одного народу в сім'ї вольній, новій.

Письменник боляче пережив поразку УНР. Україна знову була розірвана на шматки. Стефаник ганьбив польську владу за те, що зробила Україну безправною і пильно стежив за подіями в радянській Україні.

Голосом правди і непокори, за словами Миколи Шудрі, були для нього твори Григорія Косинки та Миколи Хвильового. До одного писав листи; іншому приурочив оповідання «Мати», яке й досі друкується без присвяти. А тим часом з радянської України долинають моторошні новини, які перевершують всі знані у світі жахи: суцільні розстріли без суду і слідства, голодомор, колективізація під страхом знищення».

У всіх наших посібниках і підручниках, на всіх Стефаникових ювілеях говорилося про те, що письменник одержував від українського радянського уряду персональну пенсію. Однак цинічно замовчувався той факт, що він згодом відмовився від тієї пенсії, протестуючи проти сталінських репресій. «Спершу заявив консулові у Львові: «Не давайте мені нічого, бо я бачу, що Україна московська. А з мене ви вже москаля не зробите». Потім написав листа наркомові освіти з відмовою од пенсії, закінчивши його словами: «А прихильником Великої України я все був і буду...»

Довідавшись, що уряд УРСР позбавив Стефаника персональної пенсії, митрополит Андрій Шептицький назначив йому точно таку ж пенсію від Української уніатської церкви. Письменник попросив касира зі святоюрської каси, де він повинен був одержувати гроші, видати назначену суму дрібними монетами, що й було виконано.

З великою торбою мідяків у руках вийшов Стефаник на майдан, де завжди сиділо багато жебраків, і жменями насипав їм у шапки монети... Він роздав свою пенсію, всю, до єдиного гроша, бідним і просив помолитися за упокій душ невинно убієнних жертв голодомору в Україні 1933 року... Стефаник не визнавав комунізму. Він був послідовним учнем Франка і розділяв думку про те, що коли вдалося б побудувати державу за рецептами Енгельса, то вийшла би така тюрма, якої ще не бачив світ.

Помер В. Стефаник 7 грудня 1936р. у Русові від серцевого нападу. За заповітом митця поховали в рідному селі, поруч із могилою матері, адже відчуваючи подих смерті, він не раз повторював: «То, небожата, мені вже треба йти до моєї мами».

Учитель. Ми висловлювали свої думки про Стефаника-сина, про Стефаника-людину, Стефаника-батька. Що ви можете сказати про Стефаника-громадянина? *(Стефаник був людиною незламної громадянської позиції, борцем за справедливість і людську гідність)*

8-й виступ

Непростим був і творчий шлях великого новеліста. Найбільш плідним періодом стали 90-ті роки XIX ст., коли він написав

до 50 новел, публіцистичних статей і поезії в прозі. Збірка «Синя книжечка» (1899), «Камінний хрест», «Дорога» (1901) вразили читачів і літературних критиків своїм змістом і естетичною формою. А потім — більше 10 років творчого мовчання. У 1925 році з'явилася нова збірка новел «Земля». Вона засвідчила, що письменник не втратив майстерності. Цікаво, що у Стефаніка фактично не було періоду учнівства, бо слабких, недосконалих творів у нього немає зовсім. Критика, правда дорікала, що він надто гіперболізує народне горе. Але В. Стефанік відповів: «Мені самому було приємніше змальовувати наших селян у вишиваних сорочках на призьбі, що мочають булку в мисці меду. І сто гусок перед хатою, і двадцятятеро корів за нею».

В. Стефанік написав 72 новели, писав публіцистичні статті. А ще листи, які самі по собі — маленькі драми. Така його творча спадщина.

Учитель. Як ви вважаєте, така творча спадщина — багато чи мало?

Справді, цінується спадщина не по тому, скільки творів є в ній, а які вони за змістом і як написані. Василь Стефанік написав стільки не тому, що забракло хисту. Він віддавався творчості сповна, був неймовірно вимогливим до слова, а це вимагало титанічної праці. Чи кожному письменникові казали: «Не пиши так, бо вмреш»? Звичайно, ні.

Богдан Лепкий згадував:

«Та робота коштувала йому багато сил. Як писав, то ходив марний і мрачний, ніби сам переживав те все, що пише. Не тим ставав. Маломовним, скупченим у собі, робив враження хворого чоловіка. На такі малі твори (розмірами малі), як він давав, могло йому вистачити сил і нервів, на велику повість — ні. Гадаю, що й читачеві також...

Але, мій Боже, бувають всякі несподіванки в світі, а в світі мистецького творіння також. Міг і Стефанік написати повість. Та не нарікаймо, що не написав. Ціла його невеличка спадщина — це властиво одна велика повість про хлопське життя і терпіння. Невже ж нам мало того?»

V. Закріплення

Бесіда

- Якою людиною був В. Стефанік?
- Чим зумовлений драматизм його творів?
- Чи був В. Стефанік носієм національної ідеї?

VI. Підсумок

1. Зачитайте слова, які стали лейтмотивом уроку, і прокоментуйте їх

- Як ви вважаєте, чи справедливо Микола Шудря назвав Василя Стефаника Бетховеном українського слова?

2. Оцінювання й самооцінювання

VII. Домашнє завдання

1. Упорядкувати записане протягом уроку, опрацювати біографію за підручником.
2. Прочитати новелу «Камінний хрест».
3. Твір-роздум «Поему його життя і його новели можна покласти на музику Бетховена» (усно).

Додаток для вчителя

А який вигляд зовні мав письменник, яким був у повсякденному житті, у спілкуванні з друзями, близькими та рідними людьми?

Близький знайомий Стефаника В. Костащук згадував:

Гарна, класична будова тіла, приємні риси обличчя та благородні рухи творили з нього непересічний тип чоловічої краси. Був незрівнянним психологом. Інтуїція, якою володів, дозволяла йому відкривати найтаємніші думки й бажання свого співбесідника, вбирав у слова те, що інші лише відчували, але назвати того не могли. Коли говорив, всміхався якоюсь дивною усмішкою; то дивився з-під брів, то в очі глядів, ніби зазирає у душу. А як оповідав про щось гірке, то чоло морщив і хмурився; тоді здавалося, що от-от з буйної чуприни вилетить іскра і запалить світ. Завжди був першою особою в найбільшому товаристві. Наставала пуста, коли відходив.

Людина високого естетичного смаку, він вишукано одягався, був охайним у побуті, проявляв високу внутрішню культуру у слові й жесті. Інтелігент, який носив у грудях здоровий дух свого народу.

Про деякі особливості вдачі Стефаника Богдан Лепкий згадує так:

Стефанік кидав свої завваги, звичайно влучні і не позбавлені дотепу. Дотеп мав несилюваний, природний і бистрий. Сказав, як бритвою шарнув. Жаль, що ніхто не списував тих Стефаніківських дотепів... Ось чому розмова з ним ніколи вам не змудилася.

На перший погляд, твердий і непривітний, ніби чужий, в дійсності був людиною м'якої вдачі...

Другого любов'ю Василя стала Ольга Кобилянська. Гостюючи в Белелуї в родичів, Ольга подарувала Стефаникові квітку білої лілії. Стефаник намагався якнайдовше зберегти її тендітний цвіт: «Ваша лілія тепер моя. Я її гірко ніс (з Белелуї до Русова — 3 км). Дорогою я боявся, аби не спеклася в моїх руках. У лісі я її купав у керничці, як малу дитину». Любов була взаємною і великою, адже на схилі віку в новелі «Спомин» Ольга писала: «Ти посивів, я подалася. І не дуже-то і так далеко від себе живемо. Ти писав, і я кожну твою стрічку перечитувала. Я буду писати, доки очі не затулю, але і ти читай. Здалека подаю і щиро стискаю твою працьовиту руку.

В моїм зільнику виростає і та біла цвітка, яку я тобі тоді передала. Вона мені всюди, де б я її не бачила, пригадує тебе. Ти цього не знаєш, бо тебе терло життя, і наші дороги не сходилися, але спомин — то як запах цвітів ніби виростає, хоч і по роках, все наново з дна душі». Чому ж вони не побралися, якщо так кохали? Хто знає... Таємниця кохання й таємниця життя часто людському розумінню непосильні.

Г. Д. Корнук

Урок № 47

**НОВЕЛА «КАМІННИЙ ХРЕСТ» — ПСИХОЛОГІЧНЕ РОЗКРИТТЯ
ТЕМИ ЕМІГРАЦІЇ. НОВАТОРСТВО ПИСЬМЕННИКА.
ІДЕЯ НЕРОЗРИВНОЇ ЄДНОСТІ ІВАНА ДІДУХА
З РІДНОЮ ЗЕМЛЕЮ. ПОНЯТТЯ ПРО ЕКСПРЕСІОНІЗМ**

Мета: прокоментувати зміст новели як модерністичного твору, пояснити сюжетно-композиційні особливості, емоційно-напружений драматизм ситуації, схарактеризувати образ головного героя — Івана Дідуха, розкрити символічні образи; удосконалювати вміння досліджувати художню тканину тексту; формувати в учнів внутрішнє переконання в тому, що людина по-справжньому буває щасливою тільки на своїй землі; збагачувати ментальний досвід учнів новими об'єктивними оцінками й поглядами.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: репродукція картини В. Касіяна «На Краківському вокзалі», фото «Камінний хрест, поставлений у Русові С. Дідухом», пісня на слова Богдана Лепкого «Чуєш, брате мій».

*Страшно сильно пиште Ви.
Так, якби-сьти витесували потужною
рукою пам'ятник для свого народу...
Гірка, пориваюча, закривавлена поезія Ваша,
котру не можна забути...
О. Кобилянська*

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотиваційний етап

1. З'ясування емоційної готовності до уроку

2. Актуалізація опорних знань і суб'єктивного досвіду

«Мікрофон»

- Що ви можете сказати про В. Стефаника — людину і митця?
- Скільки новел написав В. Стефаник? Це мало чи багато?
- Ваше враження від прочитаного?

- Що вам особисто дав В. Стефаник для розуміння життя як такого?

Усні роздуми

«Поему його життя і його новели можна покласти на музику Бетховена» (домашнє завдання).

iii. Оголошення теми, мети, цілевизначення. Зачитування епіграфів, записи їх у зошити

IV. Опрацювання навчального матеріалу

1. Слово вчителя

До Русова, батьківщини Василя Стефаника, «як і до інших духовних центрів нашої землі, ідуть літературні паломники з усієї України, з цілого світу. Припадають серцем до зболеного Стефаникового слова і п'ють цілющу воду зі Стефаникової криниці — тієї, що й досі стоїть у його затишному обійсті. Звідти, де стоїть оселя письменника, видно, мов на долоні, всьє село. А на горбі, вдалині, бовваніє камінний хрест, — той, який дав назву одній із найкращих новел Василя Стефаника.

«Камінний хрест» — єдиний відгук Стефаникового серця на трагічні для українського народу події, що відбувалися в його краї наприкінці ХІХ — початку ХХ століття. Але який?...» (Н. Горик)

Запитання

- Які почуття переживали ви під час читання новели «Камінний хрест»? Що вас найбільше вразило?

2. З'ясування історичної основи твору

- Пригадайте з попереднього уроку, які картини бачив В. Стефаник на Краківському вокзалі і про що він писав О. Кобилянській у 1899 році?

Зачитування уривка з листа

Нині досвіта на двірці краківським було 800 душ емігрантів... Насамперед виділи би-сте сотки синіх, спечених губів, потім кололи би Вас у серце ріжнобірві очі діточі — попідпухали, як коли би синявою водичкою намокли. Далі виділи би-сте тисячі брудних висохлих ярочків по лицях від сліз, а далі чули би-сте захриплий голос бесіди руської... Чули би-сте, як багато маленьких чобіток гримає по камінню, — се перші чобітки у хлопців і дівчаток; йдуть, говорять «очима» і оглядаються все на чобітки, що ніколи не мали.

Потім ще виділи би-сте, як мами бігають з плачем за пропавшими дітьми, як їх пани штурхають, як вони ридають. Виділи

би-сте, як вони сідають до вагонів, як силоміць пхають бабів і замикають у возах, сидя під самим верхом, бо насподі пакунки. Поїзд рушає, жінки і чоловіки чіпляються єго, поліція і жандарми відкидають їх, як галушки, а вікна в поїзді розпадаються і кавалками спадають на пероні. На пероні лишаються жінки без чоловіків, діти самі без родичів і чоловіки без жінок. Шалений плач, ломання рук і прокльони.

Обговорення репродукції картини В. Касіяна «На Краківському вокзалі. 1899р.»

Запитання

- Що спільного в картині й цьому листі? (*Опис зовнішності дітей і дорослих; обстановка, про яку йдеться в листі, ніби скопійована на полотно*).
- Що ви бачите на другому плані картини? (*В одній із постатей людей можна пізнати самого Стефаніка. Його охопив біль, на обличчі — відчай і співчуття. Василь Стефанік розуміє безвихідь, у якій опинилися люди, але нічим не може їм зарадити. Це гнітить його*.)

Співзвучним до картини й до листів В. Стефаніка є рядки віршів І. Франка із циклу «До Бразилії». (Мелодекламація. Супровід — мелодія пісні Б. Лепкого і Левка Лепкого «Чуеш, брате мій...»)

Коли почувеш ти в тиші нічний
Залізним шляхом стукотять вагони,
А в них гуде, шумить, пищить, мов рій,
Дитячий плач, жіночі скорбні стони,
Важке зітхання і гіркий проклін...
Коли побачиш — на пероні десь
Людей, мов оселедців тих, набито,
Жінок худих, блідых аж серце рвесь,
Зів'ялих, мов побите градом жито.
Мужчин понурих і дітей дрібних,
І купою брудні, старії фанти,
Навалені під ними і при них,
На лицах слід терпінь, надій марних,
Се — емігранти...

3. Робота з текстом

Бесіда

Учні дають відповіді на запитання, посилаючись на текст.

- Перша частина новели закінчується словами: «Отакий був Іван, дивний і з натурою, і з роботою». Чому Дідух — дивний?
- Знайдіть і прокоментуйте художні деталі, які свідчать про тяжку працю Івана («...і на коні, і на Івані жили, виступала

...догори ліз кінь як по леду, а Івана як коли би хто буком по чолі тріснув, така велика жила напухала йому на чолі...»; «...ліва рука Івана обвивалась сітею синіх жил, як ланцюгом із синьої сталі...»; «...ранком... і кінь, і Іван держалися крепко, бо оба відпочили через ніч...»)

I розділ

- Чому письменник зображує паралельно коня й Івана?
- Чому Дідуха звали в селі Переломаним?
- Що ви дізналися про минуле Івана?
- Чому не кидав того «тяжкого» горба, який забирив усі його сили?
- Як уплинули на Івана рекрутчина, смерть батьків і розорене господарство? Чи можемо сказати, що Дідух був сильною особистістю?
- Чи показано у творі романтичне піднесення селянина, переживання ним насолоди від праці?

Зважте, що головна ознака романтичного зображення — незвичайний герой у незвичайних обставинах.

II розділ

- Чому Іван «спросив ціле село»? Які почуття переповнюють селянина?
- Знайдіть символічні образи на початку другої частини новели. (уривок «Не договориював і не пив...» до слів «...як на утрачене щастя»). Який стан душі Івана?

III розділ

- Що стало причиною еміграції Дідуха та його земляків? Чи вірить він, що на чужині знайде щастя?
- Чим для Івана Дідуха є розлука з рідною землею? Які слова передають трагізм становища?
- Що переважило в Іванові — любов до рідного краю чи любов до дітей? Чи можемо за це осуджувати Дідуха?

IV розділ

- Як виявляється характер українського селянина в досить дивному, на перший погляд, проханні до односельців найняти службу за цілу сім'ю Дідухів?
- За що люди шанують Івана?
- Чому горб, на якому «вік свій збув», такий дорогий селянинові?

(Іван Дідух увібрав у себе характер і мораль свого народу-хлібороба, його мудрість і почуттєвість. Кожне його слово — як важка сльоза, сповнена ніжною любові до рідної землі і нестерпного

болю через необхідність розлуки з нею. У камінний хрест — символ його чесного трудного життя, він вкладає все найдорожче, що мав, а може, й власне серце. Чужина потребує робочих рук, здоров'я, а рідній землі потрібні ще й людська любов і сердечність.)

V розділ

- Про що розмовляють селяни? Що їх хвилює?
- Прочитайте останній абзац. Як письменник передає душевний стан героїв? Назвіть художні деталі.

VI розділ

- Доведіть, що саме в цьому розділі психологічне напруження досягає апогею.
- Яке враження справляє танець Дідуха на односельців? Пригадайте твори українських письменників, у яких танець передає психологічне напруження героїв. (*Танець Чіпки в шинку* «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного *танець Анни й Михайла* («Украдене щастя» І. Франка); *танець Івана Палійчука* («Тіні забутих предків» М. Коцюбинського). Що він символізує? (*Танець І. Дідуха — символ трагізму й розпачу прощання з рідним краєм*)

VII розділ

- Як ви розумієте образ-символ камінного хреста?

Іван Дідух залишив на полі, рясно политому його потом, пам'ятник по собі і своїй дружині. Йому ніби легше від того: не зникне безслідно, не розвіється, як лист по полю; пам'ять про нього залишиться на рідній землі. Камінний хрест переростає в образ-символ, що уособлює важку долю народу-трудівника. Він — пам'ятник тисячам українських селян, які так і не повернулися додому, засіваючи своїми кістями чужі землі.

4. Слово вчителя про оцінку новели

Новела «Камінний хрест» відразу одержала високу оцінку з боку критиків.

«... Читав я Вашого «Камінного хреста», — писав Б. Грінченко. — Прочитав я це все і поздоровив українську літературу з новим талантом із Галичини».

Новелою захоплювалась О. Кобилянська (частина слів в епіграфі)

«Страшно сильно пишете Ви, — ділилася своїми враженнями від прочитаного «Камінного хреста» О. Кобилянська. — Так, якби-сти витесували потужною рукою пам'ятник для свого народу...

Гірка, пориваюча, закровавлена поезія Ваша..., котру не можна забути. І все хочеться її пити...

Що Вам більше про Ваш «Хрест» писати? Плакала-м та й вже».

Але найсильніше враження справив «Камінний хрест» на канадських емігрантів. Про це розповів у листі до В. Стефаніка у 1924 р. Мирослав Ірчан:

«Читаю оповідання Стефаніка «Камінний хрест». Якби був знав, й не читав би. Бо плач по хаті, такий плач, що — як каже Стефанік — надбїг, як вітер, що з помежи острих мечів повіяв. А тяжко дивитися, як сиві голови хиляться додолу і старі очі плачуть. Чого ж вони плачуть?»

Я знаю. Вони згадують себе. Вертаються в ті давні літа, як вибиралися за море по щастя. Вони свідомі того, що безслідно пропали дні юності і надій. На руках мозолі, і на серці мозолі, і бідні вони. Бо для людського горя й нужди законів нема. Ні тут, ні там».

Справді, українських емігрантів чекала невідомість, а Україна навіки втрачала сотні тисяч розумних і талановитих дітей. І це була трагедія. Ви можете заперечити, що багато українців досягло на землях Америки високого рівня добробуту, значного суспільного становища. Та це лиш поодинокі випадки. А ще інший бік цього: чи були вони щасливими, як ви вважаєте?

- Що символізує образ Івана Дідуха?

Підсумок учителя

Образ Івана Дідуха — це образ цілого народу нашого, що хоче власним трудом заробити собі і своїй родині добробут, завітчати врожаями рідну землю, щоб була вона не мачухою, а рідною матір'ю.

Трагедія Дідуха — трагедія всього краю, що несе камінний хрест нестатків і відчаю. Та кожен емігрант, як і Дідух, знає, що чужа земля — «далека могила», бо рветься ота невидима пуповина якою український селянин (та й кожен українець!) з'єднаний зі своєю землею, з краєм, де народився й виріс. Саме тому треба творити щастя на своїй прабатьківській землі.

5. Поняття про експресіонізм

Експресіонізм — одна з авангардистських течій у західноєвропейському мистецтві першої третини ХХ століття.

Найбільше був поширений у Німеччині та Австрії після I світової війни (1918–1922). Представники цієї течії заперечували чи навмисно спотворювали у своїх творах реальний світ заради

виразу (експресії) внутрішнього світу митця, уважаючи його за єдину реальність.

Риси експресіонізму:

- крайній індивідуалізм;
- хвороблива напруженість;
- викривленість образів.

V. Закріплення

- У чому новаторство В. Стефаніка?

В. Стефанік не розглядає економічних відносин у селі, не розповідає про долю емігрантів. Він акцентує увагу на душі героїв, почуттях, душевних муках селянина, викликані розлукою з селом, тобто на внутрішньому світі героїв. Мова героїв уривчата, «нервова», фрази динамічно-експресивні, є багато образів-символів. Ці ознаки зближують твір з явищами європейської прози, які дослідники відносять до експресіонізму.

VI. Підсумок

Рефлексія

- «Мое ставлення до сучасних емігрантів-українців».
- Чи можна назвати твори В. Стефаніка оптимістичними?

Слово вчителя

Багато хто називав Стефаніка «поетом загибаючого села». Письменник на таке відповів: «Я писав те, що серце співало... Кажуть, що я песиміст. Але це неправда. Я оптиміст. Я представив ваше темне життя і представив вам темний настрій. І все те страшне, що є в ньому, а що так болить мене, писав я, горіючи, і кров зі сльозами мішалася. Але коли я найшов у ваших душах такі слова, що можуть гриміти, як грім, і світити, як зорі,— то це оптимізм».

3. Прокоментуйте слова Бориса Харчука, винесені як епіграф

VII. Оцінювання і самооцінювання

VIII. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний матеріал за підручником, упорядкувати записане на уроці.
2. Скласти тестові завдання за життям і творчістю В. Стефаніка.
3. Дослідити походження прізвища Дідух. Чи може ще й прізвище в новелі «Камінний хрест» бути символічним?

Додаток для вчителя

Перший розділ — це живописний портрет Івана Дідуха з авторськими екскурсами в його біографію. Щось незвичне в художній практиці Стефаніка, хоч далеко і нове. Досить згадати, якими невичерпно багатими були творці народної поезії, чи такі майстри художнього портрета, як М. Коцюбинський, Марко Черемшина в зіставленні зовнішності героя зі світом природи, а саме таке зіставлення і становить типологічну ознаку живописного портрета, «Дід підвів мале, як грудочка сухої землі, лице, аби його діти били. Лице металося, гейби розсипалося, а сухі руки моцювали курмей. Увесь дід задрожав дознаки так, як старий підрубаний дуб, що має скотитися стрімголов у пропасть, аби там зігнати».

Портрет свого персонажа Стефанік подає у зіставленні з конем. «Відколи Івана Дідуха запам'ятали в селі газдою, відтоді він мав усе лиш одного коня і малий візок із дубовим дишлем. Коня запрягав у під-руку, сам себе в борозну; на коня мав ремінну шлею і нашильник, а на себе Іван накладав малу мотузяну шлею. Нашильника не потребував, бо лівою рукою спирав, може, ліпше, як нашильником.

То як тягнули снопи з поля або гній у поле, то однако і на коні, і на Івані жили виступали, однаково їм обом під гору посторонки моцувалися, як струнви, і однако з гори волочилися по землі. Догори ліз кінь як по леду, а Іван як коли би хто буком по чолі тріснув, така велика жила напухала йому на чолі. Згори кінь виглядав, як би Іван його повісив на нашильнику за якусь провину, а ліва рука Івана обвивалася сітею синіх жил, як ланцюгом із синьої сталі».

Таке зіставлення красномовно свідчить про виснажливу працю селянина, по-друге, набуває символічного значення: людина доведена до стану робочої худоби, ба навіть гіршого.

Після десятирічного перебування у війську Іван повернувся додому. Батьків не застав. Вони померли, залишивши у спадок хатчину і горб «щонайвищий і щонайгірший над усе сільське поле». На нього витратив Дідух молодечу силу, на ньому скалічився, постарів і став господарем. Не багатцем, але свій шматок хліба був. А тепер, на старість літ, господарство, налагоджене такою каторжною працею і неймовірними зусиллями, Дідух добровільно залишає.

Наступні шість розділів містять у собі цілий комплекс складних почуттів героя, формуючи найголовніше — трагізм розставання з рідною землею. Кожний розділ готує й обґрунтовує перехід

до наступного, створюючи картини безперервних змін душевного стану Дідуха.

Пройнятий страшною тугою, Дідух почував себе як камінь, викинутий хвилиною на берег. Та й весь він неначе закам'янів. Дивиться отупіло поперед себе і нікого не бачить. Механічно частує гостей, підтримує загальну розмову, заспокоює дружину і... зривається. «Озмій та вгатій ми сокиру отут у печінки, та, може, той жовч пукне, бо не витримаю! Люди, такий туск, такий туск, що не памнетаю, що си зо мною робить!»

Причину тої туги Іван пояснює людям у третьому розділі: це любов до рідної землі й вимушена розлука з нею. Намагаючись розвіяти сумний настрій Івана, сусіди розраджують: «То вже, Іване, пропало, а ви собі туск до голови не припускайте... За цим краєм не варт собі туск до серця брати! Ця земля не годна кілько народу здержіти та й кількі біді вітримати. Мужик не годен, і вона не годна, обоє вже не годні. І саранчі нема, і пшениці нема. А податки накипають, що-с платив лева, то тепер п'єть, що-с ів солонину, то тепер барабулю. Ой, ззолили нас, так нас ймили в руки, що з тих рук ніхто нас не годен вірвати, хіба лиш тікати».

У цих словах розради страшна правда селянського життя й еміграції. Особливої надії на краще життя за океаном у селян немає. Недаром Дідух прощається з дружиною перед людьми, як на смерть, і ставить хрест, ніби заживо ховаючи себе. «Хотів-єм кілько памнетки по собі лишити», — несміливо признається Дідух краянам. Йому стало легше: і від того, що виповів людям свою сердечну таємницю, і від обіцянки односельчан доглядати той хрест. Не зникне безслідно, не розвіється, як лист по полю, пам'ять про нього в людей. І це найважливіше.

Туга поступово огортає і старого Михайла. Разом із Іваном він співає пісню про загублені на кленовому мості літа молодії. «Ловилися за шию, цілувалися, били кулаками в груди і в стіл і такої собі своїм заржавілим голосом туги завдавали, що врешті не могли жадного слова вимовити, лиш: «Ой Іванку, брате!», «Ой Михайле, приятелю!».

Психологічне напруження досягає апогею в шостому розділі. Ним пройняті вже всі присутні. Побачивши подружжя Дідухів у «панському» одязі, «ціла хата заридала. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прірвалася, як би горе людське дунайську загату розірвало — такий був плач». Не пам'ятаючи, що робить, Іван «ймив стару за шию і пустився з нею в танець... Люди задревіли, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити

її живу з рук». Прийшов до тями, коли побачив хрест (сьомий розділ).

Усі епізоди новели — (прощання, сповідь, жалібний спів, божевільний танець) підпорядковані головному завданню — розкриттю теми народної неволі, людського горя й водночас сподівань трудівників на краще майбутнє.

Життєва доля Івана Дідуха — трагічна. Усі його зусилля змінити життя, покращити його закінчуються безрезультатно. Ніби нічого й не сталося. Подія відбулася, але нічого не змінила. Хіба що збільшилась туга за батьківською хатою, сусідами, селом. Спів Івана й старого Михайла, в якому слова йшли, «як жовте осіннє листя, що ним вітер гонить по замерлій землі, а воно раз на раз зупиняється на кожному ярочку і дрожить подертими берегами, як перед смертю» — підсилює тему народної драми, нездійснених поривів і стремління, марно втрачених сил молодості. І цей сумний спів старими мозолистими голосами стає алегоричним виразом народного горя і страждань.

Новела «Камінний хрест» багата на символічні деталі й образи. Це стосується насамперед камінного хреста, що символізує нестерпні муки й терпіння не тільки Івана Дідуха, а й всього народу, який хилиться під кам'яною вагою гніту, але не падає. І не впаде. Витримає, як витримав Дідух, самотужки висадивших хрест на горб.

Символічність новели (викинутий на берег камінь, могила — Канада, камінний хрест) ліризує її, наповнює внутрішньою силою, що дихає людяністю і любов'ю.

Урок № 48

**«НА ШЛЯХ Я ВИЙШЛА РАННЬОЮ ВЕСНОЮ
І ТИХИЙ СПІВ НЕСМІЛИВИЙ ЗАСПІВАЛА».
ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Мета: розширити й поглибити знання учнів про життєвий і творчий шлях Лесі Українки; визначити роль родини, культурного оточення й самоосвіти у формуванні світобачення письменниці; розвивати вміння аналізувати й узагальнювати факти; виховувати в учнів активну життєву позицію.

Тип уроку: опрацювання нового матеріалу.

Обладнання: виставка творів Лесі Українки; наукової, документальної, художньої та публіцистичної літератури про письменницю; портрети, фотографії Лесі Українки.

ХІД УРОКУ

і. Мотивація навчальної діяльності.

Повідомлення теми й мети уроку

Лесею Українку — славетну й улюблену письменницю нашого народу, феноменальну жінку у світовій культурі — можна охарактеризувати її ж поетичним образом — «світло нагірне». Нагірною проповіддю було її слово, що будило з летаргійного сну націю і вселяло віру й надію в її духовні сили «*contra spem*».

Але якою була поетеса зблизька — як людина, як член сім'ї, друг, удома, у найближчому оточенні? За порадою Гете, щоб збагнути поета, треба піти в його край. Отож і ми йдемо в його дім, у сад, поглянути на «ліричні яблуні у ньому» й на берези у найближчому лісі, зробити родинну світлину. А провідниками в цей чарівний світ будуть спогади, листи, стареньке фото...

ii. Сприйняття та засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Опрацювання епістолярної спадщини

Лесі Українки та її близьких

Читання листів учнями, що заздалегідь підготували матеріал. 25 лютого 1871 року в Новограді-Волинському (Звягелі) народилася Лариса Петрівна Косач (Лесею Українка).

Пише Олесь Гончар:

«Росла й виховувалась Леся в середовищі демократично настроєної української інтелігенції, рід вела свій од людей порядних, не пустодухих, не змізернених; дід Лесин був декабристом, тітки зв'язані з народовольцями, дядько її — Михайло Драгоманов, улюблений Лесин наставник, змушений був жити в еміграції, друзями родини були такі люди, як Лисенко, Старицький. Добрим словом годиться сьогодні згадати турботливого батька Лесі — Петра Антоновича Косача — і матір її — відому нашу письменницю Олену Пчілку, уважну виховательку й невтомну громадську діячку, чиї риси характеру, вольовита вдача, передалися і її геніальній дочці. Додамо лише, що разом із родинно близькими людьми майбутню поетесу формувала, виховувала й готувала до творчого подвигу вся тодішня передова Україна».

Згадує О. Косач-Кривинюк:

«Зо всіх нас шістьох дітей Леся найбільше була подібна до батька і вродою, і вдачею... вони обоє однаково були лагідні та добрі безмежно... Обоє були надзвичайно стримані, терплячі та витривалі, з виключною силою волі. Обоє були бездоганно принципові люди. Була в батька й Лесі ще одна спільна, надзвичайно цінна риса: вони на диво високо цінували людську гідність у всякої людини, хоч би у найменшої дитини...»

«Леся Українка була всього на півтора року молодша за свого брата Михайла — Мишу. З самого найменшого малку і все життя вони мали одно до одного не лише правдивобратерські почуття, а були найщирішими приятелями, найвірнішими друзями. До початку 13-го року Лесиною життя вони однак були у всьому нерозлучні: разом бавилися, разом читали, разом вчили, разом розважалися... Миша навчився дуже рано читати, а що Леся навчалася разом з ним, то в чотири роки вона вже зовсім справно читала...»

Найлюбішими книжками малих Лесі й Миші були томи трудів Чубинського з казками та піснями, сербські народні думи й пісні в українському перекладі, міфи стародавніх греків та ще книжка про подорожі різних славних мандрівників. Ті книжки вони знали мало не напам'ять. Крім тих книжок, вони читали багато й інших, бо обоє були дуже охочі до читання».

Пише Олесь Гончар:

«У еллінів, великих поетів античності, прекрасні створіння народжувалися з моря, з піни морської. Про нашу ж поетесу можна сказати, що вона разом зі своєю поезією народжена була морем народного життя».

Знайомитися з народною творчістю Леся почала ще в Новограді-Волинському. Літом 1876 року в селі Жабориці Леся вперше почувала розповіді про мавку.

Згадує О. Косач-Кривинюк

«Найбільше ж Леся згадувала з приводу народної творчості с. Жаборицю на Звягельщині, куди мама вивозила із Звягеля Лесею, ще зовсім маленьку, і брата Михайла літувати з свідомим наміром (як вона сама розказувала мені), щоб вони проймалися там українським народним духом... Жаборицькі пісні, казки, різні повір'я, звичаї, купальські, жнив'яні і т. д. Леся добре пам'ятала й часто згадувала.

З наймолодшого віку Леся бачила, як мама збирає народні узори, перемальовує їх, лагодячи до друку. Леся дуже добре розумілась на них і артистично виконувала різні українські народні вишиванки».

«Леся зовсім маленькою, в 6 років, навчилася шити й вишивати, а як їй подарували тоді нитнички й гольника, то вона шанувала й пильнувала їх більше, ніж усіх забавок. І тоді вже задумувала вишити батькові сорочку».

У 1880 році Леся написала свій перший вірш «Надія».

Згадує О. Косач-Кривинюк

«Весною 1879 року заарештували в Петербурзі... батькову сестру, нашу «тьотю Єлю», енергійну, завзяту людину, разом з тим дуже доброю та справедливою...

Про тітчин арешт, а далі (у травні 1879 року) й заслання Леся довідалася через кілька місяців уже в Луцьку. Звістка ця дуже вразила й засмутила Лесею, і Леся під впливом її в Луцьку в кінці 1879 чи на початку 1880 року написала свого першого вірша «Надія».

Серед найближчих людей, які збагачували душу й розум Лесі, був її дядько — Михайло Драгоманов. З п'ятирічного віку Леся листувалася з ним. Пізніше дядько став для неї найавторитетнішим критиком і порадиником.

Про музичне обдарування найстаршої сестри, про її любов до музики, її музичний світ оповідає Ізідора Петрівна: «Не всі, хто знав Лесею-поетесу, письменницю, знають, яка то була ще й в інших багатьох відносинах виключна, особлива, щедро природою обдарована людина. Наприклад, Леся мала неабиякий хист до малювання і музики, та й той хист, на жаль, їй не судилося розвинути через хворобу, що з нею Леся боролася роками. Музику Леся дуже любила і грала добре, та блискучої техніки не мала,

бо техніка набувається вправами: віртуози-піаністи, як відомо, вправляються по декілька годин денно, а Леся фізично не в стані була часами просто сидіти, а бували періоди, коли їй приходилось місяць і більше лежати в гіпсі («у липких кайданах», як вона це називала). Проте її гра на п'яно була дуже хороша. Лесину музику я теж пам'ятаю від свого дитинства, бо вона тоді, залишаючись зі мною, багатенько грала. Часом я просила Лесю заграти для мене — тоді вона грала щось веселеньке «до скоку», а часом я казала: «Ну, тепер заграй для себе», — бо якимось дитячим інстинктом розуміла різницю між тим, що вона грала в присутності когось, і як грала, коли залишалася сама».

«Тьотя Саша тоді в Луцьку, як приїхала, почала вчити Лесю грати на фортепіано, на тому самому, «Лесиному», як воно завжди у нас звалося, бо мама купила його «для Лесі» ще 1876 року, що до нього потім Леся написала вірша «До мого фортепіано» (15 березня 1890 року). Ця наука зробила їх відносини ще ніжнішими, ще прихильнішими, бо Леся страшенно любила музику, була до неї дуже здатна, здатна навіть до композиторства, бо часто грала свої власні, дуже хороші імпровізації-композиції, а тому до своєї першої учительки музики мала ще й почуття великої вдячності».

Зимом 1881 року разом з братом Михайлом Леся вчиться за програмою чоловічої гімназії під керівництвом приватних учителів, бере уроки гри на фортепіано в Ольги Олександрівни Деконов, дружини М. В. Лисенка.

Згадує Олена Пчілка

«...Наступив час, коли діти підросли і їм довелось спізнатись із шкільною наукою, і ми стали думати про те, що для науки дітей доведеться на якийсь час переїхати до Києва. На зиму р. 1881–1882 ми й переїхали сюди — я з дітьми; чоловік лишився на службі в Ковелі. Жили ми тоді в Києві дві зими (1881–1882, 1882–1883 рр.), на літо виїжджаючи до Колодяжного.

...Будинком музики в Колодяжному був Лесин «білий» домок. Там, у цьому храмі творчості, стояло у великій шані фортепіано у блакитній кімнаті. Там теж при світлі миготливої лучини на каміні господарка цієї привітної хати ночами зустрічалася з поетичними музами — писала свої віші, засиджуючись інколи до світанку. Дбайливий батько не раз приходив заганяти дочку-вогнепоклонницю до сну, вважаючи отакий спосіб життя її, як і Олени Пчілки, — «літературних ентузіасток» — шкідливим для здоров'я. «Як я люблю оті години праці!» — писала Леся.

1881 року Леся сильно застудилася.

Згадує О. Косач-Кривинюк

«1881 року Леся в Луцьку пішла на річку подивитися, як святять воду, і в неї дуже померзли ноги. Скоро тому і від того, як тоді думали, вона заслабла: у неї так сильно почала боліти права нога, що вона, незважаючи на те, що й тоді вже була дуже терпляча, аж плакала від болю... Од тої пори треба датувати початок Лесиної, як вона сама жартуючи називала (мала настільки сильну волю, що могла жартувати і з таких речей) «тридцятилітньої війни» з туберкульозом, бо то був не гострий ревматизм, а початок туберкульозу кістки в носі, що на деякий час пригас, а потім розгорівся знову».

У родині розуміли виняткову обдарованість Лесі, але сама вона з радістю виконувала всі родинні обов'язки й роботи, а також намагалася рівномірного розподілу коштів на кожного члена сім'ї, відмовляючись навіть від додатків на її лікування. «Тільки все-таки я ніколи не ставила себе ні центром світу, ні центром нашої сім'ї, а через це прошу обговорювати програму мого лічення, беручи на увагу загальний бюджет і загальні потреби та порядок життя нашої родини, не приносячи жертв, я не хочу приймати їх від інших».

«Порядок нашого життя», порядок життя родини Косачів полягав, між іншим, у тому, що дворянські діти виростили не білоручками, а скоріше мали золоті руки, не цуралися жодної праці, були подібні до тих невсипущих бджілок, які гуділи в садибі і яких так любила Олена Пчілка. Тож коли не було економки у дворі, її функцію перебирала інколи на себе Леся. Вона не тільки керувала «республікою» братів і сестер, а й сама брала участь у невідкладних роботах. І ніщо їй не страшно: «Будемо варити варення, солити огірки, збирати масло і сир для киевлян».

Літом 1884 року Леся з матір'ю, Михайлом та Ольгою відвідує урочище Нечимне (нині Лісова Пісня), що біля Колодяжного.

Згадує О. Косач-Кривинюк

«Навколишня чарівна природа захоплювала сестру. Разом з матір'ю ми побували в урочищі Нечимне біля села Скулин, в 15 кілометрах від Колодяжного. Дрімучий ліс. Ночували ми в хатці селянина — дядька Лева. З хатки, у якій було лише три стіни, відкривався вид на лісове озеро. Тут у сестри зародилася думка про «Лісову пісню», яку вона написала років через двадцять. Три дні, проведені в оточенні незайманої природи, справили враження на все життя».

Становлення творчої індивідуальності поетеси відбувалося інтенсивно. Уже оцінюючи першу книжку Лесі Українки, Франко

назвав її найважливішим здобутком нашої літератури за той рік. У 1888 рік — цикл «Подорож до моря».

Пише І. Франко

«Се перший раз у поезії Лесі Українки відзивається соціальна нота (у циклі «Подорож до моря»). Досі вона любилася природою, витала в сфері якихось абстрактних людських відносин і абстрактного патріотизму, відтепер вона почне пильніше придивлятися дійсному життю і тим реальним відносинам людської суспільності, на яких виростає і щоденне горе, і великі, ідеальні змагання до свободи і рівності».

Михайло Павлик згадує

«Леся так просто ошоломила мене своїм образованием та тонким розумом. Я думав, що вона тільки в крузі своїх поезій, аж воно далеко не так. На свій вік це геніальна жінка... Ми говорили з нею дуже довго, і в кожному її слові я бачив розум та глибоке розуміння поезії, освіти та людського життя».

У Києві, куди особливо часто найжджали Косачі в 90-х роках, молодь збиралася вечорами в гуртках «Література», а потім — «Плеяда». Леся ніколи не цуралася товариства, навпаки, охоче брала участь у всіх молодіжних зібраннях. Там звучали й обговорювалися власні твори, проводилися літературні конкурси, народжувалися видавничі проекти та інші творчі ідеї. Дивовижним задумом плеядівців було видати українською мовою серію кращих зразків світової літератури у власних перекладах.

Оксана Старицька-Стешенко пише

«Коли між нами бувала Леся, то вона завжди притягала до себе увагу й займала центральне місце. В той час вона вже перенесла одну операцію, на лівій руці носила мітенку і ходила з паличкою. Поки Леся сиділа мовчки, зовнішність її не приваблювала, але досить було їй чимсь запалитися, як вона робилася надзвичайно привабливою. Леся мала чудові сірі променисті очі; вони випромінювали з себе таку силу ясного розуму, що все обличчя сяяло внутрішньою красою».

З «гордим розпачем» переборювала поетеса фізичні болі, компенсувала свою фізичну нерухомисть динамікою уяви, знаходила в собі оте «щось більше за нас» (В. Винниченко), з якихось незбагнених джерел черпала духовну енергію, рішучість до праці, до творчості, до чину. Вона ніяк не погоджувалась з рецептами «перетворитися в рослину». І коли до Лесі Українки доходили звістки про страждання й біди народу, то, як писала вона, «власне

лихо здається якоюсь химерою. Та цур йому, власному лихові, я про нього давно гадку закинула». Це прозовий варіант того, що сказано в поезії: «Я на гору круту крем'яную буду камінь важкий підіймать і, несучи вагу ту страшную, буду пісню веселу співать».

Її хвилювало тільки те, що колись, може, писання доведеться покинути. А тоді вже «ніякої рації існування не зостанеться». Однак надія не покидає. Черпає його з народного оптимізму.

Через фізичний стан Леся Українка змушена часто й надовго розлучатися з рідним краєм: Кавказ, Болгарія, Єгипет, Італія, курорти Німеччини, Австрії... Але навіть вдалині від України її не полишають думки про народ, суспільство, місце митця в громадському житті.

*З листа Лесі Українки до І. Франка
від 13, 14 січня 1903 року. Сан-Ремо*
«Дорогий пане товаришу!

Мені... дорікали дехто з товаришів, що я за всякою поезією одбиваюся од реальної, корисної роботи... І я не одну «голову скрутила», думаючи, що сповняю громадську повинність, видаючи свій час і свою дуже обмежену силу на «корисну» і нікому, навіть мені самій, не видну працю: я й досі не знаю, чи добре то я, чи зле робила...

Чому все має право на сльози: і туга материнська, і нещасне кохання, і громадський жаль, а тільки душа поета, що втратила діти свої, ненаписані твори, мусить мовчати?.. І скажуть колись люди: коли сей народ пережив і такі часи і не загинув, то він сильний.

Ви, певне, знаєте легенди про в'язнів-богатирів. Ото сидить такий в'язень у темниці не рік, не два, і здається йому, що він осліп, але то сліпа ніч, що навколо нього; і здається йому, що він старий, але то стара та в'язниця, що ховає його; і думає він, що його кайдани все міцні, але кайдани давно їх власна ржа переїла, тільки в'язень не вірить своїм рукам і не пробує їх сили. І тільки для того потрібний той якийсь рятівник з-за Чорномор'я, щоб гукнути: «Встань!», щоб від гуку здригнувся в'язень, і щоб розсипались кайдани на руках, а тоді вже вільними руками в'язень сам вивалить двері старої темниці і побачить, що є ще світло сонця і для нього... О, яке то щастя бути таким «чорноморцем», що має голос гукнути: «Встань!»

Такий вже фатум над поетами, що мусять гукати на майданах і «проріцати, аки одержимі», в той час, коли б хотіли в землю увійти від туги і замовкнути навіки».

Затяжна й невиліковна хвороба, з одного боку, а з другого — інтенсивне інтелектуальне й, можна сказати, героїчне життя Лесі Українки, яка вела «тридцятилітню війну» з трьома туберкульозами — кісток, легень, нирок. Як не жорстоко думати, а інколи хвороба й сприяла заглибленню у сутність людського буття, сприяла філософічності її творів. Навіть жандарми у свої доносах характеризували Лесю Українку як особистість серйозну і зосереджену. Вона ж вважала себе скептичною розумом, фанатичною почуттям.

«...Я належу до тих людей, що коли бачать перед очима маленьку хмарку, то їм здається, що сонце погасло, а коли піймають промінь, то думають, що сонце прийшло жити до їх в саму душу, тільки чомусь я можу працювати переважно в хмарний час, а в сонячний роблюся здебільшого не здатною до виявлення себе в слові (хоч і то не завжди). А крім того, згадайте: «О воля, найясніша ти в темницях», — давно колись я взяла такий епіграф і з тим же правом можу повторити його й тепер. Як добре зважити, то перелому я ніколи не зазнала, хоча, запевне, еволюція була і в мене. Життя ламало тільки обстанову навколо мене (ну, і кості мої, як траплялось), а вдача моя, виробившись дуже рано, ніколи не мінялась та вже навряд чи й зміниться».

1 серпня 1913 рік, м. Сурамі (Грузія).

Світ опускався на коліна,
Камінний, він хилився ниць,
І прилітала Україна
До мертвих Лесиних зіниць
Над всі недолі та потали
Над страти всі та над бої
Бесмертя Лесине вросло
В народ, що народив її.
І квола, невисока жінка
Лице підводила бліде.
Народжувалась Україна
Для світу, що над смерть гряде

(В. Коротич)

2. Опрацювання ліричної спадщини поетеси (робота з підручником)

Складання узагальнювальної таблиці

За прикладом І. Франка Леся Українка, упорядковуючи поетичні збірки, часто керувалася не хронологічним принципом розташування творів, а компоувала їх за мотивами чи жанрами в цикли. Весь цикл сприймається як завершений твір.

Вірші в циклі розташовані так, щоб зростала напруга головної думки.

Рік	Назва	Тема
1893	Збірка «На крилах пісень»	
1899	Збірка «Думи і мрії»	
1902	Збірка «Відгуки»	
1888	Цикл «Подорож до моря»	Образ України на основі вражень, ви-несених Лесею з поїздки до Одеси
1890	Цикл «Сім струн»	Вірші циклу насажені романтичним пафосом подолання особистістю життєвих труднощів, впевненістю в перемозі добра; підноситься сила творчої уяви
1893–1894	Цикл «Мелодії»	Найсокровенніші переживання Лесі Українки
1893–1894	Цикл «Романси»	Глибина почуттів молодих людей, їхня суперечливість, неоднозначність
1895–1896	Цикл «Невольничі пісні»	Свобода як «вічний дух розкутого ума» найяскравіше розкривається в тюрмі, оскільки вона безроздільно панує в людських серцях
1905	Цикл «Пісні про волю»	Думка про несумісність тиранії і свободи. Визвольним рухам потрібні не жалібні, а бойові пісні

iii. Закріплення навчального матеріалу

На основі почутого створіть словесний портрет Лесі Українки або розкажіть, якою у вашій уяві вона постала.

IV. Рефлексія

Продовжіть речення: *Я не не знав, а тепер знаю...*

V. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VI. Домашнє завдання

Опрацювати статтю підручника, знати основні етапи життя і творчості поетеси; читати вірші «*Contra spem spero!*», «*І все-таки до тебе думка лине*», «*І ти колись боролась, мов Ізраїль*».

Урок № 49

**ЛІРИКА ЛЕСІ УКРАЇНКИ. «CONTRA SPERM SPERO!» —
СВІТОГЛЯДНА ДЕКЛАРАЦІЯ СИЛЬНОЇ ВОЛЬОВОЇ
ОСОБИСТОСТІ. ГРОМАДЯНСЬКА ЛІРИКА**

«І ВСЕ-ТАКИ ДО ТЕБЕ ДУМКА ЛИНЕ»,

«І ТИ КОЛИСЬ БОРОЛАСЬ, МОВ ІЗРАЇЛЬ».

ФІЛОСОФСЬКА ЛІРИКА. «ТО BE OR NOT TO BE?..»

Мета: ознайомити учнів з тематикою поезії 80-х, 90-х років, розкрити зумовленість еволюції світогляду і стиль письменниці, спрямувати учнів на сприйняття поезії в єдності змісту й форми; розвивати в учнів поетичне сприйняття світу, навички аналізу поетичних творів; виховувати естетичний смак, прищеплювати любов до поезії.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: твори Лесі Українки, альбом «Леся Українка».

*Я честь віддам титану Прометею,
Що не творив своїх людей рабами,
Що просвітив не словом, а вогнем,
Боровся не в покорі, а завзято.*

Леся Українка

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань, умінь, навичок

На попередньому уроці ми намагалися поринути у світ Лесі Українки через спогади, листи. Якою вона постала у вашій уяві людиною, дочкою, жінкою.

Леся Українка — представник шляхетної родини — чарівна жінка — любляча дочка й сестра — сильна духом...

У зошитах міститься узалальнювальна таблиця поетичних збірок поетеси. Отже, пригадаймо дати їх виходу.

Літературний диктант

- Назва першого Лесиноного вірша.
- Рік виходу першої збірки Лесі Українки.
- 1899 р. вийшла збірка...

- Тематика циклу віршів «Подорож до моря».
- Свої вірші Леся Українка komponувала за... принципом.
- 1902 р. виходить збірка...
- Тематикою циклу віршів «Невольничі пісні» є...
- Крім віршів, Леся Українка писала.

II. Мотивація навчальної діяльності.

Повідомлення теми й мети уроку

Говорячи про постать Лесі Українки, ми, в першу чергу, наголошуємо, що вона — вірна дочка свого народу. А підставою твердження є її громадянська лірика: пристрасна, гнівна, елегійна й світла одночасно.

III. Сприйняття та засвоєння учнями навчального матеріалу

Слово вчителя

I. Франко, характеризуючи поезію Лесі Українки, писав, що поетеса росла дуже швидко. Якщо до цього часу «вона любилася природою, витала в сфері якихсь абстрактних людських відносин і абстрактного патріотизму, відтепер вона почне пильніше придивлятися дійсному життю і тим реальним відносинам людської суспільності, на яких виростає і щоденне горе, і великі ідеальні змагання до свободи і рівності».

Наскільки Леся Українка палко любила свій народ, свій рідний край, наскільки уже в юності задумувалась над шляхами його історії, намагаючись взаємозв'язати минуле, сучасне, майбутнє, визначити місце людини у вирі переплетінь народних доль на історичних шляхах, свідчить одна з найсуб'єктивніших поезій цієї збірки «*Contra spem spero!*». Написаний 2 травня 1890 року, час надзвичайного загострення її хвороби, вірш звучить як гімн боротьби за життя, за світло, за добро, вражає викінченістю, стрункістю форми, конкретністю думки, висловленої точно й афористично. Скільки ширості, життєвого вогню, любові до життя містить кожне слово!

1. Виразне читання поезії «*Contra spem spero!*»

2. Робота в групах

1-ша група. Досліджує ідейно-тематичний зміст вірша.

2-га група. Досліджує строфічну будову вірша і їх образисимволи строф.

3-тя група. Досліджує художні засоби вірша.

4-та група. Віршова форма твору.

Узагальнення

Провідною думкою поезії є вболівання за долю рідного народу, заперечення пасивного співчуття стражданням народу. Героїня вірша, поставивши питання про місце особистості в суспільному житті, відкидає думку про жалі й голосіння.

Хмари осінні, лихо, кора льодова, тьма сприймаються як символи не лише особистого лиха, а передусім всенародного, вселюдного, породженого суспільними умовами.

Уже в цьому вірші зачинається мотив, який, розвиваючись, пройде через усю творчість письменниці: людина стає сильною, коли збагне свій обов'язок, моральну відповідальність перед народом. Юна поетеса свій обов'язок вбачає в тому, щоб «сіяти квітки на морозі», поливати їх гіркими сльозами доти, доки не розтане лід гніту і зла і не зійдуть квіти добра і щастя. Вона буде «на гору круту крем'яную» камінь важкий піднімати з веселою піснею на устах, буде шукати «зірку провідну, ясну владарку темних ночей» — і все це заради щастя вітчизни, людей.

Вірш побудований на антитезах, причому художні протиставлення звучать як крилаті, афористичні вислови.

У першій строфі цього вірша накреслена тема — поетеса жене геть жалі, які ввірвалися в молоде життя:

Гетьте, думи, ви хмари осінні!
То ж тепера весна золота!
Чи то так у жалю, в голосінні
Проминуть молодії літа?

Наступні сім строф утверджують волю до боротьби. Прийом поетичної градації (наростання настрою) дає можливість у кожній строфі вдаватися до нового підтвердження непохитності прийнятого рішення: «хочу крізь сльози сміятись», «на вбогім сумнім перелозі буду сіяти барвисті квітки», «я на гору круту крем'яную буду камінь важкий підіймати», «я не дам своєму серденьку спати». Остання строфа узагальнює настрої, увиразнює ідею, які послідовно розвивалися протягом усього твору:

Так! я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть думи сумні!

Оптимізм ліричної героїні підкреслюється за допомогою епітетів. Щоб надати їм більшої значущості, авторка ставить їх у позицію відповідно до означуваного слова: «хмари осінні», «весна

золота», «думи сумні», «сльози гіркі», «кора льодовая, міцна» та ін. Упевненості в діях ліричного героя надає внутрістрофічна анафора «буду сіять».

Вірш написаний анапестом, має перехресне римування й чоловічу риму.

3. Слово вчителя

До громадянсько-патріотичної лірики належить вірш «І ти колись боролась, мов Ізраїль».

1895–1896 роки, якими датовано «Невольничі пісні», дещо подібні до «трьох літ» у житті Т. Шевченка. У цю пору Леся Українка як громадянин і трибун народу заявляє:

Уста, що солодко співали й вимовляли
Солодкі речі або тихі жалі,
Тепер шиплять від лютості, і голос
Спотворився, неначе свист гадючий...

Виразне читання вірша «І ти колись боролась, мов Ізраїль».

Бесіда

- До яких історичних подій звертається поетеса?
- Яке значення надає Леся Українка постаті Б. Хмельницького у становленні України? (*Прокоментуйте*).
- Прокоментуйте рядки: «І знов настав єгипетський полон, та не на чужій землі, а на нашій власній».
- Кого змальовано в образі нового фараона? (*Новим фараоном показано династію російських царів. Фараон не загинув у розлитому морі крові, зате у ньому загинуло все те, що зробив для України Хмельницький, а тому у вірші сказано, що в Чорнім морі потонув кінь та вершник*).
- Які біблійні мотиви використовує авторка?
- Прокоментуйте рядки: «... чи довго ми будем блукати і шукати рідного краю на своїй землі?»
- У кінці вірша письменниця ставить цілу низку риторичних запитань. Прокоментуйте їх.
- Розкрийте символічний зміст образів Ізраїлю, Єгипту.
- З якими творами співзвучні мотиви вірша «І ти колись боролась, мов Ізраїль»? У чому вони схожі?

4. Ідейно-художній аналіз поезії «І все-таки до тебе думка лине»

Слово вчителя

Друга збірка творів Лесі Українки («Думи і мрії») вийшла у Львові 1899 року. Порівняно з першою збіркою («На крилах пісень») ця книжка відзначається мистецькою і світоглядною

зрілістю. Для письменниці це була пора напружених ідейних шу-кань, пора інтенсивної творчої праці, розквіту її поетичного та-ланту. На час виходу другої збірки вона була загальноновизнаною першорядною поетичною силою на Україні. Адже частина вміще-них у збірці творів уже друкувалася в періодиці й дістала високу оцінку літературної громадськості. І. Франко зазначає: «Від часу Шевченкового «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте», — пише критик, — Україна не чула такого сильного, гарячого та поетич-ного слова, як із уст сеї слабосилої, хорої дівчини».

Виразне читання поезії

Самостійно визначте авторську позицію у вірші, дослідіть об-рази, засоби твору.

Узагальнення

Вірш «І все-таки до тебе думка лине» — це висновок, резуль-тат болючих роздумів авторки: хоч її батьківщина найнещасніша, сама занапащена, але для неї вона найдорожча, а свою любов до рідного краю можна виявити не сльозами, тільки ціною три-валої боротьби за волю, ціною крові, ціною навіть життя:

О, сліз таких вже вилито чимало,—
Країна ціла може в них втопитись;
Доволі вже їм литись,—
Що сльози там, де навіть крові мало!

Отже, з вірша видно, що корінні зміни в суспільному житті, соціальне й національне визволення народу може настати лише в наслідок рішучих дій.

5. Аналіз поезії «To be or not to be?..»

Слово вчителя

Своє розуміння поезії і як романтичної мрії, і як результату важкої, виснажливої праці Леся Українка розкриває у вірші «To be or not to be?..», написаного за мотивами гамлетівського мо-нологу «Бути чи не бути?..». Але трагедія Гамлета тут переноситься в іншу площину — бути чи не бути поетом, якими шляхами йти до народу, як втілити свою мрію в живі, потрібні, зрозумілі людям образи. Автор не хоче вже нести мученицький вінець митця, який служить лише громаді, її думки пов'язані з романтичним пориван-ням до неба, високих зір, подалі від обов'язків на землі, тобто вона відходить чи не від усіх панівних на той час цінностей.

Завдання для учнів

- виразно прочитати поезію;
- визначити художні засоби;

- проаналізувати образ пущі в поезії «To be or not to be?», який відродився пізніше в драматичній поемі Лесі Українки «У пущі»;
- розглянути останні рядки твору.

Отже, розширюючи ідейно-тематичні горизонти української поезії, Леся Українка фокусує увагу на темі творчої праці. Вірш є підтвердженням того, що багатючий художній досвід поетеси тяжів до модерну.

IV. Узагальнення вивченого матеріалу

Леся Українку, використовуючи перифраз, називають дочкою Прометейя. Читаючи епіграф, чому вона асоціюється саме з цим образом?

Створіть образ героїні громадянської лірики поета.

V. Висновок

А якою ви уявляєте Леся Українку як поета:

Леся Українка — свідомо громадянка-українка — борець за свій народ — трибун свого народу — ...

VI. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VII. Домашнє завдання

Опрацювати статтю підручника; вивчити вірш «Contra spem spero!» напам'ять; аналізувати громадянську лірику поетеси.

Урок № 50

**ПЕЙЗАЖНА ЛІРИКА ЛЕСІ УКРАЇНКИ. «ХВИЛЯ»,
«СТОЯЛА Я І СЛУХАЛА ВЕСНУ».**

**УТВЕРДЖЕННЯ ДУХОВНОЇ ЦІННОСТІ ПОЧУТТЯ
ЛЮБОВІ У ВІРШАХ ІНТИМНОЇ ЛІРИКИ.**

**«ВСЕ-ВСЕ ПОКИНУТЬ, ДО ТЕБЕ ПОЛИНУТЬ»,
«УСТА ГОВОРЯТЬ: “НАВІКИ ЗГИНУВ!...”»**

Мета: ознайомитися з пейзажною та інтимною лірикою поетеси, схарактеризувати композиційні та ритмомелодійні особливості, образи-символи; розвивати навички ідейно-художнього аналізу поетичних творів; виховувати любов до «слова у вірші» як могутнього засобу впливу на духовність, інтелект людини.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: твори Лесі Українки, альбом «Леся Українка».

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань, умінь, навичок

Бесіда

- У чому полягають жанрово-композиційні особливості ліричного циклу?
- Як розкривається образ України в ліриці поетеси?
- Як у ліриці Леся Українка розв'язує проблему митець і суспільство?
- Проаналізуйте поезію Лесі Українки (на вибір).
- Спростуйте або обґрунтуйте думку, що Леся Українка — народний поет.
- Прочитайте напам'ять поезію Лесі Українки «Contra spem spero».

II. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Повідомлення теми й мети уроку

На попередніх уроках ми з вами познайомилися з Лесею Українкою як борцем, громадянином, кволою фізично, але сильною духом. Але давайте не забувати, що Леся Українка передусім жінка. А у слово «жінка» ми вкладаємо такий зміст, як весна,

кохання, ніжність, родина. Сьогодні саме такою ми спробуємо осягнути величну поетесу, знайти в її ліриці близькі мотиви.

III. Спийняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

Слово вчителя

Небагато — всього лише кілька поезій — розповідають про її інтимні почуття. Судячи з того, що пощастило прочитати із творчості і «про життя та творчість», найбільше значення в житті поетеси мали двоє чоловіків. Другий (виходячи із послідовності знайомств), Климентій Квітка, був її однодумцем, товаришем, порадником і — законним чоловіком. Перший, Сергій Мержинський, був її пристрасною любов'ю. Найкращі й нечисленні інтимні вірші Лесі Українки присвячені саме йому. Хоча їх продиктували, на жаль, горе, скорбота, страх перед утратою коханого. Це було як сліпучий спалах серед суворого життя амазонки.

Мержинський був професійним революціонером. У його рисах і духовній поставі було щось чаруюче: «тонке скорботне лице», «прекрасний, тонкий, обрамований чорною бородою профіль, з блідим матовим, що часто палало нездоровим рум'янцем, лицем, з чорною хвилястою шевелюрою». Таким малювали портрет С. Мержинського його друзі. Був він людиною лагідної вдачі, інтелігентною, висококультурною. У ньому жив вогонь самопожертви.

Після Ялти вони листувались. «Твої листи завжди пахнуть зів'ялими трояндами, мій бідний, зів'ялий квіте! Легкі, тонкі пахощі, мов спогад про якусь любу, минулу мрію. І ніщо так не вражає тепер мого серця, як сії пахощі, тонко, легко, але невідмінно, невідборенно, нагадують вони мені про те, що моє серце віщує і чому я вірити не хочу, не можу. Мій друже, любий мій друже, створений для мене. Як можна, щоб я жила сама, тепер, коли я знаю інше життя?»

Не хотіла вірити, що Сергій (30-літній!) помирає. Згадувала зустрічі з ним — у Криму, в Гадячі, Києві, на хуторі Зелений Гай, де якось разом фотографувалися... Кілька разів бачилися в Мінську... Але зустрічі ті були короткі й обривалися, як нескінчена розмова. Залишалося продовжувати їх подумки, на самотині, у кімнатці, де поруч — його подарунки: томик Гете німецькою мовою, «Сікстинська мадонна» Рафаеля, 4-томник поезій Гейне...

Восени 1900-го вона отримає лист від лікаря, який опікувався Мержинським: її другові зовсім погано. З листа Лесі Українки до сестри Ольги: «Тепер нема й розмови про те, чи їду я, чи ні. Звичайно, їду. Здається, мені прийдеться сей рік чимало енергії вжити, але се нічого, коли мета ясною стоїть, то й енергію

знайти не трудно. Як би там не віднесли до мене всі інші, але я певна, що ти і Міша (*брат Лесі*) будете мене завжди розуміти і підтримувати, і се мені багато значить».

Між нею і ним стали його родичі. Та й Олена Пчілка відмовляла доньку — як-не-як, а в Сергія сухоти. Проте поїде в Мінськ у січні 1901-го. Доглядати за хворим.

Все, все покинуть,
до тебе полинуть,
Мій ти єдиний,
мій зламаний квіте!
Все, все покинуть,
з тобою загинуть,
То було б щастя,
мій згублений світе!
Стать над тобою
і кликнуть до бою
Злюю мару,
що тебе забирає,
Взять тебе в бою
чи вмерти з тобою,
З нами хай щастя і горе вмирає.

Він помирав — а її від божевілля рятувала творчість. Драматична поема «Одержима» — плід цієї невимовно тяжкої ночі й Лесин порятунок, бо таки — вимовила. «Я її у таку ніч писала, після якої, певно довго жити буду, коли зараз жива осталась», — писала Леся.

Сергія Мержинського не стало 3 березня 1901 року. Усім пержитим Леся була вимучена й фізично, й морально. Власне життя здавалося без нього порожнім і марним. Ще коли Сергій був живий, вона, передчуваючи довічну розлуку, написала рядки про плющ, який міцно обнімає листям руїну, боронить її від негоди: «А прийде час розсипатись руїні, — нехай вона плюща сховає під собою. Навіщо здався плющ у самотині?»

До Києва їхати не хотілось. Подалася до Ольги Кобилянської, «на зелену Буковину». Там трохи відійшла душею. Але — думки про покійного друга не покидали її. Якогось дня, 7 червня 1901 р., написала три вірші, у яких запікся біль щойно пережитої драми («Уста говорять: “Він навіки згинув!”», «Ти не хотів мене взять, полишив мене тут на сторожі...», «Квіток, квіток, як можна більше квітів...»).

Один із тих віршів закінчувався словами, які вона могла б повторити і через десяток літ: «Тебе нема, але я все з тобою!»

Робота в групах

Вірш	Завдання	Узагальнення
«Хвиля»	Виразно прочитати вірш; з'ясувати тему поезії; дослідити художні засоби й поетичий синтаксис твору.	Прекрасна пейзажна картина «Хвиля» Лесі Українки змальовує мінливу морську хвилю — то гучну, світлу і сильну, то смутну, каламутну. Бурхлива уява поетеси зазирає на дно моря, де хвиля то «колише молюски», кладе карби (фарби) на коралі, береже скарби моря, то вириває грайливо й плюскочиться між сестер. Ритм вірша нагадує коливання хвиль. Поетеса широко використовує звукопис (асонанс та алітерацію), відтворюючи шум моря. Це один із кращих її мариністичних творів, хоча можна розглядати його і як алегоричну картину людського життя
«Стояла я і слухала весну»	Виразно прочитати вірш; охарактеризувати образ ліричної героїні; дослідити художні засоби творення образу весни; охарактеризувати віршову форму вірша	Темою вірша є зображення весняного відродження природи і сподівань ліричної героїні на щастя. Особливо Леся Українка любила весну як пору відродження, оновлення, надії. Тому лірична героїня її поезії стояла і «слухала весну», яка їй «багато говорила», співала пісні про любов, молодість, радощі й мрії. Прекрасна пейзажно-інтимна поезія покладена на музику. У вірші використовуються зорові й слухові образи
«Уста говорять: “Навіки згинув!..”»	Виразно прочитати вірш; визначити автобіографізм твору; дослідити роль рефрену у вірші	Жінка, смертельно зрана жінка плакала віршами, як виплавав свого часу Франко у «Зів'ялому листі» свій біль і самотність. У цих поезіях нема хитросплетінь думок, нема екстравагантності образів. Вони прекрасні щирістю почуття й глибиною туги

V. Висновок

Інтимна лірика Лесі Українки дуже скромна за обсягом (може, з десяток чи трохи більше віршів, серед них поезія у прозі: «Твої листи завжди пахнуть зів'ялими трояндами», «Все, все покинуть, до тебе полинуть», «Хотіла б я тебе, мов плющ, обняти», «Я бачила, як ти хилився додолу», «То, може, станеться і друге диво», «Уста говорять: він навіки згинув», «Ти не хтів мене взяти»,

полишив мене тут на сторожі», «Квіток, квіток, як можна більше квітів» та інші). Вони художньо нічим не гірші від її громадянської чи філософичної поезії— але це трохи інша Леся, не тільки «дочка Прометея» чи співачка «досвітніх огнів», а вразлива любляча жінка, яка не криється ні зі своїм почуттям, ні зі своєю слабкістю. Цим її інтимна лірика близька нам і зрозуміла. Вона в нашій уяві перетворює поетесу-легенду на прекрасну жінку, яка вміла любити...

Vi. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

Vii. Домашнє завдання

Підготувати усне висловлювання «Мотиви й образи лірики Лесі Українки» або зіставити твори поетеси з творами її сучасників, показати її новаторство, особливості стилю; читати драму-феєрію «Лісова пісня»; скласти тези характеристики драматичної спадщини Лесі Українки (на вибір).

Урок № 51

ДРАМА-ФЕЄРІЯ «ЛІСОВА ПІСНЯ». ФОЛЬКЛОРНО-МІФОЛОГІЧНА ОСНОВА СЮЖЕТУ

Мета: дати учням поняття про драматичну поему; розкрити етапи зростання Лесі Українки в жанрі віршованої драматургії; дослідити фольклорно-міфологічну основу драми-феєрії «Лісова пісня»; розвивати зв'язне мовлення, логічне й образне мислення; виховувати відчуття краси, добра, дбайливого ставлення до природи.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: текст твору, ілюстрації до «Лісової пісні».

Глибоким протестом проти міщанської заспокоєності, самозадоволеності, зажерливості насичена «Лісова пісня», побудована на якнайтонше відтворених поетесою народних волинських легендах, найсамобутніший твір Лесі Українки, фантастичний і реалістичний водночас, ніжний і гнівний, сумний і глузливий. Читаючи цю драму, згадуєш і «Сон літньої ночі» Шекспіра, і «Снігуроньку» Островського, й Раутенделейн Гауптмана, — проте Лесина Мавка незрівнянна й неповторна своєю національною особливістю, за своєю загальнолюдською значущістю.
М. Бажан

ХІД УРОКУ

i. Актуалізація опорних знань, умінь, навичок

Перевірка домашнього завдання

Заслуховування усних виступів «Мотиви й образи лірики Лесі Українки», «Новаторство й індивідуальна неповторність стилю Лесі Українки».

ii. Мотивація навчальної діяльності.

Повідомлення теми й мети уроку

Леся Українка «силою свого генія... створила надзвичайно своєрідну поему, піднесла її на небувалу в історії світової літератури височінь» (Б. Мельничук). Творчість Лесі Українки — якісно новий

етап у розвитку української драматургії. За ідейно-художніми якостями, за рівнем мистецької досконалості вона є одним з найвагоміших здобутків всесвітньої драматургії. Метою уроку є дослідити драматичну спадщину поетеси, визначити провідні теми творів, опрацювати зміст драми-феєрії «Лісова пісня».

ІІІ. Сприйняття та засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Теорія літератури

Драматична поема — це жанр, що поєднує прикмети драматургії і поезії, це віршована п'єса, яка синтезує драматичний та ліричний, а також епічний способи відображення дійсності.

Особливі ознаки драматичної поеми:

- в її основі переважно психологічний конфлікт, конфлікт ідей, поглядів;
- тяжіння до філософської узагальненості, поетичної умовності, символіки, міфологічності;
- ліричність, емоційність, навіяні поетичними прологами, посьвятами, ремарками, монологами;
- білий п'ятистопний ямб, який дає змогу розмовляти в емоційно піднесеному тоні;
- ідейний зміст твору, завершення тієї або іншої сцени, розгортання певної думки часто підсумовуються афоризмом.

2. Виступи учнів

Загальна характеристика драматичної спадщини Лесі Українки (випереджальне завдання: учні підготували тези статті підручника).

- Драматургія Лесі Українки — феноменальне явище в українській літературі: вона вражає новизною тем, гостротою соціально-психологічних конфліктів, філософськими узагальненнями, поетичною красою, високою культурою вірша. Пристрасне заперечення всього ворожого, реакційного, закостенілого в житті, утвердження гуманістичних ідеалів ведеться в її творах з позицій неоромантизму, який намагався розширити права особистості, визволити її від тиску юрби.
- Прекрасно обізнана з історією й культурою народів Європи й Азії, письменниця зверталася до переломних етапів історичного розвитку, відшукувала такі події, які були б співзвучними українській сучасності.
- Жанр драматичної поеми приваблював письменницю можливістю порушувати гострі суспільно-політичні, морально-етичні

проблеми у формі словесних поєдинків між носіями альтернативних поглядів, прихильниками радикальних чи консервативних ідей.

- Драматична поема дає ширший простір для виявлення суб'єктивного ставлення автора до зображуваного, а звідси її емоційність, задушевність, схвильованість. Монологи персонажів, особливо так звані внутрішні, сприяють виявленню їх психічного стану, загостренню ідейних конфліктів.
- Однією з перших спроб Лесі Українки в цьому жанрі стала лірико-драматична поема «Одержима» (1901), написана на основі євангельського мотиву — вчення Ісуса Христа про любов до ближнього, незважаючи на те, чи він друг, чи ворог.
- У драматичних поемах «Вавилонський полон» (1903) і «На руїнах» (1904) Леся Українка по-новому осмислює події, пов'язані із загибеллю Стародавньої Іудеї, її завоювання Вавилоном. У них головну увагу звернено на проблему взаємин між поневоленими й переможцями, на духовний розкол серед завойованих.
- Доба раннього християнства відбивається в драматичній поемі «В катакомбах» (1905), де вже на фактах з життя переслідуваних імператорським Римом прихильників нової віри осуджується рабський дух, котрий сковує порив до свободи. У творі звучить ідея боротьби за правду, за свободу.
- Названі вище драматичні поеми характеризуються домінуючим ліричним, суб'єктивним началом в окресленні дійових осіб, емоційністю ремарок, що сприяють створенню відповідного настрою.
- Леся Українка вправно володіє білим віршем, тобто віршем без рим, який забезпечує природність обміну думками між дійовими особами.

Виняткове місце у творчості Лесі Українки, як і в усій українській літературі початку ХХ ст., посідає «Лісова пісня». Звернувшись до вічного, невичерпного джерела — фольклору рідного краю, вона сягнула верховин драматичного мистецтва, написавши драму-феєрію «Лісова пісня».

3. Історія створення твору (повідомлення учня)

Твори (і шліфувала) вона цю перлину недовго — близько трьох тижнів. У квітні 1911 року, після лікування в Єгипті (Гелуан, вілла «Континенталь») Леся Українка приїхала до Києва (за станом здоров'я не відвідала рідної Волині), а 2 червня вже була в Кутаїсі, де працював її чоловік К. Квітка. Там 3 липня

почала писати «Лісову пісню», а 25 липня датується чорновий автограф геніального твору. Ця праця відбувалася в стані великого напруження творчих і фізичних сил поетеси, про що вона розповідала в листі до сестри Ольги від 9 листопада 1911 року: «Писала я її дуже недовго, 10–12 днів, і не писати ніяк не могла, бо такий уже був непереможний настрій; але після неї я була хвора і досить довго «приходила до пам'яті»... Далі я заходила її переписувати, ніяк не сподіваючись, що се забере далеко більше часу, ніж саме писання,— от тільки вчора закінчила сю мороку, і тепер чогось мені шия і плечі болять, наче я мішки носила».

А в листі до матері від 2 січня 1912 року Леся, відповідаючи матері на запитання, що її спонукало написати «Лісову пісню», розкрила джерела цього твору: «А я таки сама «неравнодушна» до сеї речі, бо вона мені дала стільки дорогих хвилин екстазу, як мало яка інша. Мені здається, що я просто згадала наші ліси та затужила за ними. А то ще я й здавна тую мавку «в уме держала», ще аж із того часу, як ти в Жабориці мені щось про мавок розказувала, як ми йшли якимсь лісом з маленькими, але дуже рясними деревами. Потім я в Колодяжному в місячну ніч бігала самотою в ліс (ви того ніхто не знали), і там ждала, щоб мені привиділася мавка. І над Нечимним вона мені мріла, як ми там ночували — пам'ятаєш?— у дядька Лева Скулинського... Видно, вже треба було мені її колись написати, а тепер чомусь прийшов «слухний час»— я й сама не збагну чому. Зчарував мене сеї образ на весь вік».

Про цю подорож Лесі ще в дитинстві до Нечимного, під час якої вона вперше «зустрілася» у великому лісі з Мавкою, щоб потім усе життя не розлучатися з нею, цікаві спогади залишила Лесина сестра Ольга Косач-Кривинюк: «...Потім з своєю господинею пішли до лісу, туди, куди її свояк дядько Лев вибрався з бидлом на літо. То було урочище Нечимне з великим лісовим бездонним, як говорили тамтешні люди, озером. З одного боку озера був смарагдово-зелений дерновий облудний берег, що йшов хвилями під ногами і, прориваючись, не давав приступитись до самої води, а з інших боків береги були зарослі очеретом та різними хащами. Кругом озера був старий густий великий листвяний ліс, з одного боку він підходив до поля, а з другого переходив у старезний сосновий бір, що простягся на багато верстов.

У дядька Лева в Нечимному була хатина і шопа на сіно з трьома стінами і стріхою, з четвертого боку шопа була відкрита якраз у бік озера. В тій шопі на сіні ми ночували, тоді були саме місячні ночі, і Леся навіть вночі мала перед очима той краєвид з «Лісової

пісні», який був би найдокладнішою декорацією до неї, коли б я була малярем та намалювала його, як пам'ятаю досі...

У дядька Лева ми пробули три дні і дві ночі, ходили геть скрізь по лісі, в бір, коло озера. Дядько Лев не запалив у хаті, а клав огнище надворі, там і варив страву, там і грівся вночі, ночуючи надворі біля вогню та раз у раз наглядаючи свого бидла. Ходячи по лісі та коло озера, надто ж сидючи біля вогнища, почувли ми багато, багато оповідань про той ліс, про озеро, про всяку «силу» лісову, водяну, польову та про її звичаї і відносини між собою і людьми».

Отже, як видно з наведеного листа до матері, спогадів сестри, образ Мавки Леся виношувала роками, адже вона з дитинства поринула в море українського фольклору. Недарма в одному з листів Леся писала про себе, що вона вихована на фольклорі, як англієць на Біблії (Біблію вона також знала добре).

4. Робота над змістом твору

- Виразно прочитати ремарку, якою відкривається пролог. У чому своєрідність, яке призначення цієї ремарки? («Лісова пісня» починається з прологу. Він відкривається ремаркою, яку можна було б, як і всі інші ремарки цього твору, назвати високопоетичним, глибокопсихологізованим етюдом, де все міняється найніжнішими відтінками кольорів лісового куточка України, і чарує зір, і вабить пахощами лісових дерев, квітів, трав, і милує слух гомоном лісових струмочків рідної землі).
- Який світ відтворено в пролозі? (У пролозі ми потрапляємо в царство фольклорних образів, витворених фантазією мешканців Волинського Полісся і своєрідно трансформованих письменницею: Той, що греблі рве, Потерчата, Русалка, Водяник. Усі вони живуть своїм життям. Взаємини між фантастичними водяними істотами нагадують людські взаємини, але такі, де протилежні сили складають єдине ціле, єдину гармонію)
- Як людське «Я» розкривають фольклорні образи першої дії? (Як витвір багатой фантазії людей протягом віків).
- Прочитати в ролях перший діалог Мавки й Лукаша. Які сторони людського буття розкриваються в цьому діалозі? (З одного боку — уміння бачити, творити красу, утверджувати її в людських взаєминах — Лукаш бачить красу навколишньої природи, милується красунею Мавкою, усвідомлює смисл людського буття як творчості; з другого боку — дисгармонією до цієї краси є лицемірство, влада речей у світі людей — Лукаш соромиться висловити свої почуття до Мавки, а на одруження дивиться як на вигідну справу).

- Простежте зміну настроїв у першому й останньому монологів Мавки першої дії. Чим вони різняться? (*Настроєм, почуттями, висловленими в них*).
- Як у другій дії в діалогах матері з Лукашем, матері з Мавкою, а потім — з Килиною розкриваються уявлення кожного з них про роботу? (*Мати Лукашева, Килина дивились на роботу як на повинність або засіб творити матеріальні блага; для Мавки всяка робота — естетична насолода, творення «красивого і корисного», розумно втручаючись у природу. Лукаш — на роздоріжжі: то стає на позицію Мавки, то на позицію матері й Килини*).
- Які зміни й чому відбулися у взаєминах між Лукашем і Мавкою?
- Чи зрадила Мавка «саму себе», живучи серед людей? (*Звичайно, ні: підтвердженням цьому її діалог з Лукашем «Не зневажай душі своєї цвіт», вся її поведінка, що розкривається як у взаєминах з Лукашем, так і з іншими персонажами твору*).
- Прочитати і прокоментувати ремарку до третьої дії.
- Розкрити символіку епізоду перетворення Лісовиком Лукаша на вовкулаку та повернення йому Мавкою людської подобі.
- Як і чому змінилися взаємини між мешканцями лісової хатини? Як ці зміни передані через мову Лукашевої матері й Килини?
- Прочитати останній монолог Лукаша, звернений до Долі, до Мавки.

IV. Узагальнення вивченого матеріалу

Як і в попередніх драматичних творах поетеси, в центрі «Лісової пісні», заснованій на фольклорі, — гострий конфлікт філософського плану: невідповідність високого покликання людини принизливим, невільницьким умовам її повсякденного життя.

«Займи позицію»

Учні вибирають певну думку: «так» або «ні». Згідно з цим вони групуються, записують три аргументи на захист своєї думки. У процесі обговорення можуть перейти в іншу групу, мотивуючи свій перехід.

Яка сторона людської сутності — поривання до краси чи дріб'язковість, буденщина — одержала перемогу?

V. Висновок

Звернемося до епіграфа уроку й визначимо ключові фрази в ньому.

«Лісова пісня»:

- протест проти міщанської задоволеності, самозадоволеності, зажерливості;
- побудований на народних волинських легендах;
- співзвучний з кращими драмами світової літератури;
- незрівняна й неповторна за своєю національною особливістю, загальнолюдською значущістю.

Vi. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

Vii. Домашнє завдання

Опрацювати сторінки підручника; виписати цитати до образів твору (за вибором учнів) або написати листа до Мавки чи Лукаша.

Додатки

У час декадентської повені, коли деякі буржуазні письменники стверджували вічність класової структури суспільства, з народження властиві людям приватновласницькі інстинкти, оспівували роздвоєння і спустошення людської душі, засуджували тих, хто жив не для себе, а для інших; малювали людину як трисочку, соломинку, пусту й нікчемну, що віддана на долю стихії, Леся Українка в «Лісовій пісні» склала нечуваної сили й краси «гімн вільній людині».

На лоні весняної природи Лукаш зустрівся з лісовою красунею Мавкою, яка зачарувалася звуками Лукашевої сопілки. Зародилося кохання молодих сердець, забуяла від радості природа. На голос Лукашевої «веснянки відкликається зозуля, потім соловейко, розцвітає яріше дика рожа, біліє цвіт калини, глос соромливо рожевіє, навіть чорна безлиста тернина появляє ніжні квіти».

Письменниця малює перше соромливе кохання, перший поцілунок мрійливого юнака! Усе, що найкраще в людях, у людських стосунках, у цю мить спалахує для Лукаша яскравою зорею.

Але ж, спочатку невиразно, а потім усе рельєфніше, проступають і ті перешкоди, ті бар'єри, що сковують людське щастя, людський вічний порив до прекрасного, — невірницьке життя в приватновласницькому суспільстві, деякі застарілі традиції. Мавка здивована, що Лукаш соромиться сказати дівчині про її красу, що він сам собі не знайде пари... Лісовик попереджує Мавку, що серед людей немає волі. Монолог Мавки, що наприкінці першої дії, сповнений тривоги дівчини за своє майбутнє.

У другій дії, що розгортається пізнього літа, конфлікт наростає. Цьому сприяють нові персонажі — мати Лукашева, вдова Килина та міфічний образ Марища («Того, що в скалі сидить»).

У третій дії лірична напруга сягає найвищої точки і йде до розв'язки. Вступна ремарка, що поєднує й опис осінньої, хмарної, вітряної, тривожної ночі, й портрет фізично знеможеної боротьбою, але нескореної духовно Мавки, й повідомлення про смерть дядька Лева, і натяк про крах господарства Лукашевої родини, наче віщує нещастя героям драми. Особливо велика увага тут зосереджена на трагічності Мавки, що в чорному вбранні й великій тузі притулилася до хати Лукаша.

Лукаш за зраду найчистіших своїх почуттів, що виявилися у взаєминах з Мавкою, за зраду любові тяжко покараний: Лісовик перетворив його на вовкулаку. Цим символічним епізодом письменниця увиразнює народні погляди на людину — хто зрікся духовного життя, загасив у собі порив до прекрасного, той перестав бути людиною. Але ж людина має в собі сили завжди, щоб з будь-якої прірви свого падіння піднятися на височінь людського духу — через страждання, через усвідомлення своєї недосконалості, через самопізнання, добросприймання й добротворення. Пройшовши через таке очисне горнило, вона стає мудрою, бо пізнає смисл свого буття. А якщо й загине, то краплинка мудрості, придбана в цій боротьбі, залишиться людям.

Розв'язка — трагічно-оптимістична: нещасні — і мати Лукашева, і Килина зі своїми дітьми — в злиднях повертаються в село; Лукаш замерзає; Мавка у вогняному леті покидає людей; але ж боротьба за людину між вічно ворогуючими в самій людині величним, прекрасним з одного боку, і дріб'язковим, нікчемним — з другого, увінчалася перемогою прекрасного.

Урок № 52–53

ОБРАЗИ ДРАМИ-ФЕЄРІЇ «ЛІСОВА ПІСНЯ».

ПРИРОДА Й ЛЮДИНА У ТВОРІ.

**НЕОРОМАНТИЧНЕ УТВЕРДЖЕННЯ ДУХОВНО-ЕСТЕТИЧНОЇ
СУТНОСТІ ЛЮДИНИ, ЇЇ ТВОРЧИХ МОЖЛИВОСТЕЙ.**

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ДРАМИ-ФЕЄРІЇ

Мета: розширити й закріпити в учнів поняття про художній образ; учити аналізувати образи; дослідити неоромантизм як літературний напрям, художні особливості драми-феєрії; удосконалювати навички роботи в групах; розвивати вміння роботи з текстом твору; виховувати почуття прекрасного, прагнення до творчої самореалізації особистості.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: текст твору.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань, умінь, навичок

1. Відтвори епізод за цитатою

Учитель зачитує цитату, учні повинні назвати епізод, пов'язаний з поданою цитатою.

- «Ох, зірка в серце упала!»
- «Нічко коротка — довга розлука...
Що ж мені суджено — щастя чи мука?»
- «Не зневажай душі своєї цвіту...
Той цвіт від папороті чарівніший —
він творить скарби, а не відкриває».
- «Сестрице, мушу я! Твоя краса
На той рік ще буйніше запишає,
А в мене щастя як тепер зов'яне,
То вже не втانه!»
- «Ся жінка хижа, наче рись».
- «Бери мене! Я хочу забуття!»

- «І з долу вгору він до мене звів
Такий болючий погляд, повний туги
І каяття палкого без надії...
Людина тільки може так дивитись!..»
- «Заграй. Заграй, дай голос мому серцю!
Воно ж одно залишилось від мене».

2. Продовжіть речення

- Драматична поема — це...
- Драматичній поемі властиві такі ознаки...
- Леся Українка написала такі драматичні поеми...
- В основу «Лісової пісні» лягли спогади...
- Твір складається з...
- До світу міфологічних істот належать...
- До світу людей —...

II. Мотивація навчальної діяльності. Повідомлення теми й мети уроку

Леся Українка в «Лісовій пісні» склала нечуваної сили й краси «гімн вільній людині». Для того, щоб донести до читача свій замисел, вона створила систему образів, у які вклала свої думки, поривання. Саме через образи, їх вчинки, мову проявляється неповторна індивідуальність митця. На уроці ми спробуємо дати відповідь на питання: що єднає образ Мавки з Лесею Українкою?

III. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Теорія літератури

Художній образ — це складна мистецька форма відображення дійсності. У ньому поєднуються: дійсність з неповторною індивідуальністю художника; загальне з індивідуальним (таке злиття в мистецтві має назву типізації, типізація передбачає виділення основного, яке виражається в неповторно індивідуальному); емоційне з раціональним; правда з вимислом (вимисел — це не довільне вигадування того, чого нема й не було, це поєднання в певній часовій і логічній послідовності того, що художник зібрав у самому житті; це те, що могло бути). Художньому образу властива умовність.

Образи — це конкретно-чуттєве художнє змалювання людської особи (образи-персонажі), предмета (образи-речі), явища природи (образи-пейзажі). Неодмінними ознаками художнього образу є:

- а) те, що він дає художнє пізнання життя;
- б) те, що він справляє емоційний вплив на людей;
- б) те, що він, творчо відображаючи дійсність, містить у собі художнє узагальнення.

Засоби творення образів і прийоми типізації:

- а) зображення вчинків, дії образів-персонажів;
- б) портретне зображення;
- в) мова персонажів;
- г) пряма авторська характеристика;
- д) виділення провідної риси характеру;
- е) перебільшення.

2. Робота в групах

Колективне уточнення характеристики героїв твору, коментар цитат, дібраних удома.

1-ша група

Проблемне питання. Як через образ Мавки письменниця розкрила мрію про ідеальну людину, утвердила думку, що людина — творець краси.

Шлях виконання

Дослідити засоби зображення Мавки — зовнішній портрет Мавки (у ремарках, репліках Лукаша, Лісовика); внутрішній портрет (у монологів, у взаєминах з іншими персонажами твору, у ставленні до навколишнього середовища).

Узагальнення групи

Центральним образом «Лісової пісні» є образ Мавки. Вона втілює ідеали: гармонійної людини, вічного людського хисту, краси, несе людству оте Лесине, «що не вмирає».

Мавку від довгого зимового сну розбудила мелодія Лукашевої сопілки — незвичайний спів весни, як думалось їй спочатку. Дізнавшись від дідуся Лісовика, що «то хлопець на сопілці грає», вона захотіла його побачити. Застереження досвідченого Лісовика.

... Минай людські стежки, дитино,
 бо там не ходить воля, — там жура
 тягар свій носить. Обминай їх, доню:
 раз тільки ступиш — і пропала воля! —
 здається Мавці дивним.
 Для неї воля, природа, життя — нероздільні.
 Ну, як-таки, щоб воля — та пропала?
 Се так колись і вітер пропаде! —
 дивується вона.

«Людський хлопець, дядька Лева небіж, Лукаш на ймення», зацікавлено розглядаючи Мавку й одночасно граючи на сопілці українські веснянки, зачаровує лісову красуню — і в її серці зароджується незгасне кохання до юнака.

Прекрасними й дивними здаються Мавці люди порівняно з лісовими істотами: лише люди «так ніжно... кохаються», уміють творити щось «вічне і величне», лише людина може прожити життя, залишивши по собі красу. Тепер усе попереднє життя їй згадується крізь серпанок смутку, а майбутнє мріється лише з людьми, лише з коханим, з яким у неї багато спільного. Адже й Лукаша вразила особлива краса лісової чарівниці, дивний вираз очей, її незвичайна, багата, поетична мова.

Оцей особливий стан Мавки, зацікавленої людьми, закоханої в людину, особливо виразно розкривається в її монологах, що починаються словами «Нічого. Спала. Хто ж зимою робить?», «Коли б ти, нічко, швидше минала!» і в діалогах із Лукашем.

У другій дії бачимо лісову вродливицю серед людей. Тут вона символізує людину, що не зазнала впливу суспільства, у неї душа не «така саміська», як у людей, вихованих суспільством. Навіть мудрий дядько Лев не знає такого слова, яке б розкрило їй таємниці суспільної людини, допомогло збагнути людські клопоти.

На відміну від більшості людей, Мавка перебуває в повній гармонії з природою, для неї робота — не повинність невільника, раба, наймита перед своїм хазяїном, не лише засіб до існування, а потреба душі, розумне, осмислене діяння, нероздільне з красою. Тому, коли Мавка «глядить корів, то більше дають набілу»; нивка, яку вона обробляла, родить гарно, як ніколи до того; ліс, дарами якого бережно, розумно користується, відкриває перед «нею всі свої скарби; на подвір'я, яке «умаїла квітками попідвіконню — любо подивитись!»

Живучи в Лукашевій сім'ї, Мавка спіткалася із грубістю, черствістю, егоїзмом. І вона добротою, ніжністю хоче захистити чисте кохання від цих проявів зла, захистити «цвіт душі» свого коханого, своє і його щастя. У цій боротьбі ніжна Мавка виявляє стриманість, терплячість — на грубощі Лукашевої матері відповідає лагідно й покійно. І хоч зневіряється на якусь мить і йде в обійми забуття, та знову воскресає для боротьби за щастя, за кохання, за добро, за красу людської душі й торжество правди. Мавка завжди поривається до ідеалу, до краси. Ці думки увиразнюються фразеологізмами: «Не зневажай душі своєї цвіту», «Смутно, що не можеш ти своїм життям до себе дорівнятись», «Що ж? Хіба крові не варта краса?», «Ні! Я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає». Безсмертна лісова царівна все-таки виходить переможницею в боротьбі за «цвіт душі» свого коханого. У кінці твору вона спалахує давньою красою, з'являється перед юнаком знову «у зорянім вінці», знову разом із ним єднає свою

долю. Правда, краса, благородство перемагають над усім лукавим, потворним, антигуманним.

2-га група

Проблемне питання. Які проблеми порушує поетеса через образ Лукаша?

Шляхи виконання

Через психологічний аналіз духовного світу героя, його характеру саморозвитку (боротьба в його душі світлих, чистих поривань з буденщиною).

Узагальнення групи

З Лукашем ми зустрічаємось напровесні на галяві волинського лісу. Це — «дуже молодий хлопець, гарний чорнобривий, стрункий, в очах ще є щось дитяче; убраний «...в полотняну одягу... сорочка випущена, мережана біллю, з виложистим коміром, підперезана червоним поясом, коло коміра і на чохлах червоні застіжки, свити він не має; на голові бриль; на поясі ніжик і ківшик з лика на мотузку».

У цьому зовнішньому портреті вбачається щирість, дитяча допитливість, чистота помислів юнака. В одній з ремарок письменниці повідомляє про мистецький хист Лукаша: «З очеретів чуто голос сопілки, ніжний, кучерявий, і як він розвивається, так розвивається все в лісі. Спочатку на вербі та вільхах замайо-ріли сережки, потім береза листом залепетала. На озері розкрились лілеї білі й зазолотили квітки на лататті. Дика рожа появляє ніжні пуп'янки».

Зустріч з Мавкою, кохання до неї окрило Лукаша. Він захоплюється красою Мавки, з подивом спостерігає, зачаровано слухаючи її розповідь, як міниться вираз її очей про зимовий сон природи. Але лицемірство, корисливість, що панують у взаєминах людей, уже проникли і в душу Лукаша. Недарма він засоромився при відповіді на Мавчине питання: «Чи гарна ж я тобі?», «Хіба ти сам собі не знайдеш пари?».

Мова Лукаша вказує на його соціальне походження, вона пересипана просторіччями, діалектизмами: «лепсько грає», «сидіти тута», «непевне місце», «хтів собі вточити соку», «любощі такі солодкі» та інші. Покохавши Мавку, Лукаш розкриває перед нею свою поетичну душу. Як і його кохана, він чує, «як солов'ї весільним співом дзвонять», «вже не щебечуть, не тьохкають, як завжди, а співають: «Цілуй! Цілуй! Цілуй!»

Коли Мавка прийшла жити в сім'ю Лукаша, а його мати почала постійно дорікати своєму синові і грою на сопілці, і ніжними

взаєминами з Мавкою, бо це нібито відриває їх від роботи, Лукаш намагається захистити й себе, і Мавку. Але й він скоро «захворів», заразившись від своєї матері породженими віками невільницького життя пороками; робота і краса — несумісні; невістка в сім'ї — невільниця, гірша наймички, і цінують її за придане; всім і за все треба віддячувати, навіть за почуття любові; «...ім така невістка не до мислі... Тобі недобра з їх свекруха буде!», «ім невістки треба, бо треба помочі — вони старі. Чужу все до роботи заставляти не випадає... Наймички — не дочки», «Була надія, що віддячусь потім» — кидає він Мавці на її пристрасне благання не зневажати «душі своєї цвіту». Як іржа, врзалося це в душу Лукаша, витравлюючи любов до природи, і любов до народних казок, легенд, пісень, якими так захоплювався мудрий дядько Лев.

Розрив з Мавкою й одруження з лицемірною, ледачою, духовно убогою Килиною стало торжеством приватновласницького світу.

Але в останній сцені Леся Українка показує торжество краси в душі Лукаша. Звернений до власної долі монолог Лукаша перейнятий не стільки скорботою, скільки вірою в високе призначення людини, силу людського хисту, розуму, волі. Бажано прочитати монолог від слів: «Хто ти?..» і до кінця всю останню ремарку твору. У всій п'єсі, зокрема в образах Мавки і Лукаша, звучить осуд суспільних порядків, за яких гинуть найкращі якості людської вдачі.

3-тя група

Проблемне питання. Як письменниця розкриває в образах матері Лукаша й Килини духовне зубожіння, дисгармонію з природою?

Шлях виконання

Розкрити грубість, лицемірство, спотворене уявлення про працю (авторська характеристика в ремарках, зображення взаємин між собою, з іншими персонажами, у ставленні до природи, через їхню мову).

Узагальнення групи

Мати Лукашева — рідна сестра Лева. Вона, вдова, бажаючи своєму синові щастя, стала рабинею загальноприйнятої, породженої суспільством думки про власність як про єдине щастя.

Ця ж біда спіткала й Килину. Залишившись вдовою з двома дітьми, вона піклувалася перш за все про те, як їх нагодувати, одягнути, як утвердити для них «авторитет» серед людей. І в погоні хоч за якими-небудь матеріальними статками, за найнеобхіднішим для існування своїх дітей вона також розгубила свої

духовні скарби, а може, навіть не змогла їх і придбати за тією безперервною турботою про хліб насущний.

Найстрашніше, що багато таких нещасних, які поневолені дріб'язковими турботами, не відчувають себе їхніми рабами, хоч вони є ними. І для того, щоб раби збагнули своє становище й відчули, наскільки воля прекрасна порівняно з рабством, Леся Українка «посилає» до людей Мавку.

4-та група

Проблемне питання. Як у творі розкривається проблема людини й природи?

Шляхи виконання

Дослідити засоби творення образу дядька Лева як великого природолюбця (портретна характеристика в ремарках; його ставлення до столітнього дуба), дослідити ставлення Мавки, Лукаша, матері Лукаша, Килини до лісу.

Узагальнення групи

Дядько Лев «дуже добрий з виду», у нього «довге волосся білими хвилями спускається на плечі з-під сивої шапки-рогатки», на ньому світлий, ясно-сивого кольору полотняний одяг, що свідчить і про високий естетичний смак тих, хто цей одяг робив, і про високий естетичний смак тих, хто його носить.

Змальована світлими фарбами зовнішність дядька Лева гармонує з душевною його красою та з ніжною красою лісового куточка.

Досвідчений дядько Лев з тих обдарованих буйною фантазією людей, які можуть упіймати казку вітру, землі, місяця, води, пташки, дерева, трав, а силою отого мудрого слова одухотворити добро, красу чи знешкодити зло; він з тих людей, які в лісі можуть «зустріти» Лісовика й Перелесника, Мавку й Русалку, Водяника. Дуже трепетно він ставиться до столітнього дуба, прагнучи зберегти лісового красеня від сокири, заповідає поховати себе саме під ним. На жаль, споживацький спосіб життя перемагає: Килина з матір'ю Лукаша після смерті дядька Лева продають його.

Завдяки Мавці Лукаш починає розуміти, що в лісі нічого мертвого немає. Пригадайте, як він зумів збагнути почуття ясена до дикої рожі. Лукаш розуміє, якою безборонною може бути природа, аж тоді, коли Лісовик перетворює його на вовкулаку.

Для Мавки в лісі існує безліч табу, зокрема заборона нищити живі рослини. І навіть коли вона намагається порушити заборону, прагнучи догодити матері (діалог Польової Русалки з Мавкою) і врятувати своє кохання, перемагає споконвічна істина — не руш живе, не вбивай! Тому Мавка врізає собі руку.

Для матері Лукаша й Килини природа є засобом споживацтва, задоволення власних потреб. Коли вони прийшли жити в цю місцину, вона вражає своєю первозданністю, незайманістю, людина тут не господар, а гість. У ремарці до другої дії ми спостерігаємо, що людина, облаштовуючи свій побут, нищить гармонію, красу навколо себе. Порівняймо:

До приходу людини	Після...
<p>«Старезний, густий, предковичний ліс на Волині. Посеред ліса простора галява з плакучою березою і з великим прастарим дубом. Галява скраю переходить в куп'я та очерети, а в одному місці в яро-зелену драговину — то береги лісового озера, що утворилося з лісового струмка. Струмок той вибігає з гущавини ліса, впадає в озеро, потім, по другім боці озера, знов витікає і губиться в хащах. Само озеро — тиховоде, вкрите ряскою та лататтям, але з чистим плесом посередині. Містина вся дика, таємнича, але не понура, — повна ніжної задумливої поліської краси. Провесна. По узліссі і на галяві зеленіє перший ряс і цвітуть проліски та сон-трава. Дерева ще безлисті, але вкриті бростю, що от-от має розкритись. На озері туман то лежить пеленою, то хвилює од вітру, то розривається, odkриваючи блідо-блакитну воду»</p>	<p>«На галявині вже збудовано хату, засаджено городець. На одній нивці пше-ниця, на другій — жито. На озері плавають гуси. На березі сушиться хустя, на кущах стримлять горшки, гладішки. Трава на галявині чисто викошена, під дубом зложений стіжок. По лісі калатають клокічки — деь па-сється товар»</p>

3. Теорія літератури

Неоромантизм (новоромантизм) — так називала Леся Українка та інші творчий метод тих письменників кін. ХІХ — поч. ХХ ст., які поєднували у своїй творчості реалістичне зображення життя з романтизмом.

Леся Українка писала: «Справжній новоромантизм зневажає не самий натовп, тобто не особи, що складають натовп, а той рабський дух, який змушує людину добровільно зачисляти себе до натовпу, як до чогось стихійного, що поглинає, нівелює, стирає індивідуальність, приносить її в жертву інстинкту, стадності. Новоромантик протиставляє натовпу не героя, не вибрану особу, а суспільство свідомих осіб, у якому він, цей натовп, розчинився б без залишку»:

Ознаки:

- властива виразність суспільних ідеалів;
- прагнення до визволення особистості;

- гармонія ідеалу з життєвою правдою;
- Леся Українка не поділяла персонажів на головних і другорядних, а наділяла всіх якостями повнокровних самоцінних особистостей;
- її ліричні та драматичні твори наснажені визвольним пафосом, їм притаманні гострота конфлікту між добром і злом, правдою і кривдою, оптимістична віра в перемогу перших.

Драма-феєрія (від франц. — фея, чарівниця) — один із жанрових різновидів драми. Для цього драматичного виду властивий фантастично-казковий сюжет, у ньому відбуваються неймовірні з реального погляду перетворення, поряд з людьми діють створені уявою письменника фантастично-міфічні істоти.

IV. Узагальнення вивченого матеріалу

- На основі знань про неоромантизм як літературний напрям доведіть, що «Лісова пісня» твір неоромантичний. (*Неоромантичне утвердження духовно-естетичної сутності людини, її творчих можливостей; конфлікт між буденним життям і високим пориванням душі особистості, дійсністю і мрією; індивідуальність і натопт*).
- Розкажіть (*уявивши себе Мавкою або Лукашем*) про свого коханого, чим він неповторний, чого вас навчив або зачитайте листи до героїв, написані вдома.
- Створіть асоціативний кущ:
Мавка — міфологічна істота — лісова царівна...
Лукаш — хлопець — поет в душі...

V. Висновок

Звучить останній монолог Мавки.

Ці слова сповнені світлої туги, у них звучить акорд на честь доброго, справедливого переможця.

У «Лісовій пісні» цей переможець — людина мудра, добра, творча, гармонійна, що в леті за своїм щастям постійно б'ється зі злом, радіє і страждає, падає і піднімається, гине і воскресає, але летить і тільки — до краси.

Vi. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

Vii. Домашнє завдання

На основі опрацьованого відповідати на питання: що єднає образ Мавки з Лесею Українкою?

Урок № 54

**РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ.
ПИСЬМОВИЙ ТВІР-РОЗДУМ НА ТЕМУ**

**«НЕВМИРУЩІСТЬ ДУХОВНОЇ КРАСИ
ЗА ДРАМОЮ-ФЕЄРІЄЮ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «ЛІСОВА ПІСНЯ»**

Мета: розвивати навички писемного мовлення, навчати грамотно формулювати тези, добирати аргументи, аналізуючи твір, робити висновки; формувати культуру письма.

Тип уроку: застосування навичок і вмій.

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчання. Оголошення теми й мети уроку

II. Сприйняття та засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Слово вчителя

Протягом декількох уроків ми детально опрацювали драму Лесі Українки «Лісова пісня», робили узагальнення. Але маю впевненість, що цей твір викликав у кожного особисте ставлення до порушених проблем. Цікаво дізнатися, як молодь ХХІ століття, коли світосприймання будується на матеріальних благах, ставиться й розуміє значення духовної краси у світі. Щоб робота була цікавою й оригінальною, скористайтеся декількома порадами:

- Не судіть про мистецтво з підозрілою легкістю та готовністю.
- Остерігайтеся стати пихатим суддею геніїв. Пам'ятайте про дистанцію між ними й нами.
- Уникайте безглуздих фраз.
- Дотримуйтеся обов'язкового правила культури письма: використовуючи чужу думку, назвіть автора, зробіть посилання на його працю.
- Недоречне часте вживання особового займенника у вставних конструкціях.
- Не бійтесь сумнівів: можливо, здається, ймовірно — ці слова підкреслюють ваші роздуми.

2. Самостійна робота учнів над твором

III. Домашнє завдання

Завершити роботу над твором.

Додаток до уроку

Зразок твору

НЕВМИРУЩІСТЬ ДУХОВНОЇ КРАСИ

(за драмою-феєрією Лесі Українки «Лісова пісня»)

Не зневажай душі своєї цвіту...
Леся Українка

Пишно цвіла душа Лесі у хворому тілі. Свою внутрішню красу вклала поетеса в драму-феєрію «Лісова пісня». Цей твір став утіленням мрій, сподівань, прагнень авторки.

З дитинства Леся Українка вимріявала феєрію. До цього спонукав казковий світ рідного Полісся. Любов до краю, його дивовижної чарівності помітна в ремарці: «Містина вся дика, таємнича, але не понура, повна якоїсь ніжної, задумливої краси». Чутлива душа, багата фантазія — усе допомагало поетесі жити і бачити тонкий світ духів.

Та не тільки Полісся має невидимих мешканців, вони є скрізь. Так, М. Коцюбинський, маючи особливе сприйняття оточення, створив лебедину пісню кохання Івана й Марічки в повісті «Тіні забутих предків». І в Карпатах бігають нявки по смерекових лісах. Отже, кожний ліс має оте невидиме життя, що вирує, мов гірська річка, і звичайним людям його не побачити й не досягнути.

Леся Українка поєднала два світи: людей і духів. Міфологічні образи, які перейшли в драму з дохристиянських вірувань нашого народу, стали добрими, хоч «свавільні, люблять глузувати» й «душі не мають», та «серце добре» в них.

Килина не була духовно багатою. Вона не слухала розмови лісу, не любила житніх полів, не бачила краси й ніжності поліської природи. До таких людей приходять схожі на них духи — злидні. Кожна хвилина життя буде скорботною і важкою для них.

Мавка ж чує гармонію музики, душі. Вона не знає людського світу, звичаїв, проблем. Зустріч із Лукашем дала їй людське кохання. «Чи в людей паруються надовго?» — спитала лісова дівчина. «Навік», — сказав їй хлопець. Справді, це пророчі слова. Духовна краса людини — здатність любити. Що є у світі невмирущим і вічним? Кохання.

Героїня «Лісової пісні» хотіла жити в земному світі, але це приносило їй страшні муки. Легкість, радість, піднесеність, воля

змінилися обов'язками, неприязню і зневагою. Так живуть люди: незліченні забобони, поганий настрій, злість, невдоволення. Ніяких високих почуттів, емоцій. Чому Мавка й Лукаш могли бути разом? Земний хлопець мав багату душу, здатну творити, «цвіт душі». Хоча заземленість притаманна героєві, уміє він жити у світі гармонії. Для нього зустріч із Мавкою була дуже значущою.

Коли лісова царівна перетворилася у вербу, її слова про те, що «німого в лісі в нас нема нічого», стали цілком зрозумілими. Вона показала своєму коханому світ духів, лісу, озера, що помстився потім Лукашеві за зраду, страждання Мавки. Перекинувшись вовкулакою, просив він прощення й отримав його: очистився від буденності, скверни, духовних вад. Ще більше зміцнився «собор його душі». Сопілка, вирізана з дівчини-верби; заспівала-заговорила ніжним голосом Мавки, і Лукаш збагнув усе й відчув, що кохання вічно житиме в його серці.

Хлопець загинув, але свободний дух його став сильним у любові й вірності.

За українською народною міфологією, мавки не мають душі, але Мавка Лесі Українки отримала її в стражданнях. Внутрішня краса лісового духу стала красою справжньої дівчини. Кохання зробило її людиною.

Умирає тіло, але дух зберігає всі скарби. Мавка й Лукаш у своїй вічній любові залишилися разом. Краса їхніх душ стала міцнішою й розцвіла, бо об'єдналися вони в одне спільне джерело прекрасного (Олена КРЮЧКОВА, 11 кл., Українська гімназія)

Урок № 55

КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 3.

ТВОРЧІСТЬ М. КОЦЮБИНСЬКОГО, О. КОБИЛЯНСЬКОЇ,
В. СТЕФАНИКА, ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Мета: перевірити рівень засвоєння вивченого матеріалу з теми; формувати вміння роботи з різнорівневими завданнями; розвивати навички узагальнення й аналізу вивченого матеріалу; виховувати прагнення самовдосконалення.

Тип уроку: контроль знань.

Обладнання: тестові завдання.

ХІД УРОКУ

i. Мотивація навчальної діяльності.

Повідомлення теми і мети уроку

ii. Оголошення змісту завдань

Варіант I

Рівень I (0,5 б.)

Продовжіть речення або визначте правильне твердження.

1. За жанром твір «Інтермеццо» — ...
2. В уривку: *«Вона і перше любила пишно вбратись, а тепер навіть у будень носила шовкові хустки, дорогі й писані мудро, блискучі дротяні запаски, а важкі згарди гнули їй шию»* сказано про:
А Марічку з повісті «Тіні забутих предків»;
Б Рахіру з повісті «Земля»;
В Палагну з повісті «Тіні забутих предків»;
Г Анну з повісті «Земля».
3. Героями повісті «Земля» є:
А Мавка й Лукаш;
Б Марічка й Іванко;
В Палагна та Юра;
Г Сава й Михайло.
4. Продовжіть цитату: *«Від цієї пригоди Іван ходив усе зібганий у поясі, а люди прозвали його...»*

5. Новела — це...

6. З якого твору Лесі Українки рядки:

Україно моя! Сам Бог поставив
Супроти тебе силу невблаганну
Сліпої долі?

А «Contra spem spero!»;

Б «І все-таки до тебе думка лине»;

В «І ти колись боролась, мов Ізраїль»;

Г «Хвиля».

7. Визначте віршовий розмір:

І все-таки до тебе думка лине,
Мій занепащений, нещасний краю,
Як я тебе згадаю,
У грудях серце з туги, з жалю гине.

А Дактиль;

Б анапест;

В ямб;

Г хорей.

Рівень II (2 б.)

Дайте розгорнуту відповідь на питання.

1. Охарактеризуйте образ ліричного героя з новели «Intermezzo».
2. Поясніть назву новели «Камінний хрест»?
3. Як ви розумієте слова з «Лісової пісні»: «Своїм життям до себе дорівнялись»?

Рівень III (3 б.)

Напишіть лист до героя твору, який вас найбільше вразив.

II варіант

Продовжіть речення або визначте правильне твердження.

1. «Розплющую очі. Тепер я певний, що то з того посіву зійшла *срібна нитка* вівсів, гнеться й блищить, мов шабля, *довговусий ячмінь*, пливе *текуча вода* пшениці». Підкреслені в уривку сполуки є тропами:
 - А порівняння;
 - Б метафора;
 - В епітет;
 - Г гіпербола.
2. М. Коцюбинський є представником літературного напрямку:
 - А експресіонізм;
 - Б імпресіонізм;

В романтизм;

Г класицизм.

3. Тема влади землі над селянином розкрита у творі:

А «Інтермеццо»;

Б «Земля»;

В «Лісова пісня»;

Г «Камінний хрест».

4. Тема масової еміграції галицького селянства за океан розкрита у творі...

5. Драма-феєрія — це...

6. Про кого з героїв сказано у творі «Лісова пісня» Лесі Українки:

Люблю старого. Таж якби не він,
Давно б уже не стало сього дуба,
Що стільки бачив наших рад, і танців,
І лісових великих таємниць?

А Лукаша;

Б Лісовика;

В Перелесника;

Г дядька Лева.

Рівень II

Дайте розгорнуту відповідь на питання.

1. Розкрийте причини братовбивства в повісті «Земля» О. Кобилянської.
2. Розкажіть про історію виникнення повісті «Тіні забутих предків». Розкрийте зміст назви.
3. Охарактеризуйте інтимну лірику Лесі Українки.

Рівень III

Складіть інтерв'ю з героєм твору, який вас найбільше вразив.

III. Підсумок уроку

IV. Домашнє завдання

Повторити відомості з теорії літератури.

Урок № 56

М. ВОРОНИЙ — «ІДЕОЛОГ»

МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ, БАГАТОГРАННА ДІЯЛЬНІСТЬ

- Мета:** розглянути основні віхи життєвого і творчого шляху М. Вороного, його багатогранну діяльність; розкрити суть новаторства М. Вороного в поезії; учити учнів добирати необхідний матеріал з літератури; розвивати мислення, уміння зіставляти факти, робити висновки; виховувати естетичні смаки, почуття прекрасного.
- Тип уроку:** засвоєння нових знань та умінь.
- Обладнання:** портрет поета, роздрукований матеріал для роботи в групах.

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Повідомлення теми й мети уроку

Микола Вороний — постать в українській культурі неординарна. Щоб переконатись у цьому, досить згадати, що він був поетом, перекладачем, критиком, істориком літератури, публіцистом, актором, режисером, редактором, дослідником національного театру, світової та вітчизняної драматургії, громадським діячем. Вивченням життя і творчості М. Вороного ми починаємо знайомство з долями українських письменників, що через несприйняття історичних подій 20–30-х років опинилися в еміграції, були репресовані або ж морально зламалися й прийняли умови, які диктувала епоха. У 1938 році М. Вороний був розстріляний більшовицькою владою, його ім'я і творчість були приречені на забуття. Чому? Чим саме М. Вороний не підходив під шаблон «людини маси»? На ці питання ми спробуємо знайти відповіді.

II. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Слово учителя

М. Вороний знаменує собою значну сторінку в житті нашої літератури й культури загалом. Його поетичний доробок кри-

тика порівнювала з творчістю Шарля Бодлера й Поля Верлена. Павло Тичина, Максим Рильський вважали його своїм учителем. Саме М. Вороний примусив цілі покоління творців замислитися над сутністю художнього слова, над філософією мистецтва. І в естетичних поглядах, і в творчості він був новатором художніх форм, прагнув розширити естетичні горизонти нашої літератури, закликав українських митців «уступити на європейський шлях». Поет відстоював право поезії нести красу «чуттів і замислів» людських. Доля послала йому в житті складні випробування.

2. Знайомство з біографією М. Вороного за планом (робота в групах з біографічним матеріалом)

1. Життєва доля письменника.
2. М. Вороний і театр.
3. Трагічні 30-ті роки.
4. Естетичні погляди на літературу.
5. Творчий доробок письменника (тематичне й жанрове розмаїття).

Матеріал для вчителя

Микола Кіндратович Вороний народився 24 листопада (6 грудня) 1871 року в сім'ї ремісника. Батько — К. П. Вороний походив із кріпаків, мати — О. Д. Колачинська — з роду освітнього діяча XVII–XVIII століття, ректора Київської академії П. Колачинського. Навчався в Харківському реальному училищі, пізніше — в Ростовському реальному училищі, звідки був виключений за зв'язки з народниками, читання й поширення забороненої літератури. Три роки перебував під наглядом поліції із забороною вступати до вищих навчальних закладів Росії. Продовжував навчання у Віденському і Львівському університетах (філософський факультет). У Львові зближився з І. Франком, який справив великий вплив на формування його світогляду, літературно-естетичних поглядів. Працював бібліотекарем і ко-ректором Наукового товариства імені Шевченка. Мріяв стати режисером. Мрія збулася — режисер українського театру товариства «Руська бесіда». Працював у редакції журналу «Життя і слово», де вів рубрику «Вісті з Росії». Допомігав І. Франкові у виданні газети «Громадський голос» і «Радикал», деякий час був неофіційним редактором журналу «Зоря». З 1897 — актор труп М. Кропивницького, П. Саксаганського, О. Васильєва та ін. 1901 р. залишив сцену й служив в установах Єкатеринодара, Харкова, Одеси, Чернігова. Загалом театрові М. Вороний віддав третину свого життя. У 1910 році оселився в Києві, працював у театрі М. Садовського,

викладав у театральній школі. Жовтневої революції Вороний не сприйняв і в 1920 р. емігрував за кордон. Жив у Варшаві, де зближився з польськими письменниками Ю. Тувімом і Л. Стаффом, невдовзі переїхав до Львова. Викладав в українській драматичній школі при Музичному інституті імені М. Лисенка, деякий час був директором цієї школи. Після повернення в Україну (1926) вів педагогічну й театрознавчу діяльність. Перші поетичні твори написав ще навчаючись у Харківському реальному училищі. Друкуватися Вороний почав у 1893 (вірш «Не журись, дівчино»). Публікувався в періодичних виданнях «Зоря», «Літературно-науковий вістник», «Засів», «Дзвін», «Сяйво», «Рада», в антологіях, збірниках, декламаторах початку ХХ століття: «Акорди», «Українська муза», в альманахах «Складка», «За красою», «Дубове листя», «На вічну пам'ять Котляревському», «Багаття» та ін. У 1901 в «Літературно-науковому вістнику» опублікував відкритий лист програмного характеру, де закликав письменників до участі в альманасі, «який змістом і формою міг би хоч трохи наблизитись до нових течій і напрямів сучасних літератур». У виданому ним альманасі «З-над хмар і долин» (Одеса, 1903) поряд з модерними поезіями були представлені твори поетів, що гостро виступали проти декадансу, «чистого мистецтва» та інших течій у літературі й мистецтві, — І. Франка, П. Грабовського, Лесі Українки, М. Старицького, В. Самійленка та ін. Перша збірка Вороного «Ліричні поезії» вийшла 1911 р. у Києві (важкий період для письменника: розлучення з дружиною, яку любив протягом усього життя). Вірші були сповнені музикальності, свіжості образів. У наступній збірці «В сяйві мрій» (1913) Вороний іде шляхом певної естетизації, самозамилування ліричного героя. Поезія Вороного дедалі глибшає змістом, порушує загальносвітові теми, філософські питання («Мандрівні елегії»). Він одним із перших уводить у лірику тему міста, переймає ряд традиційних мотивів європейської поезії, де протиставляється поетична одухотвореність і буденність, утверджує нестримне прагнення людини до краси, світла, осягнення космосу («Ікар», «Сонячні хвилини»), розкриває трагізм духовної самотності (цикл «Осокори»). Орієнтована передусім на читача, вихованого на кращих зразках світової літератури, поезія Вороного була, за висловом О. І. Білецького, «явищем високої художньої цінності». Творчість Вороного знаменує розрив з народницькою традицією, їй притаманна різноманітність метричних форм і строфічних побудов. Тяжіння до модернізму не перешкоджало Вороному писати твори, пройняті щирою

любов'ю до народу, шаною до його кращих синів («Краю мій рідний», «Горами, горами», «Привид», вірші, присвячені Т. Шевченкові, І. Франкові, М. Лисенкові). Водночас створює поезії, у яких висміює національну обмеженість, псевдопатріотизм, його антигуманістичну, аморальну сутність («Мерці», «Молодий патріот», «Старим патріотам»). Вороному належить ряд мистецтвознавчих («Пензлем і пером») і театрознавчих розвідок («Театральне мистецтво й український театр», 1912; «Театр і драма», 1913, у якій виступає прихильником системи Станіславського; «Михайло Щепкін», 1913; «Український театр у Києві», 1914; «Режисер», 1925; «Драматична примадонна», 1924 — про сценічну творчість відомої актриси Л. Ліницької). Вороний — автор ряду літературознавчих статей, театральних рецензій. У спадщині Вороного значне місце посідають переклади й переспіви з інших літератур. На початку тридцятих років митця судили, вирок — трирічне заслання до Казахстану. Вирок було замінено забороною проживати в Україні. Син Марко прагне добитися помилування, але його звинуватили в націоналізмі, заарештували й відправили на Соловки.

Вивчення архівів КДБ (комітет державної безпеки) дозволило документально точно визначити, що Вороний проходив по груповій справі з традиційним для того часу формулюванням «за участь у контрреволюційній військово-повстанській організації» і 29 квітня 1938 року особлива трійка при НКВС (народний комітет внутрішніх справ) Одеської області розглянула «справу тринадцятьох» і всім винесла вирок «розстріляти». М. Вороного розстріляли 7 червня 1938 р.

3. Запис у зошити найцікавіших фактів біографії письменника

III. Узагальнення вивченого матеріалу

1. Продовжіть речення

- М. Вороний народився...
- Його батьками були...
- Освіту здобув у...
- Мріяв стати...
- Працював у...
- Стає ініціатором видання альманаху, метою якого є...
- Причиною еміграції у 1920 р. була...
- Повертається в Україну в... році

- Є представником літературного напрямку...
- Був поетом,...
- Я запам'ятав такі збірки...
- М. Вороний закликав українських письменників до...

2. Усне висловлювання

- Чим саме М. Вороний не підходив під шаблон «людини маси»?

IV. Висновок

V. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

Vi. Домашнє завдання

Підготувати розповідь про життя і творчість М. Вороного, повторити відомості про неоромантизм; індивідуально: ідейно-художній аналіз поеми «Євшан-зілля».

Урок № 57

**ЗМІСТ І ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕЗІЇ
М. ВОРОНОГО. МОТИВ НЕОБХІДНОСТІ ДЛЯ ПОЕТА
БУТИ «ЦІЛИМ ЧОЛОВІКОМ» У ВІРШІ «ІВАНОВІ ФРАНКОВІ».
«БЛАКИТНА ПАННА» — ЄДНІСТЬ КРАСИ ПРИРОДИ
Й МИСТЕЦТВА. УЗАГАЛЬНЕНО-ІДЕАЛІЗОВАНИЙ
ЖІНОЧИЙ ОБРАЗ У ВІРШІ «ІНФАНТА»**

Мета: навчати учнів характеризувати тематику і проблематику віршів М. Вороного, визначати їхні жанрові й ритмомелодійні особливості; дослідити поетику символізму у вірші «Інфанта»; розкрити неоромантичне звеличення краси природи у вірші «Блакитна панна»; виховувати розуміння національної свідомості, поцінування краси поетичного слова, його здатності об'єднувати людей роздумами над вічними проблемами життя.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: тексти поезій, репродукція картини Дієго Веласкеса «Інфанта Маргарита».

*Її я славлю і хвалю, і кожну її хвилину
готов оддати я без жалю!
Мій друже, я красу люблю —
як рідну Україну!
М. Вороний*

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань, умінь, навичок

- Висвітліть життєвий шлях М. Вороного в соціальному й культурному контексті української дійсності перших десятиріч ХХ ст.
- Чим була зумовлена відозва Вороного до українських письменників, які ідеї в ній проголошувались?
- Пригадайте зміст поеми «Євшан-зілля», вивчену в попередніх класах, схарактеризуйте тему, розкрийте образність.
- Дайте загальну характеристику неоромантизму як літературному напрямку.

ii. Мотивація навчальної діяльності учнів.**Повідомлення теми й мети уроку****«Групування»**

- а) життя;
- б) творчість;
- в) естетичні засади.

iii. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу**1. Слово вчителя**

С. Єфремов про М. Вороного сказав: «Зразок поета-естета, що найбільше кохається у формі поезії, — жрець краси, пурист художнього слова. «Яка краса! Усе життя в акорди перелить, з високих дум і почуття нове життя творить!» — міг би сказати й про себе поет, якщо акордом вважати музику вірша». Найхарактерніша ознака віршів М. Вороного — музикальність. Він починав творити не стільки від словесного образу, як од музики. Для поета краса — богиня, «натхненна чарівниця», якій він ладен ставити храми і все віддати за красу. (Акцентуація уваги на епіграфі уроку.) Поетичні твори Вороного легкі, чисті, музикальні. Автор — співець ідеалів, тих недосяжних високостей, яких прагне душа людська, і разом співець серця, розбитого коханням.

Патріотична лірика Вороного — яскравий художній документ часу революційних перетворень: у ній акумульовано прагнення кращих синів нації збудувати свою державу.

2. Робота над змістом поезії «Іванові Франкові»***Істрія створення***

Іван Франко у вступі до своєї поеми «Лісова ідилія» подає «Послання» до М. Вороного, називаючи його «ідеалістом непоправним» і наголошуючи на недоречному відході М. Вороного від активної громадянської позиції. М. Вороний у відповідь на звернення І. Франка створив поезію «Іванові Франкові», де в художній формі задекларував принципи власної поетичної творчості: інтуїтивне, позараціональне осягнення краси, вільний політ фантазії, розкуте вираження душевних переживань.

Причому, треба зауважити, що полеміка з І. Франком, а краще сказати, обстоювання свого творчого кредо, продовжувалася М. Вороним і у його листуванні з видатним поетом. Дякуючи йому за «Послання», в одному з листів М. Вороний писав: «До всього того я ще жадаю від поета ширшого обсягу, оригінальності і справжньої поетичної форми. Я не хочу виключно забиватись в тихий

залив свого серця,— я хочу бути лише цілим чоловіком... Риторизму не визнаю».

Виразне читання вірша

Бесіда за змістом

- Яким на початку вірша подає поет образ людського життя?
- Поясніть вислів: «Одна з них — велетень-гнобитель, а друга — геній-визволитель».
- Розкрийте суть риторичного запитання: «Як маю я його цуратись чи від ударів ухилятись?»
- Яку відповідь дає герой на це запитання? Прокоментуйте рядки «О ні!... Мене чекають кари, страсти».
- Яких митців бачить поряд себе автор? Як їх характеризує? Який художній прийом використовує?
- Прокоментуйте рядки: «Але коли повсякчас битись, то може серце озлобитись».
- У чому бачить значення поезії автор? Прочитайте відповідні рядки.
- Як у вірші автор відстоює свою позицію, які аргументи наводить? Процитуйте.
- Розкрийте зміст рядків: «Моя девіза — йти за віком і бути цілим чоловіком».
- Розкрийте зміст епіграфа до вірша.

Очікуваний результат роботи

У вірші-присвяті «Іванові Франкові» М. Вороний, звертаючись до побратима по перу Івана Франка, викладає свої погляди на життя, на місце й завдання в ньому, на поезію. Вороний намагається розібратись, чи має поезія бути зброєю в руках митця, чи мистецтво має відтворювати тільки прекрасне. У житті є «велетні-гнобителі» і «генії-визволителі». Він воліє йти за генієм до бою. Поет бореться своїм щирим словом, не чекаючи слави, нагород, наражаючись на небезпеку, і йому прикро, що поряд стають, теж немовби до бою, «а справді для пихи своєї з порожнім серцем фарисеї І паперовими мечами Вимахують над головами». Проте не можна увесь час боротися, від цього серце озлоблюється, черствіє. Тому звернення до вільної поезії — це «не дурниці», це душі відрада, «найкращий скарб душі». Він доходить висновку, що митець не має права не реагувати на суспільне життя, не боротись за щасливе майбутнє, але водночас душа прагне пізнання «надземного», охоплення неосяжного, тому й цю потребу митець має задовольнити:

Моя девіза йти за віком
І бути цілим чоловіком!

3. Виразне читання вірша «Блакитна панна»

Самостійна робота в парах за питаннями

- Тема вірша.
- Які засоби використовує автор для створення образу весни?
- Визначте вид лірики.
- Поясніть значення слів: *осанна*, *арабески*, *фрески*, *гротески*, *блавати*.
- Доведіть, що твір неоромантичний.

Очікуваний результат роботи

Поезія «Блакитна панна» — взірць пейзажної лірики. Поет М. Вороний оспівав весну як блакитну панну. Поряд зі звичними, традиційними у фольклорі та в літературі засобами виразності (весна запашна, чарівна, у прозорих шатах, у серпанках) автор використовує біблійну урочисту лексику («Осанна!»), метафори («в душі моїй, в сяйві мрій в'ються хмелем арабески»), мистецькі терміни (арабески, фрески, гротески). І це надає творові непоторне інтелектуально-мистецьке естетичне забарвлення.

1. Виразне читання поезії «Інфанта»

Бесіда за змістом

- Якою постає природа на початку вірша?
- Яких відтінків вона набуває з появою героїні?
- Якими рисами наділений портрет незнайомки? Прочитуйте.
- Поясніть значення слова «інфанта». (*В Іспанії і Португалії називали неповнолітніх принцес*)
- Зверніть увагу на репродукцію картини Дієго Веласкеса «Інфанта Маргарита», сторіть словесний портрет дівчини.
- опишіть стан душі ліричного героя під час зустрічі з незнайомкою.
- Які художні засоби використовує автор?
- Наведіть приклади авторських неологізмів.
- Прокоментуйте останні два рядки вірша.

Теорія літератури

Символізм (від гр. — *знак*) — літературний напрям, що сформувався у французькій літературі 70-х років ХІХ ст., а пізніше увійшов і в інші європейські літератури. На думку теоретиків і практиків цього напрямку (Артур Рембо, Поль Верлен, Стефан Малларме), художня творчість має передавати за зовнішнім зображенням і його приховану внутрішню суть. Літературний твір може передати спілкування людей не стільки через слова, як через діалог їхніх душ. Творчість символістів — француза Поля Верлена, австрійця Райнера Марії Рільке, бельгійців Еміля Верхарна й Моріса Метерлінка, норвежця Генрика Ібсена, росіянина

Олександра Блока — збагатили світову літературу яскравими художніми узагальненнями, незвичайними поетичними образами. В українській літературі символізм представляє творчість Петра Карманського, Миколи Вороного, Василя Пачовського, Миколи Філянського, Олександра Олеса, Спиридона Черкасенка, Грицька Чупринки, раннього Павла Тичини. Ці поети наблизили вірші до музики, виявили високу культуру художнього слова, їхні твори особливо збагатили українську інтимно-особистісну лірику, піднесли її на рівень світових зразків.

- Які, на вашу думку, образи-символи представлені в поезії? Який прихований зміст вони містять?

Очікуваний результат роботи

Вірш «Інфанта» — зразок інтимної лірики поета. У ньому М. Вороний розмірковує над враженням, яке справила на нього старовинна картина під такою ж назвою. Твір починається романтичною пейзажною картиною, у якій багато авторських неологізмів, створених його поетичною уявою («проміннострунними», «мрійнотканому», «вогнелунними»). З чуттям «побожної хвали» ліричний герой оспівує жіночу красу, що, виринувши із глибини століть, залишилася вічною й нетлінною.

А світ продовжує жити, у ньому є завжди «два мечі» — добро та зло, і це слід сприймати як належне. Червоний колір полотна нагадав поетові червоні заграви революції. Образи-символи — Революція, червона заграва, меч — повернення до реалій часу, передчуття біди.

IV. Узагальнення вивченого матеріалу

1. Скласти тези виступу за темою

«Особливості поетичного стилю М. Вороного».

- Найхарактерніша риса поезій — музикальність.
- Звернення до різноманітних віршових розмірів.
- Різноманітна строфічна будова (двовірш, терцети, пяти- і шестирядкова строфи).
- Багатство, краса, чистота мови.
- Використання образів-символів.

2. «Групування»

Скласти групу «Поезія М. Вороного» (модерніст — новатор — символізм — неоромантизм — тонкий лірик — співець краси — закоханий поет).

3. Усне висловлювання «Роль поезії в суспільному житті» або «Чим привабила мене лірика М. Вороного»

V. Висновок

Недарма Вороного називають співцем краси. Краса була і джерелом його творчості, і найголовнішим образом. Поет її бачив усюди: у чарах природи рідного краю, у високому земному призначенні людини, у її благородних почуттях. «Високих дум святі скрижалі, всі наші радощі і жалі, всі ті боління, і надії, і чарівливі гарні мрії» — ці мотиви визначають суть, сенс лірики Вороного, девізом котрого завжди було «йти за віком і бути цілим чоловіком». На думку М. Вороного, саме поезія символізму найкраще може передати прагнення людини, її бажання краси, пошуки кохання, роздуми над сенсом життя.

Vi. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

Vii. Домашнє завдання

Опрацювати статтю підручника, вивчити вірш «Блакитна панна» напам'ять, уміти аналізувати поезію; індивідуально: підготувати повідомлення про життя і творчість О. Олеся.

С. М. Головатюк

Урок № 58

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ (О. КАНДИБА).

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ. СВІТОГЛЯДНІ ПЕРЕКОНАННЯ

Мета: поглибити знання учнів про життєвий і творчий шлях письменника, розкрити основні чинники формування його світогляду; розвивати навички роботи з додатковими джерелами, аналізу й систематизації опрацьованого; сприяти вихованню громадянських і патріотичних почуттів.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет письменника, виставка творів, фотоматеріали.

*Душа розірвана, як рана...
Бальзам далеко так, як сонце,
А сонце, сонце, як і щастя,
Там, там, лише в краю коханім.*

О. Олесь

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Повідомлення теми й мети уроку

Ще на початку ХХ ст. С. Єфремов назвав О. Олесья сином свого суперечливого часу — динамічної епохи, сповненої водночас великих сподівань і гіркої зневіри. Справді, довелося поетові творити в складних умовах піднесення визвольних змагань рідного народу, що завершилось у 1917 р. проголошенням державності, і їх трагічного краху. Йому судились еміграційні злигодні, болісна ностальгія за рідним краєм, втрата улюбленого сина — поета і вченого Олега Ольжича.

Протягом життя поет проніс безмежну любов до рідної землі, всотував найкраще: красу природи, почуттів. Залишивши духовне коріння на Батьківщині, жив і згас у полоні своїх страждань.

II. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Слово вчителя

Посеред літа грізно-радісного 1944 року далеко від рідної землі, на чужині, помирав відомий український поет. Біля нього,

схилившись над мольбертом, художник закінчував портрет. Співець довго вдивлявся у власний образ, ніби пізнавав себе, потім кволюю рукою підписав: Олесь.

Це був останній автограф Олександра Олесья. Позаду лишилося шістдесят п'ять прожитих років, — за словами поета, — повість радощів і мук, прочитана ним до заключної сторінки... Лишалося тільки закрити ту сумну книгу... Часто думав про її майбутню долю, аби не загинула разом із ним на чужині і знайшла дорогу на Україну, до свого народу, який повинен знати про нього все...

Думкою линув на Україну, у степи Сумщини, в рідну Кригу (Білопілля), де 5 грудня 1878 року він побачив світ.

Згадувалося дитинство, що минуло як один «золотий день», як «суцільна казка природи».

А продовжить розповідь сам Олесь.

2. Виступи учнів

Дитинство

Народився 23 листопада (за ст. ст.) 1878 р. в Кризі (Білопільлі). Батько Іван Федорович був завідуючим промисловими роботами Канонова в Астрахані. Жив то в Чорному Яру (над Каспійським морем), то в Царицині, то в Кризі. Коли було мені 11 років, батька не стало. Був надзвичайно доброзичливий.

Мати з роду Грищенків, з Верхосулля, Лебединського повіту на Харківщині. (Було дві сестри).

Щороку (до 13 років) їздив до діда, де познайомився із сільським життям, піснями, звичаями. І дитинство мені уявляється одним золотим днем. І все, що я бачив там, у степу, в саду, на річці (Сулі), здається іноді мені суцільною казкою природи.

У Кризі учився. (Маючи 4 роки, навчився читати від матері). Науки не любив і школу згадую як катівню. У Кризі раз весною, маючи 9 років, написав перший вірш (по-російськи). Був у нас Шевченка «Кобзар», який я знав, маючи 11 років, напам'ять і співав. Харківське землеробське училище. Поступив я на 15-му році. Спочатку багато працював над індійською мовою, польською, болгарською, сербською. Писав по-українськи і російськи. Редагував «Комету», в якій умістив по-українськи і російськи. Був у мене товаришем мій кузен Петро Радченко, свідомий українець, який писав по-українськи повісті. Певно, він кинув у мене перші лучі національної свідомості (дома говорив переважно по-українськи). Дядько мав Шевченка, Куліша, Марка Вовчка й ін. Виступав на вечірках зі своїми віршами...

Познайомився з російською літературою. Любив Некрасова, Нікітіна, Кольцова, Лермонтова, Надсона, А. Шеншина. Пушкін здався чужим. Пізніше читав Байрона, Шеллі, Альфреда де Мюссе. Найсимпатичніше враження на мене робили Шопенгауер і Гавптман.

З українських поетів знав Старицького, Лесю Українку, М. Чернявського...

Любив театр. Часто в зимі за 12 верстов пішки йшов подивитись на якусь українську п'єсу. Наукою не захоплювався, учився мало, аби скінчити. Перебував великі злидні. Мусив бути письменником. Товаришував із селянськими хлопцями, прислуховувався до мови, записував пісні. Скінчивши школу, поступив до Київського політехнічного інституту вільним слухачем, але, не маючи змоги заплатити за «право слухання лекцій», кинув інститут і поступив практикантом в маєток Харитоненка. На Миколаївському заводі був одним із організаторів театру і виступав у різних п'єсах. У 1903р. склав іспит з латини і став студентом Харківського ветеринарного інституту, одночасно поступив на службу в земство статистиком. Служив до 1905р. Переклав під час революції майже всі революційні російські пісні, які товаришами-революціонерами розкидалися разом із прокламаціями. Брав живу участь у студентському громадському житті.

На початку творчого шляху

У 1903 році поїхав на полтавське свято відкриття пам'ятника Котляревському. Познайомився з Іваном Липою (батьком письменника Ю. Липи), який часто мені писав і переконав стати виключно українським письменником. Глибоке враження справила на мене зустріч з українськими письменниками. У багатьох із них я помічав сльози...

У 1904 році писав гумористичні оповідання. Далі вернувся знову до поезії. Познайомився з українським громадянством. Часто бував у Алчевських, де на вечірках читав свої вірші. Познайомився з Олександрою Єфименковою, яка загріла в мені віру й заохотила до праці.

Після деякої перерви («практировка», служба в маєтку Харитоненка, переїзд з одного місця в друге на статистичні роботи) знову взявся за перо і весь (час) рік писав коротенькі оповідання гумористичного характеру (1904р.). З боку приятелів вони стрівали досить прихильну оцінку... Я став думати над виданням і книжки поезій. Однак усі мої спроби знайти видавця або позичити десь на видання 300 карбованців не дали в Харкові ніяких

наслідків. Я зневірився в можливість побачити свої вірші в друку і перестав писати.

У 1906 році влітку я виїхав в Ялту (Крим) підлікуватись, побачити море, відпочити. У Ялті я на другий чи на третій день написав в «Русской Ривьере» фейлетон, який мав великий успіх у курортної публіки і зблизив мене з редакцією.

Через декілька днів мене змусили читати в більшому товаристві літераторів. Поезії мої, не дивлячись на те, що були писані по-українськи, мали несподіваний успіх у російських письменників.

Уї почали мені говорити, що необхідно видати книжку, що вони самі вживуть усіх заходів, щоб книжка була видана. Я дав телеграму матері, і вона вислала мені два зшитки з моїми поезіями, з яких я склав першу мою книжку там, ще в Криму.

У Петербурзі влітку 1907 року вийшла моя перша книжка. (Ол. Єфименкова познайомила мене з П. Стебницьким, який позичив мені 300 рублів на видання). «У 1909 році видав я другу книжку й антологію «Молодая Украина».

Бажаючи віддатись виключно літературній роботі, я робив заходи знайти якусь посаду при видавництві або знайти постійну роботу при газеті, але в той час так бідно оплачувався літературний труд, що я примушений був взяти, може, найогиднішу роботу з усіх робіт. У жовтні 1909 р. я поступив на київські міські скотобійні, де і прослужив до початку 1919 року. В атмосфері кривавого пару, хрипіння й агонії конаючих тварин довелось мені «продовжувати» літературну роботу, але це вже була аматорська робота. Робив я спроби знайти собі іншу роботу, але з тих чи інших причин мені не удалось.

Більш нічого цікавого не було в моїм літературнім житті. І чи буде — не знаю.

Кохання

(Слово передаємо дружині О. Олеся — Свадковській Вірі Антонівні.)

Під час перебування на посаді статиста у Словянську познайомився зі мною, Вірою Антонівною Свадковською, я була слухачкою Бестужевських курсів. Згодом ми одружилися. Я називала його не Сашею, а Олесем, і в згадку про цей чудовий час любові Олександр Іванович прибрав собі ніжний псевдонім — Олександр Олесь. Після виходу першої книжки «З журбою радість обнялась» він мені написав: «Чи ти думала, що наша книжка буде мати такий успіх, а ім'я, дане тобою, зробиться символом кохання?»

Олександр Олесь був неабияким музикантом: грав на арфі, лірі, кобзі. Леся Українка після виходу першої збірки віршів зазначала (за спогадами її чоловіка), що «він випередив її як ліричний поет, і при тім не зажурилася».

На чужині (слово передаємо дослідникові життя і творчості)

У завірюсі громадянської війни поет виїхав до Будапешта як аташе посольства, а вже через два тижні перебрався до Відня. Поет не повернувся додому й залишився на чужині в добровільному вигнанні, хоч дуже скоро почав проклинати себе за це:

О, як боюн, в ту ніч горобину
Не переміг я смерть прокляту.

Не раз після цього смерть на рідній землі здавалася йому сто-
крат ліпшою за життя в еміграції:

Десь на холодній чужині
Якийсь вигнанець гірко плаче
І заздрить мертвому мені.

Олесеві вдалося врятувати своїх рідних, добившись права на виїзд за кордон дружини й сина Олега, який успадкував від батька поетичний дар і пізніше став відомим поетом Олегом Ольжичем.

У перші роки перебування за кордоном О. Олесь виявляв громадську активність, його хотіли бачити в гущі емігрантського життя. У березні 1920 року він редагує у Відні гумористичний журнал «Сміх». Але після того, як поет вмістив у ньому різко сатиричні твори про еміграцію, часопис припинив своє існування. Вийшло у світ лише два номери. Був Олесь редактором і ще одного емігрантського журналу — «На переломі».

Цілком новим і певною мірою несподіваним явищем у творчості автора «Айстр» і «Чарів ночі» стала сатирична поезія — ціла збірка «Перезва». У загальному підсумку — це також «журба» поета. Про О. Олеся в період створення збірки «Перезва» розповідає українська громадська діячка Надія Суровцева (1896–1987): «Склалося так, що Олесь опинився у Відні, центрі тодішньої української еміграції. І почалася мука безбарвного, бездіяльного животіння на чужині. Чужа мова, чужі звичаї, чужі люди. І муравління своїх: «уряд», «народ». Як достеменно відтворено це з етнографічною точністю в його «Перезві», серії поезій — ущипливих, повних гіркою сарказму, трагічних до крові, безмежно сумних від туги, всіх тих поезій безконечних еміграційних днів, подій. Пекучий сором за все те, що відбувалося в нього на очах, болючі розчарування, втрата останніх надій на поворот на бать-

ківщину. Що поставали й розбивалися одна по одній. І безмежна самотність».

1923 року Олесь переїхав з Австрії до Чехословаччини й поселився в Горних Черношицях. Через три роки переїжджає до Ржевнів, околиці Праги, а з 1931 року мешкає вже в самій Празі. Якийсь час був головою Спілки українських письменників і журналістів у Празі.

Настали тяжкі для нього роки невимовної туги за Україною, за своїм народом, роки смутку й печалі. Кожен рядок вибухав вогненною журбою поета:

О, принесіть як не надію,
То крихту рідної землі:
Я притулю до уст її
І так застигну, так зомлію...
Хоч кухоль з рідною водою!..

Єдиною розрадою були спомини. В уяві поставали дорогі образи — мати, рідні степи, друзі...

Випробування чужиною

Талановитий поет Олександр Олесь зотлів, згорів у вогні журби за рідною землею та своїм народом. Рік за роком втрачав він охоту до праці, дрібнішали його бажання й наміри, згасав талант.

В юнацькі роки Олесь захопився вивченням мов, багато працював над англійською, польською, болгарською, сербською мовами, проте за довгі роки на чужині втратив той інтерес і жив переважно в полоні своїх страждань.

Самих спогадів для такого поета, як Олесь, було замало, і талант його на чужині, як і саме життя, поступово згасав без соків рідної землі, яку він любив над усе.

Відходив у небуття поет майже самотнім, під доглядом самовідданої дружини Віри Антонівни та безмежно закоханої в поета словачки Марії Фабіанової. Заходили ще провідати хворого поета скульпторка Ніна Левитська із чоловіком Борисом, композитором, та художник Павло Громницький. Ото майже всі незрадливі друзі.

Радісні хвилини для Олесея випадали рідко. А з часом їх зовсім не стало.

Не приніс радості для поета навіть його ювілей: 65-річчя життя та 40-ліття літературної творчості. На запитання, що він може сказати з приводу цього подвійного свята, Олесь недвозначно відповів: «Багато, але краще нічого не скажу. Коли не можна було це залишити або принаймні відкласти до слухного часу, то нічого не залишилося, як його відбути і почати легко дихати».

Ті, хто знав поета в Празі, малюють нам Олеся широкоплечим, буйночубим, обважнілим, хоч у розмові був легкий на жарт, дотеп. Із часом помічалось: постава Олеся втрачала лінію, він ставав байдужіший до всього, обличчя наливалось і блідло, голос втрачав тембр і зривався на шепотіння. Відчував неминучий кінець і чекав його свідомо й спокійно.

Наприкінці червня 1944 року востаннє виїхав на річку Сазаву: мріяв спіймати коропа й відпочити. Та жорстока доля чатувала й тут. Його наздогнала звістка про трагічну загибель сина Олега у фашистському концтаборі Заксенхаузені. Хворе серце рвалося з грудей. Кинувся до поїзда. У переповненому вагоні зомлів і приїшов до пам'яті аж у лікарні.

22 липня 1944 року О. Олеся не стало. Друзі поховали поета на празькому цвинтарі Ольшани.

Через чотири роки, у 1948р., відійшла його вірна дружина Віра Антонівна. Її поховали у тій же могилі, що й О. Олеся. Залишився син О. Олеся та Марії Фабіанової — Олександр Олександрович Кандиба, який і сьогодні живе у Празі.

Творчість

Творчість О. Олеся виразно поділяється на два великі періоди. Перший обіймає час між революціями 1905 і 1917 років; другий — з 1919 року, коли поет опинився в еміграції, прирік себе на добровільне вигнання до кінця життя.

Поетичний доробок першого періоду складають збірки «З журбою радість обнялась» (1907), «Будь мечем моїм!..» (у першому виданні авторська назва знята цензурою, книжка вийшла 1909 року під заголовком «Поезії» із зазначенням «Кн. II»), «Книжка третя» (1911), «Драматичні етюди» (1914), «Поезії» (1917), «На хвилях» (1918, книжка у світ не вийшла, набір був розсипаний). Від 1909 року О. Олесь ставить на обкладинках своїх книжок порядковий номер — створюється ніби зібрання творів поета.

Варто згадати перекладацьку діяльність поета в цей період творчості. Ще 1912 року журнал «Літературно-науковий вісник» надрукував Олесів переклад «Пісні про Гаявату» Г. Лонгфелло (окремим виданням переклад побачив світ у Державному видавництві України 1923 року). Українською мовою, дякуючи О. Олесеві, зазвучали казки В. Гауфа, арабські казки тощо.

Він перекладав з англійської, німецької, російської, польської, болгарської, білоруської, сербської, грузинської мов. У перекладі О. Олеся вперше пішов на кону Українського театру в Києві «Вишневий сад» А. Чехова.

В еміграції О. Олесь створив книги «Чужиною» (1919), «Княжа Україна» (написана у 1920 р., надрукована 1930 р. зі зміненою назвою «Минуле України в піснях. Княжі часи», з назвою «Княжа Україна» — 1940 р.), «Перезва. Ч. І» (1921), «Поезії. Кн. Х» (1931), «Кому повім печаль мою?» (1932), поема-реквієм «Терновий вінок» (1938), поема-збірка «Цвіте трояндами» (1939). Залишилися неопублікованими збірки «Похмілля», «Маски», «Перезва. Ч. II», «Падає листя», «Книжка без назви» та книги поезій ХІІ і ХІІІ, що охоплюють творчість останніх років життя. Більшість віршів із цих збірок сповнені безмежної туги за Батьківщиною.

Створив О. Олесь в еміграції і низку сатиричних п'єс: «Вилітали орли», комедію «Ревізор з Кам'янця», лібрето до опери «Влада за кордоном», трагікомедію «Народний суд», «Шиночок на передмісті», «Фінал», «Темний ліс» тощо. Більшість цих творів, очевидно, загублені, але цілком можливо, що в майбутньому вони будуть знайдені, як і поетичні збірки, про існування яких до останнього часу ми нічого не знали.

Останнім спалахом творчості О. Олеся стала написана 1941 р. драматична поема «Ніч на полонині», опублікована та поставлена в Пряшеві (Словаччина) 1964 р. У ній ще раз спалахнула вогнем натхнення, казково воскресла й душа самого поета, роздвоєна між мрією і сумною дійсністю у вигнанні.

III. Узагальнення вивченого матеріалу

1. Літературний диктант (на основі складених тез змісту уроку)

- Де й коли народився О. Олесь?
- У скільки років навчився читати?
- У якому віці написав перший вірш?
- У яких закладах навчався?
- За яким фахом працював О. Олесь?
- Як називався перший рукописний журнал, редагований О. Олесем?
- Хто з оточення юного Олеся вперше пробудив у ньому національну свідомість?
- Яка подія визначила шлях Олеся в українській поезії?
- З яких мов і які твори перекладав О. Олесь?
- У яких роках О. Олесь емігрує за кордон?
- Як звали сина О. Олеся, відомого поета і вченого?
- Які збірки поезій ви запам'ятали?

2. Розкрийте зміст епіграфа уроку, створивши психологічний портрет письменника

IV. Висновок

Сьогодні ми зробили лише перший крок на стежині О. Олеся. Його спогади, розповіді дослідників його творчості довели, що життя і творчість митця були присвячені рідній землі — Україні.

V. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

Vi. Домашнє завдання

1. Опрацювати статтю підручника, конспект уроку.
2. Підготувати огляд лірики поета (1-ша група — громадянської; 2-га група — інтимної).
3. Вивчити напам'ять одну з поезій (на вибір).

Урок № 59

**ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ (О. КАНДИБА).
НЕОРОМАНТИЧНІ, СИМВОЛІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ТВОРЧОСТІ.
ПРАГНЕННЯ ГАРМОНІЇ ЛЮДИНИ Й ПРИРОДИ,
МАЙСТЕРНІСТЬ У ВІДТВОРЕННІ НАСТРОЮ І ПОЧУТТЯ
В ПОЕЗІЯХ «З ЖУРБОЮ РАДІСТЬ ОБНЯЛАСЬ», «ЧАРИ НОЧІ».
ЕКСПРЕСИВНЕ ВИСЛОВЛЮВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ
ПОЧУТТІВ У ВІРШІ «О СЛОВО РІДНЕ! ОРЛЕ СКУТИЙ!...»**

Мета: дослідити поетичну спадщину О. Олеся; визначити провідні мотиви поезій, пояснити ритмомелодійні особливості, художні засоби; навчати учнів визначати поетичні жанри; розвивати навички аналізу художніх образів, уміння висловлювати власні міркування з приводу особливостей поезії митця; виховувати усвідомлення того, що любов до рідного краю — джерело творчої наснаги, мрія — природне прагнення людини жити краще, спонука до активної діяльності.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет письменника, виставка творів. Запис романсів, створених на слова О. Олеся.

*Я марив лицарем явитись перед вами,
Гінцем і вісником життя!*

О. Олесь

ХІД УРОКУ

І. Актуалізація опорних знань, умінь, навичок

1. Висловлювання на одну з тем (за вибором учнів)

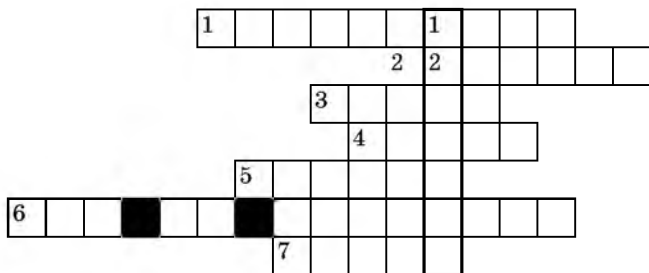
- Дитячі й юнацькі роки О. Олеся.
- З чого починалась літературна діяльність митця.
- Що змусило поета виїхати за кордон і залишитися там назавжди.
- Життя митця в еміграції.

2. Кросворд

По горизонталі: 1. Де провів дитинство О. Олесь (*Верхосулля*); 2. Яку книгу, будучи дитиною, вивчив напам'ять (*Кобзар*); 3. Давня назва міста,

де народився О. Олесь (*Крига*); 4. Захоплення в юнацькі роки (*театр*); 5. Назва переважної більшості поетичних збірок митця («*Поезії*»); 6. Останній твір поета («*Ніч на полонині*»); 7. Де жив останні роки поет (*Прага*).

По вертикалі: 1. Туга, сум, любов О. Олеся... (*Україна*)

ii. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Повідомлення теми й мети уроку

Журба й радість — ці два стани людських почуттів, переживань і настроїв — переплелися не лише в першій збірці поета, а й стали основою всієї лірики Олександра Олеся. Сяйво його журби й радості розлилось тоді, коли зеніту сягало слово І. Франка, Лесі Українки, Бориса Грінченка. У літературний процес він увійшов і утвердився як тонкий лірик, співець краси й сили кохання, природи й долі рідного краю, поет надії і віри.

Які ж основні мотиви лірики Олександра Олеся?

iii. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Повідомлення учнів

Інтимна лірика поета

Основні теми віршів першого періоду — кохання, природа, бурхливі соціальні події, настрої після поразки першої революції, уболівання за народ, журба й розпач, радість і захоплення.

Олександр Олесь — співець найщиріших інтимних почуттів людини. Іван Франко високо оцінив самотність таланту Олеся й захоплено привітав його першу збірку «З журбою радість обнялась», хоча й іронізував над тим, що поета турбує тільки кохання. Ліричний герой ніколи не хизується своїм почуттям, а утверджує його. У кількох рядках — злива почуттів, у якій вгадується могутня життєствердна натура.

З тобою жити на одній землі
Яке велике щастя!..
І мати очі, очі мати!

Яке велике щастя!
 ...І дихати одним повітрям,—
 Яке велике щастя!..
 І плакати вночі невтішно,—
 Скажи, скажи мені — це також щастя?!

Більшості пейзажних та інтимних поезій притаманні мінливість настрою ліричного героя, мотиви глибоких душевних борінь, контрасти життя, для яких поет знайшов точну формулу: «з журбою радість обнялась». Є квіти, до яких не можна доторкнутися навіть люблячою рукою. Від дотику вони зів'януть. Так інтимні поезії О. Олесь, — настрий більшості з них просто неможливо передати. При спробі перекласти його на мову прози він в'яне і зникає. (Декламація вірша «Ти біля моря... Хотів би стати»). Тут все звучить так невимушено просто, як спадає з високості жайворова пісня, як дзвенить вітер.

Пейзажна лірика О. Олесь

Пейзажна лірика поета — це гімн природі, її неповторній красі. В одному випадку — це поетичні акварелі, які сприймаються лише зором:

Вишиває осінь по канві зеленій
 Золоті квітки,
 Квіти оживають, і з дерев спадають
 Жовті нагідки.

В іншому — це звуковий, музичний образ картини природи.

Косять коси,
 Луг голосить,
 Косять, косять косарі...

Образний світ Олександра Олесь заснований на почутті, на переживанні, на суб'єктивному настрої, і це ліричне начало є всеохоплюючим і всепротягомим у творах, різних як за тематикою, так і за жанровою природою. У своїй поетичній присвяти матері («Моїй матері») він називав себе дитиною степу, що «як море хвилювався», «рідним братом вітру, простору і трав». І ця поезія степу, гаю, ланів, що «пахтіли і цвіли», є провідною в доробку Олександра Олесь, у його жанровій системі. Жага природи, ненаситність її чарами, замилювання її вічним рухом становлять основу світосприймання Олесь, його вражаючого життєлюбства:

Як жити хочеться!
 Несказанно, безмірно...
 Не надивився я ні на зелену землю,
 Ні на далекі сині небеса.

Ліричний герой поезії Олександра Олеся має непереборну, вічну потребу читати таємничо-прекрасну книгу природи, оспівувати її красу, черпаючи від спілкування з нею те, що тримає його на світі, — «щастя-муку», «журбу і радість». Почуття героя й почуттєва краса природи лежать в одній і тій же площині, становлячи нероздільну єдність. Недарма до поезії Олеся відразу припали композитори. Більше ста Олесевих віршів дарували нахнення десяткам українських музик: М. Лисенку, Я. Степовому, К. Стеценку, С. Людкевичу та ін.

Громадянська лірика О. Олеся

У збірці «Будь мечем моїм!» (1909) зазвучали громадянські мотиви. Революційні події 1905 року посилюють громадянський пафос лірики Олеся. Від творів, написаних під час розбудови української державності, віє полум'яним оптимізмом, вони наснажені закличними інтонаціями. Ліричному героєві хочеться вірити, що навіки згинула неволя, розламано ґрати, де конали патріоти. Наскрізь ліризована громадянська поезія Олександра Олеся. Прийшовши в літературу в час революційного передгроззя, поет не міг не реагувати на бурхливі події нового дня. Духовно єднаючись із загальнонародним піднесенням у країні, поет роздумує над участю свого слова, з пафосом заявляючи: «О слово! будь мечем моїм!» Але відгукнувшись на конкретні події, поет не стільки зображує їх реалії, політичний зміст епохи, скільки свої особисті переживання, співчуття до учасників тих подій, про що яскраво свідчать суб'єктивно забарвлені вислови: «червоні прапори, ...як макові квітки», «свято землі», «серце, як арфа». В доробку письменника багато віршів про роль і місце поета в житті суспільства. Так, у вірші «Дайте, борці, мені кращую зброю!» поет висловлює побажання, щоб його поетичне слово стало мечем і сонцем. Поет уболіває за долю українського слова. Автор складає шану рідному народу, що зберіг свою мову «...в таку страшну годину...». Поет нещадно таврує доморощених перевертнів. Слід також вказати на те, що в ліриці поета значна увага приділяється гармонійному розвитку кожної особистості, усього людства.

Тему журби й радості Олександр Олесь продовжує у вірші «Айстри». (*Декламація вірша.*) Життя квітів — це життя людей, у якому одні прагнуть спокою й примарного щастя, інші ж, навпаки, — борні й діяння. Олесеві айстри марять про сонячні дні й весну і раптом бачать, що навколо — тюрма й жити марно. Вони вмерли, і над їхніми трупами засяяло сонце. Доля випробовує людину горем, смертю, нещастям для того, щоб перемогла надія.

Життя не кінчається, воно торжествує. Цього не зрозуміли Олесяві квіти — вони загинули, так і не дочекавшись сонця. Алегорія вірша зрозуміла: не коритися долі, а здобувати її і вірити, адже сонце обов'язково засяє. О. Олесю іронізує над айстрами: «І тут, як на сміх, засяло сонце над трупами їх». Він розуміє всю безглуздість та ілюзорність їхніх мрій про «ясну казку», де вічна весна. «Айстри» — це поезія про квіти, по-справжньому олюднена автором. Вірш спонукає замислитись і відчувати, що життя дається людині один раз і треба його прожити гідно. Зломлена, упокорена людина мертва для світу, несхитна — вічна, невмируща.

2. Аналіз поезій. Виразне читання поезії

«З журбою радість обнялась»

Слово вчителя

Олесю — природжений поет, який вибудував власний світ слова й почувань. Час довів, що цей світ, у якому «з журбою радість обнялась», не чужий сучасному читачеві.

Датований 1906 роком вірш «З журбою радість обнялась» складається всього з двох строф, у яких визначене поетичне кредо Олеся.

Бесіда за змістом поезії

- Яким роком датований вірш?
- Що ви можете сказати про строфічну будову вірша?
- Який прийом поетичного синтаксису лежить в основі вірша?
- З якою метою автор використовує риторичні запитання?
- На яку думку наводить образ журби з радістю в обіймах?
- Розтлумачте поетичне кредо митця, висловлене у вірші.
- Визначте віршовий розмір, спосіб римування твору.

Узагальнення

Образ журби з радістю в обіймах наводить на думку, що не буває радості без журби, так, як і журби без радості. Напевно, життя — це химерне сплетіння болю, туги з любов'ю і щастям. Хіба б могла людина відчувати радість, якби не знала, що таке печаль? У мистецтві, як і в житті, немає «білого» й «чорного». Від того, як складається життя митця, залежить настроєва тональність його творчості. Звичайно, журба з радістю в обіймах — це образ самого життя. Образ цей динамічний: радість летить, журба спина, потім знову все повторюється. У нескінченній боротьбі між собою ці двоє протилежних почуттів розминаються на одну мить, а в наступну ще міцніше зливаються в обіймах. Їх не можна розняти, спинити, пізнати. Їх можна лиш відчувати й передати словом, яке вражатиме в самісіньке серце, якщо воно

правдиве. А що таке правда життя? Вона в постійній зміні почуттів, у взаємозв'язку радості й туги.

Олесь висловив думку про те, що він і сам не знає, хто дужчий: журба чи радість. Ці почуття однаково дорогі поетовому серцю, бо вони наснажують і живлять його творчість. Може, творчість народжується зі страждання і стає джерелом розради для багатьох людей, які шукають відповіді на болючі для себе питання?

Виразне читання вірша «Чари ночі».

Слово вчителя

Уже десятки поколінь, відкриваючи для себе образний світ поезій, не перестають чудуватися Олесевидами «Чарами ночі», які стали найулюбленішою піснею в народі.

Ідейно-художній аналіз поезії

- Яку тезу виголошує автор на початку вірша?
- Які аргументи наводить поет до виголошеної тези?
- Що допомагає збагнути ліричному герою істину про те, що жити треба зараз, що життя людське минуще? Як про це сказано у творі?
- Яким настроєм наповнена поезія?
- Які життєві поняття ми асоціюємо з весною?
- Про яку любов автор говорить у вірші?
- Сформулюйте ідею вірша.
- За допомогою яких художніх образів автор створює життєстверджуючий мотив?
- З якою метою автор використовує обрамлення?
- Визначте вид лірики.
- Визначте віршовий розмір поезії.

Узагальнення

Приємно-болісний щем, прекрасне й чисте поривання юнацької душі до життєвих радощів, до людської привабливості, до дивовижного світу в собі й навколо. Запальні й відчайдушні, сповнені музики рядки поезії п'януть журбою про скороминущість і невлаштованість людського життя на тлі вічної краси та гармонії всесвіту. Вірш — не повчання, а вибух найвищої сили емоцій, народжених у душі ліричного героя полум'ям кохання. Поезія сприймається як гімн юності, пісня кохання, як уславлення єдності людини й природи. Розквіт світлого почуття людини й чарівна краса весняної ночі доповнюють одне одного, передають гармонійність буття. У творі змодельовано образ весни як найчарівнішої пори року, коли природа пробуджується від зимового сну. Люди, зачаровані красою оновленої природи, прагнуть співати, любити

й жити. Використавши прийом обрамлення, поет підкреслює, що навіть природа хоче допомогти закоханим. Солов'ї попереджують, що молодість у людини буває лише раз, так само, як і раз буває справжнє кохання, тому треба ловити кожну мить, насолоджуватися хвилинами щастя.

Виразне читання поезії «О слово рідне! Орле скутий!».

Слово вчителя

Громадянська лірика — це особиста позиція поета в суспільстві, його переконання, ідеали, ставлення до рідної мови, до національної культури, історії, іншими словами — сила, привабливість, правдивість, краса і цінність його поетичного слова для сучасних і наступних поколінь.

Ідейно-художній аналіз поезії

- Прочитайте першу строфу вірша. Чому автор зіставляє рідне слово з «орлом skutим», «співочим громом батьків»?
- Що є рідна мова для ліричного героя? Якого значення він надає рідному слову?
- Які образи протиставляє автор? Розкрийте їх символічний зміст.
- У чому, на думку автора, сила слова?
- Визначте ідею вірша.

Узагальнення

Турбота поета про долю рідного слова, «чужинцям кинутого на сміх» особливо гостро поставлена в поезії «О слово рідне! Орле скутий!». Як і в багатьох інших випадках, громадянський пафос вірша тут поєднано з глибокою задушевністю, ліричністю. Вірш О. Олесья «О слово рідне! Орле скутий!» — пристрасний гімн рідному слову. Поет прославляє народ, який зберіг рідну мову в страшну годину, «коли він сам стоять не міг». Слово в поезії О. Олесья може бути мечем і сонцем. Слово — це душа народу і її, душу, можна зберегти, тільки зберігши мову. У поезії Олесь не оспівує слово, а закликає його спочатку стати мечем, а в наступному рядку — сонцем. Сонце і меч — знову протилежні символи. Слово, як і життя, у розумінні Олесья, — це єдність протилежностей. Це скутий орел, співочий і забутий грім. На початку вірша Олесь з болем констатує, що рідне слово кинуте на сміх чужинцям, його зреклися діти. Однак вже в наступній строфі слово оживає і сміється в шумі дерев і музиці зір, у співі степів і реві Дніпра. У чому ж сила слова? Слово-меч захищає, стає в обороні рідної землі, а слово-сонце, освітивши край, вселяє надію в безсмертя народу. Олесь переконаний, що народ живий доти, доки живе його слово.

Для автора доля рідної землі, як і його особиста, невіддільна від долі рідного слова. Можливо, саме тому, коли Олесь опинився в еміграції, його поезія так і не піднялась до тих висот, яких вона сягнула тоді, коли митець був разом зі своїм народом.

iii. Узагальнення вивченого матеріалу

Олександр Олесь — видатний поет-символіст. Пригадаймо основні ознаки символізму. (Заглиблення у внутрішній світ людини; філософічність; творчий інтуїтивізм; музична стихія поезії, особливий ліризм; основний художній прийом — символ (слово — знак, натяк, загадка). На основі аналізу поезій розкрийте символічне значення образів, заповнивши таблицю.

Символ	Значення
Журба	
Радість	
Весна	
Меч	
Сонце	

Поезії О. Олеся легкі, сонячні, сповнені кохання, щастя. Який зміст вкладав поет у слово «щастя», у які образи втілював?

«Мікрофон»

Продовжіть речення: Щастям для мене є...

IV. Висновок

Романтик за світовідчуттям, Олександр Олесь сприймав світ у контрастній кольоровій гамі і так само його відображав. Радісні, світлі мотиви перемежовувались у його ліриці з мотивами суму і розчарування. Але не сумні настрої визначають особливість творчого «Я» Олеся. Поет усе життя залишався співцем життєстверджувальних настроїв і переконань. Хотілося б, щоб тим оптимізмом пройнялися і ми, його сучасні читачі.

V. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

Vi. Домашнє завдання

Опрацювати сторінки підручника; вивчити напам'ять одну з поезій (на вибір); побудувати усне висловлювання «Особливості поезій митця»; читати драматичний етюд «По дорозі в Казку»; індивідуально — огляд драматичної спадщини О. Олеся.

Урок № 60

**ДРАМА ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ «ПО ДОРОЗІ В КАЗКУ».
ТРАГІЧНА СУПЕРЕЧНІСТЬ МІЖ ДУХОВНІСТЮ,
МРІЄЮ Й ЖОРСТОКІСТЮ**

Мета: опрацювати зміст етюду, визначити тему, проблеми, розкрити власне розуміння образів-символів, зокрема символ дороги в Казку; дати порівняльний аналіз етюду й поеми І. Франка «Мойсей»; сформулювати відповідь на питання: «Казка життя людства — вигисел чи реальність?»; розвивати мислення, мовлення учнів, учити будувати власні висловлювання з приводу порушених проблем у творі; спонукати учнів до осмислення благородства вчинків, які здійснюються заради щастя людей.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: текст твору, літературознавчий та тлумачний словники.

ХІД УРОКУ

І. Актуалізація опорних знань, умінь, навичок

- Чим приваблює читача інтимна лірика О. Олеся? Прочитайте один із його віршів.
- Доведіть, що назва першої збірки відбиває істотне в житті її автора.
- Як передається краса природи в поезіях О. Олеся?
- Яке місце у творчості поета посідає громадянська лірика?

Заслуховування усних висловлювань

«Особливості поезій митця»

І. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Повідомлення теми й мети уроку

Сьогодні ми будемо говорити про досить актуальну в наш час тему: лідер і народ. Для того щоб дати об'єктивну оцінку зазначеній проблемі, з'ясуємо, що означають лексеми «лідер», «поводир», «пророк», «народ», «юрба», «маса», «натовп». На основі

драматичного етюда О. Олесь «По дорозі в Казку» ми маємо створити модель-ідеал народного лідера.

II. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Повідомлення учнів

Загальна характеристика драматичної спадщини О. Олесь

Драматична напруга життя, що вривалась у творчість поета, спонукала його освоювати нові жанри, у яких з більшою експресією можна було висловити почуття й думку. Олесь створює низку драматичних етюдів — «По дорозі в Казку» (1910), драматичні поеми «Над Дніпром» («Весняна казка», 1911), «Трагедія серця» (1911), «Злотна нитка» (1912), «Тихого вечора» (1912), віршована «дума-п'єса» «Хвесько Андібєр» (1916), драматична поема «Ніч на полонині» (1941, надр. 1943–1944). Ці твори репрезентують неоромантичний напрям в українській літературі, особливо яскраво визначений творчістю Лесі Українки, а також Спиридона Черкасенка, Василя Еллана-Блакитного, Василя Чумака.

О. Олесь фаховим, професійним драматургом, який писав би для театру, не був. Четверту книгу він назвав «Драматичні етюди» (1914). Це невеликі драматизовані ліричні поеми.

Драматичні етюди та поеми Олександра Олесь основані на фольклорно-міфічному матеріалі, у них протиставляється сіра, гнітюча буденщина високим мріям і пориванням людини. Хоч у цих творах часто не вказується на місце й час дії, персонажі майже не конкретизуються в національній чи соціальній площині, проте символістсько-алегоричні узагальнення не затінують спроектованості в сучасну авторові українську дійсність. Зрозуміло, самою тематикою, своєрідністю її художньої реалізації твори Олександра Олесь протистояли побутово-етнографічній драматургії XIX ст.», були явищем новаторським.

Наснажені емоційністю, тонким ліризмом, драматичні твори Олександра Олесь виділяються підкресленим психологізмом, що дає підставу відносити їх до тих «драм настрою», які вийшли на перший план у творчості Антона Чехова, Генріка Ібсена, Гергарта Гауптмана. Одне слово, Олександр Олесь залишився ліричним поетом і в драматургії. В останні роки життя в еміграції О. Олесь створив низку драматичних казок для дітей.

Проблема вождя й маси у світовій літературі

Драматичною поемою «По дорозі в Казку» Олесь вступає в полеміку з популярним російським текстом Максима Горького «Легенда про Данко», що відокремилась від конкретної художньої реальності та претендувала на роль девізу для радикальної інтелігенції

не тільки Росії, а й України. У творі домінує тема романтичного героя, який намагається вивести людство із темряви до світла. У казці «буревісника російської революції» романтичний герой гине, розтоптаний юрбою, що поривається уперед до «світлого майбутнього». Можна провести відповідні паралелі між етюдом «По дорозі в Казку», де герой веде людей від безпросвітності до щастя, з раніше написаною драмою норвежця Генріка Ібсена «Бранд», у якій також підносився образ мужнього проводиря, котрий дбає не про себе, а про інших.

2. Колективна робота над змістом твору

- На початку твору ми бачимо юрбу людей, як її характеризує автор у ремарці. Що їх турбує найбільше? Окресліть коло їх інтересів.
- У яких умовах живуть люди?
- Чи можемо ми цих людей назвати народом? Обґрунтуйте.
- Чому юрба людей бере на сміх юнака?
- Чому люди не намагаються знайти дорогу з лісу?
- Як натовп реагує на першу спробу головного героя знайти дорогу?
- Чи одразу натовп повірив юнакові, що переконало його в тому, що Він знайшов шлях?
- Якою описує Він країну Казку?
- Як змінюється настрій та ставлення людей до головного героя? На яких деталях портрету акцентує увагу автор? Знайдіть підтвердження в тексті.
- З якими словами Він звертається до юрби, щоб підтримати її віру й упевненість у діях. Наведіть приклади з тексту.
- Коли й через що головного героя починають мучити сумніви? Як Він поводить себе у хвилини зневіри?
- Прочитайте й прокоментуйте уривок від слів: «Учителю! Нам сказали, що ти з дороги збився» до слів: «Я умираю... Я умру.»
- Яке значення має образ хлопчика у творі?
- Як хлопець пояснює, чому юрба втратила право потрапити в Казку?

3. Робота в групах

1-ша група

Завдання. Виписати цитати до образу головного героя. Скласти його образну характеристику.

Цитатний план до характеристики:

1. «Куди йому питать ведмеда? Він борсука злякався вчора».
2. «Я не боюсь небес! Мої відкриті груди».

3. «Так, так... Боротись я не вмю, і не дало життя мені у руки зброї. Я слабкий».
4. «Коли б на землю він дивився, то може б і знайшов, а то він дивиться угору. Збирається усе літати».
5. «О, коли б міг я іскрами вогняних слів своїх цей ліс проклятий запалити і вам відкрити небо».
6. «Він демон. Він пророк».
7. «Де жертви, там і перемога».
8. «Згоріть — в житті — єдине щастя».
9. «Ви чуєте, як у його голос дрижить? Ви бачите, як жахливо у його бігають очі... Він не знає. Йому здається».
10. «Ранок! Ти засвітив його і сам безсило погасаєш!»

2-га група

Завдання. Виписати цитати до образу юрби. Охарактеризувати натовп.

1. «Дарма! Привикнуть до всього можна».
1. «Смійтесь! Ваш сміх мене минає».
2. «Твій швець не був ніколи в небі, твій швець нікого не здіймав з землі угору, нікого не кликав».
3. «Та ти кажи: ми й лежачи почуєм».
5. «У їх душа як креміль: б'єш крицею по ній, а з неї іскри ллються».
6. «...всі як камені лежать. Не дивиться їм в очі «завтра». Наїлись хліба,— ну, і досить».
7. А завтра кору гризтимуть, а там траву».
8. «На те живем, щоб вік дожити».
9. «Так ви не люди, а страховища якісь! Я вас... боюсь!..»
10. «Розбили голову... Розбили голову. Я умираю».

3-тя група

Завдання. Дослідити композицію, проблематику й жанр твору. Розкрити значення образів-символів: образи лісу, маку, тернового вінка, дороги в Казку, країна Казки. (*Робота з літературознавчим словником.*)

4-та група

Завдання. Зробити порівняльний аналіз драматичного етюда «По дорозі в Казку» й поеми І. Франка «Мойсей».

	«По дорозі в Казку»	«Мойсей»
Тема		
Ідея		

	«По дорозі в Казку»	«Мойсей»
Якій ідеї підпорядковані дії головного героя?		
Ставлення юрби до свого поводиря		
Чому герой не досягає мети?		
Чи побачили герої омріяну країну?		
Який фінал творів?		

Додатковий матеріал

Трагедію революційного проводиря й маси-юрби з її інерцією і вульгарним скептицизмом або, так званим здоровим розумом, глибоко відчувши її в тодішніх відносинах, поет відтворив у своїй драматичній поемі «По дорозі в Казку», найбільшому і, мабуть, чи не найкращому своєму творі, написаному у 1912 році. У символічній образі шукання стежки в глухому лісі Олесь зумів прозоро й сильно представити складний шлях пошуку ідеалу життя, з гіркотою демонструючи трагічну суперечність між духовністю, мрією і жорстокістю, прагматизмом, обмеженістю пригніченого лихом натовпу: переходи до віри й обожнювання вождя під його самопевним покликом; короткий революційний пафос і рапто-вий упадок при перших проявах слабкості й вагання «вчителя». Безперечно, такий сюжет не може не викликати асоціації з поемою І. Франка «Мойсей», де ізраїльський народ, шукаючи шлях до обіцяної Богом землі, також легко зрікається свого лідера, втрапивши віру в світле майбутнє. Але й народ, який ніс у собі рабський дух, не повинен був увійти в Землю Обітовану; через те й водив його Мойсей сорок років пустелею, щоб покоління, яке знало рабства, вимерло: колишні раби не можуть бути вільними людьми в обіцяній Богом землі.

Через кілька років Олександр Олесь ще раз звернувся до цієї теми, що, глибоко його займала, — у гарній поезії «Лебідь», де знов-таки символічно показав поводиря, який тільки ціною власної крові зумів відкрити свій «зграї» шлях до «світлого майбутнього»:

На болоті спала згряя лебедина,
Вічна ніч чорніла, і стояв туман...

Спало все навколо, тільки білий лебідь
Тихо-тихо сходив кров'ю своїх ран...

Олесів поводитир також помирає біля самої брами Казки. Він гине від руки своїх, тих, кого вів за собою. Герой не виявив рис справжнього революціонера — проводиря народу, не зміг бути непохитним до кінця й підтримувати цю впевненість у тих, хто у важку хвилину впав у сумнів і виявив хитання, чим посіяв зневіру і розчарування.

Вічна казка, Країна Казки, Земля Обітована з'являлися митцям, коли передчуття невідворотного майбутнього охоплювало суспільство. Довести свій народ до омріяного прийдешнього зможе тільки стійкий борець, справжній провідник нації.

О. Олесь дав українську інтерпретацію сюжету, розцвітив його деталями національної історії. Брату до Країни Казки відчиняє Хлопчик — символ нового покоління, якому творити диво майбутнього дня.

У Олександра Олеся юрба повертає назад, у ліс, на болото, не дійшовши трохи до галявини, звідки вже було видно чарівну й прекрасну Країну Казку. Юрба про це так ніколи й не дізналася. Герой, замордований тими, кого хотів вивести до Казки, помирає, але бачить з узлісся наочно свою мрію. До нього підходить хлопчик, який справді живе в Казці. За О. Олесем, Казка — не для всіх. Принаймні, не для тої жорстокої та темної юрби, що постає як об'єкт творчої активності героя. Висновок поета песимістичний: доки Людина залишається темною та жорстокою, марно шукати шляху до Країни Казки. Чинники світового зла — не в умовах життя, а всередині людини. І водночас фінал драматичної поеми О. Олеся полишає світле враження, бо Країна Казка виявляється існуючою цілком реально.

III. Узагальнення вивченого матеріалу

— На початку уроку ми дали тлумачення таких понять, як: юрба і лідер. Використавши приклади з твору О. Олеся, створіть асоціативні кущі до понять:

Лідер — духовна сила — особистість — благородство вчинків — альтруїзм — самопожертва...

Юрба — маса — безформенна — інстинкти — стадо — злість — злорадство — жорстокість — ...

- Скласти усне висловлювання «Казка життя людства — вимисел чи реальність?»

«Мікрофон»

Продовжіть речення: *Щоб успішно досягти мети, треба...*

IV. Висновок

Багато світових і українських митців у своїх творах намагалися відтворити й розв'язати проблему вождя й маси. О. Олесь у драматичному етюді «По дорозі в Казку» подав інтерпретацію цієї проблеми з погляду людини ХХ століття. Ви у своїх усних висловлюваннях намагалися створити ідеал лідера ХХІ століття. Як бачимо, уявлення пращурів і нащадків збігаються.

V. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

Vi. Домашнє завдання

Навести приклади з історії, життя про благородні вчинки, що здійснювалися заради щастя людей.

Урок № 61

**РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ. ВИСТУП НА ТЕМУ
«ПАМ'ЯТНИК МОЄМУ УЛЮБЛЕНОМУ ПИСЬМЕННИКОВІ»**

Мета: ознайомити учнів з історією створення та художньою своєрідністю пам'ятників; розвивати творчі художні здібності учнів; створити передумови для виходу читача на самостійний контакт із мистецтвом через участь у захисті проекту пам'ятника; викликати інтерес до мистецтва, сприяти свідомому ставленню до світу прекрасного; розвивати навички усного мовлення, навчати грамотно формулювати тези, добирати аргументи, аналізуючи твір, робити висновки.

Тип уроку: застосування навичок і вмінь.

Обладнання: виставка літератури, портрети, запис пісні О. Ринді «Якщо ти любиш Україну».

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності школярів

О, книго! Божа ти рабиня!
Народу й роду берегиня!
Неопалима купина!
По всіх вертепах і яскинях,
Неначе зірка провідна,
Великомученице, Ти
Нас освіти і освяти!

III. Сприйняття й засвоєння матеріалу

1. Вступне слово вчителя

Художній твір допомагає нам пізнати красу образного слова, навколишній світ, рідну землю, культуру, історію, традиції українського народу, збагачує і розвиває душу людини, її уяву. Читаячи художні тексти, ми усвідомлюємо, що є вічні цінності,

заради яких і живуть люди на цій землі, творять, прагнуть до самовираження у слові.

Сьогодні в нас є чудова можливість узяти участь у захисті проекту пам'ятника улюбленому письменникові.

2. Словникова робота

Архітектор — спеціаліст у галузі архітектури, художник-будівник.

Скульптура — 1) мистецтво створення об'ємних художніх творів шляхом різьблення, висікання, ліплення чи шліфування; 2) витвір такого мистецтва.

3. Бесіда з учнями

- Від якого слова походить слово «пам'ятник»?
- Кому споруджують пам'ятники?
- Чи завжди такої честі удостоювалися ті, котрі варті були, щоб їхні імена залишилися в пам'яті поколінь?

Пояснення вчителя

Спробуємо простежити ставлення людства до увічнення пам'яті в матеріальних спорудах. Один із героїв книги А.Крона «Безсоння» натрапив на безлюдне Паризьке кладовище «Пер-Лашез». Ось що він сказав, коли самотньо блукав між сотнями склепів та пам'ятників: «Якщо б віра в безсмертя душі була властива людям, вони не витрачали б стільки грошей на мертве каміння... У всій цій красі я бачу не віру у своє безсмертя, а панічний страх. Страх безслідно зникнути з лиця землі, не залишившись у пам'яті живих...»

Але була й інша традиція: у демократичній Греції увічнювали героїв — переможців Олімпійських ігор, на честь яких будували статуї. Греки залишили нам перші зображення воїнів, персонажів своїх міфів, видатних державних діячів, філософів, правителів. Завдяки цьому ми сьогодні маємо змогу ознайомитися з грецькою культурою.

- Як на вашу думку, чи варто споруджувати пам'ятники?
- Чи замислювались ви над семантикою слова «пам'ятник»?

Це слово походить від слів *пам'ять*, *пам'ятати*, *згадувати*, ще воно асоціюється зі словами прощатися, вдячність, послання (не тільки в семантичному, а й у буквальному «поштовому значенні»). Тому наш пам'ятник повинен мати форму поштового конверта й обов'язково з написом «У майбутнє». На конверті повинні бути квіти як подарунок і шана від вдячних читачів.

- Які імена і квіти ви пропонуєте помістити на конверті? Свою думку обґрунтуйте.

4. Виступи учнів

Зразок. На конверті слід написати ім'я відомого художника, письменника рідного краю, науковця Олекси Грищенка. Мене зачарувала його книга «Україна моїх блакитних днів» — це своєрідний гімн рідному краю. На її сторінках оживають прості косарі, рибалки, хлібороби — увесь наш талановитий народ — гордий, співучий, непокірний.

Відчувається захоплення автора й природою Сумщини, вона була для нього живою істотою, таємничою і прекрасною, тому й сам творив прекрасне протягом життя.

Щодо квітів — то подарував би йому букет польових волошок. Бо блакить для художника — це символ України «небесна блакить над безкраїми степами, безмежна й лунка блакить небес над сніговими просторами». Крізь цю блакить він бачив і відчував свою батьківщину.

IV. Підбиття підсумків уроку

Слово вчителя

Незабаром ви закінчите школу, багато хто з вас більше не зустрінеється з літературою як навчальним предметом. Але хочеться, щоб ви завжди пам'ятали своїх духовних учителів-письменників, читали їхні твори, учили напам'ять рядки поезії. Пригадайте, у Ліни Костенко «Поезія — це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі».

Нехай книга завжди кличе вас до серйозної душевної роботи, змушує стати кращими, добрішими, людянішими.

V. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

Vi. Домашнє завдання

Підготувати рецензію на один із творів улюбленого письменника.

Урок № 62

**ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ВОЛОДИМИРА
ВИННИЧЕНКА — ОДНОГО З НАЙВИДАТНІШИХ
ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ**

Мета: ознайомити старшокласників із життям, творчістю, громадською та політичною діяльністю Володимира Винниченка, з'ясувати роль митця в розвитку української літератури й нації; учити учнів добирати необхідний матеріал з літератури; розвивати їх активне мовлення; допитливість, уміння зіставляти факти, робити висновки; виховувати почуття любові до України.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: фотовиставка про життя і творчість В. Винниченка, наукові, публіцистичні та художні твори митця.

...Жоден український письменник першої третини ХХ ст. не мав такої величезної слави, такої читацької популярності, такої кількості видань своїх творів, як Володимир Винниченко.

М. Жулинський

ХІД УРОКУ

i. Організаційний момент

ii. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності учнів

Володимир Винниченко — письменник, політик, громадський діяч — визначна постать в історії суспільного й культурного життя. Тривалий час цей письменник і його творчість були під заборонаю в Україні, його ім'я замовчувалося або пов'язувалося з іменами «ворогів народу», «українських буржуазних націоналістів», і лише зараз він повертається в нашу національну свідомість і мовно-літературний процес. Автор, художня спадщина якого на багато років була захована в сумнозвісних спецфондах бібліотек і популярної хіба що в українській діаспорі. Унаслідок цього його твори не друкували в материковій Україні й не використовували як ілюстративний матеріал у радянських словниках.

У наш час спостерігається посилений інтерес до особистості Володимира Винниченка, «творчість якого ознаменувала новий напрям розвитку української літератури, слава якого гриміла на рідній землі майже три десятиліття, письменник, якого було грубо, безжально викинуто з пантеону національної культури, книги якого було вилучено з бібліотек, а на ім'я накладено ідеологічне табу»,— так характеризує Володимира Винниченка М. Г. Жулинський.

III. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Виступи старшокласників

Учням заздалегідь запропоновано теми доповідей, які словесник попередньо проконсультував і перевіряв, щоб було охоплено соціальне походження В. Винниченка, шлях до освіти, громадська активність та революційна діяльність, життя в еміграції, політичні погляди, літературні пошуки й знахідки митця.

Під час роботи учні класу на основі почутих доповідей заповнюють таблицю.

Володимир Винниченко	
Учень	
Студент	
Революціонер	
В'язень	
Політик	
Емігрант	
Прозаїк	
Драматург	
Художник	
.....	

Матеріал для вчителя

Володимир Кирилович Винниченко народився 28 липня 1880 р. в Єлисаветграді Херсонської губернії (тепер Кіровоградська область) у робітничо-селянській родині. Від першого шлюбу мати В. Винниченка мала трьох дітей: Андрія, Марію й Василя. Від шлюбу з Кирилом Винниченком народився лише Володимир.

У народній школі Володимир звернув на себе увагу неабиякими здібностями, і через те вчителька переконала батьків, щоб

продовжували освіту дитини. Незважаючи на тяжке матеріальне становище родини, після школи хлопця віддано до Єлисаветградської гімназії, але він не закінчив її, бо треба було добувати якісь кошти на прожиття. До того ж у старших класах гімназії він був членом революційної організації, писав революційну поему, за яку одержав тиждень «карцеру», і зрештою його виключили з гімназії.

У 1900 р. у Златополі Володимир екстерном склав іспити за середню школу. Незважаючи на виразне небажання вчителів видати учневі атестат зрілості, під натиском директора гімназії здібний юнак його одержав. Наступного року він вступив на юридичний факультет Київського університету, де створив таємну студентську революційну організацію «Студентська громада». Був ув'язнений як член місцевої організації Революційної Української Партії (РУП). Через кілька місяців Винниченка випустили «на поруки» за браком офіційних доказів у «злочині», але виключили з університету й виселили з Києва без права жити по великих містах. Цього ж року письменник відправив своє перше оповідання «Народний діяч» до «Літературно-наукового вісника» в Галичині. Але тоді твір не надрукували (це сталось значно пізніше — 1906 р.).

У 1902 р. Винниченко заявив про себе як літератор: опублікував твір «Сила і краса» (згодом відомий під назвою «Краса і сила»). Восени, через виключення з числа студентів, Володимира Винниченка позбавлено права на відстрочення військової служби й забрано в солдати. Проте військової служби він фактично не відбував, бо влада, боячись революційного впливу на товаришів-військових, тримала Володимира під арештом, у канцелярії. Але він, переодягаючись уночі в цивільне, тікав з казарми й віддавав свій час роботі серед київського пролетаріату. Цю діяльність було викрито, Володимир мав бути заарештований. Довідавшись від військових товаришів з канцелярії роти про те, що готується арешт, Володимир Винниченко скинув солдатську форму й емігрував до Галичини. Там він працював у закордонних партійних організаціях і час від часу нелегально виїздив до України. У Львові Винниченко брав участь у виданні партійних газет «Праця», «Селянин», писав брошури й книги на революційні теми.

У 1903 р. при перевозі нелегальної літератури з Галичини до Києва на кордоні Винниченка знов арештовано. Як дезертир і революціонер він був посаджений у військову в'язницю — київську фортецю. За пропаганду серед війська та за дезертирство його мали засудити до військової каторги, а за суто політичне

«злочинство» — провіз нелегальної літератури — він мав бути засуджений окремо. Після півторарічного перебування у фортеці його звільнила перша російська революція 1905 року (Винниченка звільнено з фортеці через проголошену амністію). Під час ув'язнення він написав низку літературних творів. Повість «Голота» навіть одержала першу премію «Кіевской Старини».

У 1905 р. Винниченко повернувся під чужим прізвищем в Україну, провадив революційну агітацію серед селян і заробітчан Причорномор'я, наступного року мандрував Україною, написав низку оповідань: «На пристані», «Раб краси», «Уміркований та щирий», «Голод», «Малорос-європеєць», «Ланцюг» та інші. З'явилась друком перша збірка оповідань «Краса і сила» — і як реакція — відгук І. Франка: «І відкіля ти такий узявся? Серед млявої тонко артистичної та малосилої або ординарно шаблонної та безталанної генерації сучасних українських письменників виринуло щось таке дуже, рішуче, мускулисте і повне темпераменту, щось таке, що не лізе в кишеню за словом, а сипле його потоками, що не сіє крізь сито, а валить валом як саме життя, в суміш українське, московське, калічене й чисте, як срібло, що не має меж своїй обсервації і границь своїй пластичній творчості».

У 1907 р. Винниченко був знову заарештований у Києві й посаджений у знамениту Лук'янівку (тюрма в Києві, де перебували майже всі видатні члени РУП). Через вісім місяців Винниченка випущено. Довідавшись про те, що має бути засуджений за свою політичну діяльність на каторгу, Винниченко ще раз емігрував. У цей період він написав багато творів на соціальні та етичні теми: «Дисгармонія», «Щаблі життя», «Контрасти».

У 1908 р. він перебував у Швейцарії, Італії, Франції, наступного року — у Швейцарії, Франції (Парижі).

Протягом 1910–1913 рр. письменник жив у країнах Європи (Франція, Німеччина, Росія, Галичина, Буковина). У цей час у російському перекладі виходить твір «Чесноти з собою».

У 1914 р. В. Винниченко повернувся в Україну, перебував на нелегальному становищі. Александринський театр у Петрограді прийняв до постановки п'єси «Брехня» («Ложь»).

У 1916 р. він перебував у Москві, Петрограді. Видавав журнал «Промінь», переїхав у 1917 р. в Україну, став одним з організаторів і керівників Центральної Ради, згодом головою першого українського уряду — Генерального Секретаріату. Після повалення гетьмана П. Скоропадського Винниченко був одним з керівників Директорії — нового уряду Української Народної Республіки.

У 1918 р. був арештований гетьманськими офіцерами. Звільнений від арешту через протест української громадськості.

Болісні роздуми Винниченка про роз'єднаність українців відбилися у драмі «Між двох сил» (1919 р.). Він розійшовся в поглядах з більшістю Директорії й уряду, виїхав за кордон.

У 1920 р. Винниченко приїхав в Україну, але незабаром востаннє залишив її, відмовившись від співробітництва в уряді радянської України. Протягом 1924–1928 рр. «Рух» видав «Зібрання творів» В. Винниченка у 23 томах.

У 1930–1932 рр. «Книгоспілка» підготувала до друку «Зібрання творів» письменника у 28 томах, багато оповідань і повістей українською та російською мовами вийшли в Києві, Харкові, Москві, Ленінграді.

У вересні 1933 р. В. Винниченко написав відкритого листа до Політбюро КП(б)У, у якому звинуватив Сталіна та Постишева в голодоморі й масових репресіях проти українського народу. Цей лист викликав різке заперечення на пленумі ЦК КП(б) 1933 року, і з того часу творчість В. Винниченка була піддана гонінням: книжки вилучені з бібліотек і знищені, творчість перестала досліджуватися літературознавцями й вивчатися в школі, ім'я письменника або замовчувалося, або при згадках обливалося брудом і трактувалось не інакше як під тавром «буржуазного націоналіста».

Роки війни підірвали вже ослаблене здоров'я Винниченка. Після війни письменник відсторонився від політики. Коли на схилі років Володимир Кирилович звернувся до радянського уряду з проханням дати дозвіл на повернення, щоб хоч померти в Україні, письменникові грубо відмовили.

6 березня 1951 р. митець помер, похований на цвинтарі Мужена поблизу Канн у Франції.

В. Винниченко написав понад сто оповідань, п'єс, сценаріїв, статей і памфлетів, історико-політичний трактат «Відродження нації», двотомну етико-філософську працю «Конкордизм», чотирнадцять романів (один із них незавершений). В. Винниченкомитець — яскрава індивідуальність, у якій поєдналися найсуттєвіші риси перехідної доби — від критичного реалізму до модернізму. Важливе місце в усьому творчому доробку майстра посідає його драматургія, адже п'єси В. Винниченка зіграли дуже важливу роль у становленні українського театру.

В. Винниченко-драматург усвідомлював, що український театр треба європеїзувати — надати йому філософської глибини, гостроти морально-етичних колізій, динамізувати дію. Наскільки

це вдалося, свідчить той факт, що його п'єси посіли провідне місце в репертуарах «Молодого театру» Леся Курбаса, стаціонарного українського театру М. Садовського та драматичного театру ім. І. Я. Франка. В останньому протягом 1920–1921 рр. йшли п'єси «Гріх», «Дисгармонія», «Великий Молох», «Панна Мара», «Співочі товариства». Твори драматурга були популярними не лише в тогочасній Україні, але й за її межами. З особливим успіхом у країнах Західної Європи йшли драми Винниченка «Чорна Пантера і Білий Ведмідь», «Закон», «Брехня». Їхня тематика, як і тематика інших творів письменника й драматурга, була цілком традиційною — дослідження людської особистості, морально-психологічне випробовування внутрішніх сил людини в боротьбі за утвердження свого «Я». Але інтерпретація цих тем і морально-етичні проблеми, що поставали з творів Винниченка, були новаторством в українській літературі початку ХХ століття. Винниченкові п'єси руйнували канони сценічного дійства, які плекав етнографічний, романтично-сентиментальний і водевільно-розважальний український театр. Герої цих п'єс прагнули незалежності від будь-кого і будь-чого: юрби, моралі, приписів, умовностей. Вони прагнули бути «чесними з собою». Але, як зазначав сам Винниченко, ніхто з його героїв не був по-справжньому «чесним з собою», оскільки вони лише прагнули цього.

Драми Володимира Винниченка — це стихія, бунт, виклик самому життю. Сміливістю тематики (свідомість та інстинкти, мораль і статеві проблеми, честь і зрада) драматург часто, на думку критики, виходив за межі дозволеного. Керуючись своїм відомим принципом «чесності з собою», як і знаменитим висловом Шопенгауера: «Філософові, як і поетові, мораль не повинна закривати правди», автор піднімав завісу, проникав у найпотаємніші схови психології і проводив експерименти на людській душі. Героєм його п'єс став новий суспільний тип інтелігента, тло дії — двадцяте століття, з його соціальними конфліктами й моральними протиріччями. Але не слід думати, що пошуки «правди життя» й «нової моралі» — новація драматурга в європейській драматургії, тому що для творів будь-якого європейського письменника це було нормою.

Нині Винниченко широко й глибоко входить у культурне сьогодення незалежної України. Його твори пробуджують національну свідомість. Політик, письменник, художник, він ще має розкритися рідному народові різнобарвними гранями свого великого таланту.

Основні твори: збірка «Краса і сила», романи «Заповіт батьків» «Записки кирпатого Мефістофеля», «Слово за тобою, Сталіне!»

перший український науково-фантастичний утопічний роман «Сонячна машина», драми «Великий молох», «Чорна Пантера і Білий Ведмідь», «Брехня».

2. Закріплення опрацьованого матеріалу

Робота з таблицею, яку учні заповнювали протягом уроку.

IV. Підбиття підсумків уроку

Творчість Винниченка із зацікавленням досліджувала й високо оцінювала Леся Українка, зазначаючи, що уже першими своїми творами він підніс літературу до рівня західноєвропейської й утвердив новий літературний напрям — неоромантизм, до виразників якого письменниця зараховувала й себе. Винниченко легко й швидко писав оповідання й драми, повісті й романи, публіцистичні статті й п'єси.

На початку 30-х років його твори видані в Україні у 28 томах. Можна лише уявити обсяг творчої спадщини Винниченка, коли врахувати, що письменник плідно працював в еміграції, десятки творів залишилися ненадрукованими, деякі — незавершеними. Його багатогранний талант і дивовижна працездатність викликають подив, захоплення й інтерес численних читачів та багатьох учених. «Стихійно дужий талант», «надзвичайно сильний реаліст», «глибокий психолог і незрівнянний майстер життєвих контрастів» — так називав його Сергій Єфремов, нітрохи не перебільшуючи.

Крім літературної спадщини В. Винниченка, є ще й малярська — майже сто картин. Акварельні та олійні пейзажі, портрети, натюрморти й графічні композиції його експонувалися свого часу у Франції і за її межами. Їхню професійну досконалість визнали видатні художники Анрі Сіньяк та Пабло Пікасо.

V. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VI. Домашнє завдання

Прочитати новелу «Момент», опрацювати статтю про творчість В. Винниченка за підручником.

В. Г. Сухенко

Урок № 63–64

**ПОЄДНАННЯ РЕАЛІСТИЧНОГО ЗМАЛЮВАННЯ
ДІЙНОСТІ Й ФІЛОСОФСЬКОГО ПІДТЕКСТУ
В НОВЕЛІ В. ВИННИЧЕНКА «МОМЕНТ»**

Мета: навчити учнів визначати ідеологічну мету твору, розкрити філософський підтекст новели; розвивати вміння десятикласників аргументовано передавати власні роздуми, судження про миттєве й вічне, сенс життя, щастя людини; спонукати виявляти ініціативність і самостійність; допомогти учням зрозуміти смисл людського життя, визначити своє місце в ньому, сприяти вихованню людяності, відповідальності.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: текст новели, асоціативна схема «Життя», тлумачний словник, варіанти епіграфів (у кінці роботи учні доберуть епіграф самостійно за допомогою висловів, записаних на дошці).

*Життя — воно тому й життя,
що вміє все: і страждати, і радіти...*
О. Гончар

Життя — урок...
Неначе мимохить суть істин пізнаєм.
Л. Скірта

*Тільки той щасливий,
Хто любов'ю сяє —
В світі ж без любові
І життя немає.*
В. Сосюра

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

Експрес-опитування

Учні дають стислу, лаконічну, точну та змістовну відповідь.

1. Коли й де народився Володимир Винниченко? (28 липня 1880 р. в Єлисаветграді Херсонської губернії (тепер Кіровоградська область))
2. Де навчався майбутній письменник? (У сільській школі, в Єлисаветградській гімназії, у Київському університеті, але був виключений з першого курсу)
3. Як називалася створена Винниченком таємна студентська революційна організація? («Студентська громада»)
4. Яке оповідання письменника стало першим друкованим твором? («Сила і краса»)
5. За що заарештовували Винниченка? (За неблагонадійність, за дезертирство з армії, революційну діяльність, за переправлення забороненої літератури через кордон)
6. Які посади обіймав Винниченко після Лютневої революції 1917 р.? (Керівник Центральної Ради, голова першого українського уряду — Генерального Секретаріату, один із керівників Директорії — нового уряду Української Народної Республіки)
7. Чому письменникові довелося емігрувати? (На нього очікувала довічна каторга)
8. Через що творчість В. Винниченка з 1933 року була піддана гонінням? (В. Винниченко написав відкритого листа до Політбюро КП(б)У, в якому звинуватив Сталіна та Постишева в голодоморі й масових репресіях проти українського народу)
9. Коли й де помер один із найвидатніших письменників України? (6 березня 1951 р. у Франції в селі Мужен недалеко від Канн)
10. Назвіть перший український науково-фантастичний утопічний роман. («Сонячна машина»)
11. Чиї слова були як відгук на збірку оповідань «Краса і сила» В. Винниченка: «... не лізе в кишеню за словом, а сипле його потоками, що не сіє крізь сито, а валить валом як саме життя»? (Івана Франка)
12. Який новий літературний напрям утвердив В. Винниченко? (Неоромантизм)

iii. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності учнів

Життя — це можливість,

Скористайся ним.

Життя — це краса,

Милуйся нею.

Життя — це мрія.
Здійсни її.
Життя — це виклик,
Прийми його.
Життя — це повинність
Твоя насущна,
Виконай її.
Життя — це гра,
Стань гравцем.
Життя — це багатство,
Не розтрать його.
Життя — це кохання,
Насолоджуйся ним сповна.
Життя — це таємниця,
Пізнай її.
Життя — це король лиха,
Побори все.
Життя — це пісня,
Доспівай її до кінця.
Життя — це боротьба,
Стань борцем.
Життя — це прірва невідомого,
Ступи в неї, не боячись.
Життя — це фортуна,
Шукай цю мить.
Життя таке чудове,
Не згуби його,
Це твоє життя,
Борись за нього!

Духовний заповіт Матері Терези

IV. Основний зміст уроку

1. Вступне слово вчителя

В. Винниченку після новели «Момент» дорікали, що він постає в цьому творі як співець «вільного кохання». Твердження правомірне, але в тому сенсі, що це — захоплена молитва красі світу, безмежна вдячність серця за радість існування, а також гімн перед страшним і прекрасним ликом Бога кохання.

Це ж мовби про оповідання «Момент» написано: «Головний персонаж залишається майже не названим — це могутня сила природи». Світ природи вабить своєю гармонією, посилюючи відчуття недосконалості світу людського. Подібні контрасти характерні для літератури неоромантизму. Отже, в цьому сенсі новела «Момент» може бути поставлена поруч з «Intermezzo», «Тінями

забутих предків» М. Коцюбинського, «Лісовою піснею» Лесі Українки, деякими творами О. Кобилянської (за часом же появи вона випереджувала їх).

У творі є і «винятково загострена думка», що містить морально-філософське начало. Як це нерідко буває у В. Винниченка, його герой — молодий партієць, революціонер. Історія подана як спогад оповідача про ним особисто пережите, вона потрібна для підтвердження певних, сформульованих істин, морально-філософських висновків. Слухачам і читачам пропонується стати свідками любовних пригод героя.

Теорія літератури

Неореалізм — стильова течія в українській літературі початку ХХ ст. (її ще називають соціально-психологічним, романтичним, імпресіоністичним або лірико-психологічним реалізмом). Для неореалістів промовиста деталь значить більше, ніж розгорнутий за всіма правилами реалістичного письма сюжет.

Визначальні риси неореалізму:

- у творах поглиблений психологізм, на який скеровується вся увага;
- неореаліст заглиблюється у внутрішній світ персонажа для самодостатнього осмислення його як людини, пізнання її ірраціональної сутності незалежно від суспільного оточення;
- внутрішні психологічні чи зовнішні соціальні суперечності у творах цього стилю виступають (переважно на підтекстовому рівні) як вияви понадчасового, метафізичного конфлікту добра і зла, світла й темряви;
- зазвичай автори не пропонують читачам простих, однозначних вирішень психологічних колізій, намагаються зрозуміти й об'єктивно подати позицію кожної зі сторін досліджуваного конфлікту.

Повторення

Імпресіонізм (від фр. *impression* — враження) — напрям у мистецтві, який основним завданням вважав витончене відтворення особистісних вражень та спостережень.

2. Робота з текстом твору

Аналіз контрасту природи й цивілізації

- Назвіть риси, притаманні головним героям твору?
- Кого постійно боялися оповідач і Панна? (*Людей*)
- Які почуття охоплювали їх при зустрічі з людьми?
- Як прийняла героїв природа?
- Про що це свідчить?

- Як ви розумієте рядки: «Тихо було. Не так тихо, як десь у горді вночі, де мертво спить і камінь, і страждання, і ніч тонко дзвенить у вухах, як кажан вічності. А тихо тишею поля, де йде великий, здоровий вічний процес народження, де вітерець лащиться і грається з квітками, кібець, як прив'язаний за нитку, часто тріпочеться на одному місці і, ніби вирвавшись, кидається згори в зелений хліб; а в хлібі одбувається якась шамотня, якась боротьба інтересів кузьок, черв'ячків, мишей, колосків»?
- Який уявний діалог веде людина, яка тікає від переслідувань, зі світом природи? Зачитайте і поясніть. *(Оддаючись зо всією силою цьому процесові або, як сказав би цей брат-людина, «зо всім цинізмом», вони, ці кузьки, метелики, ніби говорять йому: «На, дивись, нам не треба ховатись, у нас нема незаконнорождених, у нас нема пашпортів, моралів, «уложеної о наказаніях», ми маленькі, здорові, чисті циніки»).*

Матеріал для вчителя

В. Винниченку було цілком зрозумілим і близьким протиставлення світу досконалого (природа) і світу дисгармонійного у своїй жорстокості, фарисействі, меркантильності (суспільство). Побратимство людини й природи в письменника підкреслене малюнками лісового життя, поетизацією простих радощів буття. (Знаменно, що це помітно і в новелі М. Коцюбинського «Intermezzo», написаній 1908 року, тобто невдовзі після «Моменту»). Ліс одухотворений і тасмничий, він живий, як і цих двоє молодих Винниченкових героїв, які переживають радість звільнення від смертельного ризику:

«Ліс ніби помирився з нами й не дивився так вороже і суворо; дуби із співчуттям поглядали на нас згори; оголені берези несміло визирали з-за них і посміхались білим гіллям.

Ліс помирився з нами й провадив далі своє життя, життя кохання, народження, росту. На блідих квіточках кущів діловито гуділи бджоли; тукав дятел десь вгорі; дві пташки, пурхаючи з гілки на гілку, подивлялись на нас і несподівано зливались в обіймах. Літали сплетені коханням метелики або в щасливому безсиллі сиділи на листку й поводили вусиками. В траві парами кишіли кузьки. Одбувався великий, прекрасний процес життя».

«Берези шептались між собою, оголені, білі берези».

«Берези визирали з-за дубів і безгучно, радісно сміялися; дуби ласкаво, поважно посміхались в свої кудлаті вуса; метелики й кузьки сміливіше пурхали, повзали».

3. Бесіда з учнями

- Чи може людина змінити саму себе?
- Наскільки сильною є в кожному з нас біологічна програма («щось більше за нас»)?
- У чому ви вбачаєте сенс життя?
- Як ви розумієте щастя?
- А як розуміли щастя головні герої новели? («Щастя — момент. Далі вже буденщина, пошлість»)
- Хто є головними героями новели «Момент»?
- Що найбільше вражає і захоплює в їхній поведінці?
- Визначте тему й головну думку твору.
- Чому В. Винниченко назвав свій твір «Момент»?
- Які думки й почуття викликала у вас новела?

Матеріал для вчителя

В оповіданні «Момент» головною є тема любові, причому вона виникає як «нездоланна сила, яка не підлягає контролю і не знає перешкод і нехтує моральними приписами». Любов — владна стихія, яка бере героїв В. Винниченка в полон, перетворюючи життя закоханих у «містерію кохання» (Б. Сучков).

Хвала моментові щастя, як і природність у взаєминах між людьми й поведінці людини, стоять вище умовностей, що панують у суспільстві.

У новелі «Момент», як і в більшості творів В. Винниченка, увага автора зосереджена на психології персонажів. Внутрішні конфлікти його цікавлять більше, ніж зовнішні (зіткнення героя з несприятливими обставинами, оточенням, перешкодами).

Новела прикметна гострими сюжетними інтригами і, водночас, яскраво вираженим тяжінням до морально-філософських узагальнень щодо парадоксів людського життя.

Шукаючи свою формулу щастя, В. Винниченко поетизував природність як основу стосунків між статями. Досконала природа в його новелі «Момент» різко протиставлена дисгармонійному людському світові. Маємо тут ситуацію неоромантичного двосвіття, коли бажане контрастує з дійсним. «Чуття життя», джерелам радості В. Винниченко надавав великого значення, знову віддаючи данину «філософії життя». Раз-у-раз він влаштував своєрідні «поєдинки» між умоглядними «теоріями» і «природою», — і кожного разу «природа» перемагала.

Гостре відчуття своєї фізичної присутності у світі, радість злиття з природою і насолода самим життям, — у такому погляді на людину криється головна думка новели «Момент».

4. Робота в групах

1-ша група «Асоціативне мислення»

- Які асоціації викликає у вас слово «життя»?
- Обговоріть їх з одногрупниками.
- Занесіть їх до асоціативної схеми.

2-га група «Пошукове дослідження»

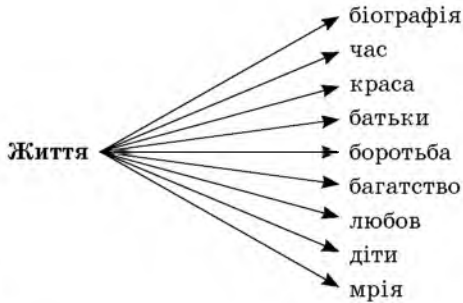
- За допомогою тлумачних словників знайдіть значення поняття «життя».
- Складіть схему.

3-тя група «Креативне мислення»

- Намалюйте поняття «Мое життя».

5. Учнівські творчі знахідки

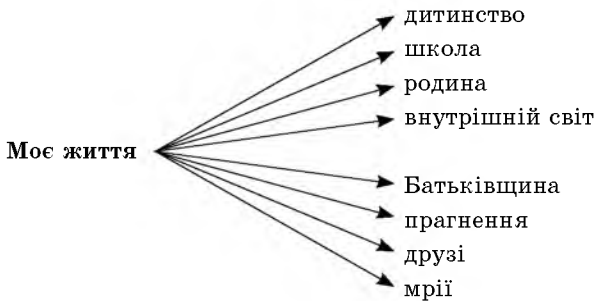
1-ша група

2-га група

ЖИТТЯ
існування всього живого; протилежне смерті
стан живого організму в стадії розвитку, зросту
усе пережите, зроблене людиною за час її існування; біографія
прояв фізичних і духовних сил живих істот
те, що реально існує, дійсність

3-тя група

V. Підсумок уроку

1. Захист кожною групою творчих знахідок.
Аналіз і визначення спільного у відповідях трьох груп.
2. Учні добирають епіграф уроку за допомогою висловів, записаних на дошці, або ж пропонують свої. Аргументують свій вибір.

Vi. Оголошення результатів навчальної діяльності

Vii. Домашнє завдання

1. Підготувати цитатну характеристику до образу Панни.
2. Написати твір-мініатюру «Що таке справжнє щастя?».

Урок № 65
ОБРАЗ ПАННИ — УТІЛЕННЯ ІДЕЇ
ВІЧНОЇ ЖІНОЧНОСТІ ТА КРАСИ

Мета: визначити роль героя-оповідача, навчити десятикласників характеризувати символічний образ Панни, розвивати вміння аргументовано висловлювати власні думки, виховувати почуття поваги до протилежної статі, почуття прекрасного, любові до життя.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: текст новели.

*Було і буде так у всі часи:
Любов, як сонце, світу відкриває
Безмежну велич людської краси.
І тому світ завжди благословляє
І сонце, що встає, і серце, що кохає.*
В. Симоненко

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

Учні зачитують твори-мініатюри «Що таке справжнє щастя?».

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності учнів

ТОБІ. БОГІНІ. ЖІНЦІ!..
Про тебе співали моря,
За тебе згорала зоря,
Тобою шуміли вітри
Одинокії.
Тобі усміхався туман,
Про тебе писався роман,
І очі твої — кольори
Синьоокії.
До тебе збігалась роса,
Морська підіймалась коса,

Підсніжник схилявся до ніг
 Зачарований.
 Тебе обіймало тепло,
 І серце піснями цвіло,
 Від неба тобі білий сніг
 Подарований.
 Від ночі у тебе — коса,
 Від літа — чарівна краса,
 Весна ж подарує тобі
 Білосніжності.
 Художник тебе малював,
 А хтось просто жив і кохав,
 І мріяв принести тобі
 Краплю ніжності.

(А. Послужна)

Сьогодні ми поговоримо про загадково-чарівну жінку, так майстерно змальовану Володимиром Винниченком, образ якої є втіленням ідеї вічної жіночності та краси.

IV. Основний зміст уроку

1. Створення таблиці до характеристики образу

На основі цитатної характеристики до образу Панни, підготовленої вдома, учні аналізують, узагальнюють і роблять висновки: головна цінність твору в тому, що письменник створив філософський образ загадкової Панни, який утілює ідею вічної жіночності, краси й життєлюбства.

Матеріал для вчителя

Образ Панни	Читати
Опис зовнішності	«Сама настояща, городська панна, в гарненьких черевиках, що визирали з-під сукні, із солом'яним бриликом на колінах»
Очі	«А очі, як у зляканої лані, променисті, чисті, великі». «Очі горіли напруженням і були великі, прекрасні»
Сміх	«Ах, якби ви знали, який сміх у неї був! А сміх є дзеркало душі»
Манери поведінки	«Галантно повела вона рукою круг себе» «Вона вийняла з-під світки хусточку і почала витирати мій лоб із серйозним і заклопотаним поглядом»

Образ Пани	Читати
Зовнішність в екстремальних ситуаціях	<p>«Панна, з повислими на ній соломинками, з великими очима, із суворо застиглою по-статтю, здавалась якоюсь фантастичною феєю».</p> <p>«Волосся висмикнулось з-під хустки й дикими, серпосхожими пасмами обіймали лице. Свитка незграбно висіла на плечах і тягнула їх донизу».</p> <p>«З висмикнутим волоссям, з великими палаючими очима, з міцно стиснутими устами, зігнута, вона здавалась якимсь дивним, прекрасним звіром, сильним напруженим, диким».</p> <p>«Очі горіли їй, лице дрижало великим, безумним щастям побіди, побіди життя».</p>
Риси характеру	<p>«Убити себе зумію».</p> <p>«А знаєте, мені чогось зовсім не страшно... Цікаво тільки дуже».</p> <p>«— ... Ви надзвичайно гарні зараз. — Я не знаю, що треба сказати на це»</p>
Вчинки	<p>«Стражники трусять уже товаришів... Якусь панночку шукають».</p>
Погляди на життя	<p>«...А ім'я — пошліть».</p> <p>«Як мене вб'ють,... напишіть так: «Мусю вбито на кордоні. Вмерла так, як вмирають ті, що люблять життя». Більше нічого»</p> <p>«— Наше кохання повинно вмерти зараз, щоб, як хтось сказав, ніколи не вмирати».</p> <p>«А вона, ніби дивлячись собі в душу, обривисто-напружено говорила: — Щастя — момент. Далі вже буденщина, пошліть... Саме найбільше щастя буде мізерним в порівнянні з цим. Значить зовсім не буде».</p> <p>«— Я буду носити вас в душі»</p>

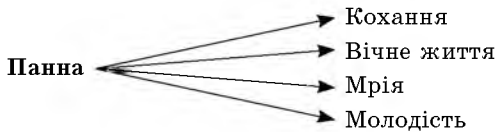
Питання для бесіди

- Хто така Панна? Чи відповідає її зовнішність образу городської панни?
- Говорять, що очі — дзеркало душі. У творі В. Винниченко пише, що сміх — це дзеркало душі. Узагальніть і зробіть висновки, яка ж душа була в Пани?
- Як поводи́ла себе у хвилини напруження головна героїня? Опишіть її зовнішність в екстремальних ситуаціях.

- Які риси характеру і вчинки Панни вказують на її життєлюбство, рішучість, упевненість, оптимізм, віру в майбутнє? На підтвердження думки наведіть уривки з твору.
- Розкрийте зміст слів чарівної Панни: «А ім'я — пошлість».
- Що найбільше вона любила?
- Як Панна розуміла кохання?
- Чи погоджуєтеся ви, що життя плинне, щастя — це мить, а мить — частинка вічності?

2. Асоціативне мислення

З чим (ким) асоціюється у вас образ Панни.

3. Актуалізація суб'єктивного досвіду

Продовжте висловлювання: «Прочитавши новелу “Момент”, я відчув, зрозумів, подумав...»

V. Значення літературно-художньої спадщини В. Винниченка

Ще раз доводиться констатувати великий різнобій як у літературних українських колах, так і в нечисленному на ту пору читацькому середовищі. М. Коцюбинський, який дипломатично намагався пригасити наростаючий конфлікт В. Винниченка з критикою й читачами, відмовити його від переходу в російську літературу, нагадував авторові «Моменту» про популярність його творів серед молоді: «Ви маєте найкращого читача, якого можна мати, — молодь! Кого у нас читають? Винниченка. Про кого скрізь йдуть розмови, як тільки річ торкається літератури? Про Винниченка. Кого купують? Знов Винниченка. Чого ж Ви хочете? Не можна ж європейською міркою міряти наші відносини».

В. Винниченко вважається однією з найяскравіших постатей в українському літературному процесі ХХ ст. Творчість письменника суттєво розширила ідейно-тематичні та жанрово-стильові обрії нашої літератури, вплинувши на подальший розвиток прози та драматургії, увела українську літературу до світового контексту як її реальну діючу складову.

Після смерті Володимира Винниченка величезний його архів невдовзі було перевезено з Мужена до США, де він і зберігається досі в Колумбійському університеті. Зусиллями професора

Григорія Костюка за кордоном здійснено кілька важливих по-смертних видань В. Винниченка (два томи унікальних «Щоденників», роман «Слово за тобою, Сталіне!», повість «На той бік»). Але значна частина творів вигнанця з України ще й досі невідома читачам (більша частина щоденників, романи «Вічний імператив», «Лепрозорій»).

Спадщина письменника й досі чекає на своїх видавців. Можна здогадуватися, що останні твори Володимира Винниченка увібрали його філософсько-етичні ідеї: вони теж сповнені роздумів про шляхи переупорядкування людства, якому так важко дається те, про що здавна мріяв Володимир Винниченко, — гармонія.

V. Підсумок уроку

Під час аналізу образу Панни на думку спадає вислів відомого філософа Григорія Сковороди, який влучно узагальнює сказане протягом уроку: «Жити слід так, щоб побачити у жорстокому — ніжне, у гіркому — солодке, у мотлосі — милість, у буйнощах — смак, в отруті — поживу, у смерті — життя, у безчесті — славу!». Чи не до цих ідей спрямований образ Панни в новелі «Момент» Володимира Винниченка?

Vi. Оголошення результатів навчальної діяльності

Vii. Домашнє завдання

1. Скласти сенкен (сенкант) до образу Панни.

Методичний коментар

Метод «Сенкен» застосовується як засіб заохочення учнів до розмірковування щодо теми. Учитель повинен пояснити правила, яких необхідно дотримуватися під час складання сенкенів.

1. Перший рядок має містити слово, що позначає тему (1 іменник).
2. Другий рядок — опис теми (2 прикметники).
3. Третій рядок називає дію, пов'язану з темою (3 дієслова).
4. Четвертий рядок є фразою, реченням (4 і більше слова).
5. Останній рядок складається з одного слова (як підсумок, узагальнення, можливо, синонім до слова, що позначає тему).

Сенкен — п'ятирядковий неримований вірш. Наприклад:

Панна!
Загадкова, красива.
Вражає, чарує, захоплює.
Та, що найбільше любить життя.
Жінка!

2. Написати твір-мініатюру «Її величність — Жінка!»

Урок № 66
РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ.
ВІДГУК НА САМОСТІЙНО ПРОЧИТАНИЙ
ХУДОЖНІЙ ТВІР (ПИСЬМОВО)

Мета: розвивати зв'язне писемне мовлення учнів; навчати робити узагальнення, висловлювати власну думку; сприяти формуванню власної точки зору, світогляду школярів.

Тип уроку: застосування навичок та вмінь.

ХІД УРОКУ

I. Оголошення теми, мети та завдань уроку

II. Сприйняття та засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Слово вчителя

Кожен прочитаний твір залишає в душі читача не тільки спогади про героїв. Він дає певну інформацію, розкриває якісь таємниці буття, робить нас розумнішими, навчає замислюватися над вчинками та їх результатами.

2. Оголошення теми твору

3. Ознайомлення з пам'яткою

«Як писати відгук на самостійно прочитаний художній твір»

1. Обґрунтувати, з якою метою пишеться відгук.
2. Умотивувати, чому твір сподобався.
3. Писати відгук під свіжими враженнями від прочитаного.
4. Коротко схарактеризувати головних героїв твору.
5. Оцінити ставлення автора до своїх персонажів.
6. Не переказувати змісту твору: це знизить інтерес до нього в читача відгуку.
7. Визначити художню вартість твору.
8. Порадити адресатам прочитати цей твір літератури.

4. Робота з чернеткою

5. Перевірка та колективний аналіз учнівських робіт (2–3 роботи)

6. Робота в зошиті

III. Домашнє завдання

Закінчити письмову роботу.

Додаток до уроку

Рекомендації, як запобігти мовним помилкам

1. Пам'ятай, повтори (тавтології), ужиті без стилістичної потреби, виявляють бідність твого словникового запасу.
2. Із синонімічного ряду вибирай те слово, яке найкраще розкриває думку відповідно до стилю роботи.
3. Вживай тільки ті слова, лексичне значення яких тобі відоме. У разі потреби користуйся тлумачним словником.
4. Пам'ятай, що часте вживання тих самих слів, словосполучень, виразів знебарвлює мову, робить її стандартною, сухою.
5. Стеж за побудовою тексту твору, правильно використовуй мовні засоби його організації. Перед написанням речення обов'язково перечитай попереднє (коли є потреба, то й цілий абзац, усе написане).
6. Використовуй різні типи речень, намагайся уникнути одноманітності переходу від одного речення, абзацу до іншого.
7. Не вдавайся до штучних красивостей, надмірної патетики. Коли автор пише химерно, пишномовно, то пише нещиро. Пам'ятай, що велемовність веде до заміни живого слова банальними трафаретами.
8. Пам'ятай, що тільки глибокі знання і тверді переконання допомагають людині мислити й висловлюватися легко, красиво, щиро.
9. Пиши по-своєму, висловлюй думки самостійно, виробляй власний стиль письма.
10. Упродовж викладу дотримуйся одного стилю. Пам'ятай, вибір теми зумовлює і вибір стилю.

Г. Д. Корнук

Урок № 67–68

ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ.

**«Я ПРОТИ ПРАВДИ НЕ ГРІШИВ, БО В ПРАВДІ ВСЯ КРАСА»
(ОГЛЯД ЖИТТЄВОГО І ТВОРЧОГО ШЛЯХУ ПАВЛА КЛЮЧИНИ)**

Мета: розширити знання учнів про П. Ключину — поета й людину, довести сучасне звучання його поезій; розвивати ораторські здібності учнів; виховувати естетичне сприйняття художнього слова; викликати бажання більше дізнаватися про видатних людей рідного краю.

Тип уроку: семінар — рольова гра.

Обладнання: виставка 11 збірок П. Ключини, бібліографічна пам'ятка «Павло Ключина. До 50-річчя з дня народження»; фотографії з архіву сім'ї сина поета — Едуарда Ключника, газетні замітки і статті про П. Ключину; аудіозаписи класичної музики. На урок запрошено сина Павла Ключини — Едуарда Павловича Ключника.

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчання

На фоні класичної музики звучить «Балада про Ромен» П. Ключини.

ОЙ ПО ГОРІ РОМЕН ЦВІТЕ ...

(З пісні)

Ромен, Ромен!.. Крізь сивий дим віків
Я бачу щит і меч твій над Сулою.
І дико скаче половецький кінь,
Мов чорний змій, густою ковилою.
В степу орда, не злічиш скакунів.
На землю градом падають копита.
І вже трава притоштана, прибита,
Мов небо в неї кинуло свій гнів.
Це хан Баняк виходить на Сулу.
Двигтить земля, гуде земля, як бубон...
Дружина й чернь роменська — на валу.
«За землю руську!» — дзвінко кличуть труби.

Стає Ромен
 До бойових знамен...
 Насунула Батиева орда.
 За тьмою тьма — стемніло поле чисте.
 Нависла ніч, не ніч — лиха біда:
 Ординська галич полонила місто.
 Не стало веж і бойових знамен.
 По місту слався дим гіркий, як трута.
 І по горі не цвів тоді ромен,
 Не зеленіла під горою рута.
 Невільниці тулились на луці
 (І де та смерть з косою за плечима?),
 На них дивились ханові стрільці
 Голодними розкосими очима.
 Ромен, Ромен!
 Ні замку, ні знамен...
 Та він піднявся знов,—
 Мов вийшли із ріки,—
 Піднявся з попелу, з руїни
 Після бою ...
 Стояла Русь — і він стояв віки,
 Зелений красень над Сулою.

Запитання

- Які проблеми порушені в баладі? Хто її автор?
- Над чим твір примусив задуматися?
- Що можна сказати про людину, яка написала таку глибоко патріотичну баладу?

II. Оголошення теми й мети уроку

Слово вчителя

Павло Ключина — видатний байкар і високоталановитий український лірик. Його ім'я добре знає в Україні й поза нею. По смерті поета залишилася значна спадщина, але, на превеликий жаль, опублікована лише незначна її частина.

Про життєве й поетичне кредо П. Ключини можна сказати словами його віршів:

Хай гуде надворі осінь чи зима,
 А в моєму серці холоду нема.
 Я людському серцю, як своєму рад...
 Я люблю вас, люди! Я ваш друг і брат.
 (*«Хай скриплять морози»*)

Я не шукаю красних слів,
 Бо знаю: в правді вся краса.
 (*«Пиши,— казав мій друг,— пиши»*)

Наше завдання — ближче познайомитися з П. Ключиною — людиною і поетом, знайти свою відповідь на запитання:

- Чи по сучасному звучить поезія П. Ключини?

Урок проведемо у формі семінару. Кожен з вас працював у групі, яка одержала конкретне завдання.

На семінар запрошені син Павла Юхимовича Ключини — Едуард Павлович Ключник. Також присутні «біографи», «бібліографи», «архіваріуси», літературознавці, критики, артисти-декламатори.

Тож розпочинаємо роботу семінару.

III. Виступ біографів

Павло Юхимович Ключина народився 8 вересня 1914 року в селі Великий Самбір Чернігівської губернії Конотопського повіту. Він був дев'ятою дитиною в сім'ї.

У центрі нашого дослідження життєвий шлях Павла Ключини, адже без цього неможливо проаналізувати його творчість.

Село початку ХХ століття, як і вся держава, переживало трагічні події: світова війна, революція, громадянська війна. Про цей період сам П. Ключина писав: «Через три роки після мого народження сталося те, що говорила над моєю колискою мати: цар випав із свого трону. Не стало царя — мені байдуже. І за вухом не засвербіло. Як там люди живуть без нього — то діло не мого розуму. Того ж року серед зими помер батько... Підростав, спинався на ноги, здивованими очима дивився на незрозумілий мені світ.

З навчанням я запізнився трохи. Дві зайві зими просидів на печі. Бо не було ні чобіт, ні теплої піджака. У третій клас прийшов переростком ... Таких, як я, було півкласу».

У школі зародився потяг до книги, який став основою всього життя. Читав усе, що потрапляло під руку.

Пізніше захоплювався творами Т.Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, своїх сучасників — П. Тичини, В. Сосюри, М. Семенка, О. Олеса. Зачитувався «Чорною радою» П. Куліша, творами Д. Антоненка-Давидовича, М. Куліша, «Історією України» М. Аркаса.

Пізніше, за свідченням рідних, коли бували «тайні вечори спогадів», як їх називали в сім'ї, міг годинами читати улюблені твори.

У 20-х роках особливо захоплювався тим, що стосувалося України, її минулого й сучасного. Хотілося іти в ногу з часом.

П. Ключина разом з кількома друзями спробував провести в селі «українізацію»: хотіли виконати пофарбований дубовий стовп, що зберігся, мабуть, ще з часів Катерини II, на якому

було написано: «Великий Самбург. Крестьянских дворов... Пахотной земли ...десятин». Спроба зазнала невдачі, але мала продовження.

Десь у 35-му, коли вже вчителював у рідному селі (по закінченні школи (1931 рік) був направлений на короткотермінові вчительські курси й кілька років працював у сусідній Соснові), викликали до сільської ради, де вже знаходився П. Нечипоренко (старший друг) з декількома юнаками і якісь військові. Час був тривожний: згортання українізації, початок репресій, голод, зникали люди, похитнулася віра у світле, добре, у душі поселявся страх і ненависть. І ось, можливо, їхня черга.

З бібліотек вилучали деякі газети, книги, з деяких виривали аркуші. Їх як активних читачів розпитували незрозуміло про що кілька днів. Усім заборонили виїзд із села, згадавши «українізацію».

Через деякий час улаштувався на роботу в селі Юрівка в сусідньому районі. У школі викладав географію, історію, українську мову й літературу.

Коли почалася війна, добровільно пішов на фронт. Чого надивився, що пережив, не розповідав. Був поранений у 1943 році. Після госпіталю повернувся додому. Відразу ж пішов до школи. Почав друкувати свої твори в періодичній пресі. Але час був такий, що ім'я Сталін не сходило зі шпальт. Тому також славив партію, Сталіна, народ. А душу тягло до лірики. Усе частіше в центральних часописах з'являються ліричні вірші з підписом П. Ключник або П. Чарський.

Закінчення війни й перемога нічого не змінили в моральному обличчі суспільства. Усе ті ж ідейні догми, свавілля керівної сили, провокації. Та ще Соловки, Сибір. Доводилося виживати.

Майже тридцять років П. Ключина трудився на педагогічній та літературній ниві одночасно, був активним у громадському житті.

З 1965 по 1969 рік працював власним кореспондентом газети «Ленінська правда». А з 1969 року — старший науковий співробітник Роменського краєзнавчого музею. Він дослідив багато маловідомих сторінок з історії нашого міста.

Помер Павло Ключина після тяжкої тривалої хвороби 2 червня 1972 року в місті Ромни, де й похований.

Слово вчителя

До слова запрошуються архіваріуси. Вони отримали завдання звернутися до родини Ключників і одержати відомості про П. Ключину із сімейного архіву.

IV. Виступ архіваріусів

Родина Ключників люб'язно надала нам фотографії Павла Юхимовича Ключини.

Учні показують фотографії і коментують.

Ще був наданий незвичайний примірник збірки П. Ключини «Завзяті рогачі». У чому її унікальність?

Цю збірку надіслали автору хворі обласної лікарні. Вони читали байки, від душі сміялися й це допомагало їм видужати. Вони були дуже вдячні Павлові Юхимовичу. Про свої враження від книжечки і її значення хворі написали на сторінках цієї збірки, підписалися й надіслали поетові. Це був грудень 1968 року.

V. Виступ бібліографів

Ключина (справжнє прізвище — Ключник) Павло Юхимович, видатний український байкар і талановитий лірик, автор збірок «Байки» — 1955, «Кропива» — 1957, «Лев, Осел та Заєць» — 1959, «Нові байки» — 1960, «Пшениця і кукуля» — 1961, «Солов'ї та жаби» — 1964, «Муха на пасіці» — 1965, «Ведмідь гне дуги» — 1967, «Свиня в саду» — 1968, «Завзяті рогачі» — 1968, переспівів вірменських байок за дев'ять останніх століть «Сила землі» — 1971.

Його твори постійно друкуються в альманасі літераторів Сумщини «Слобожанщина».

Добірки статей містяться в міськрайонній газеті «Вісті Роменщини», колишній — «Комуністичним шляхом», обласних газетах; міськрайонній газеті «Сільські горизонти» (місто Конопот), колишній — «Радянський прапор». До 50-річчя з дня народження поета вийшла друком бібліографічна пам'ятка «Павло Юхимович Ключина».

VI. Доповідь літературознавців

Байкарська спадщина

У колі талановитих байкарів-сучасників Павло Ключина займає своє тверде місце. Його байки високо оцінив Остап Вишня: «От і маємо ми з вами ще одного талановитого байкаря! Велика це, товариші, радість».

Секрет впливу байки П. Ключини на читача в її органічності і природності. Його байка — не просто сюжет алегорій. Це твір, ідейний стрижень якого завжди спрямований до людини. Будь-яка байка ствердить цю думку. Ось наприклад, «Труба»:

В одній з кімнат великого будинку
 Гудіти почала труба.
 Гуде й гуде — не знає відпочинку,
 Немов засіла в ній чортів юрба.
 Сусіди слухали, — від горя проклинали
 Ігемонську Трубу, і білий світ.
 Хоч вуха затикай, — казали.
 І справді вуха затикали.
 А шкода вух... Трубу заткнути слід.

Кращі байки П. Ключини, як-от: «Соняшник», «Пень та дерево», «Вовк та Лев», «Крапля» ще за життя автора ввійшли до скарбниці нашої літератури.

Байка «Соняшник» перекладена багатьма мовами. Пихатий соняшник хизується тим, що він керує сонцем, що воно, мовляв, сліпо повертається за його головою:

Захочу — накажу: «Давай на задній хід!»
 І піде сонце з заходу на схід,
 А при потребі —
 Візьму і зупиню його у небі.
 Зроблю, що хочу, воля тут моя.
 Керую сонцем я!

Автор, у цій байці виходить далеко за межі критики звичайного чванства.

Значні узагальнення й ще глибший підтекст криється в байці «Жаба на п'єдесталі», створеній на матеріалі внутрішнього літературного життя. Цей мотив згодом розширюється в окрему збірку «Солов'ї та Жаби», присвячену критиці псевдоноваторства в мистецтві.

Використовуючи езопівську мову, байкар направляв вістря сатири проти керівників різних рангів: «Ведмідь», «Індик-адміністратор», «Ведмідь гне дуги», «Орел» тощо.

Висміював П. Ключина й недоліки системи влади:

Ми наведем порядок у печі.
 Перестановку зробим за хвилину! —
 Старалися новенькі Рогачі.
 За що не візьмуться — і перекинуть.
 Та знов — таки беруться за своє.
 І знов боками торохтять Горнята...

(«Завзяті Рогачі»)

Не потрібно, як кажуть, читати між рядками, і так зрозуміло, що то за Рогачі і що то за Горнята. І характерна для автора коротка мораль: Про розум не скажу, а впертість є!

Особливість сатири П. Ключини — її ліричне начало, яке стало окремим елементом настрою байки.

Маленька Крапелька летіла з хмари в Море,
 А Вітер підхопив її — о горе!
 Хотілося скоріше потрапити туди,
 Щоб Морю синьому додати води,—
 Сказала Крапелька,— а я все тут літаю...
 — А там без тебе Море висихає,—
 сміється Вітер: — Ну чого сумна?
 Навколо, глянь, простори неозорі.
 А що ти можеш дати Морю?
 Там і без тебе не побачиш дна...
 Та Крапля все-таки до Морю лине,
 Душею рветься крихітка моя.
 — Без мене,— каже, Море не загине,
 А як без Морю буду жити я?
 Одна-однісінька — це ж невимовне горе
 Я — крапелька, зате народ мій — море!
 (*«Крапелька»*)

Кінцівка звучить афористично. І таких висловів у байках багато:

«Та ти на все дивився ... шлунком»
 (*«Мандрівний Шпак»*)

«Та краще ворог, ніж Лисиця — друг»
 (*«Лисяча дружба»*)

«Без Перевесла Сніп — солома,
 без єдності і гурт не колектив»
 (*«Без Перевесла»*)

Сатира Павла Ключини не втрачає актуальності і в наш час: «дуги гнуть Ведмеді», так само керують Рогачі, гудуть Труби. А скільки тих Ослів, Індиків, мандрівних Шпаків!

Лірика

Лірика П. Ключини представлена в посмертній збірці «Краплини барв земних» (1974). Книжка довго не видавалася. Рецензенти висловлювались так: «У збірці немає ніяковісінької поетичної деталі: ...Ви не маєте права в новому жанрі!» Звинувачували у переказі історичних фактів (вірш «Аве Цезар»). Цей вірш не увійшов до збірки, а був надрукований тільки в 2004 році в альманасі «Слобожанщина».

У збірці переважно невеличкі твори: філософські мініатюри, акварелі, пейзажі.

Ліричний герой — щирий, добрий, безмежно любить рідну землю:

Я люблю її, з боєм люблю!
У пекельну годину нападті
Я хотів би на землю мою —
На обпалену землю мою
Дошовою краплиною впасти.

(«Я люблю її з боєм люблю»)

Його серце переповнене любові до людей.

Ліричний герой щиро зізнається:

Хай гуде надворі осінь чи зима,
А в моєму серці холоду нема.
Я людському щастю, як своєму, рад ...
Я люблю вас, люди! Я ваш друг і брат.

(«Хай скриплять морози»)

І дає щирю пораду:
На серці в тебе злість —
Вгамуйся на хвилину:
Не поспішай образити людину.
Ображена, вона зігнеться зразу:
Нести їй легше гору, ніж образу.

(«На серці в тебе злість»)

Кожна людина в житті часто помиляється. Але не треба опускати руки, зневіритися в собі. Робити помилки — природно.

Помиляться — це не всім дається.
Можна б і не схибити ніде.
Хто стоїть — ніколи не спіткнеться,
Хто лежить — ніколи не впаде.

Слід відзначити громадянську мужність П. Ключини, який на гостру критику відповів не замовчуванням чи зміною текстів, а новими віршами.

Більш відвертим і категоричним постає у ліриці, яка раніше не друкувалася. Вона звучить так актуально! А зміст зрозумілий кожному. Ось виправдання за те, що писав раніше не зовсім відверто:

Мене у спину підганяв
Наш час словесної облуди:
Не був ніколи вільним я
Навіть думки лишити людям.
Але ні в чому не згрішив, кається ні в чому:
Душу не здав я на крам,
Хоч і грішне життя моє.

По-іншому сприймає навколишній світ, який бачив молодим у рожевих фарбах:

Яке це зло, коли богів
Собі на втіху ліплять люди,
І вірять їм!

Віру у волю убив
Парадокс нової доби —
Рабам тлумачать раби:
Ви — не раби, не ви — раби.

Вірші ніби написані про наше сьогодні, проблеми, порушені в них, близькі і зрозумілі кожному:

Ознаки нашої доби —
Це космодроми і ракети,
І чорні атомні гриби
(а там гроби, гроби, гроби)...
Куди летиш, сліпа плането?

VII. Виступ сина поета Павла Ключини — Едуарда Павловича Ключника

Для всіх, хто добре знав П. Ключину, не було якоюсь таємницею, що ця людина дотепна і гостра на язик. Але більшість із них не знали й не відали, що з досвіду прожитого він зробив висновок, від якого майже не відступав — не всякий дотеп, тим більше гострий, можна оприлюднювати зразу ж; перед оголошенням його треба моментально оцінити й передбачити можливі наслідки. Хоча інколи П. Ключина й не дотримувався цього правила.

Із середини 60-х років йому довелося працювати кореспондентом обласної газети, а у зв'язку з цим доводилося час від часу брати участь у районних нарадах ідеологічних працівників. На одній із таких нарад стояло питання аморальної поведінки колгоспників у відсталих господарствах — крадіжки, прогули, п'янки, небажання працювати. Коли всі наговорилися, відвели душу, то надали слово й П. Ключині.

Вийшовши до трибуни, якусь мить подумавши, він сказав:

«Хто має лиш матню у жмені,
Свою мораль в життя несе:
Нехай не все нам по кишені,
Зате до задниці нам все!»

Виразно ляпнув себе по відповідному місцю й пішов на вихід. Зал завмер. Нарада закінчилася.

Пізніше на парткомі газети, пояснював, що він мав на увазі задню частину жіночої запаски. Цю назву він, мовляв, і використовував у експромті. А свій короткий виступ пояснив не одержаною відповіддю на непоставлене питання на тригодинній нараді. У чому суть даного становища? (Цю суть він добре знав. І питання неодноразово порушував у статтях, які так і не були надруковані.)

Члени парткому винесли усне попередження і вже після цього П. Ключину на такі наради не запрошували.

Слід відзначити, що до віршованої імпровізації, до експромту П. Ключина мав неабиякий хист.

У віршуванні є така форма, як експромт. Від латинського *exromptus* — готовий, раптовий. Це невеличкий вірш, часто жартиливий, створений поетом усно чи письмово без підготовки, під впливом почуття або думки про якусь подію, про якийсь факт за раптовим рішенням, дуже наближений до імпровізації, яка притаманна не кожному поету.

Але достовірно сказати, що певний твір — експромт, неможливо. Про це можуть засвідчити лиш спогади, перекази сучасників поета.

У рідному селі Ключини (Великий Самбір) ще й по війні можна було почути такий віршик:

Не прийняли в комсомол
До бісової мами...
Наламав ти, батьку, дров
Своїми цвітами.

За свідченнями Федота, старшого брата П. Ключини, це була своєрідна реакція юного віршувальника (саме віршувальника — так прозивали Павла в селі) на неприйняття його до комсомолу. Ці слова він сказав друзі, коли вийшли після зборів на вулицю.

А все було так. Павло разом із однолітками подав заяву до комсомолу. На зборах його друг, із яким він посперечався за якусь дрібницю, заявив, що Павло — син поліцая, маючи на увазі те, що батько Павла на військовій службі був унтер-офіцером. Але через те, що друг не вимовляв літеру «Р», то замінив «унтер-офіцера» на «поліцая».

З унтер-офіцером справа була такою. До одного з штабістів полку, в якому служив Юхим Ключник, мала приїхати наречена, якій той наобіцяв море квітів — синіх пролісків. Та весна видалася рання й жарка. Тож на час приїзду квіти відійшли і скільки не шукали їх солдати — усе безрезультатно. От тоді й взявся за це Юхим, який добре знав і ліс, і все живе в ньому. І здивувавши

всіх, він таки приніс стільки пролісків, що вистачило б на весь полк. Вдячний штабіст виклопотав йому унтер-офіцера.

Це, мабуть, і був один із перших експромтів П. Ключини. І так від події до події.

У 1940 р. після приєднання Бессарабії до Радянської України сім'я Ключини (він, дружина й син) мала виїхати на нове місце проживання, де його чекала посада директора школи. Після довгих умовлянь дружини (самого П. Ключину влада вимусила дати згоду на переїзд, нагадавши й унтер-офіцера, і дядька Йосипа, висланого в 34-му невідомо куди, і «в Сибіри не тепле чем в Бессарабии»), П. Ключина коротко сказав:

Вже вбитий волі звір,
Вже подано вагони.
«Бессарабия или Сибирь» —
І тут, і там конвої.

І вони поїхали. Треба зазначити таку характерну рису експромтів П. Ключини, як русизми.

Після перегляду фільму «Герої Шипки»:

Что не ликуешь, отец?
Оружью славу возносят.
Посміхнувся сивий мудрець:
На багнетах добро не приносять.

З перших днів війни П. Ключина на фронті. Відступав десь аж до Дону. У військовій газеті «Боец» від 17.03.42 року був надрукований вірш «Ты только ворона, отнюдь не орёл», підписаний «красноармеец П. Ключина». За свідченнями колишнього учня П. Ключини й шанувальника його творчості Леоніда Прокоповича Хрокала (кадровий працівник партійних органів) і Гаврилова Пилипа Трохимовича (зав. кафедри Сумського педінституту) передісторія цього твору така. У полку, в якому на той час був П. Ключина, особливий відділ очолював чи то капітан, чи то майор Воронов — безсердечна, жорстока і мстива людина. Він вишукував найменші провини, а інколи й без провин набирив роту штрафників і при першій нагоді кидав їх в атаку. У полку ходив і передавався із вуст в уста такий вірш (повністю не зберігся):

Ты только ворона, отнюдь не орёл.
Не очень ты важна персона.
На словах ты только герой,
Но нет тебя там, где трещит оборона.
Тебе и Родина нужна,
Как свинье кормушка

Баб побольше б да вина,
Да пожрать получше.
Ты никогда не умрёшь, как герой,
Но скольких отправишь смерти ты в зубы.
Из этого ада ты выйдешь живой,
Но скольких из нас ты погубишь...

По своїх каналах Воронов установив автора й викликав його до себе. Щоб довести, що вірш не про Воронова, а про Гітлера, П. Ключина мусив за якісь півгодини (доки особіст відлучився) написати експромтом твір, який сам Воронов відправив до газети, де він і був надрукований. Та Воронов не забув автора, десь через півроку сержанта П. Ключину було поставлено політруком в роту штрафників, і морозного січневого дня 1943 р. тому довелося одному з перших підніматися в атаку, пам'ятаючи слова особіста «мертвого награжу, живого расстреляю». Атакуючих накрили мінометним вогнем і положили в сніг. Хто повертав назад, того зустрічала куля свого ж снайпера. Осколком міни П. Ключина був поранений в око й аж уночі з обмороженими ногами його витягли санітари й відправили в госпіталь (з-під Сталінграда до Саратова), де він пробув до липня 1943 року. За деякими відомостями таки був нагороджений, але посмертно.

По війні серйозно зайнявся літературною діяльністю, не відкидаючи і експромти, само собою зрозуміло, що їх ніколи не друкував.

Ми будуем комунізм,
На те ваша воля.
Та коли ж повірять низ,
Що король — не голий.

По Європі бродить привид,
По кістках, по крові.
Для добра, а скільки кривди
На землі накоїв.

Брати, а мову відбирають.
Взамін сують «родную речь».
З нас душу нашу видирають,
Щоб нам серця «глаголом жечь».

Чекав, як віл обуха
Інфаркту кожен день.
Та як воша за кожуха,
Держався за портфель.

Пишу про світле, про майбутнє,
 Про радість в праці трударя.
 А біль із серця як не хлюпне,
 А сумнів душу роздира.

Зітреться в пам'яті лице,
 Пусте забудеться слівце.
 Та будуть поглядів взірцем
 Рядочків кілька олівцем.

VIII. Дослідження художньої тканини лірики

Те, що в основі поезій Павла Ключини лежить тематика рідного краю, не робить його поезії одноманітними. Досить вчитатися, щоб побачити різноманітність і віршових розмірів, і строфічної будови, мелодій, тонів, поетичної манери. Вірші вирізняються характером філософських роздумів, інтимністю. Вони дають можливість читачеві здавалося б прості явища побачити під іншим кутом зору, поетичним, де «по небу вечірньому зорі бредуть чередою» і «облетіло вже останнє листя — як осіння пісня» ; відчути початок трагедії там, де «щось виє сказано за сивим туманом»; згадати:

...що слово найперше,
 Те, що почув у колиці,
 Ніжне, шовкове — як м'ята —
 Мовила мати.

Усе це досягається вмілим використанням простих і складних тропів — епітетів (гомінка і бентежна весна, сивий дим віків, радість ніжна, промениста), порівнянь (хліб, наче сонце рожеве; місяць, як коло млина, осінь, як жовта лисиця), метафор (щось *виє* сказано за сивим туманом, .. за річкою клени *вмирають* багряно; жовтий місяць *повис* на дротах і лукаво *моргає* комусь), анафор:

Щастя — не те, що забрав до хати.
 Щастя — не те, що сховав від людей.
 Щастя — як сонце, теплом багате.
 Щастя — як пісня із тисяч грудей;

метонімії (комусь давай *чужі* світи, екзотику *чужого* гаю).

Зростання художньої майстерності автора йде як шляхом удосконалення власної поетичної манери, так і шляхом використання традицій усної народної творчості:

Тут навесні
 Брало воду веселе дівча.
 Зорі ясні
 Мерехтіли у синіх очах.
 Або ж:
 Чуєш, кличуть лани:
 Не тікай на біду,
 Поростуть бур'яни
 На твоєму сліду.
 Чи:
 Садила жоржину
 В саду коло хати.
 «Ой, сину, мій сину!» —
 Журилася мати.

Багато поетичних образів, таких як «бродить осінь — як жовта лисиця», «ще десь мавка дрімає в гаю, замерзають в снігах потерчата», «туман по долині лягає нечутно, шовково», існують у віршах П. Ключини не самі по собі, не як тло, а разом із людиною, з її почуттями, переживаннями, створюють відповідний настрій як ліричному герою, так і читачеві.

ІХ. Виступ краєзнавців («П. Ю. Ключина й Роменщина»)

Роки, проведені видатним українським поетом-байкарем Павлом Ключиною в Ромнах, були надзвичайно плідними для нього самого й принесли багато радості шанувальникам його іскрометного таланту. Саме тоді вони одержали щасливу змогу познайомитися з новими його збірками байок і вагомими розсипами щонайніжнішої лірики поміж ними.

Повними напруженої роботи і відкриттів стали для Павла Юхимовича останні три роки його життя, коли він працював науковим співробітником Роменського краєзнавчого музею і проводив велику краєзнавчу роботу, досліджуючи скарби історичного минулого Роменщини. У багатьох історико-літературних нарисах Павло Ключина познайомив широке коло читачів із величезним матеріалом про перебування в Ромнах і на Роменщині М. Щепкіна, М. Кропивницького, М. Заньковецької, про життя та діяльність корифея українського театру Г. П. Затиркевич-Карпинської.

Павло Ключина був автором біографічного словника — коротких краєзнавчих досліджень з життя і літературної діяльності поетів і письменників, які народилися на Роменщині. Він видрукував чимало цікавих досліджень про видатних людей, доля яких різними шляхами приводила їх до Ромен. Особливої уваги з-поміж них заслуговує стаття Ключини-дослідника, Ключини-краєлюбця

про перебування в селі Андріївці Роменського району Тараса Григоровича Шевченка, котра в свій час була надрукована обласною газетою «Ленінська правда».

У 1969 році ним був написаний нарис «Ромни в художній літературі». Незадовго до своєї передчасної смерті Павло Юхимович Ключина у співавторстві з Ю. Г. Труфановим здав до видавництва історичний нарис про місто Ромни, який вийшов з друку, коли автора вже не стало. А нині ця невеличка книжечка — справжній скарб краєзнавства — стала бібліографічною рідкістю.

Павло Юхимович Ключина брав участь у науково-етнографічних експедиціях у найвіддаленіші куточки Роменщини. Зокрема, в експедиції на північ Роменського району, де діяв народний месник Лівобережжя ХVІІІ століття Семен Гаркуша. Результати цієї експедиції були широко висвітлені в одному з номерів журналу «Народна творчість та етнографія».

На Роменщині свято бережуть пам'ять про Павла Юхимовича Ключину.

Сьогодні його ім'ям названо вулицю в Ромнах. У Роменському краєзнавчому музеї постійно діє експозиція про життя і творчість літератора, наукового працівника цього закладу.

На могилі письменника споруджено пам'ятник роботи скульптора Івана Штанова.

Ім'я письменника увічнено також на меморіальній дошці, виготовленій для Роменського краєзнавчого музею скульптором Олегом Прокопчуком. У цьому ж музеї зібрані речі письменника, різні фото, книги. Меморіальна дошка встановлена і на будинку в Ромнах, де минули останні роки байкаря.

Х. Виступ артистів-декламаторів

Читання поезій: «Гладіатори», «На душі щось важке, мов камінь», «Отут мені болить, отут», «Не осудіть. В своїй землі...», «Живу, тобою я сповитий...»

Кожен декламатор робить стислий відгук-роздум на основі прочитаного вірша.

ХІ. Підсумок уроку

ХІІ. Домашнє завдання

1. Скласти усний твір на одну із тем:

- «Я проти люду не грішив. Як міг, беріг я душу роду» (за творчістю П. Ключини)
- «Я — крапелька, зате народ мій — море!»

2. Підготуватися до контрольної роботи.

Урок № 69

КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 4.

ТВОРЧІСТЬ М. ВОРОНОГО, О. ОЛЕСЯ, В. ВИННИЧЕНКА

Мета: перевірити рівень засвоєння вивченого матеріалу з теми; формувати вміння роботи з різнорівневими завданнями; розвивати навички узагальнення й аналізу вивченого матеріалу; виховувати прагнення самовдосконалення.

Тип уроку: контроль знань.

Обладнання: тестові завдання.

ХІД УРОКУ

i. Мотивація навчальної діяльності.

Повідомлення теми й мети уроку

ii. Оголошення змісту завдань

Рівень I

Продовжіть речення або визначте правильне твердження.

1. Повість, якою В. Винниченко дебютував у літературі.
А «Сила і краса»;
Б «Сонячна машина»;
В «Чорна Пантера і Білий Ведмідь»;
Г «Гріх».
2. Першим українським науково-фантастичним романом є:
А «Момент»;
Б «Слово за тобою, Сталіне!»;
В «Сонячна машина»;
Г «Між двох сил».
3. Неореалізм — це...
4. Темою новели «Момент» є...
5. Драматичний етюд — це...
6. Складний шлях пошуку ідеалу життя розкрито у творі:
А «Момент»;
Б «По дорозі в Казку»;

- В «Инфанта»;
- Г «Чари ночі».

7. До патріотичної лірики О. Олеся належить вірш:

- А «Чари ночі»;
- Б «З журбою радість обнялась.»
- В «О слово рідне! Орле скутий!..»
- Г «Любов».

8. Визначте віршовий розмір:

Поглянь, уся земля тремтить
В палких обіймах ночі,
Лист квітці рвійно шелестить,
Траві струмок воркоче.

- А Хорей;
- Б ямб;
- В дактиль;
- Г анапест.

9. З яким твором перегукується драматичний етюд О. Олеся «По дорозі в Казку»?

- А «Лісова пісня» Лесі Українки;
- Б «Мойсей» І. Франка;
- В «Момент» В. Винниченка;
- Г «Земля» О. Кобилянської.

10. У якому вірші М. Вороний задекларував принципи власної поетичної творчості?

- А «Іванові Франкові»;
- Б «Блакитна панна»;
- В «Инфанта»;
- Г «Молодий патріот».

11. Виділені слова є:

Акордами проміннострунними
День хвилював і тихо гас.
Над килимами вогнелунними
Венера кинула алмаз.

- А Загальноживані;
- Б архаїзми;
- В неологізми;
- Г терміни.

12. У поданому уривку визначте художні тропи.

А вона, як мрія сну
Чарівна,
Сяє вродою святою,

Неземною чистотою,
Сміючись на пелюстках,
На квітках
Променистою росою.

Рівень II

Дайте розгорнуту відповідь на питання.

1. Розкрийте зміст рядків М. Вороного

Моя девіза — йти за віком
І бути цілим чоловіком!

2. Розкрийте особливості творчого стилю М. Вороного.
3. Визначте жанр, тему, ідейний зміст поезії О. Олеся «Чари ночі».
4. Охарактеризуйте образи-символи в ліриці О. Олеся.
5. Охарактеризуйте образ Панни з новели В. Винниченка «Момент».
6. На прикладі новели «Момент» охарактеризуйте жанр новели.

Рівень III

Напишіть твір-мініатюру на одну з тем:

- «Країна Казка — реальність чи мрія в драматичному етюді О. Олеся “По дорозі в Казку”».
- «Плинність життя, щастя людини, мить — частинка вічності... Філософський підтекст новели “Момент” В. Винниченка».

III. Підсумок уроку

IV. Домашнє завдання

Повторити вивчений упродовж навчального року теоретичний матеріал.

Урок № 70

**УРОК-ПІДСУМОК. УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ
МАТЕРІАЛУ, ВИВЧЕНОГО ПРОТЯГОМ РОКУ**

Мета: перевірити рівень засвоєння учнями життєвого і творчого шляху письменників, яких вивчали протягом 10 класу, знання змісту творів, понять з теорії літератури; розвивати пам'ять, увагу, спостережливість; формувати кругозір, світогляд учнів; прищеплювати любов до літератури.

Тип уроку: урок-гра.

Обладнання: портретна галерея письменників, ігрові засоби (номерки, питальники, цитати).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

Клас поділяється на дві команди. Визначається журі, його склад. Методом жеребкування з'ясовується порядок участі в змаганнях.

II. Повідомлення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності учнів

III. Основний зміст уроку-гри

1. Розминка «Упізнай письменника»

Беруть участь усі гравці команд

1. Цей письменник є автором першого соціально-психологічного роману в українській літературі. (*Панас Мирний*)
2. Його справжнє прізвище — Іван Тобілевич. (*Іван Карпенко-Карий*)
3. Автор вірша «To be or not to be?». (*Леся Українка*)
4. Цей письменник похований у Чернігові на Болдиній горі. (*М. Коцюбинський*)
5. Із 6-го класу він почав збирати свою бібліотеку й за три роки заповнив велику шафу книгами європейських класиків. (*Іван Франко*)

6. Він автор соціально-побутової повісті-хроніки, що відображає українську ментальність, традиції народного побуту й моралі. (І. Нечуй-Левицький)
7. Автор, який відобразив єдність краси природи й мистецтва у творі «Блакитна Панна». (М. Вороний)
8. Хто порушив модерністську проблему сакральності-містичного зв'язку людини із землею? (Ольга Кобилянська)
9. Коли на схилі років він звернувся до радянського уряду з проханням дати дозвіл на повернення, щоб хоч померти в Україні, йому грубо відмовили. (В. Винниченко)
10. Його називають Бетховеном українського слова. (В. Стефанук)
11. Він є укладачем 4-томного «Словника української мови», організатором і головою товариства «Просвіта». (Б. Грінченко)

2. Конкурс «Відгадай твір»

Завдання для першої команди

1. Вмерла так, як вмирають ті, що люблять життя. (В. Винниченко «Момент»)

2. О ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твого повстання.

(І. Франко «Мойсей»)

3. Літ за двадцять до кріпацької волі, з того самого Ромадановського шляху, яким ішов парубок, у село Піски вступив якийсь невідомий захожий. (Панас Мирний «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»)

4. Чому ж би ні?.. Що ж, — ти зовсім така,
як дівчина... ба ні, хутчій як панна,
бо й руки білі, і сама тоненька,
і яюсь так убрана не по-наськи...
А чом же в тебе очі не зелені?

(Леся Українка «Лісова пісня»)

5. Тепер я можу спокійно спати, твої міцні стіни стануть між мною і цілим світом. На добраніч вам, ниви. Й тобі, зозуле. (М. Коцюбинський «Intermezzo»)
6. Виросте — в нім прокинеться батьківська, героїчна вдача, глибокий, віщий інстинкт по матері, — вони попроведать його в інший світ... І він сповнить ті надії... (О. Кобилянська «Земля»)

7. Не договорював і не пив до нікого, лиш тупо глядів навперед себе і хитав головою, як би молитву говорив і на кожне її слово головою потакував. (*В. Стефаник «Камінний хрест»*)
8. Так, ти богиня! Мати, райська роже,
О глянь на мене з свої висоти!
Бач, я, що в небесах не міг найти
Богів, перед тобою клонюсь тоже.
(*І. Франко «Сікстинська мадонна»*)
9. Життя було для нас повільним умиранням. Родились ми на те, щоб в той же день почати умирати, бо смерть була для нас не гірша від життя. Тепер же буде жить на те, щоб жить. (*О. Олесь «По дорозі в казку»*)
10. Білі ярки, забившись у холодок під смереку, дивились дурними очима, як качались по мхах двоє дітей, дзвонячи в тиші молодим сміхом. (*М. Коцюбинський «Тіні забутих предків»*)
11. І може дасться заповіт новий
І дух нові напише нам скрижалі.
(*Леся Українка «І ти колись боролась, мов Ізраїль»*)
12. Все, що від тебе в серце впало,
Не загубилось, не пропало...
Моя девіза — йти за віком
І бути цілим чоловіком!
(*М. Вороний «Іванові Франкові»*)

Завдання для другої команди

1. Безконечні стежки, скриті, інтимні, наче для самих близьких, водять мене по нивах, а ниви котять та й котять зелені хвилі і хлюпають ними аж в краї неба. (*М. Коцюбинський «Intermezzo»*)
2. В обіймах з радістю журба.
Одна летить, друга спиня...
І йде між ними боротьба,
І дужчий хто — не знаю я...
(*О. Олесь «З журбою радість обнялась»*)
3. Життя — се мій скарб, мій власний, одинокий, якого найменшої частинки, дної мінутки не гідні заплатити мені всі скарби світу. (*І. Франко «Сойчине крило»*)
4. Освячений, в солодкій муці я
Був по той бік добра і зла...
А наді мною Революція
В червоній заграві пливла.
(*М. Вороний «Інфанта»*)

5. З хати повибігали діти, вгляділи страшне закривавлене бабине лице й підняли гвалт. (І. Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»)

6. О, сліз таких вже вилито чимало,—
Країна ціла може в них втопитись;
Доволі вже їм литись,—
Що слъози там, де навіть крові мало!
(Леся Українка «І все-таки до тебе думка лине»)

7. Наше кохання повинно вмерти зараз, щоб, як хтось сказав, ніколи не вмирати. (В. Винниченко «Момент»)

8. Як уходили назад до хати, то ціла хата заридала. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прірвалася, як би горе людське дунайську загату розірвало — такий був плач». (В. Стефаник «Камінний хрест»)

9. Єднаймося, братаймося
В товариство чесне,
Най братерством, щирими трудами
Вкраїна воскресне!
(І. Франко «Розвивайся ти, високий дубе»)

10. А вона, як мрія сну чарівна,
Сяє вродою святою,
Неземною чистотою.
Сміючись на пелюстках, на квітках
Променистою росою.
(М. Вороний «Блакитна Панна»)

11. Я поведу тебе в далекий край,
незнаний край, де тихі, темні води
спокійно сплять, як мертві, тьмяні очі,
мовчазні скелі там стоять над ними
німими свідками подій, що вмерли.
(Леся Українка «Лісова пісня»)

12. «Вічно жить і любить! День за днем! День від дня!
А життя — то борня! А любов — то брехня!..»
(І. Франко «Легенда про вічне життя»)

3. «Рекламний ролик»

Для I команди

Скласти рекламний ролик до драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки.

Для II команди

Скласти рекламний ролик до повісті І. Нечуй-Левицького «Кайдашева сім'я».

4. «Теоретики літератури»

Представники команди по черзі дають визначення понять з теорії літератури. Журі оцінює точність і повноту відповідей.

- Соціально-психологічний роман — ...
- Сонет — ...
- Модернізм — ...
- Імпресіонізм — ...
- Новела — ...
- Драма-феєрія — ...

5. Конкурс читців

Декламування будь-якої програмової поезії напам'ять.

IV. Підбиття підсумків. Визначення переможців

V. Домашнє завдання

Прочитати рекомендовану вчителем літературу.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ващенко Ольга Павлівна,

учитель української мови та літератури вищої категорії Путивльської ЗОШ І–ІІІ ст. № 1 Сумської обл.

Головатюк Світлана Миколаївна,

учитель-методист, учитель української мови та літератури вищої категорії спеціалізованої ЗОШ № 1 м. Шостка Сумської області; переможець Сумського обласного туру Всеукраїнського конкурсу «Учитель року» (2005).

Корнух Галина Дмитрівна,

учитель-методист, учитель української мови та літератури вищої категорії Роменської ЗОШ І–ІІІ ст. № 11 Роменської міської ради Сумської обл.

Манян Людмила Вікторівна,

учитель української мови та літератури I категорії Путивльської ЗОШ І–ІІІ ст. № 1 Сумської обл.

Сухенко Вікторія Григорівна,

кандидат філологічних наук, старший викладач секції методики викладання мов і літератури Харківського обласного науково-методичного інституту безперервної освіти, учитель української мови та літератури вищої категорії комунального закладу «Обласна спеціалізована школа-інтернат II–III ступенів “Обдарованість” Харківської обласної ради».

Счастливцева Наталія Іванівна,

учитель української мови та літератури вищої категорії Путивльської ЗОШ І–ІІІ ст. № 1 Сумської обл.

Чхайло Олена Миколаївна,

старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та українознавства Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, учитель української мови та літератури вищої категорії, учитель-методист.

ЗМІСТ

Календарно-тематичне планування уроків української літератури в 10 класі	3
--	---

Вступ

Счастливецва Н. І.

Урок № 1. Художня література як один із видів мистецтва. Літературний процес. Літературознавство як наука про літературу. Початки літературної творчості. Українська література у світовому контексті	9
---	---

Література 70-90-х років XIX ст.

Счастливецва Н. І.

Урок № 2. Умови розвитку української літератури в II пол. XIX ст. Діяльність демократичної інтелігенції на ниві просвіти. Новий етап у розвитку реалізму, натуралізму, пізній романтизм ...	20
---	----

Счастливецва Н. І.

Урок № 3. Основні віхи життя І. С. Нечуя-Левицького. Творчість письменника — новий імпульс української літератури. Загальна характеристика творчості І. С. Нечуя-Левицького ...	35
---	----

Счастливецва Н. І.

Урок № 4. І. С. Нечуй-Левицький. «Кайдашева сім'я» — соціально-побутова повість-хроніка. Реалізм твору, вічна актуальність проблеми батьків і дітей. Особливості сюжету й композиції	44
--	----

Счастливецва Н. І.

Урок № 5. І. Нечуй-Левицький. «Кайдашева сім'я». Характеристика персонажів. Майстерність змалювання характерів Кайдаша та Кайдашихи, Карпа й Лавріна, Мотрі та Мелашки	54
---	----

Манян Л. В.

Урок № 6. Розвиток зв'язного мовлення. Дискусія на тему «Причини й наслідки конфлікту між батьками та дітьми в повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»	60
--	----

Счастливецва Н. І.

Урок № 7. Традиції народного побуту й моралі, передача цінностей національної етики засобами комічного (гумор, художні тропи). Оцінка «Кайдашевої сім'ї» І. Франком	63
---	----

Манян Л. В.

Урок № 8. Позакласне читання. І. Нечуй-Левицький. Повість «Микола Джеря»	70
--	----

Счастливецєва Н. І.

Урок № 9. П. Я. Рудченко — «перший симфоніст української прози» (О. Гончар). Життєвий і творчий шлях письменника. Соціально-психологічний роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Історія його створення, співавторство з Іваном Біликом ... 79

Счастливецєва Н. І.

Урок № 10. Складність і суперечливість характеру Чіпки — головного героя роману, його еволюція від правдошукача до розбійника. Типове й екстремальне в долі героя 87

Счастливецєва Н. І.

Урок № 11. Люди «соціального дна» в романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Роздум над проблемою життєвого вибору персонажів (Чіпки, Грицька, Максима). Жіночі образи у творі (Мотря, Галя) 94

Манян Л. В.

Урок № 12. Розвиток зв'язного мовлення. Контрольний твір-роздум на тему «Зображення покріпачення України в романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» 102

Счастливецєва Н. І.

Урок № 13. Ідейне спрямування твору. Художня майстерність. О. Білецький про місце роману в історії української та зарубіжної психологічної прози. Зіставлення особливостей стилю творів І. Нечуж-Левицького та Панаса Мирного 106

Манян Л. В.

Урок № 14. Українська драматургія і театр 70–90 років ХІХ століття 113

Счастливецєва Н. І.

Урок № 15. І. Карпенко-Карий — «великий обсерватор життя». (І. Франко) 121

Счастливецєва Н. І.

Урок № 16–17. Комедія «Мартин Боруля». Прагнення стати дворянином як міф про краще життя. Психологічна переконливість і трагікомічне звучання образу Мартина Борулі. Інші образи в п'єсі 133

Счастливецєва Н. І.

Урок № 18. Контрольна робота № 1. Література 70–90-х років ХІХст. І. Нечуж-Левицький. Панас Мирний. І. Карпенко-Карий ... 141

Ващенко О. П.

Урок № 19. Михайло Старицький. Життя і творчість. Багатогранність діяльності. Історико-романтична повість «Оборона Буші» 145

Ващенко О. П.

Урок № 20. Позакласне читання. М. Старицький. Соціально-побутова драма з життя театральних акторів «Талан» 152

Ващенко О. П.

Урок № 21. І. Я. Франко. Життєвий і творчий шлях митця 160

<i>Ващенко О. П.</i>	
Урок № 22. «Гімн» — один із найкращих творів революційно-патріотичної лірики в українській літературі	167
<i>Ващенко О. П.</i>	
Урок № 23. «Сікстинська мадонна». Краса материнства й вічної жіночості	172
<i>Ващенко О. П.</i>	
Урок № 24. Поетична збірка «Зів'яле листя»: «Безмежне поле», «Ой ти, дівчино, з горіха зерня», «Чого являєшся мені у сні?». Місце любовної теми у творчості І. Франка	176
<i>Ващенко О. П.</i>	
Урок № 25. І. Я. Франко. «Легенда про вічне життя». Вірш-заклик «Розвивайся ти, високий дубе» — віра в майбутнє своєї нації	180
<i>Ващенко О. П.</i>	
Урок № 26. «Декадент» — поетичне кредо І. Франка	184
<i>Ващенко О. П.</i>	
Урок № 27. Поема «Мойсей» — одна з вершин творчості І. Я. Франка	187
<i>Ващенко О. П.</i>	
Урок № 28. Новела «Сойчине крило». Зображення жіночої долі в новітній інтерпретації. Гуманістичний пафос новели	195
<i>Ващенко О. П.</i>	
Урок № 29. Публіцистична діяльність І. Франка. Значення творчості письменника	199
<i>Манян Л. В.</i>	
Урок № 30. Життя й різножанрова творчість Б. Грінченка, його багатогранна діяльність як митця і вченого. Оповідання «Каторжна», утвердження в ньому прагнення людини до любові й добра	207
<i>Счастливецва Н. І.</i>	
Урок № 31. Контрольна робота № 2. Українська драматургія і театр 70–90-х рр. ХІХ ст. Сторінки української поезії та прози 70–90-х рр. ХІХ ст.	213
<i>Манян Л. В.</i>	
Урок № 32. Систематизація знань, умінь та навичок	217
<i>Манян Л. В.</i>	
Урок № 33. Позакласне читання. Література рідного краю. Павло Грабовський. Огляд творчості	221
Українська література наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.	
<i>Сухенко В. Г.</i>	
Урок № 34. Загальний огляд української літератури кінця ХІХ — початку ХХ ст.	234

Корнух Г. Д.

- Урок № 35. Михайло Коцюбинський. «Гармонійний талант художника і громадянина» (С. Єфремов). Життя і творчість, гуманізм світогляду 240

Корнух Г. Д.

- Урок № 36–37. Від реалізму — до імпресіонізму. Еволюція художньої свідомості М. Коцюбинського. Психологічна новела «Intermezzo». Автобіографічна основа, символічні образи, образотворчі засоби 249

Корнух Г. Д.

- Урок № 38. «Весь світ був як казка, повна чудес, таємнича, цікава й страшна» (Єдність буття природи й людини, картини життя і праці гуцулів, психологічне відтворення їхнього світогляду й світовідчуття в повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків») 260

Корнух Г. Д.

- Урок № 39. Карпатські Ромео і Джульєтта, або Вічна таїна кохання. (Образи Івана й Марічки в повісті «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського. Осмилення філософських категорій життя і смерті) 268

Корнух Г. Д.

- Урок № 40. Ольга Кобилянська — «робітниця свого народу», «пишна троянда в саду української літератури». (Життя і творчість, формування світогляду) 274

Корнух Г. Д.

- Урок № 41–42. Повість О. Кобилянської «Земля» — психологічне трактування вічних проблем людини і землі, злочину й карі на українському матеріалі. Психологізм і символізм твору як новаторство О. Кобилянської. Поняття про модернізм 282

Корнух Г. Д.

- Урок № 43–44. Образи повісті О. Кобилянської «Земля». Духовні орієнтири твору 294

Сухенко В. Г.

- Урок № 45. Позакласне читання. Хочу бути Людиною! (За повістю О. Кобилянської «Людина») 301

Корнух Г. Д.

- Урок № 46. «Бетховен українського слова». (Життя і творчість Василя Стефаника) 304

Корнух Г. Д.

- Урок № 47. Новела «Камінний хрест» — психологічне розкриття теми еміграції. Новаторство письменника. Ідея нерозривної єдності Івана Дідуха з рідною землею. Поняття про експресіонізм 316

Головатюк С. М.

- Урок № 48. «На шлях я вийшла ранньою весною і тихий спів несміливий заспівала». Життєвий шлях Лесі Українки 326

Головатюк С. М.

- Урок № 49. Лірика Лесі Українки. «Contra spem spero!» — світоглядна декларація сильної вольової особистості.
Громадянська лірика «І все-таки до тебе думка лине», «І ти колись боролась, мов Ізраїль». Філософська лірика.
«To be or not to be?..» 335

Головатюк С. М.

- Урок № 50. Пейзажна лірика Лесі Українки. «Хвиля», «Стояла я і слухала весну». Утвердження духовної цінності почуття любові у віршах інтимної лірики. «Все-все покинуть, до тебе полинуть», «Уста говорять: “Навіки згинув!..”» 341

Головатюк С. М.

- Урок № 51. Драма-феєрія «Лісова пісня».
Фольклорно-міфологічна основа сюжету 346

Головатюк С. М.

- Урок № 52–53. Образи драми-феєрії «Лісова пісня».
Природа і людина у творі. Неоромантичне утвердження духовно-естетичної сутності людини, її творчих можливостей.
Художні особливості драми-феєрії 354

Головатюк С. М.

- Урок № 54. Розвиток зв'язного мовлення. Письмовий твір-роздум на тему «Невмирущість духовної краси за драмою-феєрією Лесі Українки «Лісова пісня» 363

Головатюк С. М.

- Урок № 55. Контрольна робота № 3. Творчість М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Стефаника, Лесі Українки 366

Головатюк С. М.

- Урок № 56. М. Вороний — «ідеолог» модернізації української літератури. Життя і творчість, багатогранна діяльність 369

Головатюк С. М.

- Урок № 57. Зміст і художні особливості поезії М. Вороного.
Мотив необхідності для поета бути «цілим чоловіком» у вірші «Іванові Франкові». «Блакитна панна» — єдність краси природи й мистецтва. Узагальнено-ідеалізований жіночий образ у вірші «Інфанта» 374

Головатюк С. М.

- Урок № 58. Олександр Олесь (О. Кандиба). Життя і творчість.
Світоглядні переконання 380

Головатюк С. М.

- Урок № 59. Олександр Олесь (О. Кандиба). Неоромантичні, символічні тенденції у творчості. Прагнення гармонії людини і природи, майстерність у відтворенні настрою і почуття в поезіях «З журбою радість обнялась», «Чари ночі».
Експресивне висловлювання патріотичних почуттів у вірші «О слово рідне! Орле скутий!..» 389

Головатюк С. М.

Урок № 60. Драма Олександра Олеся «По дорозі в Казку».

Трагічна суперечність між духовністю, мрією й жорстокістю 397

Сухенко В. Г.

Урок № 61. Розвиток зв'язного мовлення. Виступ на тему

«Пам'ятник моєму улюбленому письменникові» 404

Сухенко В. Г.

Урок № 62. Життєвий і творчий шлях Володимира Винни-

ченка — одного з найвидатніших письменників України 407

Сухенко В. Г.

Урок № 63–64. Поєднання реалістичного змалювання дійсності

й філософського підтексту в новелі В. Винниченка «Момент» ... 414

Сухенко В. Г.

Урок № 65. Образ Панни — утілення ідеї вічної жіночності

та краси 422

Манян Л. В.

Урок № 66. Розвиток зв'язного мовлення. Відгук на самостійно

прочитаний художній твір (письмово) 427

Корнух Г. Д.

Урок № 67–68. Література рідного краю. «Я проти правди

не грішив, бо в правді вся краса» (Огляд життєвого і творчого шляху Павла Ключини) 429

Головатюк С. М.

Урок № 69. Контрольна робота № 4. Творчість М. Вороного,

О. Олеся, В. Винниченка 444

Сухенко В. Г.

Урок № 70. Урок-підсумок. Узагальнення й систематизація

матеріалу, вивченого протягом року 447

Відомості про авторів 452

Навчальне видання
Серія «12-річна школа»

ВАЩЕНКО Ольга Павлівна
ГОЛОВАТЮК Світлана Миколаївна
КОРНУХ Галина Дмитрівна
МАНЯН Людмила Вікторівна
СУХЕНКО Вікторія Григорівна
СЧАСТЛИВЦЕВА Наталія Іванівна

УСІ УРОКИ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 10 КЛАСІ.
Академічний та рівень стандарту

Упорядник *О. М. Чхайло*
Головний редактор *К. Ю. Голобородько*
Редактор *О. О. Маленко*
Відповідальний за випуск *Ю. М. Афанасенко*
Технічний редактор *О. В. Лебєдєва*
Коректор *О. М. Журенко*

Підп. до друку 12.05.2010. Формат 60×90/16.
Папір газет. Друк офсет. Гарнітура «Шкільна».
Ум. друк. арк. 29,00. Зам. № 10-07/05-05.

ТОВ «Видавнича група «Основа»»
61001 м. Харків, вул. Плеханівська, 66
тел. (057) 731-96-33

e-mail: office@osnova.com.ua
www.osnova.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2911 від 25.07.2007 р.

Віддруковано з готових плівок
Виробник: ПП «Гріада+»
Свідоцтво ДК № 1870 від 16.07.2007 р.
Харків, вул. Киргизька, 19. Тел. (057) 757-98-16, 757-98-15

